ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

24

Knihovna UK PF
3125820335

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada

vedoucí redaktor:

akademik Václav Vaněček, nositel Řádu práce

výkonný redaktor:

prof. dr. Jaromír Kinci, DrSc.

členové:

doc. dr. Leonard Bianchi, DrSc.

dr. Jiří Kejř, CSc.

doc. dr. Karel Malý, CSc.

doc. dr. Dragutin Pelikán, CSc.

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

24

Academia / nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1981

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy
Znač.: 48 12 | e
Inv. č.: 335 | 82

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1981

22.2.82 Acad. E.č. 20589

K OTÁZCE KRÁLOVSKÉ HODNOSTI A PANOVNICKÉ IDEOLOGIE ČESKÉHO KRÁLE VLADISLAVA I.*)

Karolina Adamová

I. ČESKÁ PANOVNICKÁ IDEOLOGIE VE 12. STOLETÍ, ZVLÁŠTĚ ZA KRÁLE VLADISLAVA I.[1)]

Ve 12. století dochází v českých zemích ke krystalizaci panovnické ideologie a koncepce státu. V této době ještě převládá spíše jakási politika improvizace související úzce s osobou panovníka, než politika promyšlená a cílevědomá, i když tu zřejmě i v této fázi feudalismu určité konstanty byly (obrana suverenity). S koncepcí státu souvisí bezprostředně i vývoj a uplatňování státnosti.[2)] Obsahem panovnické ideologie, jejímž nositelem byl panovník ovlivněný ve svém myšlení celou řadou vnějších faktorů, byl v podstatě souhrn představ a názorů, často symbolické povahy, o postavení panovníka ve společnosti, zachycujících skutečný stav i stav ideální (postulovaný).[3)]

Panovnická ideologie byla šířena živým slovem, písněmi minnesingerů, vyprávěním účastníků válečných tažení a křižáckých výprav, legendami, církevními obřady i duchovními písněmi. Našla uplatnění i v psaném slovu, což bylo ovšem omezeno na velmi úzký okruh lidí, v podstatě pouze na klérus. S odrazem panovnické ideologie se setkáváme i v ilu-

---

*) Před rokem 1158 hovoříme o českém panovníku Vladislavu jako o knížeti Vladislavu II., po jeho korunovaci v roce 1158 jako o králi Vladislavu I.

1) K první části stati srv. A. J. G u r e v i č , Kategorie středověké kultury, Praha 1978.

2) J. S p ě v á č e k , Lucemburské koncepce českého státu a jejich přemyslovské kořeny, Sborník historický 24, Praha 1976, str. 5-7, srv. str. 36, pozn. č. 12.

3) Ve středověku je panovník se svým okázalým dvorem záměrně oddělován od poddaných podobně jako bůh na nebesích od pozemské říše. Poddaní mají k panovníku vzhlížet jako věřící k bohu. Biblická představa o všudypřítomnosti boží se promítla i do myšlenky o "všudypřítomnosti" panovníka. Jako doklad je možno uvést autentiku z doby panování krále Vladislava I. o vysvěcení kostela sv. Jakuba v Jakubu u Kutné Hory v roce 1165. Ze skutečnosti, že v autentice jsou uvedena jména krále Vladislava I. a královny Judity, bylo v literatuře vyvozováno (A. Merhautová a j.), že se královský pár obřadu vysvěcení účastnil. M. Pavlíková přesvědčivě dokázala na základě srovnání textů soudobých autentik, že Vladislav s Juditou se ceremoniálu svěcení neúčastnili. Ve středověku bylo totiž zvykem uvádět v autentikách i jména nepřítomných panovníků na důkaz jejich "všudypřítomnosti". M. Pavlíková, O oltářních autentikách biskupa Daniela I., Věstník Královské České Společnosti nauk, třída filosoficko - historicko - filologická, ročník 1951, II, Praha 1952, str. 5-n.

minovaných rukopisech, které zase zpětně působily na její další utváření. Z iluminovaných rukopisů vzniklých v českých zemích má tu zásadní význam zejména spis s. Augustina De civitate Dei. K šíření a vyjádření panovnické ideologie, moci a slávy panovníka dochází i prostřednictvím dvorského umění.

V české panovnické ideologii 12. století přežívá i přemyslovská pověst,[4] která je v Čechách písemně zachycována již od 10. století. Její některé kořeny lze v analogiích sledovat až ke Keltům a do antického starověku. Pověst se rozšiřuje v době, kdy Přemyslovci již bezpečně ovládali český stát po potlačení separatistických tendencí v zemi. Inspirátory toho byli nepochybně sami Přemyslovci, kteří tak chtěli zdůvodnit svou suverenitu, předurčení k vládě a kontinuitu dynastie.[5]

O prodloužení životnosti přemyslovské pověsti se zasloužili moravští Přemyslovci. Snad to byla jakási reakce na využívání svatováclavského kultu v Čechách. Moravský údělný kníže Konrád Ota, který nechal vyzdobit v roce 1134 kapli sv. Kateřiny ve Znojmě freskami s přemyslovským cyklem,[6] nepochybně usiloval z politických důvodů o protiváhu svatováclavského kultu. Jistě je třeba vznik znojemského přemyslovského cyklu posuzovat v souvislosti s tradicemi Velké Moravy a s teorií translatio regni, která v pojetí přemyslovských moravských údělných knížat směřovala k udržování velkomoravských tradic na jejich území. Moravský údělník Konrád Ota chtěl proti pražskému Vladislavu II. dosáhnout českého trůnu.

S rozšířením a upevněním křesťanství v českých zemích vyvstala nutnost nahradit pohanskou pověst legendou, která by se opírala o křesťanskou ideologii. Místo pohanského knížete Přemysla neurozeného původu se již během 11. století stále více prosazuje kult zbožného křesťanského Přemyslovce Václava, syna knížete Vratislava.

V mnoha směrech však přemyslovská pověst přetrvávala v transformované podobě v ideologii českých panovníků i v pozdější době. Povolání Přemysla z nadpřirozené moci na knížecí stolec bylo konkretizováno ve

---

4) K přemyslovské pověsti srv. Kristiánovu legendu - k vydání připravil J. Ludvíkovský, Praha 1978, str. 18-19 a Kosmovu kroniku českou (úvod M. Bláhová a Zd. Fiala), Praha 1975, str. 18-23.

5) Zd. F i a l a , Přemyslovské Čechy, II. vyd., Praha 1975, str. 32-34. Viz dále D. T ř e š t í k , Kosmova kronika, Praha 1968, str. 166-183, zvl. str. 181-183. Též V. T i l l e , "Přemysl Oráč", Časopis pro dějiny venkova, 1928 r. XV, č. 2, str. 81, 83. T ý ž , K nejstarším českým pověstem, Český časopis historický XI, 1905, str. 425-427. K tomu též R. U r b á n e k , K české pověsti královské, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze, 1915, 23, str. 1-n., 13-n., 1916, 24, str. 8-n., 49-n.

6) K nástěnným malbám v kapli sv. Kateřiny ve Znojmě viz A. P r i e d l , Přemyslovci ve Znojmě, Praha 1966.

smyslu božského původu panovnické moci. Sídlem přemyslovských panovníků se stal od Vladislava II. opět Pražský hrad. Vyšehrad však stále zaujímá důležité místo. V předvečer nastolení (korunovace) vykoná panovník vždy se svým komonstvem slavnou pouť na Vyšehrad. Odtud se ještě téhož dne navrací s celým průvodem zpět na Pražský hrad.[7]

Nelze také opomenout, že v 11. a 12. století byly na Vyšehradě uloženy střevíce, selský šat a kabela, které byly spojovány s bájným Přemyslem a staly se nezbytnou součástí nastolovacího obřadu. Podobně i symbolika bílého koně míří k panovníku. Všechny tyto jevy měly hluboký symbolický význam se vztahem k moci a vládě.[8]

Se svatováclavskou legendou se setkáváme již v písemných památkách 10. století. Ve 12. století ovlivňovala církev velmi silně světskou moc prostřednictvím myšlenky svatých věčných panovníků (světec a panovník v jedné osobě). Z iniciativy přemyslovských panovníků se stal svatým věčným panovníkem - rex perpetuus - i kníže Václav, jehož kult byl církví všestranně podporován.[9]

Sv. Václav, "dědic české země" zůstával i po smrti v nebeské sféře českým knížetem, jak proklamovala panovnická ideologie. Václavovým nástupcem a zástupcem na zemi byl vládnoucí přemyslovský panovník, jemuž byly české země uděleny světcem Václavem v léno. Sv. Václav byl ochráncem a rádcem českého panovníka, který využíval svatováclavského kultu k sankcionování a upevnění své moci.[10] Světec Václav je tedy v této době primárně využíván panovníkem a nikoli velmoži, i když není jistě nemístné spatřovat ve 12. století ve velmožích politický "národ". Pojem "čeledi" (rodiny) sv. Václava se zde již vytváří.[11]

---

7) Srv. J. C i b u l k a , Český řád korunovační a jeho původ, Praha 1934. Průvod nastávajícího knížete (krále) se navracel z Vyšehradu na Pražský hrad přes Juditin (Karlův) most. Na menší Malostranskou mosteckou věž byl umístěn s největší pravděpodobností na počátku 70. let 12. století reliéf, který pochází nepochybně rovněž z této doby. Reliéf znázorňuje trůnícího panovníka (snad krále Vladislava I.) a před ním klečícího muže. Reliéf je závažným dokumentem české panovnické ideologie 12. století a byl umístěn na menší Malostranskou mosteckou věž jistě i z toho důvodu, že po mostě vedla cesta korunovačního průvodu.

8) V. V a n ě č e k , Počátky práva a státu v Československu, Praha 1946, str. 124-125.

9) K této problematice viz zejména D. T ř e š t í k , Kosmova kronika, str. 183-n. Srv. t ý ž , Anfänge der böhmischen Geschichtsschreibung. Die ältesten Prager Annalen, Studia zródłoznawcze, Commentationes XXIII, Warszawa - Poznań, str. 1-37.

10) St. R u s s o c k i , Protoparlamentaryzm Czech do poczatku XV wieku, Rozpravy Uniw. Warszawskiego, Warszawa 1973, str. 263,

11) P. R a d o m ě r s k ý , V. R y n e š , Společná úcta sv. Václava a Vojtěcha zvláště na českých mincích a její historický význam, Numismatické listy XIII, 1958, str. 38. Kanovník vyšehradské kapituly (Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974) popisuje bitvu u Chlumce roku 1126. Na straně Čechů bojoval sv. Václav a chránil svůj majetek. Tím nebyl již jen kostel a kněží kapituly, nýbrž celá země (stát). Srv. D. T ř e š t í k , Kosmas, Praha 1966, str. 116-117.

Realitě středověkého právnického myšlení ovšem odpovídalo, že útok proti panovníku nebyl u nás posuzován jako svatokrádež, ačkoli - logicky.domyšleno - útok proti panovníku směřoval vlastně proti vůli a moci světce, který dočasně přenesl svoji moc na vládnoucího panovníka. Jan ze Salisbury útok na hlavu státu za svatokrádež považoval.[12)]

Do myšlenky věčných králů se promítala představa panovníků o kontinuitě českého státu a přemyslovské dynastie. Jde o velmi abstraktní představu,která úzce souvisí se zásadou "dvojího těla" panovníka.[13)] Panovník je smrtelnou bytostí a proto trvání jeho fyzické podstaty je časově omezené. Na druhé straně "trvání krále" jako představitele státu, jako nositele určité panovnické ideologie,je časově neomezené, věčné. Tato představa, transponovaná na nebesa, odpovídala i myšlence věčného krále, která je staršího původu než představa o dvojím těle panovníka. V tomto smyslu "král nikdy neumírá".[14)]

Dokladem svatováclavského kultu je rovněž jedna z nejstarších českých duchovních písní, která vznikla s největší pravděpodobností právě ve 12. století. Sv. Václav je zde vzýván jako panovník a ochránce (patron - dědic) české země. Myšlenka věčného krále a dvojího těla panovníka tvoří základní obsahové pojetí svatováclavského chorálu.[15)]

Za panování knížete (krále) Vladislava je sv. Václav v prvé řadě považován za panovníka. Toto pojetí akcentující světský charakter knížete Václava je možno spatřovat v zárodcích již za krále Vratislava I.[16)] I v době Vladislavovy vlády se však setkáváme se staršími názory, podle kterých byl sv. Václav světcem, mučedníkem (nejstarší pojetí) či bojovníkem - svatým vojínem (pojetí o něco pozdější).[17)]

Panovnickou ideologii českých knížat a králů poznamenal i svatovojtěšský kult. Ve 12. století je sv. Vojtěch zobrazován vždy společně se sv. Václavem. Je zde patrně dokumentována úzká symbióza státu

---

12) K. M a l ý , Zločin urážky panovníka v českém právu doby předhusitské, Právněhistorické studie 15, 1971, str. 149 a 150.

13) K tomu srv. E. H. K a n t o r o w i c z , The king´s two bodies,A study in Mediaeval Political Theology, Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1957.

14) Tamtéž.

15) Srv. A. Š k a r k a , Nejstarší česká duchovní lyrika, Praha 1949, str. 31-n., zvl. str. 34 a 37. Též D. O r e l , Hudební prvky svatováclavské,Svatováclavský sborník II/3, Praha 1937, str. 63-67.

16) Srv. Evangelistář krále Vratislava - zde se setkáváme s vyobrazením sv. Václava, jehož hlava je kryta knížecím kloboukem.)Z textu je zřejmé, že jde o knížete Václava. Viz F. J. L e h n e r , Česká škola malířská XI. věku,I, Korunovační evangelistář Vratislava krále, řečený Kodex Vyšehradský, Praha 1902.

17) Vzájemně se prolínající pojetí sv. Václava jako mučedníka,bojovníka a panovníka našla svůj odraz i na českých denárech. Srv. E. P i a l a , České denáry, Praha 1895.

a církve. Spojení obou světců personifikuje také touhu po míru na zemi.[18]

Středověká myšlenka o božím původu moci panovníka, která souvisela s teorií o dvou mečích, se promítla i do ideologie českých panovníků 12. století a našla svůj výraz ve formuli "z boží milosti". Setkáváme se s ní i na opisech pečetí krále Vladislava I.[19] Z opisů na líci pečetí Vladislava I. vyplývá, že Vladislav je králem Čechů - Boemorum rex, případně Dei Gratia Boemorum rex. V této formulaci vystupuje do popředí ještě prvek personální - král Čechů, to jest v první řadě českých velmožů. Podobně v pojmu "koruna" převažuje ještě v této době personální prvek. Výraz "Rex Boemorum" je však již v průběhu 12. století nahrazován novějším označením. - "Rex Boemiae", ve kterém je akcentován prvek teritoriální.[20] Například z opisu pečeti listiny rajhradského kláštera z roku 1169 je patrno, že Vladislav se považuje za krále Čech - země české.

Na rubu dvoustranných pečetí se nachází opis "Mír krále Vladislava v rukou svatého Václava". Znění opisu je poněkud pozměněno oproti původnímu znění na jednostranné pečeti z období Vladislavovy knížecí vlády, kde zněl "Mír svatého Václava v rukou knížete Vladislava".[21]

Pojem mír[22] je někdy interpretován příliš úzce - a contrario válka. Formulace "Mír svatého Václava v rukou knížete Vladislava" je pak interpretována tak, že mírové poměry ve státě zabezpečené knížetem Václavem má každý jeho nástupce chránit. Závazek světských panovníků zajišťovat "mír" lze chápat ve dvojím smyslu - jednak chrání panovník svoji zemi vůči nepřátelům zvenčí, jednak ji chrání proti rozbrojníkům uvnitř státu.

Pojem "mír" je však třeba chápat v širším smyslu slova. Tento pojem zahrnuje i tvořící se strukturu státních orgánů a uřadů v jejich správní, soudní a výkonné činnosti. Spadá sem ovšem i soustava práv-

---

18) Sv. Vojtěch byl poprvé společně se sv. Václavem zobrazen na mincích knížete Vladislava I. K svatovojtěšskému kultu srv. P. R a d o m ě r s k ý , V. R y n e š , Společná úcta sv. Václava a Vojtěcha, str. 35-48.

19) K opisům na pečetích knížete (krále) Vladislava srv. J. Č a r e k , O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova, Praha 1934, t ý ž , O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova, Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy VIII, 1938.

20) P. E. S c h r a m m , K a i s e r , Könige und Päpste, Stuttgart 1971, IV/2, str. 535.

21) K problematice opisů na pečetích viz zvláště R. N o v ý , K počátkům feudální monarchie v Čechách, I, Časopis Národního muzea, r. CXLV, 1976, č- 3-4, str. 144-163, zejména str. 157. Uveďme ještě, že na mincovní pečeti byl panovník zobrazen na líci a obraz sv. Václava se nacházel na rubu pečeti, tedy na straně méně význačné (analogicky platí pro mince).

22) K pojmu "mír" zvl. K. M a l ý , Zločin urážky etc., str. 149.

ních předpisů a norem obyčejového práva sankcionující klidné poměry uvnitř země.

Pojem "mír" ve středověkém myšlení zahrnuje celý komplex složitých vztahů ve společnosti, které má panovník chránit. V tomto smyslu je třeba interpretovat i větu "Mír svatého Václava v rukou knížete Vladislava". Vladislav jako pokračovatel přemyslovských tradic, jako Václavův zástupce a nástupce, má pod ochranou knížete Václava, pod jeho posvěcením, ochraňovat zemi, ve které panuje.

Opis na dvoustranné pečeti "Mír krále Vladislava v rukou svatého Václava" má dokumentovat proměnu v obsahu panovnické ideologie, či lépe její obohacení. Původně je akcentován vztah - svatý Václav - kníže Vladislav, později je zdůrazňován opačný vztah - král Vladislav svatý Václav.

Na mincovní pečeti král záměrně proklamuje, že pokračuje v panovnických tradicích sv. Václava, kterého žádá o pomoc při zajišťování a ochraně míru na zemi. Dává sebe i české země - mír v českých zemích - do ochrany sv. Václava. Jakkoli to zní paradoxně, právě formulace "Mír krále Vladislava v rukou svatého Václava", zdůrazňuje více aktivní podíl panovníka na vládě než znění opisu na jednostranné pečeti "Mír svatého Václava v rukou knížete Vladislava". Z formulace na dvoustranné pečeti se dá vyvodit, že záleží v prvé řadě na panovníku, jaký mír dává sv. Václavu do ochrany.

Myšlenka, že panovník je zástupcem boha "Krista" na zemi je pouze ve zdánlivém rozporu s myšlenkou, že český panovník je zástupcem knížete Václava. Český patron je prostředníkem mezi bohem a panovníkem, prostřednictvím něho se přenáší božské posvěcení na vyvoleného panovníka.

V evropské státoprávní a panovnické ideologii se projevil významně i vliv Byzance. Pojetí panovnického majestátu v západní části Evropy bylo ovlivněno byzantskou zásadou, že panovník je vicarius Dei.[23] Byzantský císař soupeřil o mocenské postavení ve světě s římským císařem. Oba dva se pokoušeli zasahovat politicky do vnitřních poměrů jednotlivých států a oba dva si činili nárok na udělování či propůjčování královské hodnosti vládnoucím knížatům.

Byzantský historik Kinnamos ve své kronice ze druhé poloviny 12. století ostře napadá římského císaře Konráda III., který prý se opovážil udělit královský titul českému panovníku Vladislavu a tím si

---

23) A. H o b z a , Poměr mezi státem a církví, IV. vyd., Praha 1931, str. 21-44. V této souvislosti srv. C. N i c o l e s c u , Le couronnement - "incoronatia". Contribution à l'histoire du cérémonial roumain, Revue des études sud-est Européennes, Tome XIV, 1976, N. 4, str. 647-663, zvl. str. 654. Viz též H. A h r w e i l e r , L'idéologie politique de l'empire byzantin, Paris 1975.

uzurpoval právo, které přísluší jedině císaři byzantskému.[24] Kinnamos se ovšem mýlí, neboť to nebyl Konrád III., nýbrž Friedrich Barbarossa, který v roce 1158 "udělil" Vladislavu titul krále.

Kinnamos nám zanechal zprávu, podle které Vladislav za druhé křižácké výpravy za svého pobytu v Cařihradě uzavřel v roce 1147 s byzantským císařem Manuelem smlouvu, na jejímž základě vznikl mezi Vladislavem a Manuelem zvláštní poměr, který snad lze nazvat poměrem lenním (vazalským).[25]

Poměr, podobný tomu, ve který vstoupil Vladislav k Manuelovi, existoval podle Kinnama i mezi francouzskými barony a Manuelem. Již za první křižácké výpravy požadoval byzantský císař Alexios Komnenos od francouzských baronů slib, že jimi dobytá území, která byla původně součástí říše byzantské, budou považována za léna udělená jim byzantským císařem. Uzavření takového poměru však nevyžadoval Manuel od římského císaře.[26] Z toho lze usuzovat, že v mocenské struktuře světa považoval byzantský císař římského císaře za rovnoprávného partnera.Svým soupeřením o světovládu uváděli oba císaři do rovnováhy misky vah, které představovaly Východ a Západ.

O povaze, obsahu a významu zvláštního poměru, do kterého vstoupil Vladislav vůči Manuelovi, nemáme žádnou podrobnější zprávu. Víme jen to, co zaznamenává Kinnamos. Na tomto poměru nebylo pro Vladislava jistě nic pokořujícího, neboť byzantskému císaři velmi záleželo na přátelství českého panovníka. Král Vladislav byl v roce 1164 úspěšným prostředníkem sjednávání míru mezi Manuelem a uherským králem Štěpánem III.[27]

Postavení panovníka v období feudální rozdrobenosti bylo více méně korigováno mocí místní šlechty. Kníže Vladislav uzavřel v roce 1153 na radu předáků země sňatek s Juditou Durynskou. V roce 1164 sjednal Vladislav z podnětu byzantského císaře Manuela po poradě s předními českými velmoži sňatek své šestileté vnučky Heleny s císařovým synovcem - byzantským princem Petrem. Naproti tomu se k válečné výpravě do

---

24) Srv. Fr. D v o r n í k , Manuel I. Komnenos a Vladislav II.,král český Z dějin východní Evropy a Slovanstva, Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, Praha 1928, str. 58-70, zvl. str. 64 a 67. Na str. 62 je uvedeno, že Kinnamos se narodil po roce 1143.

25) Tamtéž, str. 62, 63, 67. Viz též V. V a n ě č e k , Dějiny státu a práva v Československu, III. vyd., Praha 1975, str. 72. Srv. V. N o v o t n ý , České dějiny, I, II, Praha 1913, str. 827 a 941.

26) Fr. D v o r n í k , Manuel I. etc., str. 63 a 67.

27) Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957 (Zd. Fiala),str. 101 - n. Srv. též V. N o v o t n ý , České dějiny, str. 939-n. Novotný uvádí, že Vladislav byl prostředníkem sjednávání míru mezi byzantským císařem a uherským králem v roce 1163. Podle Novotného byla v témže roce dojednána i svatba Vladislavovy vnučky s císařovým synovcem (viz dále v textu).

Miláne na pomoc římskému císaři Vladislav zavázal bez konsensu "omnium primatum Bohemiae", což mu čeští velmoži ostře vyčítali.[28]

V období knížecí i královské vlády Vladislava se setkáváme s představou totožnosti panovníka s korunou (státem).[29] Panovník se ještě sám považuje a je považován za vlastníka patrimonia (státu).[30] Již od 10. století se čeští panovníci začínali nazývat králi (Boleslav I.).V 11. století se objevuje teorie o přenesení království (translatio regni) z Moravy do Čech. Podle ní jsou čeští panovníci dědici tradic velkomoravských a pokračovateli krále Svatopluka.[31]

Proti odstředivým tendencím místních feudálů se Vladislav snažil najít oporu v církvi. Jedním z dokladů je udělení imunitní listiny olomouckému biskupu Jindřichu Zdíkovi.Za pomoc v boji proti moravským knížatům vyňal Vladislav poddané olomouckého biskupa ze své pravomoci a podřídil je výhradně biskupu.[32] Dalším dokladem Vladislavovy spolupráce s církví je skutečnost, že povolal další mnišské řády do českých zemí. Podporoval základní a budování zejména premonstrátských a cisterciáckých klášterů. I účast Vladislava na křižácké výpravě je dokladem jeho politické koncepce vycházející ze spolupráce s církví.

Vladislav se pokoušel čelit v českých zemích důsledkům feudální rozdrobenosti. Šlo ovšem o pokusy, které měly pouze částečný a dočasný úspěch. Rovněž budování Pražského hradu vypovídá o politické nutnosti a ctižádosti Vladislava vytvořit skutečně reprezentační sídlo silného panovníka a významné centrum dvorského života, schopné vyrovnat se jiným dvorům evropským.

Panovnická ideologie Vladislava I. má kořeny již v době předcházející (zvláště panování krále Vratislava I.) a na druhé straně tvoří nezbytný základ a východisko pro studium panovnické ideologie posledních Přemyslovců a Lucemburků.

---

28) K. M a l ý , Počátky českého sněmovnictví (do konce 14. století), Česká národní rada. Sněm českého lidu, Praha 1970, str. 81.

29) Pojem "koruny" se teprve vytváří. "Corona regni" je sice v Čechách poprvé doložena v příjemecké listině po roce 1158 za panování Vladislava I., význam tohoto pojmu však není zcela jasný. (CDB I, str. 214-216, N. 245, zvl. str. 215).

30) K. M a l ý , Zločin urážky panovníka,str. 146, t ý ž , Počátky českého sněmovnictví, str. 89. Jen v zdánlivém rozporu s myšlenkou, že panovník je vlastníkem patrimonia (českého státu) je představa o tom, že skutečným vlastníkem českého státu je sv. Václav (na nebesích) a panovník je pouze dočasným správcem (na zemi).

31) V. V a n ě č e k , Dějiny státu a práva, str. 68. Srv. též E. M i c h á l e k , K dějinám české státnosti ve 14. století, Právněhistorické studie 18, 1974, str. 303-304.

32) CDB I, N. 157 a 158, str. 161-165. Viz též Dějiny Československa do roku 1437, Praha 1971 (autoři Fr. K a v k a a Zd. B u c h v a l d e k), str. 111.

II. VÝZNAM KRÁLOVSKÉHO TITULU PRO VLADISLAVA I. JAKO ČESKÉHO PANOVNÍKA

V roce 1156 slavil císař Friedrich I. Barbarossa sňatek s dcerou burgundského vévody Beatricí. Okázalé svatby ve Würzburgu se účastnil i císařův příbuzný, český kníže Vladislav se svým bratrem Děpoltem. Ve Vladislavově doprovodu byli i pražský biskup Daniel a vyšehradský probošt Gervasius. Je více než pravděpodobné, že císař Friedrich pozval Vladislava na svatbu již s úmyslem získat ho pro výpravu do Miléna.[33)]

Při této příležitosti došlo mezi císařem Friedrichem a knížetem Vladislavem k politické rozmluvě, již byli přítomni i Vladislavovi rádci biskup Daniel a probošt Gervasius. Co bylo obsahem tohoto tajného jednání? Nechme promluvit pražského kanovníka kronikáře Vincencia "... quod si dux Wlad(izlaus) in persona sua cum militia sua, prout melius potest, ad obsidendum Mediolanum imperatori auxilium prebere promiserit, cum regio diademate decorare et in augmentum honoris sui ei castrum Budisin se reddere promittit".[34)]

Kníže Vladislav návrh přijal a svůj slib pomoci císaři stvrdil přísahou. Mimo Daniela a Gervasia nikdo z Čechů o této úmluvě nevěděl. Postup Vladislava je typický pro panovníka rozvitého středověku, který za rozhodující považoval vlastní vůli bez ohledu na názor feudality.[35)]

Na císařském sněmu v Řezně vložil 11. ledna 1158 císař Friedrich za přítomnosti vysokých světských a církevních hodnostářů knížeti Vladislavu na hlavu královský diadém. Vladislav poté slíbil pomoc při obléhání lombardského města Miléna, které se nechtělo podrobit císaři.[36)]

Po návratu do Prahy svolal Vladislav obecný sněm. Zde oznámil úmysl účastnit se po boku císaře válečné výpravy do Lombardie a pokořit prastaré královské město Milán. Někteří velmoži projevili nespokojenost, že Vladislav se rozhodl k válečnému tažení do Itálie bez jejich souhlasu. Zdá se, že byli nespokojeni rovněž proto, že tušili existenci tajné dohody z Würzburgu.

Vladislav nakonec takticky velmožům ustoupil a prohlásil výpravu do Miléna za dobrovolnou. Účastníkům slíbil hodnosti a peníze. Slíbe-

---

33) Letopis Vincenciův, str. 68.

34) Tamtéž. Latinská citace převzata z FRB - díl II, Praha 1874, str. 424.

35) Letopis Vincenciův, předmluva Zd. Fialy, str. 19, Zd. F i a l a , Přemyslovské Čechy, str. 123.

36) Letopis Vincenciův, str. 71.

ná odměna a vidina kořisti způsobily, že se mnoho Čechů účastnilo se zbrení v ruce italského válečného tažení.[37]

Vladislavův slib pomoci císaři při obléhání Milána, který měl budit dojem, že je oplacením pocty prokázené císařem Vladislavu a tedy důsledkem, byl ve skutečnosti ve vztahu ke korunovaci v obráceném poměru. Obrovské finanční prostředky vynaložené Vladislavem na milánskou výpravu byly získány z poddaného lidu, na jehož úkor takto Vladislav královské čelenky dosáhl.

Na základě Vincenciovy kroniky mohli bychom podat podrobné líčení milánské výpravy. Zde však postačí konstatovat, že po tuhých bojích se Milán císaři podrobil. Dne 8. září 1158 došlo k uzavření míru a na počest vítězů byla uspořádána v poraženém Miláně honosná slavnost, "... Domnus autem imperator imperiali diademate exornatus in medio tentorio suo tribunali residens, ubi hec fiebant diuina, ..., domnum Wl(adizlaum),regem Boemie, ..., regio donat et exornat diademate".[38]

Císař udělil Vladislavu také erb - stříbrného jednoocasého lva v červeném poli, který nahradil svatováclavskou plaménkovou orlici.[39]

Vladislav byl tedy korunován dvakrát. Pokusme se vysvětlit, proč tomu tak bylo. Nejdříve je však nutné zmínit se ještě o listině vydané císařem Friedrichem 18. ledna 1158 v Řezně, kterou uděluje knížeti Vladislavu a jeho nástupcům právo nosit čelenku.[40]

Císař dále stanoví, "... aby řečený český kníže Vladislav směl nositi čelenku v ty časy, kdy my nosíme korunu a odznak slávy, totiž o Narození páně, o velikonocích a o letnicích, a nadto o svátku svatého Václava a svatého Vojtěcha ...". Na jedné straně lze tuto formuleci chápat jako privilegium,na druhé však šlo ze strany císaře dale-

---

37) Tamtéž, str. 72. Připomeňme, že teprve v inauguračním diplomu z roku 1310 slibuje Jan Lucemburský české šlechtě "... Že totiž urození a zemané nejsou povinni, ani my je k tomu nemáme z nějakého důvodu donucovat, táhnouti na nějakou výpravu mimo hranice území Čech a Moravy ...". (Prameny k dějinám státu a práva v Československu, Praha 1974, III. vyd., PF UK, I. část - uspořádal V. V a n ě č e k , str. 86).

38) Letopis Vincenciův, str. 87-88. FRB, str. 442, odtud latinské citace.

39) J. P e t r á ň , Český znak, Praha 1970, str. 13. V. V o j t í š e k , Naše státní znaky, Praha 1921,str. 7-8. V. V a n ě č e k , Dějiny státu a práva, str. 69. Srv. Kroniku tak řečeného Dalimila - FRB III, Praha 1882, str. 98. Rodový přemyslovský znak - plaménková orlice - byl užíván v Čechách jako státní znak do 13. století. Od doby Přemysla Otakara II. se stal českým státním znakem stříbrný dvouocasý lev na červeném štítě. Šlo o vylepšený erb původně jednoocasého lva, který získal Vladislav I. od císaře Friedricha v Miláně. Tento erb sloužil nejdříve spíše jako osobní znak panovníka, zatímco plaménková svatováclavská orlice zůstávala nadále znakem českých zemí, jejichž patronem byl sv. Václav.

40) CDB I, str. 176, N. 180, viz též Minulost našeho státu v dokumentech, Praha 1971, str. 33-34. Odtud též citace dále v textu.

ko spíše o omezení českého panovníka, neboť z listiny vyplývá, že v jiné dny český panovník čelenku nosit nesmí.

Platnost listiny byla dosvědčena významnými vysokými světskými a církevními hodnostáři. Mezi svědky však chybí jméno Arnalda, arcibiskupa mohučského a arcikancléře, k jehož arcidiecézi patřily i Čechy. Místo něho ověřil pečeť císaře Friedricha a stvrdil platnost listiny kancléř Reinald.

V Řezně získal Vladislav podle soudobých pramenů diadema, podle listiny z 18. ledna zlatý kruh - čelenku - circulus.[41] Po vložení diadematu na hlavu Vladislava císařem 11. ledna v Řezně nenásledoval žádný církevní obřad, při kterém by došlo k pomazání Vladislava na krále. V listině z 18. ledna je Vladislav důsledně nazýván knížetem.[42]

Nabízí se vysvětlení, že ozdobení knížete Vladislava diademem bylo jen jakýmsi příslibem, nikoli plnoprávným aktem korunovace. Mohlo jít o příslib do budoucna, oficiálně a veřejně učiněný. Měl znamenat asi toto: dodrží-li Vladislav svůj závazek pomoci císaři při obléhání Milána, dostojí také císař svému slibu a obdaří Vladislava královským titulem. Tento výklad by mohl být podepřen i skutečností, že až po milánské korunovaci užívá císařská kancelář pro Vladislava titul rex Boemiae.[43] Po "korunovaci" v Řezně nazývá římský císař Vladislava - magnus dux.[44] Vladislav sám však po Řezně užívá titul - Boemorum rex.[45]

Někteří badatelé považují již korunovaci v Řezně za plnoprávnou. Vladislav si prý korunu, kterou získal v Řezně, nechal v Praze a proto mu císař na počest vítězství u Milána půjčil jednu ze svých četných korun.[46]

---

41) Srv. např. Letopisy hradištsko - opatovické - FRB II, str. 400. Zde je uvedeno, že Vladislav získal diadem. Pouze mnich sázavský ve své kronice píše (FRB, str. 265) - "... accipe ex dei gratia et nostra benevolentia tibi, quam tradimus, regni coronam et regiae potestatis et honoris dignitatem in regno tuo. Et haec dicens iussit profferi coronam auream gemmis, pretiosis lapidibus mire adornatam, qua videlicet ipse imperator in summis festivitatibus uti ferebatur". Je třeba říci, že v užívání termínu corona, diadema a circulus není v pramenech jednota. Přesto lze však konstatovat, že v převážné většině případů je termín corona užíván pro korunu císařskou a termín diadema, popřípadě circulus pro korunu královskou.

42) J. C i b u l k a , Český řád korunovační, str. 163. Podle středověkého nazírání bylo pomazání nedílnou součástí korunovačních obřadů a pouze "pomazaný" král byl plnoprávným panovníkem.

43) K tomu P. E. S c h r a m m , K a i s e r , Könige und Päpste, IV/2, str. 533-535.

44) Tamtéž, str. 534.

45) CDB I, str. 178-179, N. 182 a 183.

46) Fr. P a l a c k ý , Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, I, Praha 1904, str. 243 a 248.

Ve světle Vincenciovy zprávy je tento výklad nesprávný. Vincencius uvádí, že v Řezně císař Vladislava královským diadémem ozdobil,kdežto v Miláně jej královským diadémem ozdobil a obdaroval. Z této skutečnosti se dá vyvodit, že v Miláně císař Vladislava skutečně korunoval. Tím, že Vladislavu královský diadém daroval, demonstroval císař pravoplatnost udělení královského titulu.[47)]

Na závěrečném ceremoniálu v Miláně byla sloužena mše a na korunovaci Vladislava tím padalo podle tehdejšího nazírání jisté posvěcení, i když k pomazání Vladislava na krále nedošlo. Nedochovala se rovněž žádná zpráva o tom, že by Vladislav byl na krále pomazán později v Praze.[48)]

Ze strany církevní byl Vladislavu královský titul upírán. Papežská kancelář důsledně titulovala Vladislava po jeho milánské korunovaci ve svých listinách illustris dux. Papež Hadrián IV. se cítil dotčen, že ho císař nežádal o svolení k udělení královské hodnosti českému panovníku a proto v opozici k císaři českému panovníku královský titul nepřiznával. Teprve v roce 1171 přiznává papež Alexandr III. Vladislavu královský titul. Děje se tak v souvislosti se sporem mezi císařem a Vladislavem, na jehož straně stál papež, o obsazení arcibiskupství v Salcburku.[49)]

Po pokoření Milána se Vladislav vrátil se svými věrnými do Prahy bez svého rádce biskupa Daniela. Císař si podržel biskupa v Itálii udánlivě proto, že znal dobře italsky, a mohl být tím císaři prospěšný.[50)] Byl to však pravý důvod? Uveďme v této souvislosti opět císařskou listinu z ledna 1158. Na jednom místě se zde praví, že českému knížeti nemá být čelenka ve dnech, kdy ji může nosit, vkládána na hlavu nikým jiným, než pražským biskupem Danielem, případně olomouckým biskupem Janem. Není spíše pravým důvodem to, že císař přece jen neměl v úmyslu královskou hodnost Vladislava naplno a bez výhrad uznávat? Nebyly zde přece jen určité ohledy na papeže a na církev? Nabízí se ovšem domněnka, že císař úmyslně nežádal papeže o souhlas k udělení královské hodnosti Vladislavovi. Důvodem mohla být císařova

---

47) FRB II, str. 424 a 442. S výjimkou Vincencia se v našich pramenech o korunovaci v Miláně nehovoří.

48) J. C i b u l k a , Český řád korunovační, str. 163.

49) P. E. S c h r a m m , K a i s e r , Könige und Päpste, IV/2, str. 536. Srv. CDB I, str. 228, N. 258. Též V. Novotný, České dějiny, I, II, str. 985 - n. Zde se hovoří o obsazení arcibiskupství v Salcburku.

50) Letopis Vincenciův, str. 88. Biskup Daniel zastával v Itálii funkci "imperialis curiae iudex in tota Italia", srv. V. V a n č č e k , Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. pol. 9. století do 1. pol. 14. století, Právněhistorické studie 12, Praha 1966, str. 31. Uveďme v této souvislosti, že biskup Daniel přinesl po návratu z Milána do Čech Decretum Gratiani.

snaha, aby udělení královské hodnosti Vladislavu bez souhlasu papeže bylo ne zcela právně relevantní. Nechtěl Friedrich Vladislava tak i nadále udržet v jisté vázanosti vůči.své osobě? Pokus o vymanění z vázanosti k římskému císaři můžeme spatřovat v roce 1173, kdy se král Vladislav vzdal trůnu ve prospěch svého nejstaršího syna Bedřicha (prosazující se princip primogenitury) a svěřil mu vládu nad českou zemí. Císař měl Vladislavu za zlé, že bez porady s ním odstoupil a slavnostně nastolil svého syna na český trůn.[51] Je ovšem třeba konstatovat, že z hlediska řezenské listiny z roku 1158, která přiznávala právo nosit circulus Vladislavu i jeho nástupcům, nebyl Vladislav nijak zavázán radit se o nástupnictví svého syna s římským císařem. Přesto císař dosáhl s podporou českých velmožů,kteří Vladislavu rovněž zazlívali, že se s nimi neradil o nástupnictví,[52] Bedřichova odstoupení a českým knížetem se stal "selský kníže" Soběslav, syn Soběslava I.[53]

Dostáváme se k nejzávažnější otázce a sice, jaký význam mělo udělení královské hodnosti pro Vladislava. V první řadě znamenalo posílení Vladislavovy osobní prestiže uvnitř i vně státu a promítlo se i do panovnické ideologie.Samotný titul krále nedával ovšem panovníku více moci a více vlivu.Záleželo na celém komplexu objektivních a subjektivních podmínek, to znamená na mocenském rozložení sil ve společnosti a v neposlední řadě i na osobních vlastnostech panovníka. To vše determinovalo skutečné postavení, skutečnou moc i vliv panovníka ve státě i v Evropě.[54]

Závěrem je třeba konstatovat, že "udělení" královského titulu Vladislavovi (analogicky to platí i pro Vratislava II.) bylo jen formálním potvrzením toho, na co si čeští panovníci již dávno činili oprávněný nárok.[55]

---

51) Letopis Vincenciův a Jarlochův (Jarloch), str. 116. Novotný ve svých Českých dějinách uvádí, že Vladislav se vzdal trůnu ve prospěch svého syna Bedřicha koncem roku 1172. (Srv. str. 998-1001.)

52) Letopis Vincenciův a Jarlochův (Jarloch), str. 117.

53) V souvislosti s odstoupením krále Vladislava V. Novotný v Českých dějinách (str. 1001) uvádí, že císař Friedrich Barbarossa, "užívaje vhodné chvíle k zrušení daného slova, jímž královského titulu panovníkům českým propůjčil dědičně", usiloval o rozšíření vlivu říše vůči českých zemím.

54) Zd. P i a l a , Přemyslovské Čechy, str. 153.

55) Viz k tomu V. V a n ě č e k , Dějiny státu a práva, str. 72. T ý ž autor, Stát Přemyslovců a středověká "říše", I. vyd., Praha 1945, str. 56-n.

ZUR FRAGE DER KÖNIGSWÜRDE UND DER HERRSCHERIDEOLOGIE DES BÖHMISCHEN KÖNIGS VLADISLAV I.

Karolina Adamová

Resümee

Die vorliegende Abhandlung zerfällt in zwei Teile.Der erste behandelt die charakteristischen Wesenszüge der böhmischen Herrscherideologie des 12. Jahrhunderts, wobei die Herrscherideologie des Fürsten und nach dem Jahre Königs Vladislav hervorgehoben wird. Während seiner Regierung als König brachte Vladislav die Prinzipien der Herrscherideologie zur weiteren Entfaltung, deren Träger er bereits als Fürst gewesen war (Idee eines starken Herrschers).

Im zweiten Teil wird der Krönung Vladislavs zum König von Böhmen Aufmerksamkeit gewidmet. Der Königstitel bedeutete für den böhmischen Herrscher eine Stärkung seines persönlichen Prestiges innerhalb und ausserhalb des Staates. Die Erteilung des Königstitels an Vladislav seitens des römischen Kaisers war allerdings kein konstitutiver Akt, sondern lediglich eine Bestätigung dessen, worauf die böhmischen Herrscher schon lange mit Recht Anspruch erhoben hatten.

VÝVOJ MINCOVNÍHO PRÁVA V ČECHÁCH DO TOLAROVÝCH MINCOVNÍCH ŘÁDŮ /1520 - 1528/

Jaroslav Pošvář

Mincovní právo v nejstarší době spočívá ve zvyklostech a teprve později se formuje v podobě mincovních řádů, privilegií, mincovních nařízení atp.

Normy mincovního práva v nejstarších dobách u nás je nutno hledat přímo v mincovním materiálu a z něho je odvozovat. Nemáme totiž v té době jiný pramen, z něhož bychom je mohli poznat. Čteme-li, že český kníže, resp. král počal s ražbou denárů s určitým obsahem stříbra, neznamená to, že dal přímo rozkaz k ražbě takových mincí podle vlastních znalostí. V praxi asi celý postup spočíval v tom,že kníže pozval zkušeného mincmistra, nejspíše cizince jak ukazují např. jména na nejstarších českých denárech (Mizleta, Zanta, Omeriz atd.). Jemu pak dal plnou moc k ražbě mince. Sotva je totiž možno předpokládat potřebné znalosti panovníka o minci a měně.

Teprve později má asi český panovník vlastní mincovní personál, který ovládá všecky otázky týkající se ražby mincí a metrologie.Kromě toho má patrně na svém dvoře znalce současných hospodářských poměrů (knížecí nebo královskou komoru), kteří mu poskytují rady v mincovních otázkách. Když pak jde o složité hospodářské problémy, které je třeba vyřešit zavedením nového druhu mince, jak tomu bylo např. za Václava II. před grošovou reformou, panovník neváhal a pozval si cizí finanční znalce, v tomto případě Vlachy, jako byli Appardo, Rinieri a Cino, kteří byli podle Zbraslavské kroniky muži důmyslní s výbornými zkušenostmi, aby reformu provedli, popřípadě ji i financovali.

Tehdy ovšem již snadno poznáme zásady nového mincovního práva, neboť jsou zřejmé z provedené reformy.

Ještě později se pak setkáváme s normami mincovního práva, obsaženými v konkrétních mincovních řádech, mincovních provilegiích,o nichž se dočítáme v pramenech.Mincovní právo můžeme sledovat posléze v tištěných normách, pokud snad ještě nejsou obsaženy v psaných privilegiích, v různých historických pramenech (zemských deskách, městských knihách, kronikách atd.). Panovník ovšem figuruje formálně jako vyda-

vatel těchto norem, jež plynou z jeho mincovního regálu, i když je během doby omezován vzrůstající mocí šlechty, popř. měst.

Mincovní právo v Čechách je doloženo numismatickým materiálem již v polovině 10. století, kdy česká knížata razila stříbrné denáry. Bylo to mincovní právo výsostné, neodvozené od říšského mincovního regálu.[1] Jeho neodvislost plyne ostatně ze slov zlaté bully Karla IV.,[2] která potvrzuje, že čeští králové měli od starodávna mincovní právo, aniž uvádí jeho odvozený původ od panovníků římské říše. Již Přemyslovci razili svou minci z vlastní svrchovanosti a jejich mincovní právo nikdy nebylo bráno v pochybnost ani v době největšího úpadku knížecí moci v poslední čtvrtině 12. století.[3] Svrchovanost českého mincovního práva odůvodňuje S k a l s k ý i pražské ražby Boleslava Chrabrého v l.1003/4, jakož i ražby jiných vladařských rodů, které vystřídaly Přemyslovce na českém trůně.[4] Naproti tomu např. L u s c h i n[5] považuje suverénní původ českého mincovního práva jen za zdánlivou výjimku z pravidla, že všecka mincovní práva v římské říši je třeba odvozovat od regálu německého krále a to v tom smyslu, že Přemyslovci měli mincovní právo jako zahraniční knížata německé říše z vlastního titulu, že však od 14. století přijímali potvrzení tohoto práva a jiných privilegií od římského císaře. Svoje tvrzení však nikde nedokládá.

Proti Luschinovu tvrzení lze uvést skutečnost, že při četných zásazích německých panovníků do práv českých knížat nebyl nikdy dotčen mincovní regál. Jakési nepřímé zasahování je možno připustit v udělení mincovního práva olomouckému biskupovi pro hrad Podivín na Moravě, jehož se mu dostalo od Konráda III. r. 1144 a o něco později od Vladislava II. V daném případě šlo však vlastně o spor o hrad Podivín a příslušné zboží mezi biskupstvím olomouckým a pražským, tedy o záležitost církevní, kterou nerozhodl papež, nýbrž král římský.[6] Lze však

---

1) V. V a n ě č e k , Stát Přemyslovců a středověká "říše", Praha 1945, str. 54. J. P o š v á ř , Mincovní regál v českých zemích, MNZ 7/1960, str. 39. M.A. V o i g t Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen II., Praha 1972, str. 12.

2) K. Z e u m e r , Die goldene Bulle Kaisers Karls IV., II. Weimar 1905, cap. X, str. 25. H. J i r e č e k , Korunní archiv český, Praha 1896, č. 390, kap. X, str. 421.

3) G. S k a l s k ý , Stručný přehled vývoje českého mincovnictví, str. 6. V a n ě č e k , str. 64 n.

4) V. K a t z , Úvahy o chronologii českých denárů na počátku XI. století, Praha 1937, str. 7 popírá pražské ražby Boleslava Chrabrého.

5) L u s c h i n , str. 251.

6) V. N o v o t n ý , České dějiny, I/2, Praha 1913, str. 790. P o š v á ř, Moravská mincovna v Podivíně, Num. listy IX/1954, str. 9 n. Nejnověji k tomu viz referát S. D u š k o v é na III. numism. symposiu v Brně 1979.

říci, že ani zde ve skutečnosti nedošlo k porušení svrchovaného mincovního práva českých vládců se strany německého krále. Totéž tvrdí i V. V a n ě č e k ,[7] který říká, že o nějakém propůjčení z říše nemůže být řeči. Jestliže později byla volba českého krále potvrzována německým panovníkem, který mu také propůjčoval iura regalia, nemění to nic na svrchovanosti a původu českého mincovního regálu, protože patřil českému panovníkovi dávno před tím a byl jím také nezávisle uplatňován. Je pak výslovně popíráno týmž autorem, že by římští králové v českých zemích požívali jakéhokoli regale.

O organizaci českého mincovnictví v 10. a 11. století mnoho nevíme. Poněvadž není písemných pramenů, je nutno se spokojit s tím, co můžeme zjistit z mincí. V legendě na nich totiž vedle jména knížete je uvedeno jméno mincovny, zkomolené někdy víc, někdy míň. Tak se dovídáme, že jako přemyslovské mincovny působily: Praha, Vyšehrad, Vraclav (pravděpodobně u Vysokého Mýta), Mělník, Kouřim, Plzeň a Mogilno (dnes neznámo kde).[8] Kromě toho je na českých denárech té doby plno nerozluštitělných zkomolenin, které snad udávaly místa dočasné ražby při cestách knížat zemí, a to asi hrady, odkud byl ten který kraj spravován.

V Čechách však původně nerazili jen Přemyslovci - podle Skalského již kníže Václav -, nýbrž také mocný rod Slavníkovců,[9] kteří snad v nějaké formě uznávali svrchovanost pražského knížete. Měli mincovny na Libici,[10] v Malíně a snad i jinde. Denáry Soběslava Slavníkovce jsou zjištěny a určeny nade vší pochybnost. Je otázka, jako povahy bylo jejich mincovní právo. Slavníkovcům patřila velká část Čech[11] a svým postavením byli konkurenty Přemyslovců. Mincovního práva použí-

---

7) V a n ě č e k , str. 54 n.

8) S k a l s k ý , Denár knížete Václava Svatého a počátky českého mincovnictví Praha 1929, str. 44, o Vraclavi negativně. T ý ž , O denárech vyšehradských NČČs III/1927, str. 172 n. R. T u r e k , Die frühmittelalterlichan Stämmegebiete in Böhmen, Praha 1957, str. 18. J. H á s k o v á , Česká mince v době románské, Cheb 1975, str. 7. T á ž , K otázce plzeňské mincovny za knížete Jaromíra, Num. listy 1964, str. 97 n. T á ž , Úvod do problematiky českého denárového období, Praha 1978, str. 14 n. F. C a c h , Nejstarší české mince I. - III., Praha 1970; t ý ž , Poznámky k úvahám o chronologii nejstarších českých mincí, Num. listy 1967, str. 40 n.

9) H á s k o v á , Slavníkovské mincování, Libice n. Cidl. 1976, str. 1 n. S k a l s k ý , Význam slavníkovského mincovnictví, Num. sb. II/1955, str. 5 n. K a t z , Denár knížete Václava sv. a denáry Soběslava Slavníkovce, Věstník NSČs V/1923, str. 202 n.

10) T u r e k , Po stopách libické mincovny, Num. listy XI/1956, str. 164 n. T ý ž , Výzkum hradiště v Libici n. Cidlinou, ČNM CXXIII/1963, str. 26 n. T ý ž , České hradištní nálezy datované mincemi, Slavia antiqua I, Poznaň 1948, str. 531 n.

11) T u r e k , K západním hranicím Slavníkova panství, ČSPS LVIII/1950, str. 142 n. T ý ž , Slavníkova Libice, Praha 1946, str. 18.

vali nepochybně vzhledem k svému politickému i hospodářskému významu, jejž Přemyslovci zřejmě respektovali a tento stav mlčky trpěli.Je pak dvojí možný výklad: buď to bylo mincovní právo svrchované z titulu vládnoucího rodu na určitém území, vykonávané s tichým souhlasem Přemyslovců, popř. i bez něho, nebo to bylo mincovní právo odvozené, byl-li tento souhlas dán na žádost Slavníkovců. Z okolnosti, že v nálezech mincí na libickém území bylo nalezeno mnoho přemyslovských ražeb, jak uvádí T u r e k ,[12] jež tu byly v oběhu,dalo by se soudit, že šlo původně snad o odvozené mincovní právo, ale vydatná mincovní činnost Soběslava Slavníkovce v letech 985-995 se považuje za výrazný projev postulované suverenity, který zasáhl do klidného soužití Přemyslovců a Slavníkovců.[13] Ražby Soběslavovy lze rozdělit do dvou skupin.[14] Starší jsou ražby anglosaského typu, napodobující mince krále Ethelreda II., ražené též Přemyslovci. V devadesátých letech je to pak skupina ražeb s rukou, popř. s rukou a mečem či dýkou na líční straně a na rubu s obrazem ptáka. Ten je nyní - oproti dřívějšku, kdy v něm byl spatřován pelikán a tedy orientální motiv - vykládán jako podoba orla, chystajícího se zaútočit.[15] Odpor Slavníkovců se projevil jasně za útoku Měška I. kolem r. 989 na české Slezsko, kdy Slavníkovci nepřispěli Přemyslovcům, ale zůstali stranou. Naopak se počali přiklánět k Polsku.[16] Odpor proti Přemyslovcům snad dokládá i Soběslavův denár s korunou a opisem ZOBEZLAV a kaplicí s opisem LIVBVZ (Libice). Snahou Slavníkovců bylo zřejmě dosažení úplné suverenity a tedy i nezávislého mincovního práva. V souvislosti se slavníkovským mincovnictvím je třeba se také zmínit o ražbách pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce, bratra Soběslavova.

Je pak otázka, zda jeho denáry je třeba považovat za rodové mince slavníkovské nebo za ražby biskupské. V 10. století nebyla totiž samostatná biskupská mince neobvyklou, zejména v Německu, kde biskupové byli správními orgány krále a kde jim patřil také dohled na veškerou hospodářskou činnost. země.[17] J. H á s k o v á považuje[18] za první

---

12) T u r e k , Nálezy mincí z doby pádu Libice, Num. listy IX/1954,str. 42.

13) H á s k o v á , Slavníkovské mincování, str. 1. S k a l s k ý , Význam slavníkovského mincovnictví, str. 23.

14) H á s k o v á , str. 6. S k a l s k ý , str. 7.

15) T u r e k , K některým problémům slavníkovského mincovnictví, Karel Castelin, Sborník příspěvků k oslavě etc., Hradec Králové 1973, str. 28.

16) S k a l s k ý , str. 19. C a c h , Poznámky k denárům Vojtěcha Slavníkovce, Num. čas. 1939, str. 5 n.

17) S k a l s k ý , str. 13.

18) H á s k o v á , str. 3. S k a l s k ý , Denáry biskupa Vojtěcha Slavníkovce, NČČs V/1929, str. 26 n.

oficiální slavníkovskou ražbu denár Vojtěchův s opisem HIC DENARIVS EST EPIS (copi) na líční straně a na rubu se jménem Soběslavovým. Byl ražen pravděpodobně na Libici Soběslavem při Vojtěchově ustanovení pražským biskupem r. 982. Účelem této ražby asi nebylo jen zdůraznění biskupské hodnosti jednoho člena slavníkovského rodu, ale hlavně uplatnění biskupského mincovního práva. Tím se mělo dostat zároveň i slavníkovskému mincování, nezávislému na pražském kníže ti, jakéhosi zdánlivého oprávnění. Druhá ražba biskupa Vojtěcha, zjištěná P. R a d o m ě r s k ý m [19] v poděbradském nálezu, která však již asi nebyla ražena v Praze, má zkomolený opis ADALBERTVS EPISCOPVS, je však bližší ražbám přemyslovským.[20] Místo ražby, označené jako CIVITAS, nasvědčuje pražskému hradu jako sídlu biskupovu.

Denáry byly raženy zpravidla se jmény knížat jako regálních pánů. Na našich ražbách se však vyskytovala také jména ž e n . Touto otázkou se zabývala mimo jiné Em. N o h e j l o v á - P r á t o v á ,[21] která uvádí celkem čtyři takové případy. První ženské jméno je vedle jména manželova jméno Biagoty, manželky Boleslava I. Na rubu denáru čteme v opisu BIAGOTA CONIVX. V tomto případě nešlo o zvláštní mincovní právo knížecí manželky, spíše o zvláštní pamětní ražbu.[22] Jiné povahy byly mince kněžny Emmy, manželky Boleslava II., která razila sama ve vlastní mincovně na Mělníce počátkem 90. let 10.století. Jde o mince s opisem EMMA REGINA, jež byly známy již Voigtovi.[23] Emma razila asi z titulu odvozeného mincovního práva, jež jí bylo v nějaké formě uděleno knížecím manželem. Zaráží poněkud titul REGINA, tj. královna, ač byla jen manželkou knížete. R a d o m ě r s k ý se domnívá, že šlo o anglosaskou manželku Boleslava II. původním jménem Elfgifu, dceru wessexského krále Edwarda Staršího, která měla právo podržet si královský titul.[24] Naproti tomu nejnověji se J. H á s k o v á domnívá, že Emma používala titulu Regina jako kdysi fran-

---

19) R a d o m ě r s k ý , Studie o počátcích českého mincovnictví I. Nález českých denárů z 10. století v Poděbradech, Num. sb. IX/1966, str. 80 n.

20) H á s k o v á , str. 9.

21) N o h e j l o v á - P r á t o v á , Denár kněžny Eufemie, NČČs. IV/1928, str. 1 n. S k a l s k ý Denáry se jménem Biagoty a Emmy, Českou minulostí (Novotného sborník), Praha 1929, str. 65 n. R a d o m ě r s k ý , Emma Regina, ČNM CXXIII/1953, str. 172 n., H á s k o v á , Úvod do problematiky, str. 14, Nejnověji též H á s k o v á v referátu na III. numismat. symposiu v Brně 1979.

22) N o h e j l o v á - P r á t o v á , Denár kněžny Eufemie, str. 1.

23) V o i g t , Beschreibung I, str. 168 n.

24) R a d o m ě r s k ý , str. 200.

couzská královna, manželka a později vdova po Lotharu II., pak druhá manželka českého knížete Boleslava II.[24a)]

Zvláštní povahy bylo nepochybně i mincovní právo moravské kněžny Eufemie, vdovy po Otovi I. Sličném, olomouckém knížeti,bratru prvního českého krále Vratislava. Její jméno čteme na denáru a lícním opisem ZVATOPVLC DVX, na jehož rubu pak EVFEMIA. Em. N o h e j l o v á - P r á t o v á [25)] se neodvažuje usuzovat na nějakou správu kněžny Eufemie v olomouckém údělu. Vystupuje tu snad spíše jako poručnice a ochránkyně zájmů svého neplnoprávného syna a dědice olomouckého údělu, jehož právo však bylo popíráno. V tom případě to byl pokus o uplatnění mincovního práva neplnoprávného dědice knížecího stolce za podpory jeho matky.

Jiným případem denáru se jménem manželky vladařovy je denár Vladislava I., na jehož líci čteme REX WLADISLAVS a na rubu JUDITA REGINA. N o h e j l o v á - P r á t o v á [26)] soudí, že to byl pamětní korunovační peníz, ražený snad při korunovaci Vladislava a Jitky. Jde tu o projev mincovního práva českého panovníka. Jméno jeho manželky je zde z hlediska mincovního práva bezvýznamné. Je třeba se ještě zmínit o ražbách Svatavy, dcery polského krále Boleslava Křivoústého, manželky českého krále Vratislava II. Jsou přidělovány i knížeti Svatoplukovi,[27)] ale M. G u m o w s k i je považuje za denáry Svataviny a přiděluje je znojemské mincovně, kde Svatava, jak tvrdí G u m o w s k i , měla vdovský úděl.[28)] Svataviny ražby jsou pochybné nejen z hlediska numismatického, nelze je ani opřít o historická fakta. V kladném případě by to byly ražby údělného moravského knížete na základě odvozeného mincovního práva.

Hospodářský a společenský život 12. století, vyznačující se statickou feudální strnulostí, byl již jeho koncem a počátkem 13. století předznamenán několika momenty, které mu vtiskly dynamický charakter. Je to jednak vznik měst, významného to činitele hospodářského i politického, jež vstupují na dějiště společenského života,dále rozvoj hornictví a jeho nová organizace technická i právní a posléze přechod od směnného obchodu a naturálních dávek k peněžnímu hospodaření, i když zbytky naturální směny a renty někde trvaly dále, což

24a) H á s k o v á , viz referát na III. numism. symposiu 1979.

25) N o h e j l o v á - P r á t o v á , str. 5.

26) Tamtéž, str. 6.

27) Tamtéž, str.1, pozn. 1. S m o l í k , Denáry údělných knížat na Moravě, Praha 1896, č. 29 a 30. P i a l a , České denáry, str. 189, 349 n.

28) M. G u m o w s k i , Swatawa, królowa czeska, WNA,1935, str. 45.

mělo za následek zvýšené používání peněz ve veškerém hospodářském životě.[29)]

Tyto důležité změny se přirozeně projevily i v organizaci mincovnictví, na něž byly kladeny nyní větší požadavky co do oběhu peněz. Nejen že byla postupně rozšiřována síť královských mincoven, bylo nutno provést i mincovní reformu, která se projevila úpravou mincovního práva, protože dvoustranné denáry, krajně znehodnocené, již nebyly s to vykonávat funkci peníze. Na jejich místo nastoupil jednostranně ražený tzv. brakteát, po stránce výtvarné nepoměrně chudší, zato však kvalitně lepší. Naskýtá se otázka, kdy a jak nastal přechod od ražby denárů k brakteátům a jaké byly příčiny této změny.

S kolonisty totiž nastal vpád cizích peněz do našich zemí a zasáhl rušivě do našeho měnového systému, protože tato cizí mince, hlavně míseňský brakteát, byla nepoměrně hodnotnější než naše soustavně znehodnocované denáry, třeba byly výtvarně na značné výši.[30)] Bohaté nálezy těchto míseňských peněz jsou známy např. ze severních Čech. Později se počínají objevovat i české brakteáty a to stále ve větším množství a kolem r. 1250 již české brakteáty převládají.[31)] Invaze cizí mince byla nebezpečím, jímž hrozilo úplné vyřazení českého peníze z hospodářského života a tím i ohrožení důchodů královské komory z mincovního regálu. Král byl proto nucen přistoupit k ražbě českých brakteátů, aby nepozbyl svých příjmů.[32)]

Volil k tomu úplnou napodobeninu míseňského brakteátu jak po stránce vnější (obraz sedícího panovníka), tak po stránce obsahové co do jakosti stříbra. Přemysl I. touto reformou z počátku druhého desítiletí 13. století nahradil v severních Čechách denáry ražené po starém způsobu jednostrannými mincemi velkého střížku (40-42 mm), vyraženými novou ražební technikou z tenkých stříbrných plíšků jakosti 15lotové (0.9375). Později se jejich rozměr zmenšoval. Je-li správným tvrzení, že přechod od měny denárové k brakteátové nastal v Čechách kolem r. 1210, pak se tak muselo stát ještě bez použití jihlavského stříbra, jehož odkryt se klade mezi r. 1234-1240.[33)] Vliv jihlavského

---

29) S k a l s k ý , Jak došlo v Čechách k ražbě brakteátů, Num. listy I/1946, str. 58. P o š v á ř , K počátkům ražby brakteátů, Num. listy VIII/1963, str. 117. T ý ž , Moravské mincovny, Brno 1970, str. 14 n. J. S e j b a l , K chronologii moravských ražeb 13. století, Sbor. I. numism. symposia, Brno 1966, str. 78 n.

30) N o h e j l o v á - P r á t o v á , Krása české mince, Praha 1956, str. 21. S k a l s k ý , České mince a pečeti 11. a 12. století, Sbor. NM I/1 1938, str. 30.

31) S k a l s k ý , Studie o českých a moravských brakteátech III, Num. čas. čs. 1935/6, str. 27.

32) S k a l s k ý , Studie II., Num. čas. čs. 1932, str. 35.

33) P o š v á ř , K počátkům ražby brakteátů, str. 119.

stříbra se tedy nemohl uplatnit při mincovní reformě Přemysla I. r. 1210, avšak byl patrně příčinou změny českých brakteátů kolem r. 1260, kdy se odpoutaly od svého míšeňského vzoru velikostí i podobou. Tepve r. 1260 se králi pomocí stříbra z jihlavských rudných dolů podařilo zjednat rovnováhu v českém mincovnictví za současné úpravy měr a vah.[34] S brakteátovou reformou byla provedena také nová organizace mincoven, jak si toho i jinak vyžádaly hospodářské poměry. V druhé polovině 13. století byla v Čechách decentralizována ražba mincí, takže kromě pražské pracovaly mincovny v Chebu, který však razil od 13. do 16. století městskou minci, Klatovech, Kadani, Smilově Brodě, Plzni, Písku, Čes. Budějovicích a Mostě, pravděpodobně i v Litoměřicích a Litomyšli, dále mincovní dílny v Jablonném, Vysokém Mýtě a Žatci. K českým mincovnám patřila i mincovna v Kladsku.[35]

Mincovny v tomto období byly provozovány buď v režii královské komory nebo - a to zpravidla - byly svěřovány podnikatelům-mincmistrům buď jednotlivě nebo sdruženým ve společnostech několika osob. Poučují nás o tom formuláře nájemních smluv, které jsou doklady této právní mincovní úpravy, kde se dovídáme o nájemném, nájemním období, údajích o ražbě, o oprávnění mincmistrů, mincířů a jiných úředníků a zaměstnanců mincoven vůbec. Téměř vždy se tu vyskytují zákazy o placení pouhým kovem, o používání cizích mincí, jakož i nařízení o nuceném používání peněz v hospodářském životě.

Přes veškerou snahu o úplné včlenění peněz do soudobého hospodářského dění se i nadále platilo kovem, jak dosvědčují četné listiny o prodeji různých statků ve feudálních kruzích 13. století.[36] Nadto i jakost brakteátů se postupně zhoršovala, takže tyto knoflíkovité plíšky z tenkého stříbrného plechu, ražené jen po jedné straně, přestávaly být žádoucím platidlem. Dokladem toho jsou i nálezy stříbrných hřiven a slitků stříbra, které zřejmě obíhaly jako peníze. Hlavní závadou byla pak stále se opakující nucená obnova mince, při čemž nová byla vždy horší staré.[37]

---

34) S k a l s k ý , Studie III., str. 29. P o š v á ř , str. 121. K. T u r n w a l d , České a moravské denáry a brakteáty, Praha 1949, str. 30.

35) P o š v á ř , Měna v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1977, str. 27. C a s t e l i n , O chebském mincovnictví 12. a 13.století, CČČs. XX/1951, str. 51 n. H á s k o v á , Poznámka k chebskému mincovnictví na počátku 13. století, Num. sb. XIII/1973-4, str. 117 n. T á ž , Chebské mince z 12. a 13. století, Cheb 1972, str. 89. S k a l s k ý , Tzv. plzeňský denár nepatří Václavovi I., Num. listy 1949, str. 5 n. T u r e k , K problémům plzeňského mincovnictví 13. věku, Num. listy 1976, str. 1 n.

36) P o š v á ř , Moravské mincovny, str. 15, 19.

37) C a s t e l i n , Česká drobná mince, str. 14, pozn. 3. S m o l í k , Pražské groše a jejich díly, reedice K. Castelin a I. Pánek, Praha 1971, str. 7. P o š v á ř , Nálezy mincí a renovatio monetae, Num. sb. III/1956, str. 143 n.

Když koncem 13. století byly objeveny bohaté zdroje stříbra u Kutné Hory, vzápětí nato zde vyrostlé, neváhal Václav II. použít tohoto bohatství k úpravě českého mincovnictví.

Přitom sledoval tyto hlavní zásady: 1. úplné zrušení denárové mince a používání neraženého kovu, 2. zrušení periodické obnovy mince, 3. zákaz volného oběhu stříbra a zavedení povinné směny za raženou minci a 4. zavedení těžké stříbrné mince, groše, jehož nominální hodnota by byla dána kovovým obsahem, při čemž groš by se dělil na drobné peníze s pevnou relací ke groši, takže je tu dána první peněžní soustava skutečně ražených peněz, ne již jen početních jednotek.[38]

K provedení této mincovní reformy a zavedení grošového mincovního řádu (nepublikovaného písemně), bylo ovšem zapotřebí řady administrativních opatření a potřebného finančního nákladu, který prodloužená královské komora nemohla zajistit.[39] Financování provedli povolaní Vlachové, v pramenech nazývaní "socii de Florencia".[40] Nabyli u nás značného majetku, který jim byl snad i částečně dán do zástavy za investované peněžní prostředky. R. 1316 byl totiž Jan Lucemburský upomínán florentskou republikou o zaplacení 28.000 hřiven stříbra jako zbytku nároků florentských společníků vůči královské komoře.[41]

Po stránce organizační byla reforma provedena tak, že všecky dosavadní mincovny byly soustředěny do Kutné Hory,[42] jež takto dosáhla monopolního postavení. Byla vyslovena domněnka, že podle názvu ..ové mince "pražský groš" byla snad nejprve ražena v Praze.[43] V poslední době je možnost zahájení ražby pražských grošů v Praze znovu brána v úvahu.[44] Centralizace ražby při provádění reformy byla však zcela odůvodněna, protože jen soustředění v jedné mincovně mohlo zaručit jednotný ráz nové mince. Kromě toho pak nová mincovna byla přímo

---

38) S k a l s k ý , Mincovní reforma Václava II., ČsČH 1934, str. 13, K i e r s n o w s k i , Wielka reforma monetarna XIII-XIV w., Warszawa 1969, str. 185. P o š v á ř , České grošová reforma a Polsko, Studia z driejów polskich i czechoslowackich, Wrocław 1960, str. 130.

39) J. Š u s t a , Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935, str. 541.

40) CDM V, č. CXXII, CLXXIV. Srov. Š u s t a , str. 541. P o š v á ř , Grosze praskie w Krakowie, Wiad. num. XII/1968, str. 143.

41) Š u s t a , str. 654.

42) E. L e m i n g e r , Královské mincovna v Kutné Hoře, Praha 1912, str. 213. R. N o v ý , Organizace a vývoj českého mincovnictví ve 13. století do měnové reformy Václava II., Sbor. archiv. prací 1974, str. 385.

43) Š u s t a , str. 552. S m o l í k (reedice), str. 101, pozn. 13.

44) N o h e j l o v á - P r á t o v á , Grossi Pragenses, Num. sb. 12/1971, str. 97. Srov. též Z. M a l ý , Mincovní počty nejstarší městské knihy pražské z počátku XIV. století, Num. sb. VI/1960, str. 104.

u zdroje bohaté produkce stříbra a nadto se jí dostalo zajištění povinných dodávek vytěžené rudy v novém horním zákoníku.[45]

Nová mince, pražský groš,[46] byl vzhledný peníz, nesoucí symboly českého království, tedy královskou korunu na jedné a českého lva na druhé straně, při čemž legenda vyznačovala jednak druh mince (GROSSI PRAGENSES), jednak jméno krále jako mincovního pána (WENCESLAVS SECVNDVS DEI GRATIA REX BOEMIE). Groše měly velikost asi 28 mm a byly raženy ze stříbra téměř ryzího (jakosti asi 950/1000).[47] Nový peníz se nazýval "denarius grossus Pragensis", tj. hrubý denár pražský, ale brzy se původní označení "denár" počalo vypouštět a nová mince dostala jméno z adjektiva "grossus", groš. Poněvadž hodnota groše, který vážil až 3.76g byla poměrně značná, bylo třeba vytvořit ještě dílčí peníz, jímž se stal "denarius parvus", tj. malý denár, který pak byl nazýván jen "parvus", malý. Počtem šlo 12 těchto parvů na groš, Jejich podoba upomínala na pražský groš, neboť měly na jedné straně také českého lva, na druhé pak královskou korunu, v opisu byly zkratky jména mincovního pána: W II R BOEM, kolem lva: PRAG PARVI jako označení hodnoty. Váha jednoho parvu byla průměrně 0.48-0.54g při průměrné jakosti 544/1000, velikost 15-16mm. Později se parvům počalo říkat "haléře".[48] Tento název se ujal během času v té míře, že jeho původní označení "parvus denarius" bylo zcela zapomenuto.[49] Parvus čili haléř ztratil postupně na své hodnotě, takže na groš nešlo již 12 parvů, ale zpravidla 14, popř. 16, 18 i více.

Soustředění všech mincoven do Kutné Hory znamenalo nejen centralizaci mincovnictví, ale i stabilizaci českých mincovních poměrů a mincovního práva. Změny nastaly smrtí posledního přemyslovského krále Václava III. r. 1306, kdy počaly boje o český trůn a tím i mincovní právo. Uplatňoval je podle potřeby a možnosti ten i onen nápadník České koruny. Útěkem Jindřicha Korutanského z Čech v prosinci r. 1310 a nastoupením Jana Lucemburského byly vyjasněny i poměry v oboru mincovního práva a kutnohorská mincovna počala razit od r. 1311 groše

---

45) H. J i r e č e k , Codex iuris bohemici I, Praha 1867. Ius regale montanorum, cap. XXII, § 3.

46) C a s t e l i n , Česká drobná mince, str. 26. N o h e j l o v á - P r á t o v á , Nový pohled na české mincovnictví 14. století, Čas. Nár. muz. 1956, str. 130. P á n e k , Předchůdce motivu koruny na pražských groších, Num. listy XXV/1970, str. 170 n.

47) C a s t e l i n , str. 27. P á n e k , Váhy nejstarších pražských grošů, Num. listy XX/1965, str. 136 n.

48) S m o l í k , str. 13, pozn. 19. C a s t e l i n , str. 33. N o h e j l o v á - P r á t o v á , str. 130. P á n e k , str. 140 n.

49 S k a l s k ý , Mincovní reforma, str. 50 n.

se jménem krále Jana.[50] Jeho velkorysá politika kladla však velké požadavky na královskou komoru, která sotva stačila plnit královy závazky. K docílení vyššího výnosu mincovního regálu byla opět mince zhoršována.

Současným zavedením zlaté mince nebylo královským financím pomoženo pro nedostatek domácího zlata. Král proto raději dával do zástavy urburu a zadlužil četné královské hrady a statky.

Podobně jako kdysi jakostní stříbrné denáry a po nich následující brakteáty ztrácely postupně svou cenu, tak i původně kvalitní pražský groš počal se poměrně záhy horšit. Již v letech 1314-1317 došlo ke snížení jeho jakosti, jež postihlo asi parvi. Bylo to v době, kdy Jan Lucemburský pobýval dlouho za hranicemi země, kde spotřeboval značné prostředky, jež za ním byly posílány z Čech. V zemi zavládla nejistota, zaviněná také opakující se neúrodou a s ní spojenou drahotou.[51]

Další zhoršení mince je doloženo zprávou Zbraslavské kroniky k r. 1327, kdy král povolal do Čech finanční odborníky z Florencie. Podle jejich rady byla snížena jakost, zejména u parvů, z čeho *"povstal mezi lidem nemalý křik, neboť přísada mědi a jejich skažená podoba brání prodeji všeho obchodního zboží."*[52] Mělo se zato, že tehdy nastala změna i ve vzhledu parvů. Jak uvádí C a s t e l i n , šlo tu o regulérní inflaci, první toho druhu v grošovém období, jež však později byla opakována.[53]

Dvanáct parvů, jež měly mít hodnotu groše,rovnalo se nyní asi jeho polovině. Snad jsou to "měděné haléře", o nichž se dočítáme k r. 1346 a 1347 v brněnských pramenech.[54] S k a l s k ý pak uvádí řadu příkladů ze třicátých a čtyřicátých let, kde si příjemce zajišťuje placení v ryzím kovu, kdyby se mince zhoršila.[55] Z toho je patrno, že znehodnocení mince bylo značné. Pomocníkům podkomořího se v této době

---

50) C a s t e l i n , str. 51. Otázkou mincovny grošů v Přísečnici v 1. pol. 14. století se zabývá L. J a n g l v Num. listech XXXII/1977, str. 33 n. O drobných ražbách Jana Lucemburského (1310-1346) jedná C a s t e l i n v Num. listech 1947, str. 83 n. Viz dále C a s t e l i n , Praški groš 1300-1547,Numizmatičke vijesti, Zagreb 1969, str. 27 n.

51) C a s t e l i n , Česká drobná mice, str. 51, 58. Š u s t a , Král cizinec, České dějiny II/2, Praha 1939, str. 257 n.

52) FRB IV, cap. XIX, str. 284.

53) C a s t e l i n , str. 63. T ý ž , Renovatio monetae v době grošové, Num. listy V/1950, str. 14 n. T ý ž , České mincovnictví v letech 1305-1310, Num. listy 1947, str. 49 n.

54) B. M e n d l , Knihy počtů města Brna z let 1343-1365, Brno 1935, str. 63, 78.

55) S k a l s k ý , O marce pražské a moravské na rozhraní stol. 13. a 14., Num. čas. III/1927, str. 43. T ý ž , Mincovní reforma Václava II., str. 45. C a s t e l i n , str. 71.

dostává mincovní instrukce, aby žádným způsobem při vybírání berně nebrali "malé groše", tedy parvi,*"které v Praze lze vydat jen se ztrátou jedné šestiny"*. Zhoršení jakosti parvů, které bylo nejhorší v letech 1340-1346, je dále patrno i ze zvýšení ungeltu.[56]

Zda se tyto mincovní úpravy dály na základě nějakých mincovních řádů, není známo. Pravděpodobně k tomu stačily jen administrativně finanční příkazy. Vyskytuje se však názor, že Jan Lucemburský vydal patrně nějaký mincovní řád, který je dnes ztracen. Na tento fakt se usuzuje z některých obratů mincovního řádu z r. 1378.[57]

Karel IV. se snažil zvýšit hodnotu českých peněz, značně nízkou za vlády Janovy. Stalo se tak kolem r. 1350. Poněvadž r.1353 se na hřivnu počítalo jen 75-78 grošů, byla reforma provedena někdy před tímto datem. V té době jsou v Čechách opět vlaští poradci, jak je patrno z listu rychtáře a rady v Kutné Hoře z 23.března 1350. Byli to Andrea a Thaldo z Florencie.[58] Ačkoli nastalo za Karla IV. zlepšení jakosti mince, máme znovu v letech 1360-1374 zprávy o placení čistým stříbrem, kdyby mince byla měněna.[59] Se zhoršením jakosti haléřů se měnil i jejich poměr ke groši. Soudí se, že bylo několik druhů haléřů, jež měly různou hodnotu od 1/12 do 1/14 groše, při čemž se prakticky platilo ještě více. Špatných haléřů se někdy počítalo 18 až 24 za groš.[60]

Neurovnané mincovní poměry vedly posléze Karla IV. k vydání mincovního řádu z 2. listopadu 1378.[61] Podle něho mělo na 100 marek stříbra přijít 12 marek mědi a z této směsi měly být raženy groše v počtu 70 na marku. Podobně i haléře měly být raženy v takové jakosti, aby jich šlo skutečně 12 na groš. C a s t e l i n však vyslovil pochybnost, zda tento řád byl důsledně uváděn v praxi, třeba obsahuje přísné tresty na nedodržování. Haléře z té doby mají totiž jen 60 % předepsané ryzosti.[62]

---

56) O poklesu jakosti mince viz C a s t e l i n , O chronologii pražských grošů za Jana Lucemburského, Num. sb. VI/1960, str. 149. I. P á n e k , Stopa mincovní reformy Jana Lucemburského, Num. listy XXVIII/1973, str. 1.

57) S m o l í k , Pražské groše (reedice), str. 17. P á n e k , str. 34.

58) C a s t e l i n , str. 78. T ý ž , První mincovní reforma Karla IV., Num. listy 1949, str. 80 n.

59) Tamtéž, str. 86.

60) N o h e j l o v á - P r á t o v á , Neznámé drobné mince Karla IV., Num. sb. I/1953, str. 52 n.

61) Český text řádu v překladu B. Svobody je otištěn u N o h e j l o v é - P r á t o v é v článku cit. sub 60. Latinské znění podle M. A. Voigta u C a s t e l i n a , Česká drobná mince, str. 90 n.Jinak též u K. S t e r n b e r g a, Umrisse einer Gechichte der böhmischen Bergwerke I/2, Praha 1837, str. 95 n. dále, jak uvedeno, též u M. A. V o i g t a (Beschreibung etc.) II., str. 162 n. spolu s německým překladem. P á n e k , str. 34.

Proto patrně již r.1383 Václav IV. učinil opatření o ražbě lepších haléřů, jak lze soudit z jeho listu z 20. dubna 1383, daného na Karlštejně.[63] Je tam jasně řečeno, že byla nařízena ražba nové haléřové mince, aby byly odstraněny závady, plynoucí z různé hodnoty drobné mince. Nových haléřů s hlavou krále se musí brát opět jen 12 na groš. Dodržování předpisu je zajišťováno sankcí ztráty života i majetku (sub pena perdicionis rerum et corporis).Tyto nové haléře nebyly však dlouho v oběhu, neboť již r. 1384 byly raženy nové a starší, tedy i haléře s hlavou krále z r. 1383, byly stahovány. Podle nařízení ze 27. listopadu 1384[64] byla provedena změna peněžní soustavy v tom smyslu, že byly raženy nové denáry, zvané černé (denarii nigri quadrate figure), jichž šlo 7 na groš. Jsou také nazývány "peníze" (nummi). Kromě toho byly raženy nové haléře jako 1/14 groše, jež se lišily od starých haléřů-parvů, jejichž oficiální kurs byl stále 12 na groš. Zatím však hodnota groše stále klesala, jak je vidět z jeho poměru k dukátu. Na nátlak Panské jednoty vydal Václav IV. r. 1396 mincovní nařízení,[65] podle něhož se z hřivny stříbra mělo razit 80 grošů. I když to nebylo přesně dodržováno,přece hodnota groše v poměru k dukátu byla 20:1, ač před tím kolísala od 16 do 21 1/2:1.

Roku 1407 byl patrně znovu podniknut pokus o úpravu, když byla předepsána směs ražebního stříbra tak, že jakost grošů byla určena na 610/1000 a jakost peněz a haléřů na 400/1000. Tento předpis však nebyl stejně dodržován. když hodnota dukátu stoupla z 20 grošů z r. 1400 na 23 groše v r. 1409.[66]

Pohnuté doby konce vlády Václava IV. se projevily i v mincovctví. Přestala ražba grošů a sama kutnohorská mincovna r. 1413 prováděla i velké výplaty v drobných penězích. Tento stav trval i v době husitské a po ní,[67] kdy ústřední vládní moc upadla a o politických a hospodářských věcech rozhodovaly samy sporné strany a nikoli král. To se projevilo i ve výkonu mincovního práva. Roku 1419 se zmocnil

---

62) C a s t e l i n , str. 115. T ý ž , Haléře Karla IV. a mincovní řád z r. 1378, Num. listy 1971, str. 139. V. P i n t a , Studie o chronologii pražských grošů Karla IV. z let 1346-1378, Num. listy 1971, str. 71 n. T ý ž , K jakosti pražských grošů Karla IV., Num. listy 1973, str. 149 n.

63) C a s t e l i n , str. 113. S. V e s e l ý , K otázce ražby grošů Václava IV. po roce 1419, Num. listy XXI/1966, str. 157.

64) S m o l í k , str. 27. C a s t e l i n , str.116, 125. T ý ž , O zavedení černých mincí se čtyřrázem v Čechách, Num. listy VII/1952, str. 53 n.

65) C a s t e l i n , Česká drobná mince, str. 121.

66) N o h e j l o v á - P r á t o v á , Numismatické památky doby husitské, Čas. Nár. mus. CXX/1951, str. 17. C a s t e l i n , Pražská mincovna v husitské revoluci, Num. listy VII/1952, str. 77 n.

67) C a s t e l i n , str. 88 n.

Kutné Hory Zikmund a držel ji až do dubna 1421 a pak nakrátko koncem roku 1421.[68]

Pak počali razit v kutnohorské mincovně "Podobojí" a to groše a peníze "pod rázem královým", při čemž penězům se říkalo též "horské peníze".[69] Usnesení Velké obce pražské z 30. května 1422 nařídilo: *"peníze, ani groši v níždném městě, ani tvrzi aby dělány nebyly,než toliko v našem městě u Hory".*[70] Koncem července pak převzal skoro všecky mincovny Zikmund Korybutovič, jehož ražba však netrvala déle než 8 měsíců.[71]

Svatohavelský sněm z 1. listopadu 1423 rozhodl, *"aby pro obecné dobro a zase opravení a zvelebení této země České groš a peníz jednostejný Horský rázu Pražského dobrý, stříbrný a za spravedlivý shledaný s řádnú příčadú díla nynějšího,i kteryž před časy za slavné paměti krále Václava i po jeho smrti spravedlivý a stříbrný dělán jest",*[72] nyní byl ražen a obecně brán. Dále se hrozí tresty těm, kdo by dávali do oběhu měděné groše nebo peníze měděné a olověné. Toto sněmovní usnesení je příkladem normy mincovního práva, [illegible]tně trestních sankcí, jehož autorem nebyl panovní jako vlastník mincovního regálu.

Po odchodu Zikmunda Korybutoviče byla kutnohorská mincovna v rukou Pražanů, kteří zde razili minci asi o 6 procent horší mince dřívější.[73] Roku 1427 byla pak mincovna spravována Tábory a Sirotky, kvalita ražeb však byla nevalná. Pražské groše, užívané jako platidlo i mimo hranice českého státu, pozbyly nyní důvěry, takže např. horno-švábský mincovní svaz a jednotlivá města počala již v 90. letech 14. století s označováním dobrých pražských grošů zvláštní značkou, tzv. kontramarkou.[74] Dobré groše byly nepochybně kontramarkovány i v Jihlavě kontramarkou s ježkem, ačli nešlo o osobní čin Zikmundův, protože v jihlavských archívních pramenech o kontramarkování není zmínky. Šlo přece o důležitou akci,která si nepochybně vyžádala i určitý náklad a bylo k ní třeba usnesení městské rady.Asi se tato značkovací akce dála na přímý příkaz Zikmundův, jako snad i v Brně či jinde, neboť je známa též kontramarka s moravskou orlicí.[75]

---

68) C a s t e l i n , str. 154 n.

69) Tamtéž, str. 157.

70) AČ I, str. 215, S m o l í k , str. 28. C a s t e l i n , str. 157.

71) N o h e j l o v á - P r á t o v á , str. 20. S m o l í k , str. 30.

72) AČ I, str. 215. S m o l í k , str. 30. C a s t e l i n , str. 158.

73) C a s t e l i n , str. 183.

74) K a t z , Kontramarky na pražských groších, Praha 1927, str. 13 n. S m o l í k , str. 113. C a s t e l i n , Kontramarky pražských grošů, Num. listy XVII/1962, str. 71 n.

75) S e j b a l , Moravská kontramarka se šachovanou orlicí, Čas. Mor. mus. 1956, str. 101. V. N ě m e č e k , Neznámá kontramarka, Num. listy 1958, str. 138. P o š v á ř , Moravské mincovny, str. 107.

Dne 20. července 1436 dal Zikmund českým stavům v Jihlavě mimo jiné slavnostní slib, že chce *"pro zemské dobro a obecně, aby groš dobrý v Čechách dělán byl, jakož jest dělán za krále Václava druhého ...,*[76] avšak tento svůj slib nesplnil.

Z dalšího období je třeba zmínit se o mincovní reformě kolem roku 1450.[77] Tehdy snad přestala ražba mincí se čtyřrázem, jež byly nyní raženy na okrouhlých střížcích. Jde o peníze "nummi" zrna 400/1000, jimž snad je nadále dáván název "pražské peníze" na rozdíl od starých "horských peněz" se čtyřrázem. Název "pražských peněz" jako sedminy groše se podle C a s t e l i n a udržel 10 let do r. 1460. N o h e j l o v á - P r á t o v á vyslovila názor, že střížky kruhových peněz byly vyráběny novým technickým postupem, totiž průbojníkem místo jako dosud nůžkami.[78]

Jak patrno, v době mezivládí (1439-1453) byl výkon mincovního práva v rukou toho, kdo byl v současné době vykonavatelem vládní moci. Teprve za krále Ladislava Pohrobka se mincovní právo opět vrátilo do rukou královských, byť jen formálně, protože nové pražské groše nebyly raženy. Hlavním oběživem byly kruhové drobné peníze, nazývané různě jako "denáry", "peníze", "peníze pražské" apod. Při nedostatku, grošů, byly i větší částky vypláceny v drobných.[79] Kromě toho vzrůstal počet obíhajících míšeňských grošů, které tak nahrazovaly ubývající pražské groše. Kromě toho vnikaly do Čech bezcenné mince, zvané lidově "šinderlinky", ražené Fridrichem III. a "habránky", vídeňské ražby N. Teschlera z let 1457-1460.[80] Jiří Poděbradský, ještě jako zemský správce, dal tyto šinderlinky a habránky přibít v Praze veřejně na pranýř a zakázal jejich používání.

Král Jiří brzy po svém zvolení za českého krále, venoval pozornost českému mincovnictví a dne 2. ledna 1460[81] vydal zákaz oběhu černých peněz v Čechách a jejich dovozu do země pod ztrátou hrdla a statků. Cizí kupci měli platit jen zlatem nebo stříbrem na váhu nebo starými a většími mincemi. Současně zakázal vývoz zlata a stříbra a českých mincí do ciziny. Téhož roku pak dal razit peníz se lvem a nařídil,

---

76) AČ III, str. 446.

77) C a s t e l i n , O české mincovní reformě r. 1450, Num. listy VI/1951, str. 113 n.

78) N o h e j l o v á - P r á t o v á , Numismatické památky doby husitské, Čas. Nár. mus. CXX/1951, str. 31.

79) C a s t e l i n , str. 207.

80) Tamtéž, str. 209. S e j b a l , str. 230 n. H á s k o v á , Příspěvek k otázce produkce a oběhu stříbra v době Jiřího z Poděbrad, ČsČH XXI/1973, str. 245.

81) P o š v á ř , Úprava mince na Moravě r. 1460. Num. listy 1958, str. 83.

aby byl měněn za rakouskou černou minci. Podle slov kronikáře byla takto zjednána náprava, třeba sedm těchto peněz obsahovalo jen asi 0.56-0.75g ryzího stříbra,[82] tedy asi třetinu stříbra v pražském groši Václava IV. z posledního období jeho vlády. Proto v té době byl dvojí kurs uherského zlatého podle toho, zda byl vyjádřen v groších nebo v penězích. Špatná jakost drobné mince tehdy byla všeobecná, jak lze soudit mimo jiné i z okolnosti, že spojenecká smlouva česko-polská, uzavřená r. 1462 ve Velkém Hlohově, jednala také o nápravě mincovních poměrů.[83]

O špatné minci se ke stížnosti stavů jednalo také na českém sněmu r. 1465. Důsledkem toho byl příslib provedení mincovní reformy, jak je patrno ze zápisu v zemských deskách z 26. února 1467, kde byla hodnota grošů stanovena na 25 za zlatý český nebo uherský.[84] Výkon mincovního práva byl v těch dobách nejednotný a složitý, protože razila vedle Kutné Hory jako jediná mincovna v Chebu, kde se v l. 1444-1448 produkovala drobná mince co do jakosti,velikosti a obrazu shodná s běžnou drobnou mincí českou, ovšem na základě privilegia císaře Fridricha. R. 1467 tu počala razit podle Fridrichova provilegia z 21. února 1467 Zelenohorská jednota. Krátce nato počal s vlastní ražbou Jan z Rožmberka, který získal mincovní privilegium r. 1468 od Jiřího z Poděbrad. Již dříve mu pak král Jiří odpouštěl i v Kutné Hoře ražebné, když tam dovážel své stříbro, pravděpodobně pagamentní. Roku 1470 razil vlastní minci Matyáš Korvín v Českých Budějovicích, jehož fenik tam ražený měl mít hodnotu jak českého peníze, tedy 1/7 groše, tak vídeňského feniku. Jinak Matyášova mince měla jít v počtu 40 grošů na dukát.[85] Za tohoto stavu panoval v českém mincovnictví značný zmatek. To vedlo krále Jiřího k vydání mincovního řádu na sněmu dne 5. června 1469.[86]

Jeho hlavním cílem bylo zlepšení jakosti všech druhů mince, tedy grošů, peněz i haléřů tak,aby uherský zlatý platil 24 grošů bez ohledu na to, v jaké minci bude placeno. Aby byla tato jakost zaručena, bylo uloženo královskému probéři a rovněž zvláštnímu stavovskému probéři, aby pečlivě zkoušeli ražební kov. Zároveň bylo stanoveno, aby

---

82) S m o l í k , str. 37 na základě Dačického z Heslova.

83) P o š v á ř , Ustanovení o minci v česko-polské smlouvě z r. 1462, uzavřené ve Velkém Hlohově, Slez. numism. č. 13-14/1962, str. 49 n.

84) C a s t e l i n , str. 235 n.

85) N o h e j l o v á - P r á t o v á , Mincovnictví Jiřího z Poděbrad, Čas. Nár. mus. CXXIX/1960, str. 41. C a s t e l i n , Mincovna Zelenohorské jednoty v Plzni, Num. listy 1949, str. 52 n.

86) K. S t e r n b e r g , Umrisse einer Geschichte der böhmischer Bergwerke, II., Praha 1837, str. 123 n. P o š v á ř , Měna, str. 56.

rýnský zlatý měl o 1/4 nižší hodnotu než uherský zlatý, tedy 18 grošů, rovněž bez ohledu na druh mince, v které se platí. Současně byla provedena devalvace starých "horských" peněz na polovinu, tj. za 1 nový groš se mělo platit 14 horských peněz a za jeden nový peníz dva staré horské peníze.[87]

Toto opatření bylo odůvodňováno tak, *"že v tom žádné újmy, ani škody nebude neb za ten nový groš tak mnoho bude moci kúpiti všelikě potřeby, jakož za 14 starých horských peněz"*.

Zároveň byla provedena úprava starých dluhů, úroků a platů a bylo zakázáno obchodovat se stříbrem, jež se mělo odvádět do směnárny.

V mincovním řádě se nařizovalo, že v Českém království je možno užívat výlučně jen dobré české mince, vedle níž byl připuštěn jen míšeňský groš v hodnotě 6 peněz. Prakticky šly 2 míšeňské groše na 1 český groš a 2 míšeňské kopy na kopu českou. Každá jiná mince byla zakázána, zejména mince zhořelecké a polské orlíky (půlgroše).

Nový pražský groš o váze cca 2.7g a jakosti 620/1000 se rovnal obsahem stříbra (cca 1.67g) groši Václava IV. (cca 1.77g). Podle tohoto mincovního řádu byly raženy groše, peníze (1/7 groše) a haléře (1/14 groše). Nových peněz bylo raženo málo, takže stále obíhaly staré horské peníze o poloviční hodnotě.[88] Mincovní řád na to pamatoval a zřejmě z toho důvodu nařizoval, aby každý platil za nový groš 14 starých peněz, zejména *"též páni v úroce od svých lidí, kteří by grošů míti nemohli, 14 peněz za groš brali."* V praxi však poddaný lid tu byl zkracován, protože páni a rytíři se tímto nařízením neřídili, nýbrž brali jen staré pražské groše, které počítali pro sebe po 7 penězích, ale vydávali je po 14, z čehož byl *"velký křik mezi lidmi"*. Relace[89] míšeňských grošů k českým v poměru 2:1 byla prohlášena na sněmu v květnu 1471.[90]

Mincovní řád Jiřího z Poděbrad z r. 1469 zakončil období zmatků v minci, které lze pozorovat již od počátku husitského revolučního hnutí. Svým významem daleko přesáhl všecky předchozí pokusy o úpravu mincovních poměrů, mimo jiné i v tom, že připustil míšeňský groš jako platnou součást domácího oběživa.

87) H á s k o v á , Příspěvek k typologii, váze a jakosti pražských grošů krále Jiřího z Poděbrad, Castelinův sborník, Hradec Králové 1974, str. 77 n. Zb. M a l ý , O ceně dukátu v černých penězích v době poděbradské, Num. listy XIV/1959, str. 14 n. J. V a n i š , Příspěvek k měnovým poměrům doby Jiřího z Poděbrad, Num. listy XVI/1961, str. 65 n.

88) H á s k o v á , str. 83 n. N o h e j l o v á - P r á t o v á , str. 39.

89) S m o l í k , str. 40.

90) N o h e j l o v á - P r á t o v á , Česká numismatika a historie, ČsČH 1956, str. 380. C a s t e l i n , str. 151. S m o l í k , str. 46.

K provedení a uplatnění tohoto mincovního řádu bylo ovšem třeba určitého času. Je to patrno z požadavků zemských stavů, ohlášených na sněmu při volbě Vladislava Jagellonského za českého krále v květnu 1471, kde se mimo jiné uváděllo: *"aby bylo dáláno sedm hodných peněz za groš český ... JMtí prosíme ... neb chudina velmi křičí pro takové obtížení a prosí, aby byla mince opravena ..."* [91] Vladislav II. proto hned po nastoupení na český trůn nařídil, aby groše byly raženy v hojném počtu a dále bílé peníze jako sedminky groše a konečně malé peníze černé čili haléře jako čtrnáctiny groše,[92] takže mincovní soustava z reformy Jiřího zůstala v platnosti, ač názvy mincí byly poněkud změněny.

V praxi ovšem věc vypadala trochu jinak. Jak lze vyčíst z "register verkových" kutnohorské mincovny, byly až do r. 1482 raženy 9lotové groše, tj. jakosti 563/1000, avšak již r. 1483 byla jejich jakost jen 8lotová (500/1000), r. 1485 pak jen 7lotová (483/1000).[93] Bílé peníze, jejichž ražbu nařídil král již r. 1471, byly raženy ve skutečnosti až počátkem března 1483. Jejich jakost byla 7lotová, avšak od r. 1485 jen 6lotová (375/1000). Z počátku byly dvoustranně ražené jako dřívější parvy, ale později za vlády Vladislavovy byly jednostranné s W.[94] Malé peníze (haléře) byly raženy také až v březnu 1482. Byly jakosti 3lotové (188/1000) a to trvale.[95]

Podle zápisu do zemských desk z r. 1467 měl být poměr groše k českému a uherskému zlatému 25:1. Mincovní řád Jiřího z Poděbrad z r. 1469 stanovil, že na zlatý mělo jít 24 grošů, rýnský zlatý měl platit o čtvrtinu méně než uherský, tj. 18 grošů.[96]

Sněmovním usnesením z 12. října 1485 byl určen kurs uherského zlatého na 29 českých grošů a rýnského zlatého na 21 1/2 českých grošů při placení v groších nebo penězích, avšak na haléře měl platit 58 grošů uherský zlatý a 43 groše rýnský zlatý.[97]

Roku 1486 byla uzavřena dohoda mezi českým králem Vladislavem II.

---

91) AČ IV, str. 445, 449. H á s k o v á , Die Währungs- und Münzentwicklung unter den Jagellonen in Böhmen und Mähren (1471-1526). Sbor. Nár. mus. v Praze, XXIII/1969, str. 4 n.

92) S m o l í k , str. 48, H á s k o v á , Studie o jagellonských groších z let 1471-1526, Sbor. Nár. mus. XXII/1968, str. 121 n.

93) H á s k o v á , Studie, str. 163 n. S m o l í k , str. 47.

94) S m o l í k , str. 48.

95) Tamtéž.

96) C a s t e l i n , Die Kurse böhmischer Groschen und Goldgulden in den J. 1300-1350, Num. sbor. 12/1971-2 (Liblice 1970), str. 150. T ý ž , Česká drobná mince, str. 251. S m o l í k , str. 64. Zb. M a l ý , O ceně dukátu v černých penězích v době poděbradské, Num. listy XXIV/1959, str. 14.

97) AČ IV, str. 516. AČ V, str. 366.

a českým a uherským králem Matyášem v Jihlavě, která se mimo jiné týkala i úpravy mincovnictví. V zemích držených Matyášem jako českým králem, totiž na Moravě, ve Slezsku a v Lužici, měl groš a peníz být stejné váhy a zrna, aby se docílilo jednoty s mincí Vladislavovou.[98] K uskutečnění dohody však nikdy nedošlo.

V letech 1472-1514 byly, jak z "register verkových" je zřejmo, raženy v Kutné Hoře také tzv. t l u s t é g r o š e , které podle S m o l í k a nebyly v oběhu, nýbrž určeny jako dary upomínkové předměty pro cizince. H á s k o v á je však právem považuje za platná platidla, byť sui generis.[99]

Pražský groš přestal plnit během času svou původní funkci hrubé stříbrné mince, neboť postupným zlehčováním ztrácel na své hodnotě. Hospodářský život však takovou větší měnovou jednotku vyžadoval.Kromě toho byl starý měnový systém grošů, peněz a haléřů narušován cizí drobnou, popř. hrubou mincí, jak o tom svědčí různé sněmovní usnesení o vzájemném poměru rozličných druhů těchto mincí.

Tím, že hrabata Šlikové v 2. desítiletí 16. století nalezli bohaté zásoby stříbra u vsi Konradsgrün, kde pak vzniklo horní městečko Jáchymov, nastaly nové poměry v českém mincovním podnikání. Původně se pokoušeli využít tohoto bohatství vývozem stříbra do ciziny, hlavně do Norimberka, ale brzy rozvinuli diplomatické jednání na širokém podkladě k získání mincovního práva, aby mohli razit vlastní stříbrnou minci a tím své příjmy zvětšit.[100] Výsledkem těchto pokusů bylo posléze docílení mincovního práva na základě usnesení českého sněmu z 9. ledna 1520,[101] k němuž mělo být teprve dodatečně dosaženo potvrzení českého krále. Král Ludvík však nikdy toto mincovní právo nepotvrdil, naopak se chystal k vyplacení Loketského kraje,jejž Šlikové měli jako zástavu.[102]

---

98) AČ X, str. 289.

99) S m o l í k , str. 50. H á s k o v á , Die Währungs- und Münzentwicklung, str. 32 n. T á ž , K problematice tzv. tlustých grošů. Num. listy XXVI/1971, str. 46 n. N o h e j l o v á - P r á t o v á , K otázce pražských tlustých grošů, Num. listy XXVII/1973, str. 1 n. C a s t e l i n , Neznámý tlustý groš Vladislava II. se třemi liliemi, Num. listy XXX/1975, str. 79 n.

100) L. N e m e š k a l , Jáchymovská mincovna v první polovině 16. století 1519/20 -1561), Praha 1964, str. 36, 42.

101) N e m e š k a l , str.39. S t e r n b e r g , Umrisse einer Geschichte, str. 323 n. E. F i a l a , Das Münzwessen der Grafen Schlick,Num.Zeitschr. XII/1890, str. 165 n. XXIII/1891, str. 195 n. C a s t e l i n , Jak vznikly jáchymovské tolary, Num. listy XIV/1959, str. 168. K tomu je třeba připomenout, že tzv. šlikovské privilegium z r.1437, je podvržené falsum (viz též N e m e š k a l , K otázce tzv. šlikovského mincovního privilegia z r. 1437, Num. listy XVIII/1963, str. 83 n.)

102) F. P a l a c k ý , Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, vyd. Praha 1921, str. 1238.

Mincovní právo jim pak bylo sněmem dáno s podmínkou, že právům a svobodám zemským nebude nic na újmu.[103] Bylo usneseno, že *"ze stříber, kteréž se na Horách Jochmstálských dobejvají"*, mají se razit české groše na zrno české jako v Kutné Hoře, dále i jiné groše, *"kteříž by po půl zlatém reynském a čtyři za zlaté reynské platily"*. Příklad Šlikovského mincovního práva je tak ukázkou tehdejšího mocenského postavení stavů, kteří si osobovali dokonce udělovat mincovní právo, které bylo jinak součástí panovníkova mincovního regálu. Je pak otázka, zda šlikovské mincovní povolení, udělené sněmem,nabylo skutečně právné moci, když nebylo potvrzeno králem. Ovšem tím, že je sice nepotvrdil, ale mlčky trpěl, bylo možno je via facti uplatňovat.

Šlikové se však nedrželi doslova mincovního oprávnění, ale počali - snad již r. 1519[104] - novou hrubou stříbrnou minci, zvanou "tolský" či "jochmtálský" groš neboli - později - "tolar".

Ražba šlikovských tolarů byla sledována nepříznivě z Kutné Hory a r. 1528[105] jednáno na sněmu, *"aby zkladem opatřeny byly. A poněvadž ty Hory jsou klénot věí země, aby to opatřili, že jest již ten čas přišel; pakli by opatřeno nebylo, že oni k tomu dostačiti nemohou, jakož pak jest od posłův pánů Horníků skrze Samuela Lahovíčku široce i potřebně mluveno..."*Podobně pak vyslanci z Kutné Hory jednali na sněmu z 8. srpna 1528.[106] Šlikové pak poukazovali, že na to mincování mají *"v e j s a d y a s v o b o d y"*. Vyslanci však zdůrazňovali, *"jak od staroddvna vždy tu na Horách Kutnách mincovdno jest a že jest to dskami, sněmem obecním zapsdno a podle toho aby tak zachovdno bylo ... a ne jinde mincovdno bylo"*.[107]

Na sněmu v Čes. Budějovicích r. 1528 bylo posléze právo ražby Šlikům vzato[108] a ze zemských desk vymazáno.Věc posléze ujednána smlouvou z 13. září 1528 mezi Ferdinandem I. a Šliky, když Ferdinand prosadil své svrchované mincovní právo na základě královského regálu, že směli razit minci zemskou s obrazem královým a dle stanoveného zrna.[109] Jáchymovské stříbro mělo být za přiměřenou cenu prodáváno královskému mincovnímu úřadu.

O této smlouvě jednal sněm v kvaternu na den svatého Václava r. 1528. Poněvadž byla jen německy sepsaná, žádali stavové, aby text byl podán také česky, protože všichni jí nerozumějí. Nebude-li v ní nic

---

103) Č e r m á k - S k r b e k , I., str. 7.

104) N e m e š k a l , str. 44.

105) Sněmy české I., Praha 1877, str. 21.

106) Sněmy české, I., str. 277.

107) Sněmy české, str. 278.

108) Č e r m á k - S k r b e k , str. 7.

109) Tamtéž. N e m e š k a l , str. 93 n.

nalezeno proti právům a svobodám tohoto království, má býti mocí tohoto sněmu zapsána do desk a potvrzena.[110]

Po smlouvě z 13. září následoval královský mandát z 6. listopadu 1528, v němž se znovu zdůrazňovalo, že právo ražby mincí a prodeje stříbra bylo Šlikům českými stavy propůjčeno jen, pokud by to nebylo proti královským právům a svobodám zemským. Z toho důvodu sněm ze září 1528 toto povolení zrušil a výslovně potvrdil, že právo ražby a prodeje stříbra v Jáchymově patří výhradně králi, jehož jménem má jáchymovská mincovna nadále pokračovat v ražbě mincí.[111] To se stalo v kvartálu Crucis 1528, čímž byla obnovena práva krále plynoucí z mincovního regálu a tím skončeno období formálně právní nejistoty v oboru českého mincovního práva, pokud jde o jeho výkon.

---

110) Sněmy české, str. 285. Latinský text na str. 261 n.

111) N e m e š k a l , str. 96. Č e r m á k - S k r b e k , tamtéž.

DIE ENTWICKLUNG DES MÜNZRECHTES IN BÖHMEN BIS ZU DEN TALERMÜNZORDNUNGEN /1520 - 1528/

Jaroslav Pošvář

Resümee

Die Normen des Münzrechtes in den ältesten Zeiten müssen unmittelbar im Münzmaterial gesucht und hiervon abgeleitet werden. Wir verfügen nämlich in dieser Periode über keine andere Quelle. Wenn wir lesen, dass der Fürst mit der Prägung von Denaren mit einem gewissen Silbergehalt begann, bedeutet dies nicht, dass er direkt sein Münzregal und nach eigenen Kenntnissen angewandt hätte. In der Praxis beruhte wahrscheinlich das ganze Verfahren darin, dass er einen erprobten Münzmeister, am ehesten einen Ausländer, berief, dem er die Vollmacht zur Prägung erteilte. Erst später hat er dann etwa eigenes heimisches Münzpersonal, das alle Münzkenntnisse hinsichtlich der Münzprägung und Metrologie beherrscht. Wenn es sich jedoch um komplizierte wirtschaftliche Verhältnisse handelt,die durch die Einführnung einer neuen Münzgattung gelöst werden müssen, z.B. vor der Groschenreform,zaudert der Herrscher nicht und beruft ausländische Finanzsachverständige (im gegebenen Fall Italiener), die die Reform durchführen sollten. Damals lassen sich bereits klar die Prinzipien des neuen Münzrechtes erkennen, denn sie ergeben sich aus der durchgeführten Reform. Später lernen wir das Münzrecht aus konkreten Münzordnungen und Münzprivilegien kennen, über die bereits Quellen, z.b. Landtafeln, Stadtbücher, Chroniken u.ä., berichten.

Nach dem Gesagten ist ein Münzrecht in Böhmen bereits in der Mitte des 10. Jahrhunderts belegt, da die böhmischen Fürsten Silberdenare prägten. Das Recht zur Prägung einer eigenen Münze war ein Hoheitsrecht, das nicht vom Reichsmünzregal abgeleitet war.Daran vermag auch die Urkunde Konrads III. aus dem J.1144 nichts zu ändern, die vor der von Vladislav II. für das Bistum Olomouc über die Prägung einer Münze auf der Burg Podivín erlassenen Urkunde herausgegeben worden war.

In Böhmen prägten nicht nur die Přemysliden, sondern auch das mächtige Geschlecht der Slawniken in eigenen Münzstätten in Libice, Malín und anderswo. Auch Bischof Vojtěch (Adalbert) aus demselben Geschlecht prägte Münzen. Es kann fraglich sein, ob seine Denare als Münzen der Slawniken oder des Bischofs anzusehen sind. Im 10.Jahrhundert war nämlich ein Münzrecht der Bischöfe nichts Ungewöhnliches.

Die Bischöfe waren Verwaltungsorgane des Herrschers und so stand ihnen auch ein Aufsichtsrecht über die wirtschaftliche Tätigkeit des Landes zu. Damals kommt auch ein Münzrecht der Frauen in Betracht. wie man aus den mit ihren Namen bezeichneten Denaren (Emma Regina u. ä.) feststellen kann.

Eine Veränderung im Münzrecht tritt zu Beginn des 13. Jahrhunderts ein, wo es zu einer Änderung der Münze infolge Einführung der sog. Brakteaten anstelle der bisherigen Denare kommt. Hand in Hand mit der Brakteatenreform erfolgte auch eine neue Organisation der Münztätten; sie zeichnete sich durch Dezentralisierung aus,was wir aus erhaltenen Pachtvertragsformularen erfahren, die auch Angaben über die Prägung, die Befugnis der Münzmeister, Münzer und der anderen Angestellten der Münzstätten enthielten.

Eine Neuregelung des Münzrechtes erfolgte i.J. 1300 unter Wenzel II. durch die Einführung der Groschenmünze. Die einschlägige Münzordnung wurde zwar nicht publiziert,wir können aber viele ihre Grundsätze dem damaligen neuen Bergrechtsgesetzbuch (Jus regale montanorum) entnehmen. Alle bisherigen Münzstätten wurden in Kutná Hora zusammengezogen, wo das neue Geldstück, der Groschen, geschlagen wurde.

Alsbald zeigte sich eine Verschlechterung der Prager Groschen, insbesondere bei der kleinen Münze, den sog. parvi. Die Münzordnung Karls IV. vom 2. November 1378 sollte Abhilfe scheffen.Der Nachfolger Karls IV., Wenzel IV., führte dann eine Regelung der kleinen Münze durch. Die Einhaltung der Vorschriften des Münzrechtes wird durch die Sanktion des Verlustes von Leben und Eigentum gesichert. Es folgten aber noch weitere Regelungen.

Die unruhige Zeit am Ende der Regierung Wenzels IV. und die darauf folgenden Wirren führten zu manchen Änderungen im Münzrecht. Erst Georg von Poděbrady erliess einige Münzvorschriften im Streben nach einer Besserung der Münzverhältnisse. Über die schlechte Münze verhandelte man auch beim böhmischen Landtag i.J. 1465. Nach der Eintragung in den Landtafeln vom 25. Februar 1467 wurde der Wert der Groschen auf 25 für einen böhmischen oder ungarischen Gulden festgesetzt. Damals prägte auch die sog. Grünberger Union in Cheb,ein Münzprivileg erhielt auch Johann von Rožmberk. Sogar Matthias Corvinus betrieb Münzprägung in České Budějovice. Einen Ausweg aus dieser Situation bedeutete dann die Münzordnung Georgs von Poděbrady vom 5. Juni 1469. Damit wurde die Periode der Münzwirrnisse abgeschlossen, die schon seit dem Beginn der revolutionären Hussitenbewegung andauerten. Der Meissener Groschen wurde nun als Teil des heimischen Umlaufgeldes zugelassen.

König Vladislav II. konnte gleichfalls gewisse Münzregelungen

nicht vermeiden.Im Laufe der Zeit hörte der Prager Groschen auf seine ursprüngliche Funktion einer grossen Silbermünze zu erfüllen, so dass das Wirtschaftsleben neue Reformen erforderte.

Die Grafen Schlick entdeckten im zweiten Dezennium des 16. Jahrhunderts reichhaltige Silberquellen in der Nähe des Dorfes Konradsgrün, wo später das Städtchen Jáchymov (Joachimstal) entstand, und versuchten dieses Metall ins Ausland auszuführen. Später waren sie bemüht, ein eigenes Münzrecht zur Prägung einer neuen Silbermünze zu erlangen. Sie erhielten es durch Beschluss des böhmischen Landtags vom 9. Januar 1520.Es sollte nachträglich vom König bestätigt werden. König Ludwig hat es jedoch nie bekräftigt.

Die Schliks begannen aber trotzdem die neue Silbermünze zu prägen,die "tolský" (Taler) oder "jochmtálský" (Joachimstaler) Groschen, später "tolar" (Taler) hiess. Auf dem Landtag in České Budějovice wurde jedoch das Münzrecht den Schliks entzogen und in den Landtafeln gelöscht. Die Angelegenheit wurde schliesslich durch den Vertrag mit Ferdinand I. vom 13. September 1528 dahingehend beigelegt, dass die Schliks eine Landesmünze mit dem Bild des Königs und einem bestimmten Korn (Feingehalt) prägen durften.Dieser Vertrag bildete auch einen Verhandlungsgegenstand beim Landtag am 28. September 1528, wo ausdrücklich bestätigt wurde, dass das Recht zur Prägung und zum Silberverkauf in Jáchymov ausschliesslich dem König zustehe, in dessen Namen die Münzstätte in Jáchymov ihre Prägung fortsetzen solle. Damit wurden die sich aus dem Münzregal ergebenden Rechte des Königs wiederhergestellt und so der Zeitraum der Rechtsunsicherheit im Bereich des böhmischen Münzrechtes beendet.

RUKOPISNÝ SPISOK MATEJA BELA O ODSTRÁNENÍ NEVOĽNÍCTVA

Mária Vyvijalová

Matej Bel je v kontexte slovenských dejín osobnosť kľúčového významu. Výsledky jeho najproduktívnejšieho obdobia v sfére politického a ekonomického myslenia zhruba v rokoch 1716-1723 sú slovenskej historiografii takmer neznáme. V tejto historickej etape počas vlády Karola III. vyskytovali sa rezíduá politického myslenia pod vplyvom anglického raného osvietenstva z druhej polovice 17. stor., ktorého idey prenikali do Uhorska ešte za jeho predchodcu brata Jozefa I., obozna-movaného s vývojom spoločenského zriadenia v krajinách západnej Európy. Trnavský profesor rímskeho práva Michal Bencsik, poplatný politickému mysleniu z čias, keď Jozef I. odstránil vplyv jezuitov na viedenský dvor a sympatizoval so západoeurópskymi ideovými prúdmi, vydal šesť rokov po jeho smrti Corpus juris ... Divi Ivonis,[1] v ktorom podla vzoru Leviatana, diela anglického mysliteľa a politika Thomasa Hobbesa,[2] preniesol do Uhorska myšlienku absolutistického štátu budovaného na občianskych zákonoch. V spisku s predstavou zmechanizovaného štátneho útvaru,[3] v ktorom má byť moc prostriedkom na vybudovanie pevného spoločenského poriadku,s teóriou absolútnej superiority

---

1) Corpus juris spiritu informatum principali a sanctitate DIVI IVONIS anima reipublicae. Panegyrica dictione exhibitum, dum inclyta Facultas Juridica in academica Societ. Jesu divi Joannis Baptistae basilica Tyrnaviae annuos tutelari suo divo coram senatu populoque academico honores persolveret ... Tyrnaviae 1717 Za titulnou stranou: Divo Ivoni. Jurisperitorum principi. Juris civilis primo capiti. Post Atlantis Justiniani fata. Reipublicae consecrato heroi Herculi. Astraeae clienti. Britaniae armoricae Soloni. Trecorensium Lycurgo. Fori animae. Pauperum advocato. Qui Alciatis decies Paulis Marsiliis unus major. Justinianum sacro docuit ore loqui. Leges et justitiam revexit civitatibus. Oppressit tyrannidem in egenos sangvinariam. Regibus regna regnis bonos cives civibus ...

2) Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth ecclesiastical and civil. 1651.

3) Pod symbolom umele utvoreného Leviatana, postavy prevzatej z biblie, predstavil Th. Hobbes štát ako mechanizmus obrovského politického tela. Podobne M. Bencsik podal predstavu o štáte pod ochranou Božského Ivona, patróna právnikov, ako o zmechanizovanom politickom tele, ktorého hlavou, dušou a okom je panovník, srdcom sú zhromaždenia a zbory, hrudou a ramenami je vojsko a nohy sú občania a ľud.

štátnej moci, od ktorej je oddelená moc štátnej byrokracie, prinášal predstavu štátu, odlišného od feudálneho, kde medzi súkromnou mocou feudálov a verejnou štátnou mocou nejestvovali zretelné hranice. Idea štátu nového typu, transplantovaná do politického myslenia v Uhorsku roku 1717, nebola však aktuálnou pre politickú vládu Karola III., ktorý po likvidácii uhorského stavovského povstania vyvíjal snahy na petrifikovanie absolútnej moci vo feudálnej monarchii. Na viedenskom dvore opäť obnovil vplyv jezuitov a rekatolizácia sa stávala politickou axiómou pri budovaní feudálnoabsolutistickej monarchie na monokonfesionálnom princípe. Tento trend vo vývoji politiky habsburského dvora dobre pochopil M.Bencsik, ktorý sa medzitým stal profesorom uhorského štátneho práva a náhlou metamorfózou názorov sa prispôsobil novému politickému kurzu. Počas uhorského snemu roku 1722 vydal tendenčný politický spis Novissima diaeta nobilissima,[4] v ktorom prešiel na pozíciu obhajcu absolútnej monarchie de iure divino.

Dozorský monopol nad vydávanou politickou spisbou a nad celou duchovnou tvorbou bol vtedy v rukách jezuitských kruhov, ktoré boli výkonným orgánom cenzorského aparátu. Vzdelanci odchovaní na cudzozemských akadémiách sa oboznamovali s hospodárskym a sociálnym vývojom v krajinách s vyspelejším spoločenským zriadením. Pod vplyvom západoeurópskeho raného osvietenstva sa orientovalo ich politické myslenia na otázku sociálneho zrovnoprávnenia,na teóriu politickej moci v štáte zabezpečujúcom ľudskú prirodzenosť. Svoje myšlienky a predstavy vkladali do spisov a aby ich politický obsah unikol pozornosti všadeprítomného argusovského zraku cenzúry, tvorili si podľa vzoru filozofov a politických teoretikov symbolový systém na komunikáciu s čitateľom z radu erudovaných a politicky uvažujúcich vzdelancov. Bohatou rečou symbolov, obrazných znakov, vyjadrovali dobovú realitu verejného a politického života, ukrývali do nich politický a sociálny tón, dezidériá súčasníkov po novom spoločenskom usporiadaní, návrhy ako dynamické impulzy pre riešenie zložitých dobových otázok.Do podobného systému symbolov uložil aj iniciatívny a politicky a ekonomicky mysliaci Matej Bel vlastné predstavy a návrhy na nové politické a spoločenské usporiadanie a s dobovým predstihom sa vyjadril k otázke premeny feudálenho Uhorska. Úlohou historika je vysondovať dynamiku

---

4) Novissima diaeta nobilissima principis statuumque et ordinum inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum. Sive propositiones academicae lege nobilitares ... Tyrnaviae 1722. Bencsik obhajoval štátnu ideológiu uhorského štátu založenú na násilí. Ako kontrast k nej bola skonštruovaná nová štátna ideológia uhorského štátu opierajúca sa o súhlas, o princíp spoločenskej zmluvy v anonymne vydanom spise Murices nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi. Sive Apologia pro inclyto comitatu Trenchiniensi ... Anno 1723. Puchovii 1728. Podrobne o tom V y v í j a l o v á ,M., Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. In: Historický časopis 27, 1979, s. 369-370, 376-378.

jeho myslenia, z množstva použitých citátov vycúdiť politický obsah jeho ideového arzenálu a podľa neho rekonštituovať ideovopolitickú orientáciu a svetonázor. Túto náročnú úlohu v podobe rovnice s jednou neznámou vyrieši historik len vtedy, keď si pomocou filozofických systémov objasní teóriu politickej moci. Pri analýze a interpretácii ideového a teoretického arzenálu autora má rozhodujúci význam nielen empirická, ale predovšetkým aj symbolová rekonštrukcia, ktorá objasní jeho dynamické predstavy a v nich ukryté živé posolstvo budúcim generáciám.

Detailný výskum série Belových rukopisných prác, napísaných a do tlače pripravovaných zhruba v rokoch 1717-1723, dokazuje, že ide o komplexný celok rozvrhnutý do viacerých samostatných spisov s politickým zámerom. Patria sem Belove rukopisy: 1. Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia regni Hungariae,[5] projekt na premenu feudálneho Uhorska vyhotovený pri otvorení uhorského snemu v máji 1722. 2. De primo Hunnorum in Europam adventu et de iis populis,quos sedibus suis depulerunt,[6] menší traktát o Hunoch, prechodcoch Maďarov, a o ostatných obyvateľoch, ktorých po príchode do Európy donútili migrovať z pôvodných sídel. 3. De re vestiaria et moribus Hungarorum,[7] spisok o kultúre odievania, zvykoch a obyčajoch a tradíciách Slovákov, Maďarov, Nemcov, Rusínov, Srbov, Chorvátov,Rumunov, ktorých prezentuje ako novodobé národy, a k otázke sociálneho zloženia obyvatelstva v novej spoločnosti bez feudálnych vzťahov. 4. De re rustica Hungarorum,[8] (s projektom na premenu feudálneho Uhorska),[9] spisok o poľnohospodárstve a všetkých hospodárskych odvetviach, o remeselníckej a domáckej výrobe Slovákov, Maďarov, Nemcov, Rusínov, Srbov, Chorvátov, Rumunov, ktorých stotožňuje s novodobými národmi. 5. Rukopisný výťah z Prodromu[10] vydaného roku 1723,[11] podávajúci obraz

---

5) Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia regni Hungariae anno MDCCXXII mense Maio designata. Fotokópie projektu, ktoré priložil M. Bel k spisu De re rustica, vo fotozbierke Historického ústavu SAV.

6) Pôvodný Belov rukopis v Metropolitana Bibliotheca v Ostrihome. Sign. Cat. X. Hist. I. (kkkk) no 41. Na osobitnom lístku neskôr dopísané: "Matthiae Belii Dissertatio de primo Hunnorum in Hungariam adventu assumpta Prodromo per extensum mpria Matthiae Belii. Rukopis ako výňatok z Prodromu zaraďujeme do série Belových spisov preto, že má takú istú úpravu a je kaligraficky vyhotovený Belovou rukou ako De servitute.

7) Fotokópie spisku vo fotozbierke HÚ SAV.

8) Fotokópie vo fotozbierke HÚ SAV.

9) Pozri v pozn. 5.

10) Hungariae antiquae et novae Prodromus cum specimine quomodo in singulis operis partibus elaborandis versetur auctor Matthias Bél. Rukop. odd. Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti (ďalej O.Sz.K.). Sign. Fol. Lat. 271. Rukopis venoval Bel r. 1728 trenčianskemu županovi Jozefovi Illésházymu, ktorému bol venovaný anonymne vydaný spis Murices ... Sive Apologia, vytlačený v tom istom roku.

o Uhorsku ako o krajine s obrovským prírodným bohatstvom, ktorého nerastné, surovinové a iné zdroje sa dajú rentabilnou technikou využiť pre nový spôsob výroby, a o kúpeľných miestach s balneoterapiou na ukážku, ako sa liečivé pramene dajú využiť pre zdravie človeka. 6. De servitute Hungarica: quos ius consuetudinarium jobbagyones vocat[12] s kryptonymom Lanius Carpathius (Karpatský mäsiar - M. Bel pochádzal z mäsiarskej rodiny), traktát o vzniku nevoľníctva, jeho rozvoji a formách upevňovania a návrh na jeho odstránenie. Všetkých šesť rukopisných spisov, ktoré sa po Belovej smrti dostali do rozličných maďarských archívov, je vyhotovených na fóliovom formáte tým istým rukopisom. Sú to Belove vlastnoručne kaligraficky písané práce v podobnej úprave ako jeho ďalšie autografy zachované z jeho pozostalosti.[13]

Keďže posledné rukopisné dielko De servitute je neoddeliteľnou súčasťou komplexu spisov, v ktorých sa nastoľuje otázka premeny feudálneho Uhorska, venujeme osobitnú pozornosť charakteristike traktátu o nevoľnom sedliactve a jeho autorstvu, ktoré sa roku 1956 poprelo Matejovi Belovi. Juraj Pavelek v príspevku O autorstve najstaršej práce o dejinách poddanstva v Uhorsku De servitute Hungarica[14] označil za pôvodcu spisku spišského Nemca Jána Jonyho.[15] Zamietol tak údaj spišského historika J. Chr. Engela z roku 1813,[16] ktorý pripisoval De servitute za pôvodné dielo M. Bela a hodnotil ho ako najlepšiu jeho prácu.[17] Ako hlavný dôvod pre opodstatnenosť translácie autorstva z Bela na Jonyho uviedol Pavelek obsah troch poznámok v rukopisnom texte (v pozn. dd, ii, pp),[18] v ktorých nachádzal argu-

---

Bližšie o tom pozri V y v í j a l o v á M., Matej Bel autorom Apológie. In: Historický časopis 24, 1976, s. 558-559.

11) B e l M., Hungariae antiquae et novae Prodromus. Norimbergae 1723.

12) Pôvodný rukopis v Metropolitana Bibliotheca v Ostrihome. Sign. Cat. II. Tit. V. Urbarium. Na obale pripísané: "De servitute Hungarica Matthiae Belii." Na ďalšom vloženom liste v neskoršej poznámke so stručnou charakteristikou rukopisu sa uvádza:"Opus et autographum Matthiae Belii." Názov spisku na margu prvej strany rukopisu pozri v pozn. 190.

13) Pozri v pozn. 181.

14) In: Historické štúdie 2, 1956, s. 54-72.

15) Tamže, s. 58.

16) Tamže, s. 56-57.

17) E n g e l J. Chr., Geschichte des ungarischen Reichs. Erster Theil. Wien 1813, s. 33: "Von ebendemselben (M. Bel - M.V.) befindet sich in der Primatialbibliothek eine sehr wichtige: Dissertatio de servitute Hungarica eorum, quos Jus consuetudinarium Iobbagiones vocat." Názov spisku Engel upravil.

18) P a v e l e k J., O autorstve najstaršej práce o dejinách poddanstva v Uhorsku De servitute Hungarica, s. 55, 56, 59.

menty proti Belovmu autorstvu. Neskôr dopísaný text v poznámke ii[19] mu spochybnil Belovo autorstvo, pretože, zdôvodňoval, Bel by nebol použil o sebe slovo "celeberrimus".[20] Vsuvku v poznámke vysvetľoval ako neskorší dodatok Jonyho, u ktorého, predpokladal, bol rukopis dlhé roky.[21] V poznámkach dd a pp sú odkazy na Jonyho spisky De suspicio regio a Dissertatio de usu et auctoritate v takej formulácii ("schediasmati nostro", "dissertatio nostra"),[22] ktorá imputuje dojem, že Jony je autorom De servitute. Na základe tejto formulácie v dvoch poznámkach, bez ohľadu na celý rad ďalších a nezanedbateľných skutočností, jednoznačne prisúdil Pavelek autorstvo Jonymu. O správnosti translácie autorstva ho presviedčal aj detail, že v súvislosti so Spišskou stolicou raz uviedol autor "in hoc comitatu nostro Scepusiensi", podľa čoho súdil, že len Spišiak Jony vedel použiť "naša Spišská stolica".[23] Z uvedených argumentov vyplýval Pavelkovi "celkom zrejmý dôkaz" pre Jonyho autorstvo.[24] Podľa obsahu pripisoval spisok viac právnikovi ako historikovi, a to juristovi oboznámenému s oblasťou rímskeho práva.[25] Napriek tomu, že mu spomenuté dôkazy presvedčivo potvrdzovali Jonyho autorstvo, jednako sa pozastavoval nad krycím menom Lanius Carpathius, ktoré stotožňoval s pseudonymom. Nevedel si zodpovedať otázku, prečo pôvodca, otvorene sa priznávajúci k vlastným spiskom, zrazu signoval De servitute pseudonymom.[26] Túto okolnosť nezdôvodnil presvedčivo.[27] Ani sa nepokúsil preložiť latin-

---

19) De servitute, § XIII (ďalej uvádzame len rímsku číslicu paragrafu), p.19, v pozn. ii: "Adde celeberimi (!) Matthiae Belii Notitiae Hungariae novae. Tom. III. Hist. Comitat. Pestiensis. Parte Spec. Memb.I. sect.1. Hist.Urbis Pestiens. cap. 1. § X sequ. p. 48. sequ." - Bývalo zvykom, že autori si pridávali k menu epiteton ornans v podobe "celeberrimus", "clarissimus" a i. Pozri pri Belovom mene "ven. rev. et cl (arissimus)" v pozn. 161.

20) P a v e l e k J., c. št., s. 55.

21) Tamže, s. 59.

22) De servitute, XII, p. 16, v pozn. dd: "Iuvabitque hoc loco legentibus ea in memoriam renovasse, quae in superpondio quod schediasmati nostro, de auspitio regio s. Stephani publicato, adiecimus, hanc in partem a nobis prolata sunt." (Jonyho spisok: De auspicio regio s. Stephani I. schediasma a superpondium de feudis Hungariae. Jenae 1717.) De servitute, XVII, p. 27, v pozn. pp: "Addi quoque poterit dissert. n. de usu et auctor. iuris Rom. in Hung. circa doctr. de patr. potest. in unius procemio plenius deducta reperies, quae hic uno verbo indigitavimus." (Jonyho spisok: Dissertatio de usu et auctoritate iuris Romani in Hungaria circa doctrinam de patria potestate ... Jenae 1717).

23) P a v e l e k J., c. št., s. 56.

24) Tamže, s. 58. - O Jonyho autorstve De servitute nič nevedel M e l z e r J., Biographien berühmten Zipser. Kaschau und Leipzig 1833, s. 330.

25) Tamže, s. 56.

26) Tamže, s. 58.

27) Tamže.

skú podobu krycieho mena a jeho obsah dať do súvislosti s pôvodcom.[28] Vznik spisku predpokladal medzi rokmi 1715-1718.[29] O spôsobe, akým sa rukopis dostal k Belovi, uvažoval Pavelek v dvoch variáciách. V prvej predpokladal, že Jony ho poslal na posúdenie alebo na vydanie priamo Belovi.[30] V druhej sa prikláňal k eventualite, že Jony nemal ešte rukopis pripravený do tlače, predbežne s ním oboznamoval odborníkov a za týchto okolností sa dostal aj k Belovi a po jeho smrti ho z jeho pozostalosti preniesli do ostrihomskej Metropolitnej knižnice.[31] V oboch variáciách, sugestívne imputujúcich autorstvo Jonymu, chýbala charakteristika paleografickej stránky rukopisu ako dôležitého faktora pri identifikácii pôvodcu. Podľa vlastného vyhlásenia nepoznal Pavelek pôvodný text rukopisu, k dispozícii mal iba jeho fotokópie,[32] ktoré pri skúmaní paleograficky dôležitých detailov nevedia nahradiť originálnu pôvodinu. Aj sám si uvedomoval, že na fotokópiách sa nedá presne rozlišovať podčiarkovanie textu a poznámok a považoval "grafickú úpravu podčiarknutím textu ... ťažkopádnou".[33] Nedocenil však kardinálnu potrebu, resp. nemal príležitosť oboznámiť sa s Belovým písmom, s jeho rukopisnou formou v jeho vlastných autografoch.

Vzhľadom na predsavzatý zámer dokázať zmenu v autorstve neobjasnil Pavelek spisok De servitute v celej šírke jeho ideového bohatstva a tak nepostrehol jeho hlavnú pointu. Konštatoval síce pokrokové názory a progresívne stanovisko pri voľbe tematiky, avšak bližšie ich nedefinoval. Najzávažnejšie partie, ak sa odtrhli od finálnej pointy, nadobudli zmysel, odlišný od významu, ktorý im pripisoval autor.Pasáž o postavení nevoľného sedliactva po Dóžovom sedliackom povstaní stotožnil Pavelek len "s celkom konvenčným" opisom,[34] nepostrehol autorovu pointu, ktorá vyjadrovala jeho pokrokové stanovisko.[35] Text použitých citátov vyžaduje interpretáciu a reinterpretáciu. Ich absencia spôsobila, že Pavelek nepochopil jednoznačné protifeudálne stanovisko pôvodcu. Nazýval ho len "postojom uhorského občana, ktorý sa s úctou vyjadruje o bohu, kráľovi a zákonoch".[36] V autorovej štylizácii nachádzal iba "vyjadrenia dobovej konvencie", "pečať jeho do-

---

28) Tamže.

29) Tamže, s. 59.

30) Tamže, s. 57.

31) Tamže, s. 70-71.

32) Tamže, s. 57.

33) Tamže, s. 64.

34) Tamže, s. 68.

35) Pozri text s pozn. 60-64.

36) P a v e l e k J., c. št., s. 71.

by" a svedectvo, že "na mnohé otázky" vedel dať len "dobovú odpoveď".[37] Chýbala mu v spisku "ostrosť kritizovania súčasných feudálnych pomerov".[38] Stupeň historického bádania do roku 1956, v ktorom sa odrážali dôsledky izolácie slovenských historikov od prameňov v maďarských archívoch, neposkytoval Pavelkovi potrebnú propedeutiku ku skúmanému predmetu. Nemohol si ani konfrontovať rukopis De servitute s Belovými autografmi, ktoré sa nachádzajú v archívoch na území Maďarska. Preto sa orientoval skôr len na obsahový výklad spisku, ktorého názov preložil "Rozprava o uhorskom nevoľníctve, ktoré sa podľa zvykového práva nazýva jobagiónstvom".[39]

Meritórne rozhodnutie o autorstve spisku De servitute musí bezpodmienečne predchádzať jeho rekonštrúkcia a interpretácia, ktorá filozoficky a politicky objasní ideovopolitickú orientáciu autora. Pavelkom preložený názov rukopisu nevystihuje skutočný autorom zvolený predmet dobovej problematiky v traktáte, ktorý je v podstate politickým spiskom. Snaha zbaviť sedliaka nevoľníctva a dať mu atribúty občana je procesom politického uvedomenia a myslenia. Autor sa nemienil zaoberať dejinami poddanstva vo všeobecnosti. Išlo mu predovšetkým o to, aby poukázal na stav nevoľníctva, na jeho pôvod, vznik a vývoj a aby nastolil postulát jeho odstránenia. Otázka zbaviť sedliaka nevoľníckych vzťahov bola politickým zámerom v spisku, ktorého názov prekladáme "Rozprava o uhorskom otroctve, zvanom podľa obyčajového práva nevoľníctvom". Autor sa obrazne vyjadril v takom zmysle, že otroctvo v Uhorsku v zmysle nevoľníckych vzťahov sa petrifikovalo na základe obyčajového práva a takým bolo aj Tripartitum, Verböczyho zbierka feudálneho práva.

V úvode De servitute vyzdvihol autor "dokonalú slobodu" ako najväčší poklad na svete, o hodnote ktorého by vedel ľahkovážne pochybovať len ten, kto si neuvedomuje "svoj najdôstojnejší pôvod".[40] Hneď aj objasňoval, čo myslí pod pojmom "sloboda" a "najdôstojnejší pôvod" človeka. Prekážať človeku v záľube napriek prirodzenej a vzájomnej náklonnosti ľudskej vôle znamená podrobiť ho krutému panstvu.[41] Podľa starých Rimanov prirovnával stratu slobody k smrti. Mal na mysli osobnú slobodu človeka, stratou ktorej sa dostáva do závislosti od vôle iného a tak sa stáva jeho život podobný smrti. Vyzdvihol stav

---

37) Tamže.

38) Tamže, s. 55.

39) Tamže, s. 63.

40) De servitute, v úvode, p. 1: "Perfectae libertatis usum ... praestantissimae originis suae ..."

41) Tamže.

prirodzenosti, v ktorom boli všetci ľudia rovní a nezávislí jeden od druhého. Zdôraznil to aj citátom, že v stave prirodzenosti sa rodili všetci ľudia slobodní[42] a viacerými odkazmi na literatúru o prirodzenom práve.[43] Zo stavu prirodzenosti, ktorý je stavom rovnosti a slobody, vychádzal aj pri zdôvodňovaní vzniku politického spoločenstva. Axiómou z rímskeho práva ukladal predstaviteľovi štátu za povinnosť, aby vždy pamätal, že sa nikomu nesmie udeliť toľko moci, aby sloboda nebola drahšou.[44] Vyslovil zásadu proti neobmedzenej, absolútnej moci vládcu, pretože, zdôrazňoval, reprezentantovi štátu "ľud zveruje moc a naňho prenáša vládu".[45] Vyzdvihol formu vlády, ktorú si dobrovoľne zvolili členovia spoločenstva podľa dohody s panovníkom. V úvode sa prezentoval autor ako stúpenec zmluvnej teórie vzniku štátu, z ktorej vyplýva prirodzené právo. Popri osobnej slobode vyzdvihoval súkromné vlastníctvo,[46] stotožňoval ich so základnými atribútmi človeka v spoločnosti bez feudalizmu. Ako sa dostal človek zo stavu rovnosti a slobody do stavu otrockej a nevoľníckej závislosti, obrazne vyjadril v pojmoch, ktorými zdôraznil, že ľudia kedysi rovní sa postupne dostali do "okovov otroctva", že "kantár otroctva vložil na človeka človek", obmedzil jeho vôľu a konanie a tak v ňom "zničil boží obraz".[47] Pôvod otroctva nachádzal vo vojnách a dával ho do rozporu so stavom prirodzenosti.[48] Vznik otroctva v zmysle nevoľníckych vzťahov vyvodzoval z úzu a ľudskej nevyhnutnosti. Jeho vznik definoval právnou poučkou, podľa ktorej "mnohé nespravodlivo vykonané skutky sa postupne ako nevyhnutné vyhlasujú za správne".[49] Vyznačil, že hoci pôvodne vzniklo otroctvo ako stav založený na bezprávi, postupne ho sankcionovali ako stav právny. Na základe obyčaje a nevyhnutných potrieb charakterizoval vznik nevoľníctva aj v Uhorsku, kde, prízvukoval, proti dávnemu stavu prirodzenej slobody zaviedli krutú obyčaj nevoľníctva a tak sa úzus povýšil na normu, na ktorej vybudovali potupnú inštitúciu nevoľníctva ako právny stav.[50]

---

42) Tamže: "Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur."

43) Tamže, v úvode, p. 2; VIII, p. 12.

44) Tamže, v úvode, p. 1.

45) Tamže, XII, p. 17: "... populum ei et in eum (principem - M.V.) omne imperium suum et potestatem concedere".

46) Tamže, v úvode, p. 1.

47) Tamže: "... homines ... perpetuo et absoluto servitutis iugo subicerentur ... fraenum istud homini ab homine iniectum, quo minus ipso actu secundo effectui mancipare possit quidquid primo voluntatis actu intendit, divinae imaginis infaustam illam corruptelam arguere ..."

48) Tamže, v úvode, p. 1; VIII, p. 7.

49) Tamže, v úvode, p. 2.

50) Tamže.

Citátom rímskeho Triboniána, kodifikátora občianskeho práva z čias Justiniána, zdôraznil, že otroctvo je v rozpore s ľudskou prirodzenosťou, zato však prirodzenosť nie je v rozpore s právom.[51]

Autor dokazoval, že nevoľnícke vzťahy v ranouhorskom štáte ešte nejestvovali. Poukázal na Hunov, predchodcov Maďarov, že v čase príchodu do Panónie nepoznali "okovy otroctva", mali "úplnú a dokonalú slobodu".[52] Na ilustráciu uviedol spoločenské zriadenie sedmohradských Sikulov, o ktorých tradoval názor, že sú zvyškami Hunov. O členoch sikulského spoločenstva konštatoval, že sa považovali za slobodných občanov, nikto si z nich nerobil nárok na väčšiu výsadu. Aj najchudobnejší spomedzi nich bol pod tak takou istou ochranou zákona ako najbohatší. V prípade, ak konal Sikul proti verejnému blahu štátu a proti slobode, ktorú si vážili ako najdrahší poklad, a neuposlúchol výzvu brániť ju proti nepriateľovi, pozbavili ho súkromného vlastníctva, ba aj života.[53] Zo spoločenského zriadenia Sikulov vyvodzoval, že Huni, ich dávni predchodcovia, boli slobodní a nezávislí a nepoznali nevoľníctvo.[54] Zároveň negoval dobovú tézu, v ktorej sa odvodzoval pôvod Maďarov od biblického Hunora a Magora, pretože,s dôrazom prízvukoval, pochádzali z línie Nimrodových potomkov.[55] Tomuto tvrdeniu v Thuróczyho kronike a vo Verböczyho Tripartitum nepriznával oprávnenosť.[56] Téza, priznávajúca dedičné nástupníctvo Nimrodovým potomkom, bola základným prvkom v patriarchálnej teórii vzniku uhorského štátu opierajúcej sa o násilie. Medzi Nimrodovými potomkami sa totiž vyskytovala osoba s uchvatiteľskou mocou (Chámov vnuk Nabrod) a od nej sa v patriarchálnej teórii vzniku uhorského štátu odvodzoval pôvod uhorských kráľov a zdôvodňovala ich absolútna moc de iure divino.[57] Autor neuznával platnosť patriarchálnej teórie vzniku uhorského štátu, pretože negovala stav prirodzenosti a rovnosti a neuznávala prirodzené právo. V ranouhorskom štáte dokazoval existenciu spoločenstva obdobného u Hunov. Ilustroval ho z čias príchodu Hunov do Panó-

---

51) Tamže.

52) Tamže, I, p. 2.

53) Tamže, I, p. 4. Bol tu čerpal zo spisu Hungaria od humanistu Mikuláša Oláha (1536). Podrobnejšie o jeho renesančnom právnom myslení V y v í j a l o v á M., Osvietenský program Adama Františka Kollára. In: Literárnomúzejný letopis 16, 1981 (v tlači).

54) Tamže.

55) Tamže. - R. 1722 odvodzoval pôvod Maďarov od Nimrodovho potomka Cháma trnavský právnik M. B e n c s i k , Novissima diaeta nobilissima, s. 107.

56) De servitute, I, p. 5.

57) Pozri o tom V y v í j a l o v á M., Sociálne a politické myslenie bernolákovcov. In: Historický časopis 26, 1978, s. 242. V y v í j a l o v á M., Vplyv anglického raného osvietenstva v Apológii z roku 1723. In: Filozofia 34, 1979, s. 463.

nie, ktorí si so spoločným súhlasom volili vládcu,aby urovnával spory a vykonával tresty.[58] Vyzdvihol, že členovia spoločenstva mali pôvodne zákonodarnú a výkonnú moc vo vlastných rukách a že ju dobrovoľne preniesli na vládcu. Aj podľa Verböczyho Tripartitum dokazoval, že "zákonodarná moc patrila kedysi ľudu".[59] V spoločenstve Hunov predpokladal charakter predfeudálnej formácie s otrokárskou demokraciou. Zákonodarnú a výkonnú moc priznával spoločenstvu aj v novozaloženom uhorskom štáte až do čias vlády Gejzu I.[60] Zdôrazňoval, že v tomto období boli všetci rovní a slobodní a panovala nielen "spravodlivosť a právo, ale priamo povinnosť, aby nikto neuvážene nenariaďoval to, čo by mu bolo na hanbu a na záhubu celého spoločenstva".[61] Ranouhorský štát charakterizoval ako spoločenstvo s absenciou feudálnych vzťahov a absolútnej formy vlády. Kritizoval stav, keď členovia uhorského spoločenstva, patriaci v Európe medzi najslobodnejších, pripustili neskôr stratu slobody časti vlastných príslušníkov.[62] Za jednu z príčin vzniku nevoľníctva považoval porušovanie zákonov ustanovených "ľudom",[63] členmi spoločenstva. Nevoľníctvo rátal za trest ako právny dôsledok za prestúpenie zákonných ustanovení. Prechod kráľovskej moci obmedzenej zákonmi k neobmedzenej, absolútnej moci datoval v období rozšírenia kresťanstva, keď si členovia uhorského spoločenstva dobrovoľne zvolili Štefana za kráľa a hneď ho aj korunovali. Dôsledky tohto aktu zdôvodňoval, že vtedy so spoločným súhlasom preniesli všetku moc spoločenstva na uhorskú korunu a panovníka.Panovník získal právo udeľovať šľachtické predikáty a donácie a vtedy sa aj začali diferencovať šľachtici od nešľachticov.[64] Potom autor prenikavo odhaľoval neoddeliteľnú väzbu medzi panovníkom a šľachticom, ktorí nemôžu jeden bez druhého jestvovať: panovník len vtedy, keď ho šľachtic zvolí, šľachtic zasa len vtedy, ak ho panovník obdaruje šľachtickým predikátom.[65] Komentoval predstavu, čo sa ujala v uhorskom práve,že uhorská koruna je jediným zdrojom pre udeľovanie šľach-

---

58) De servitute, II, p.5: "egressi ex Scythia Hunni ... capitaneis ordinatis et uno praeterea rectore ad lites dissidentium sopiendas furesque et latrones ac alios malefactores castigandos, unanimiter electo atque constituto, communi omnium sententia decretoque edictum fuit ..."

59) Tamže, XII, p. 16: "... potestatem leges ferendi olim apud populum fuisse".

60) Tamže, II, p. 6.

61) Tamže, XI, p. 15.

62) Tamže.

63) Tamže, XII, p. 16.

64) Tamže, XII, p. 16-17.

65) Tamže, XII, p. 17.

tických majetkov, z ktorých vznikli rodové feudálne majetky.[66] Definoval súčasne vznik rodovej feudálnej šľachty. Uhorský kráľovský zákon, v ktorom sa sankcionovalo prenesenie moci a donačného práva na panovníka, dával do ostrého protikladu so zákonom o panovníckej moci z rímskeho občianskeho práva, v ktorom sa vyzdvihovalo, že panovníkovi "ľud" zveruje všetku moc a naňho prenáša vládu.[67] Odvolával sa na kompilačný kódex Corpus iuris civilis z čias byzantského cisára Justiniána I., ktorý bol až do 19. stor. jediným prameňom pre poznanie rímskeho práva. Formu vlády so superioritou zákonov vyznačil výrokom vtedajšieho prohibitovaného právnika Carpzovia, ktorý pod kráľovským zákonom rozumel dohody Germánov "ustanovujúce skôr to, čo panovník nesmie konať, ako to, čo konať smie".[68] Panovnícku moc obmedzenú zákonmi vyzdvihol aj v texte s postulátom pre reprezentanta štátu, aby "nerobil nátlak a vždy pamätal na to, že nikomu neslobodno udeliť taký veľkú moc, aby sloboda nebola drahšou".[69] Poukázal na súčasné Uhorsko, že v ňom panovnícka moc obmedzená zákonmi nejestvuje.[70] Nepriamo vyzdvihol jeho absolútnu formu vlády. Zdôraznil u vynikajúcich mužov ušľachtilého ducha, že neznášajú kráľovské nariadenia, hoci by boli najprospešnejšie.[71] Poukázal na odporcov kráľovskej absolútnej moci. Autor sa prezentoval znalcom predfeudálneho rímskeho práva, ktoré využíval ako politickú zbraň proti feudálnemu právu. Dokazoval recepciu rímskeho práva aj do uhorského práva.[71a] Ideový arzenál autora opierajúci sa o rímske právo, ktoré nepoznalo feudálne vzťahy a ktorého princípy prevzala anglická buržoázia 17. stor., potvrdzuje protifeudálne stanovisko pôvodcu De servitute, V oblasti politickej nadstavby sa prezentoval stúpencom pofeudálneho typu monarchie s konštitučnou formou vlády, ktorá zabezpečuje rozvoj novej pofeudálnej spoločnosti.

Za jednu z hlavných príčin vzniku nevoľníctva považoval autor sociálnu diferenciáciu. Jej pôvod nachádzal v nariadení Štefana I.,

---

66) Tamže, XII, s. 16.

67) Tamže, XII, p. 17. Pozri v pozn. 45.

68) De servitute, XII, p. 17.

69) Tamže, v úvode, p. 1.

70) Tamže, XII, p. 17: "... dici nequeatur, legis regiae significationem in iure nostro ... receptam esse".

71) Tamže, VIII, p. 12.

71a) V rukopisných Miscellanea scientifica (tom. II, fol. 164) si zapísal Bel definíciu občianskeho práva: "Ius civile est, quod superior ad utilitatem reipublicae promovendam aequalitatem inter cives servandam constituit. Est autem superior vel princeps in statu monarchico, vel primores in aristocratico, vel populus in statu democratico." Autograf v Rukop. odd. O. Sz. K., sign. Quart. Lat. 67/I-III vol. Miscellanea scientifica obsahujú kritické poznámky M. Bela pri štúdiu filozofickej, politickej, ekonomickej a inej literatúry.

ktoré vydal v domnienke, že by bolo v rozpore so stavom slobody, ak by sa slobodní a urodzení ženili so slúžkou alebo s osobou vo feudálnej závislosti od iného. Zákonným nariadením ustanovil takýchto ľudí potrestať stratou slobody a uvrhnúť do nevoľníctva.[72] Toto ustanovenie považoval autor za prvý krok k spoločenskej diskriminácii a odmietol mu priznať oprávnenosť.[73] Ostro protestoval proti tomu, že by manželstvo uzavreté medzi urodzeným mužom a ženou plebejského pôvodu alebo so slúžkou iného zasluhovalo trest uvrhnutím do nevoľníctva.[74] Veľkú pozornosť venoval otázke, či chudoba alebo nevedomosť priviedli človeka do nevoľníctva. Ako obhajca stavu prirodzenosti a rovnosti nepripúšťal, že by členovia uhorského spoločenstva, od prirodzenosti slobodní, boli pre biedu vydali vlastný život nadvláde iným.[75] Nepriznával opodstatnenosť Thuróczyho výrokom, ktoré od neho prevzal a dovedna spojil Verböczy v Tripartitum, kde konštatoval, že stratu osobnej slobody spôsobila "sčasti nevedomosť ľudí narodených len pre pluh a bič a sčasti zákon, ustanovený spoločenstvom o štáte a vojenskom remesle v Panónii celkom ešte nezaujatej".[76] Autor zavrhol náhľad, že by sa stal niekto nevoľníkom pre vrodenú nevedomosť. Dokazoval, že nejestvuje nijaké zákonné opatrenie, v ktorom by sa tvrdilo, že sa niekto narodil len pro pluh a bič. Odmietol Aristotelov výrok, v ktorom zdôvodňoval vznik otroctva pre nevedomosť. Akcentoval, že ludia sú si od prirodzenosti rovní a že z nerovnosti fyzických dispozícií nevyplýva nerovnosť práva.[77] Podriadenosť nejestvuje od prirodzenosti, vynútili si ju okolnosti a vyvinula sa z medzinárodného práva.[78] Zdôvodňovaním,že nevedomosť nie je vlastnosťou od prirodzenosti, ale iba dôsledkom nedostatočnej výchovy,[79] prezrádzal autor psychologický postreh pedagóga.

Dávnu slobodu sťahovania sedliakov dával autor do kontrastu s ich

---

72) De servitute, III, p. 7.

73) Tamže.

74) Tamže: "... non immerito disputari posset, utrum connubium a nobili cum plebeia aut ancilla alterius institutum servitutis iugo compensari mereritur."

75) Tamže, VII-VIII, p. 10-13.

76) Tamže, VIII, p. 11.

77) Tamže, VIII, p.12: "Multo minus autem origo eisdem a particulari quorundam natura et stupiditate, quod Aristoteli visum fuit, poterit arcessi.Cum supra naturalis hominum aequalitas sufficienter sit demonstrata; et praeterea ab inaequalitate physica eaque accidentali ad inaequalitatem iuris non possit valere consequentia."

78) Tamže: "... ea ratione ... non nisi per posterius subiectionem attribues naturae. Rectius iuri gentium, quo usu exigente et necessitatibus humanis multa per ratiocinationem introducta sunt ..."

79) Tamže, VIII, p. 12-13.

postavením po Dóžovom sedliackom povstaní.[80] V súvislosti s týmto povstaním objasňoval dôsledky, ktoré postihli sedliakov za to, že začali trhať kantáre a vzbúrili sa proti uhorskej šľachte. Ako trest ich stihla strata osobnej slobody a súkromného vlastníctva a tak sa dostali právom večnej držby do právomoci zemepánov.[81] Dekrétom Vladislava II. z roku 1514 ilustroval, v čom sa nevoľní sedliaci stali objektom nedôvery a ako sa charakterizovala kolektívna vina a trest. Pôvodne mal kolektívny trest postihnúť všetkých sedliakov zúčastnených v povstaní. Keďže však nemohli vyhubiť všetok sedliacky ľud, bez ktorého by šľachta nemohla jestvovať, nariadili potrestať smrťou len osnovateľov a predákov vzbury. Ostatní sedliaci po zaplatení škôd a po zložení sľubu poslušnosti ostali na osobách bez ujmy. Jednako však na večnú pomiatku vzbury proti zemepánom postihol sedliakov a ich potomkov trest odňatia slobody sťahovania.[82] Autor doplnil kolektívny trest sedliakov ďalším neľudským ustanovením z roku 1514, ktoré spoločensky diskriminovalo sedliakov. Vyzdvihol z neho text, podľa ktorého osoba sedliackeho pôvodu sa nesmela stať biskupom a keby hodnosť aj dosiahla, nikto jej nebol povinný dávať deviatky. Nikto zo sedliackeho rodu sa nesmel stať občanom a ako taký zastávať funkciu richtára, prísažného alebo šafára medzi sedliakmi, vykonávať úrad na dvore panovníka, šľachty a zemepánov alebo zastávať akékoľvek čestné miesto.[83] V skutočnosti išlo o 24. a 47. zák.čl. z roku 1514, v ktorom sa kolektívny trest v podobe spoločenskej diskriminácie uvaľoval na celé sedliactvo, nazývané "prekliatym rodom" a do okovov nevoľníctva uvrhnutým na večné časy.[84] Autor prenikavo odhaľoval, že uhorské obyčajové právo zbavilo sedliaka ľudskej dôstojnosti, petrifikovalo jeho nevoľnícku závislosť a po Dóžovom povstaní sankcionovalo kolektívny trest vo forme spoločenskej diskriminácie na celé sedliactvo a jeho budúce pokolenia a rovnako aj na vzdelancov pochádzajúcich z ich radov. Postavenie nevoľného sedliactva, do ktorého sa dostalo roku 1514, charakterizoval aj v súčasnosti, hoci uplynulo odvtedy ďalších dvesto rokov, ako nezmenený krutý údel.

---

80) Tamže, XIII, p. 18-20. - Vo vedeckých poznámkach Miscellanea scientifica (tom. II, fol. 170) zaznamenal si Bel, že súčasný stav nevoľných sedliakov je odlišný od ich postavenia v časoch, keď mali slobodu sťahovania: "Quod autem de jobbagyones Hungariae adtinet. Dispar est conditio eorum, quibus olim libera transmigrandi fuit relicta facultas, quae demum propter tumultuationem Georgii Székely A. 1513 facta, sublata est ..."

81) De servitute, XIII, p. 18-19.

82) Tamže.

83) Tamže, XIII, p. 19-20.

84) Corpus Juris Hungarici. 1000-1526. Budapest 1899, s. 716, 726. V 47. zák. čl.: "... tanquam maledictae generationis; jugo perpetuae servitutis et rusticitatis subjecti".

Podrobnou interpretáciou celého radu uhorských zákonných článkov z rokov 1538, 1546, 1548, 1550, 1552, 1553, 1556,1658 a 1715 poukázal autor na náznaky ochoty panovníka povoliť sedliakom slobodu sťahovania.[85] Na interpretáciu si zvolil pozoruhodné štyri zákonné články 21-24 z roku 1538,podľa ktorých sa mala pripustiť sloboda sťahovania, priznať sedliakovi nárok na súkromné vlastníctvo, získané vlastnou prácou na pôde zemepána, rešpektovať jeho slobodnú vôľu pri rozhodovaní o odchode a trestom stíhať konanie zemepána, ak by násilne ovplyvňoval slobodnú vôľu sedliaka.[86] Ďalší náznak ochoty riešiť otázku slobodného stahovania sedliakov videl autor v ustanovení z roku 1556, v ktorom sa malo povoliť "slobodné sťahovanie na večné časy" v rámci Uhorska, avšak v praxi sa presvedčil, že nemalo nijaký význam.[87] V skutočnosti administratívny postup pri povoľovaní slobody sťahovania závisel od vymedzeného pravidla s celým radom podmienok, ktoré jednak pripúšťali rozdielny výklad a jednak ostávali len mŕtvymi literami, pretože šľachta ich v praxi nerešpektovala. Interpretáciou obsahu zákonných článkov o slobode sťahovania sedliakov a skúmaním, ako sa dodržiavanie ustanovení odrážalo v praxi, kde ich šľachta sabotovala, ilustroval postavenie sedliaka, ktorý v okovách nevoľníctva bol pozbavený základných atribútov človeka.

Autor si všímal aj povinností a služby sedliakov voči zemepánom.[88] V ich feudálnych bremenách zisťoval veľké rozdiely podľa miesta, obdobia a stolíc napriek tomu, že zákon jednotne stanovil počet dní, ktoré majú sedliaci odpracovať zemepánovi. Konfrontáciu textu zákonodarcu s praxou výstižne komentoval: "Ak sa opýtame skúsenosti, popravde najlepšej učiteľky, odpovie nám, prebeda,že títo úbohí sedliaci sú povinní vykonávať roboty nielen jeden deň v týždni, ale že ich zemepáni nútia robotovať aj celé týždne".[89] Poukazoval na časté suplikácie tých sedliakov, čo bývajú na majetkoch v bezprostrednej blízkosti zemepána. Do kontrastu s nimi dával sedliakov, ktorí žijú vo vzdialenosti od zemepánov a namiesto roboty im odvádzajú peňažné dávky. Vyzdvihoval prechod z robotnej renty na peňažnú v Zemplínskej stolici a v oblastiach pri Tise, ktoré patrili zemepánom Spišskej stolice. Dokazoval, že tam sedliaci neboli povinní vykonávať zemepánovi robotu, ak mu dávali stanovený peňažný poplatok a odovzdávali

---

85) De servitute, XIV-XV, p. 20-24.

86) Tamže, XIV, p. 20-21.

87) Tamže, XV, p. 23-24.

88) Tamže, XVI-XVII, p. 24-28.

89) Tamže, XVII, p. 26.

desiatok z úrody vína.[90] Zdôrazňoval, že sedliaci, ktorým dovolili prechod na peňažnú rentu, boli právom považovaní za oslobodených od všetkého útlaku.[91] Poukázal na Spišskú stolicu, kde sedliak a aj želiar namiesto roboty odvádzali peňažné dávky. Konštatoval to ako reálnu skutočnosť napr. v Lomnici a v Huncovciach,[92] mestečkách, ktoré boli zálohované Poľsku, a miernejšie nevoľnícke bremená sa v nich podstatne líšili od uhorských. V súvislosti s prechodom na peňažnú rentu odkazoval na príslušné pasáže vo Verböczyho Tripartitum, o ktorých dokazoval, že boli prevzaté z rímskeho práva,a toto zasa vyzdvihoval ako najlepší prameň mnohých uhorských zákonov.[93] Ako príklad uviedol uhorských žoldnierov, čo podľa potreby vykonávajú službu za peniaze a pritom ich rátajú medzi osoby, ktoré sa pridržiavajú práva platného v iných krajinách.[94] Autorov akcent na peňažnej rente sedliaka a vyplácanie žoldu vojakom v peniazoch je v zhode s dôležitými podmienkami, podporujúcimi prechod feudálnej ekonomiky k novému spôsobu výrobu, k ekonomike pofeudálneho obdobia, ktorej razil cestu Matej Bel v projekte na premenu feudálneho Uhorska vypracovanom v máji 1722.[95] Rovnako negácia feudálneho práva teoretickým arzenálom rímskeho práva,z ktorého vychádzala aj novodobá teória súkromného vlastníctva v anglickom ranom osvietenstve a ktoré sa stalo právnym kódexom anglickej pofeudálnej spoločnosti, buržoázie v úlohe likvidátorky feudalizmu, je preukazným svedectvom, že autor De servitute mal na mysli predstavu prebudovať feudálne Uhorsko v nové, buržoázne spoločenské zriadenie. Predstavu o ekonomickej prestavbe krajiny predchádzala autorova idea metamorfózy v politickej nadstavbe, premeniť absolútnu formu vlády s monizmom panovníckej moci na konštitučnú formu vlády, v ktorej sa uplatňuje superiorita zákonov nad panovníckou mocou a jestvuje oddelená zákonodarná a výkonná moc.[96] V tejto forme vlády v konštitučnej monarchii videl zabezpečený prechod od feudalizmu k spoločenskému zriadeniu s novou sociálnou štruktúrou. Predstavu premeny feudálnej prísne diferencovanej spoločnosti v novú spoločenskú formáciu s občianskou rovnosťou vložil Bel do spisku De re vestia-

---

90) Tamže: "... operasque suas commode in natura exhibere nequeant, tunc incumbentem sibi laborem, paratae pecuniae numeratione compensare potuerunt."

91) Tamže: "... ab omni ipsorum impetitione liberi esse merito censentur..."

92) Tamže, XVII, p. 26-27.

93) Tamže, XVII, p. 27.

94) Tamže.

95) Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia, p. 2, 7, 8. Pozri v pozn. 128.

96) De servitute, II, p. 5, 6; XI, p. 15; v úvode, p. 1.

ria.[97] V projekte z roku 1722 rátal so sedliakmi ako so samovýrobcami, hospodáriacimi na vlastnom súkromnom majetku.[98] Vrcholnou pointou spisku De servitute bol postulát odstrániť nevoľníctvo.[99]

Na oslobodenie sedliactva z nevoľníckych vzťahov uviedol autor viaceré spôsoby. Ako príklad spomenul kráľovské nariadenie, prevzaté Verbőczym do Tripartitum, v ktorom sa povoľovalo povýšiť do zemianskeho stavu aj bez udelenia donačného majetku, keď panovník osobu plebejského pôvodu zbaví nevoľníctva a inskripciou je uvedie medzi zemanov. Autor vyvodil z ustanovenia paralelu, že rovnako môže konať aj zemepán. Ak zeman z vlastnej vôle prepustí nevoľného sedliaka na slobodu, nikto mu v tom nebude prekážať, smie to urobiť bez vyžiadania mienky zemanov.[100] Ďalší spôsob udeliť nevoľnému sedliakovi slobodu z charitatívnych pohnútok zemepána dokazoval podľa zákonných článkov z rokov 1622 a 1630. Z ich obsahu vyvodzoval, že ak platí zásada, že bez odporúčania a súhlasu zemepána a stolice sa nesmie sedliakovi ako nájomcovi pôdy darovať armáles a osobe plebejského pôvodu zemianstvo, dá sa z textu zákonných článkov vyrozumieť aj taký zmysel, že v prípade, ak sa podmienka odporúčania a súhlasu splní, niet prekážky udeliť sedliakovi zemiansky titul. Odkazoval na prípady armálistov a osoby meštianskeho a plebejského pôvodu, ktorým, podľa Verbőczyho, udelil panovník zemiansky erb bez majetkovej donácie.[101] V zákonníku Štefana I. našiel dôkazy, že počas jeho vlády z charity udeľovali na základe svedectva sluhom a slúžkam slobodu a po smrti ich zemepána nikto ich nesmel znova uvrhnúť do nevoľníctva.[102] Oslobodenie nevoľníka uvádzal prepúšťacím listom.[103] Ďalší dôvod prepustiť nevoľníka na slobodu nachádzal vo vernej službe zemepánovi. Prepustenie za verné služby predpokladal u slobodníkov (libertínov), ktorí netvorili porty a platili dane len podľa potreby a záujmu štátu a stolice.[104] Textom zákonného článku z roku 1647 ilustroval, že za slobodníkmi sa bezprostredne uvádzajú obchodníci, kupci, kramári, priekupníci s dobytkom a aj cudzozemskí kupci,ďalej anabaptisti a ži-

---

97) De re vestiaria, v úvode. Bel tu vyzdvihuje remeselnícky a roľnícky ľud ako základnú sociálnu zložku novej spoločnosti. Pozri v pozn. 142.

98) Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia, p. 7, 8. Sedliakov tu rátal Bel ako dorábateľov obilia a chovateľov dobytka.

99) De servitute, XVIII, p. 28-31.

100) Tamže, XVIII, p. 28.

101) Tamže, XVIII, p. 28-29.

102) Tamže, XVIII, p. 29.

103) Tamže.

104) Tamže, XVIII, p. 30.

dia, Kumáni a Jazygovia, Rusíni a Rumuni, mlynári, uhliari atď.[105] Nepriamo poukázal na to, že stav kupecký a remeselnícky ako aj príslušníkov rozdielnych konfesií a národností ráta medzi slobodníkov. Aj inskripcionalistov, ktorí za verné služby zemepánovi získali inskripciou, zápisom, prevod jeho domu za stanovenú peňažnú sumu a boli oslobodení od všetkých povinností voči nemu, považoval za slobodníkov.[106] Do tejto kategórie rátal aj príslušníkov vojenského remesla a slobodných povolaní.[107] U vojakov vyzdvihol, že za udatnosť a chrabrosť získavajú vojenskú hodnosť a od panovníka povýšenie do zemianskeho stavu. Rovnaký, ba ešte väčší význam pripisoval osobám slobodných povolaní, vzdelancom, ktorých nazýval "vojakmi v občianskom odeve".[108] Prvých rátal do vojenského a druhých do skorovojenského tábora. Toto zaradenie komentoval slovami, že vzdelanci sa tak isto ako vojaci starajú o ľudské pokolenie, ako keby v urputných bitkách "zachraňovali vlasť a rodičov".[109] Obrazne poukázal na podmienku vo feudálnom práve, podľa ktorej sa zemianstvo a jeho sprievodné atribúty udeľovali iba za vojenské zásluhy, len tým, čo bojovali za vlasť pre ktorú sa údajne "rodí človek viac ako pre rodičov".[110] Odkazoval na právnický kódex, v ktorom sa dovoľovalo pestovateľov vzdelávateľského umenia zbaviť údelu nevoľného sedliaka a prepustiť na slobodu. Pochybovačov upozorňoval na 17. zák. čl. z roku 1622, v ktorom sa odporúčalo dávať prednosť vojakom, majstrom a pestovateľom vzdelávateľského umenia.[111] Ďalší spôsob odstrániť nevoľníctvo uvádzal právom adopcie. U Verböczyho sa presvedčil, že zeman smel s panovníkovým súhlasom adoptovať sedliaka za syna a ustanoviť ho a jeho potomkov za dedičov vlastného majetku.[112] Ako posledný spôsob prepustenia na slobodu navrhoval závetom. Odporúčal, že testamentárne prepúšťanie na slobodu sa má vo všeobecnosti povoľovať, pretože nejestvujú dôkazy o tom, že by bola táto forma v Uhorsku zakázaná.[113]

---

105) Tamže.

106) Tamže.

107) Tamže, XVIII, p. 30: "... militiae liberaliumque artium cultura ... illa castrensis, hac quasi-castrensis dicitur".

108) Tamže: "Par, si non maior ratio est militiae togatae".

109) Tamže, XVIII, p. 30-31. Pozri aj v pozn. 107.

110) Túto zásadu zdôrazňoval r. 1722 M. B e n c s i k , Novissima diaeta nobilissima, v úvode ku šľachte.

111) De servitute, XVIII, p. 31.

112) Tamže.

113) Tamže. - V Miscellanea scientifica (tom. II., fol. 170) je stopa o tom, keď študoval Bel problematiku o povyšovaní do zemianskeho stavu kráľovskou donáciou, armálesmi, adopciou, perfekciou a prijímaním aj cudzincov.

V návrhu na odstránenie nevoľníctva použil autor na oslobodenie sedliaka spod feudálnych vzťahov spôsob prepustenia z dobrej vôle alebo z charitatívnych pohnútok zemepána, povýšením sedliaka do zemianskeho stavu bez majetkovej donácie opäť z dobrej vôle, prepustením na slobodu prepúšťacím listom, vo forme odmeny za vernú službu, adopciou a závetom. Pri všetkých spôsoboch prepustenia na slobodu rátal s ochotou a dobrou vôľou zemepána, ktorá sa dá po zmene vo feudálnej politickej nadstavbe ovplyvňovať zákonnými opatreniami. Autor sa tu prezentuje prívržencom kompromisu, typického pri vzniku konštitučnej monarchie v evolučnom Anglicku roku 1688, kde sa šľachta, naklonená novému spoločenskému vývoju, kompromisom spojila s meštianstvom a sedliactvom a po likvidácii feudalizmu zaviedla buržoázne spoločenské zriadenie. Autorove politické názory v otázke premeny feudalizmu v novú spoločenskú formáciu v období upevňovania absolutistickej monarchie Karolom III. vyjadrujú s dobovým predstihom pokrokové stanovisko a odráža sa v nich znalosť historickej zákonitosti spoločenského vývoja. Demokratický obsah má jeho postoj k ľudu. Poľnohospodársky a remeselnícky ľud a vzdelancov pochádzajúcich z ich radov rátal Bel za rovnocennú sociálnu zložku, od prírody uspôsobenú pre fyzický a psychický rozvoj a schopnú zastávať dôležitú úlohu v novej spoločnosti.[114)] Feudálnemu pojmu "ľud" vzťahujúcemu sa výlučne na privilegované vrstvy, ustálenému kodifikátorom feudálneho práva, dáva autor De servitute novodobý obsah v zmysle súhrnu všetkých obyvateľov s rozdielnou sociálnou, konfesionálnou a nacionálnou príslušnosťou,[115)] ktorým konštitučná forma vlády zabezpečuje rovnosť pred zákonmi.

Rekonštrukcia a interpretácia niekoľkých partií v spisku De servitute[116)] dokazuje pokrokový svetonázor autora, ktorý pod vplyvom ideí európskeho raného osvietenstva teoreticky nastolil premenu feudálnej spoločnosti v nové spoločenské zriadenie s rovnosťou občanov před zákonmi. Teóriou spoločenskej zmluvy motivoval vznik uhorského štátu. Princípmi predfeudálneho rímskeho práva charakterizoval ranouhorský štát ako spoločenstvo, ktorému patrila zákonodarná a výkonná moc, nejestvovala v ňom neobmedzená forma vlády a feudalizmus. Vznik absolútnej panovníckej moci a feudálnej triednej diferenciácie definoval v období, keď preniesli moc spoločenstva na uhorskú korunu a panovní-

---

114) B e l M., De re vestiaria et moribus Hungarorum. Pozri v pozn. 142.

115) Pozri text s pozn. 105.

116) O súvislosti spisku De servitute s ostatnými Belovými rukopisnými prácami napísanými zhruba do r. 1722 pozri V y v í j a l o v á M., Matej Bel, politický myslitel' európskeho formátu. In: Literárnomúzejný letopis 15, 1980 (v tlači).

ka.Proti ideológii feudálneho štátu založenéj na násilí prinášal novú štátnu ideológiu uhorského štátu opierajúcu sa o súhlas. Teóriou spoločenskej zmluvy a z nej vyplývajúcim prirodzeným právom nastoľoval predstavu štátu zodpovedajúceho ľudskej prirodzenosti. Teoretickým arzenálom z rímskeho práva zdôvodňoval v súčasnom Uhorsku prechod od feudalizmu k novej spoločenskej formácii, rešpektujúcej osobnú slobodu a súkromné vlastníctvo ako základné atribúty človeka. Podľa vzoru z anglického raného osvietenstva razil cestu rozvoju pofeudálnej spoločnosti v rámci monarchie s konštitučnou formou vlády. Že poznal myšlienky o pôvode, rozsahu a účelu občianskej vlády z politického spisu anglického filozofa Johna Locka, svedčí jeho ideový arzenál,kde rímskym právom a ideami novodobých právnikov čerpajúcich z rímskeho práva vyjadril v skutočnosti teóriu súkromného vlastníctva a teóriu politickej moci v záujme rozvoja už novej pofeudálnej spoločnosti,[117] ktorej ideológiu prvý raz sformuloval anglický politický teoretik.[118] Pojem "okovy otroctva" v zmysle feudálnych vzťahov ako neprijateľný protiklad stavu prirodzenosti a rovnosti prevzal zo spisu Two Treatises of Government, kde Locke kritizoval politické pseudonázory predchodcu Roberta Filmera, pôvodcu patriarchálnej teórie vzniku štátu, zdôvodňujúcej absolútnu monarchiu de iure divino a súčasne opodstatnenosť feudalizmu.[119] Podobne autor spisu Murices ... Sive Apologia roku 1723 zavrhol politickú tézu trnavského právnika M. Bencsika, ktorý na vznik uhorského štátu aplikoval patriarchálnu teóriu opierajúcu sa o násilie.[120] Bencsik obhajoval feudálny systém pod politickou záštitou absolutizmu a Slovákom prisúdil "okovy otroctva"[121] v zmysle feudálnych vzťahov v absolutistickej monarchii z božej milosti. Bencsik popieral príslušníkom uhorského štátu nemaďarského pôvodu právo na prirodzenú slobodu a rovnosť. Na ich obranu vystúpil autor Apológie teóriou prirodzeného práva a novou štátnou ideológiou uhorského štátu založenou na súhlase, na princípe spoločenskej zmluvy.[122] Ideový arzenál v spisku De servitute podobne ako v Apológii

---

117) S teóriou politickej moci v De servitute je v úplnej zhode politická idea M. Bela v projekte na premenu feudálneho Uhorska. Pozri aj v pozn. 71a.

118) L o c k e J., Two Treatises of Government. In the Former, the false Principles and Foundation of Sir Robert Filmer and his Followers are detected and overthrown. The Latter is an Essay Concerning the true Original, Extent and End of Civil-Government. London 1698 (prvé anonymné vydanie r. 1690). (Prel. J. Král: Dvě pojednání o vládě. V prvním nesprávné zásady a základy sira Roberta Filmera a jeho následovníků se odkrývají a vyvracejí. Druhé je Zkoumání o pravém původu, rozsahu a účelu občanské vlády. Praha 1965.)

119) Two Treatises of Government. Český preklad, s. 37-137.

120) B e n c s i k M., Novissima diaeta nobilissima, s. 106-107.

121) Tamže, s. 152 (pri meste Trenčíne).

122) Podrobnejšie o tom V y v í j a l o v á M., Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia, s. 369 nn.

je vyjadrený v symboloch, ktorých rekonštrukcia a interpretácia dokazuje tú istú ideovopolitickú orientáciu a svetonázor nositeľa myšlienok nového spoločenského vývoja. V rukopisných Miscellanea scientifica[123] sa prezentuje Matej Bel výrazným odporcom absolútnej monarchie,[124] ako stúpenec spoločenskozmluvnej teórie vzniku štátu a z nej vyplývajúceho prirodzeného práva.[125] Ako obhajca liberalizmu v konštitučnej monarchii vystupuje v projekte na premenu feudálneho Uhorska, vypracovanom v máji 1722,[126] pri otvorení uhorského snemu, od ktorého sa čakalo, že bude riešiť nanajvýš aktuálnu otázku hospodárskeho vývoja v Uhorsku.Problém nevoľného sedliactva a postulát zbaviť ho nevolníctva korešponduje s Belovými predstavami v projekte na premenu feudálnej ekonomiky.V novej ekonomickej sústave rozlišoval štátne a súkromné hospodárstvo.[127] Zákonným opatrením navrhoval zmeniť naturálnu rentu v peňažnú.[128] V poľnohospodárstve rátal so sedliakmi ako so samovýrobcami v oblasti obilnej a živočíšnej produkcie.[129] Navrhoval zákonom stimulovať rozvoj obchodu, priemyslu a veľkopodnikania, ktoré, v protiklade s merkantilizmom, považoval za rovnako dôležité faktory v celej ekonomickej sústave. V záujme rozvoja obchodu nastolil Bel myšlienku otvoriť Uhorsku prístup k moru. Navrhoval kanálmi spojiť rieku Moravu s Odrou a túto s Vislou, čím by vzniklo vodné spojenie Uhorska s Baltickým morom a cez Jadran by malo prístup aj do Čierneho mora.[130] Radil venovať pozornosť domácej vodnej do-

---

123) Pozri v pozn. 71a.

124) V Miscellanea scientifica (tom. II, fol. 296) pri štúdiu Hobbesovho Leviatana s ideou absolutistického štátu si urobil Bel poznámku odmietajúcu jeho teóriu absolútnej moci: "Multi hodie adprobant hypotheses Thom. Hobbesii, quae sunt periculosae." Hobbesove tézy porovnával s učením S. Puffendorfa,ktorý: "non absolutam urget potestatem, quod est absurdum et periculosum ..."

125) Miscellanea scientifica, tom. II., fol. 306n. (o stave prirodzenej rovnosti a slobody), 311n. (o prirodzenom práve) a i.

126) Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia.

127) Tamže, p. 1.: "Cum certum sit, nullam oeconomiam privatam, multo minus publicam,sine accurata proventuum acceptorum et insumptorum supputatione ...subsistere aut administrari posse".

128) Tamže, napr. p.2 (vyplácať vojakom žold v peniazoch), 7, 8 (od sedliakov odkupovať obilie a dobytok za hotové peniaze a v cene stanovenej zákonom) a i.

129) Tamže, p.7 v odseku: Si privata oeconomia, maiori cum cura et studio institueretur. p. 8 v odseku: Rei frumentariae fructuosa auctio.

130) Tamže, p. 5-6n: (o priemysle a veľkopodnikaní) Quomodo pecuniae intra regnum augeri possint? p. 9-10n.: Quomodo aucta ea ratione naturalia regni sive merces intra regnum natae et paratae ad exteros evehi et in regnum pecuniae induci possent? p. 3: (o slobodnom domácom a zahraničnom obchode) Mercatura certis legibus accusatior, liberior et fructuosior, cum externis et domi, institutio.p. 13: Quomodo dicti mercatus facilitari posset? p.10n.:(o obchode s poľnohospodárskou produkciou) Quantum denique ad privatorum oeconomiam adtinet, multis modis eam ditari posset. p. 11, 12: (o splavňovaní domácich riek a o spojení Uhorska s Baltickým morom) "Quo fine necessaria foret, cum intra regnum facilitandae

prave, budovať ju splavňovaním riek a spájaním kanálmi.[131] Na území dnešného Slovenska odporúčal budovať štátne sýpky na obilie pri Dunaji, Váhu, Hrone a Ipli. Odtiaľ vodnou dopravou po splavnených riekach vyvážať obilie a dobytok do európskych krajín.[132] Pre vývoz obilia do cudziny navrhoval uzavierať zmluvy s Angličanmi, Holanďanmi, Hamburčanmi a i.[133] Pre export vinárenskej produkcie radil zmluvné kontrakty s krajinami, kde sa víno nerodí, napr. s Anglickom, Holandskom, Dánskom, Švédskom.[134] Navrhoval zákonné opatrenia pre rozvoj banských a kráľovských miest. Do sféry ich hospodárskej správy zaraďoval podniky na ťažbu rúd a manufaktúry na výrobu textilu a na spracúvanie rúd a obrábanie kovov.[135] Mestám pripisoval dôležitý podiel pri akumulácii peňažného kapitálu a vo forme investícií jeho premenu na priemyselný kapitál.[136] Rozvoj priemyselného kapitálu navrhoval spôsobom, aby mestá investovali sumu, odvádzanú v podobe daní, do podniku na ťažbu rúd a aby podnik prešiel do rúk majiteľa kapitálu, ktorý doň vložil.[137] Celú ekonomiku miest a súkromné hospodárstvo podriaďoval správe obchodnej rady.[138] V politickej nadstavbe navrhoval Bel panovnícku moc obmedziť zákonmi, zaviesť konštitučnú formu vlády, feudálnu šľachtu zákonmi obmedzovať v luxusnom živote a donútiť ju investovať kapitál do poľnohospodárstva a budovania priemyslu.[139]

vecturae caussa, fluviorum per canales, opportuno loco instituendos combinatio; tum imprimis Oderae cum Morava per similes canales coniunctio. Ita enim Hungariae in mare Germanicum vadus aperiretur ... Moravae cum Odera et Oderae, si is ratio status permitteret, cum Vistula coniunctio."

131) Tamže, p.11; 13 (o budovaní kanálov, o ktorých Bel vopred ubezpečuje, že sa nestanú hrozbou v prípade vojny, ak pri nich vybudujú aj pevnosti).

132) Tamže, p. 11: "granaria ad Tibiscum, Danubium, Ipolam, Granum, Vagum ... et alios fluvios navigabiles instituenda".

133) Tamže.

134) Tamže, p. 11-12.

135) Tamže, p. 5-6 v odseku: Si liberae regiae montanaeque civitates in flore quam optimo conservarentur.

136) Tamže.

137) Tamže, p.4: "Capitalistae sua capitalia, erga publicam principis et regni fidem, in oeconomiam regni, sub recognitione legalis interesse, elocare tenerentur." p.6: "Cultura fodinarum eiusmodi hominibus elocaretur, qui tantum in eas pecuniarum impenderent."

138) Tamže, p.5: "Privatorum oeconomiae a consilio instituendo, quod soli ritissime adtenderetur ... Oeconomia urbium, a consilio instituendo, maxima cum cura adtenderetur."

139) Tamže, p. 13: (o panovníkovi vládnúcom "tamquam pater patriae", čiže v zhode so zákonmi) 1, 2 (panovník a šľachta obmedzená zákonmi), 4 (zákonmi obmedziť luxusný život šľachty a nakloniť ju investovať do súkromného hospodárstva). Podrobnejšie o Belovom návrhu pozri V y v í j a l o v á M., Projekt Mateja Bela na premenu feudálneho Uhorska z roku 1722. In: Politické, hospodárske a sociálne zápasy na Slovensku v 16. a 17. storočí. Zborník Historického ústavu SAV (pripravený do tlače).

V projekte vychádzal Bel z ideovopolitickej orientácie a z politickej ekonómie Johna Locka, politického a ekonomického teoretika z obdobia anglického raného osvietenstva,ktorého Karol Marx rátal medzi tvorcov klasickej buržoáznej politickej ekonómie.[140] V rukopisnom spisku De re rustica Hungarorum nastolil možnosti rozvoja poľnohospodárstva a všetkých hospodárskych odvetví, remeselnej a domáckej výroby u všetkých obyvateľov v Uhorsku, Slovákov, Maďarov, Nemcov, Rusínov, Chorvátov, Srbov a Rumunov, ktorých rátal za príslušníkov novodobých národov.[141] V spisku De re vestiaria et moribus Hungarorum sa vyjadril k sociálnej štruktúre novej pofeudálnej spoločnosti. Za jej základnú zložku rátal sedliactvo, meštianstvo z radu remeselníkov a kupcov, inteligenciu plebejského a meštianskeho pôvodu, a zo zemianstva a šľachty tú časť, ktorá v duchu zákonných opatrení podporuje nový pofeudálny vývoj.[142]

---

140) E n g e l s Fr., Anti-Dühring. Marxova stať Z kritických dejín. Bratislava 1962. s. 195.

141) De re rustica Hungarorum. Obsah: Cap. I. De negotiis rusticis generatim. Synopsis. Distinctio negotiorum rusticorum. Res pecuaria pertinet ad rem rusticam. Membr. II. De agricultura. Sec. II. De foenisecio, messe, trituratione, granariis et distracti. Cap. II. Negotiis domesticis seu villaticis. Membr. I. De villis Hungariae. Membr. II. De adminiculis et hominibus villaticis. Membr. III. De animantibus villaticis. Pars. II. Occupationibus vitae rusticae. Cap. I. De hortis in genere. Speciatim. De hortis agrestibus. Cap. II. De hortis olitoriis. Cap. III. De pomariis. Cap. IV. De viridariis. Cap. V. De hortis medicis. Cap. VI. De apibus. Pars III. De occupationibus rei rusticae ineundis. Cap. I. De venatione. Cap. II. De aucupio Hungariae. Cap. III. De piscatione Hungarica.

142) De re vestiaria et moribus Hungarorum. Belova novodobá charakteristika roľníckeho a remeselníckeho ľudu a vzdelancov pochádzajúcich z ich radov: "... Slavi ... multique miseriori sorte premuntur, eo ardentius litteris vacant, adeo, ut cum alibi paupertas impedimentum sit litterarum, heic stimulus ... ex pauperculis,ex rusticis in maxima regni lumina et columina emergunt ... Hunc qui adhibens licet miserrima nati conditione sint, nobilissimis quibusvis et ditissimis antecellunt. Sacerdotes saepe et regni consiliarii filii rusticorum sunt. Cetera in educatione rusticorum dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas." (fol. 22) "... Opifices etiam plus plerumque intelligunt ad respublicas gerendas, quam alibi viri docti et academici." (fol. 24) "... Immo rusticam iuventutem his a natura edoctam putes ... iuventutem non plane inepter educare, etsi qui sunt, qui liberos ruditate, vel miseriae sortis coacti negligunt: tamen ea est his a natura innata fere capacitas voluntasque artis, ut quo miseriores ii sunt, eo maiori labore, industria et contentione ad omne genus artis adipiscendum nitantur. Praestantissimos regni proceres ex pauperrima hominum sorte industria emergere ... solet, malunt plures domesticae se rei,quam publicae adplicare vitamque potius agricultura, quam doctrina iuris et sapientiae occupare. Quapropter multi, licet excellentissimis dotibus praediti, animum a litteris despondentes, adplicant ad stivam, opificium vel quamvis mercandi facultatem." (fol. 26) Kupecké remeslo vzťahoval Bel aj na zemanov:"Neque nobiles erubescunt, quae vel ipsi domi educarunt, vel coemerunt ab aliis, pecora cum quaestoribus commutare." (fol. 26). Belove sociálne názory sú v úplnej zhode s názormi, proklamovanými v De servitute. Belov dôraz na tom, že roľnícky a remeselnícky ľud je schopný fyzického a psychického rozvoja, korešponduje s ostrým protestom, vyjadreným v De servitute proti Verböczyho výroku, že do nevoľníctva sa dostali niektorí ľudia pro nevedomosť, že sa narodili len pre pluh a bič: "Hoc tamen neutiquam demonstrari posse, dico, quorundam naturam et stupiditatem, ad stivam,

Ideovo patrí spisok De servitute eko neoddeliteľná súčasť k Belovmu projektu na ekonomickú, politickú a spoločenskú prestavbu feudálneho Uhorska.Oslobodenie sedliactva z nevoľníckych vzťahov považoval autor za prvoradú podmienku pre rozvoj súkromnej ekonomiky v poľnohospodárskej oblasti. V spisku použil arzenál z predfeudálneho rímskeho práva a ako nositeľ idey nového pofeudálneho vývoja používal ho ako politickú zbraň na zdôvodnenie prechodu od feudalizmu k novej spoločenskej formácii. Pôvodca, prezentujúci sa politickým a ekonomickým myslením a sociálnym cítením, sám sa rátal za dejepisca, nie za právnika, ako predpokladal Juraj Pavelek.[143] Vyjadril to v závere, kde konštatoval, že medzi všetkými uhorskými dejepiscami nenašiel nikoho, kto by bol problematiku o nevoľnom sedliactve odborne spracoval.[144] Jeho výrok, že sa jej ujal prvý,[145] dá sa interpretovať v takom zmysle, že sa podujal problematiku spracovať ako prvý z uhorských dejepiscov. Zdôvodnenie, že viaceré údaje dejepisca Thuróczyho nenašiel u historikov a preto sa odvoláva na autoritu právnikov,[146] prezrádza skúmateľa starožitností zaoberajúceho sa historickým vývojom. Autorov apel na šľachetných občanov, skúmajúcich a objasňujúcich dejiny Uhorska, aby mu oznámili pripomienky a vlastné poznatky získané o tomto predmete,[147] poukazuje tak isto na historika.

Vplyv erudovaného Mateja Bela (*1684) na mladšieho súčasníka Jána Jonyho (*1695),[148] ktorý študoval v Nemecku právo okolo roku 1717,

---

et verbera tantum natorum, ad ostendendam memoratae servitutis originem,ab eodem Verboetzio fundamenti loco adlegatam esse. Ex quibus namque verbis hoc colliget auctor eruditissimus? Anne ex negligentia propositae sanctionis, neque obscurato rigorosae legis praecepto? At haec non evincunt, aliquem ad stivam et verbera natum!" De servitute, VIII, p. 12.

143) O autorstve najstaršej práce o dejinách poddanstva, s. 56.

144) De servitute, XIX, p. 31.

145) Tamže.

146) Tamže, VIII, p. 12: "planisque historicorum fundamentis destituti".

147) Tamže, XIX, p. 32.

148) K doterajšiemu skromnému životopisu Jána Jonyho uvádzame novšie biografické údaje, ktoré dopĺňajú i korigujú fakty J. Szinnyeiho (Magyar írók és élete munkái. V. Budapest 1897, s. 620n.) Ján Jony sa narodil v Kežmarku 27. (deň pokrstenia) 12. 1695 a žil v Spišskej Novej Vsi. Jeho otec bol Tobiáš Jony (1627-1715), pochádzajúci zo Spišskej Belej, matka Zuzanna Rossmannová alias Holtschuerová. Strýcom bol mu Ján Jony z Ľubice (1675-1744). Zakladateľom rodu bol Tobiáš Jony z Ľubice (1651-1717), ktorý získal r. 1696 zemiansky armáles pre manželku a dvoch synov. Ján Jony vyštudoval právo v Halle a Jene. Po návratu sa oženil s dcérou zemana a majiteľa baní Gašpara Sontága a Charitas Rothovej menom Dorothea. Zomrel v Spišskej Novej Vsi 26.10.1758 (podľa genealógie uvedenej v súdnom spise - Spišská stolica č. 11/280), r. 1755 podľa doterajšej literatúry. Jeho syn Ján (*1739) údajne získal predikát "jamniki" (J. Szinnyei vzťahuje predikát na jeho otca Jána Jonyho). Za údaje z matrík a zo spisov nobilitačného procesu ďakujem Dr. Ivanovi Chalupeckému, vedeckému pracovníkovi v Štátnom archíve v Levoči. Genealógia rodiny Jonyovcov sa uvádza v Közlemények Szepes vár-

je evidentný v spise Commentatio historico juridica napísanom roku 1725 a vydanom roku 1727.[149] Jony prevzal doňho mnohé poznatky z Belovho Prodromu vydaného roku 1723, napr. o aristokraticko-demokratickom zriadení Skýtov.[150] Priamo sa odvolával na Belove spisy a aj konštatoval, že ide v stopách jeho výskumu.[151] Bel mu bol vedeckou autoritou, nazýval ho "múdrym a neobyčajne bystrozrakým skúmateľom histórie".[152] a pripísal mu veľké zásluhy v historickom bádaní.[153] Úvod k čitateľovi v Belovom Prodrome prezrádza po štylistickej stránke silný vplyv Lockovej humanistickej elokvencie. Termín psychológa Locka "oceán bytia"[154] si Bel prispôsobil pre oblasť svojho odboru ako "šíry oceán dejín".[155] Podobne Jony si ho prispôsobil roku 1725 pre doménu vlastného skúmania ako "šíry oceán práva".[156] Bel študoval Lockovo dielo An Essay Concerning human Understanding[157] a robil si z neho výpisky roku 1720.[158] Trnavskému právnikovi M. Bencsikovi, proti ktorého politickým názorom je zamierený celý spis Murices ... Sive Apologia, dostalo sa kritického odsúdenia aj v Jonyho diele Commentatio.[159] Bel mal vysokú erudíciu v oblasti práva. Apológia, ako jeho dielo,[160] dokazuje suverénne poznatky z rímskeho práva,

---

megye múltjából 4, 1912, s. 113. - V úvode Jonyho spisku De auctoritate iuris civilis Romanorum vydaného v Levoči r. 1718 je podpísaný Ján Jony st. z Ľubice (strýc) a Ján Jony ml. zo Spišskej Novej Vsi.

149) Commentatio historico-juridica de origine et progressu Hunno-Hungarici. Leutschoviae 1727. (Jony podpísaný: caus. utr. fori per Hung. jur. advocatus). Úvod je písaný v Spišskej Novej Vsi v marci 1725.

150) Tamže, s. 4, 11.

151) Tamže, s. 7: "Matth. Belius, vir de republica literaria et imprimis patriae nostrae rebus meritissimus, in praeclara Exercitatione de literatura Hunno-Scythica ... In quam quidem sententiam ego quoque pedivus ivi." O Belovi sú aj ďalšie zmienky.

152) Tamže, s. 81: "Belius cordatus ille et sagacissimus historiae patriae indagator".

153) Tamže.

154) An Essay Concerning human Understanding. 1690. Rozprava o ľudskom rozume. Preklad viacerých kapitol. In: Novoveká empirická a osvietenská filozofia. Antológia z diel filozofov. Bratislava 1967, s. 56.

155) Pozri V y v í j a l o v á M., Matej Bel autorom Apológie, s. 525.

156) Commentatio historico-juridica, s.42: "In vastissimo illo Juris Oceano".

157) Miscellanea scientifica, tom. II, fol. 281-282. - V Prodrome úvod k čitateľovi (písaný v auguste 1723) Bel priamo preplnil symbolmi oceán, plavba, úskalia, nebezpečenstvo stroskotania a i., ktoré sa často vyskytujú v Lockovom spise An Essay Concerning human Understanding. Podobné výrazy použil aj Jony v Commentatio historico-juridica (úvod písaný r. 1725).

158) Dátum Belovho štúdia Lockovho diela potvrdzuje záznam v jeho rukopisných Miscellanea scientifica, tom. II, fol. 297: "Inventa ab A.1700 ad hodiernum 1720 annum".

159) Commentatio historico-juridica, s. 58, 79-80.

ktorým rovnako ako aj v De servitute razil cestu na odstránenie feudálnych vzťahov. Spoločenské zriadenie v starovekom Ríme študoval od roku 1710.[161] V De servitute dokazoval vplyv rímskeho práva na uhorské zákonodarstvo a aj vo Verböczyho Tripartitum.[162] V Miscellanea scientifica konštatoval Bel, že o Justiniánove Institutiones iuris civilis sa opieralo aj Verböczyho Tripartitum.[163] Bel mal intenzívne kontakty so súčasnými učencami najmä z oblasti práva a medicíny, ako potvrdzuje jeho album, do ktorého mu počas návštev v Bratislave vpisovali sentencie a pozdravy významné osobnosti z európskych krajín s vyspelejším spoločenským zriadením, a to z Veľkej Británie, Švédska, Holandska, Dánska, Francúzska, Nemecka a i.[164] So spoločenským zriadením sedmohradských Sikulov, vyzdvihovaným v De servitute, oboznámil sa Bel počas cesty roku 1716, ktorú absolvoval na trase z Brarislavy po Sedmohradsko.[165] Otázka sedmohradských Sikulov venoval pozornosť od roku 1712.[166] Parschitiovo dielo o Sedmohradsku mal Bel vo vlastníctve.[167] Pomery v Zemplínskej a Spišskej stolici poznal Bel z autopsie počas cesty Horným Uhorskom. V Prodrome uverejnil dejiny Spišskej stolice.

Myšlienka vzniku De servitute sa dá predpokladať krátko po roku 1716, keď Bel absolvoval cestu po Uhorsku so zámerom získať geogra-

---

160) Pozri V y v í j a l o v á M., Matej Bel autorom Apológie, s. 517-569. Podrobne o tom V y v í j a l o v á M., Vplyv anglického raného osvietenstva v Apológii, s. 461-475. V y v í j a l o v á M., Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia, s. 369-397.

161) Antiquitates Romanae in nucleo in gymnasio Neosoliensi A. C. sub fideli institutione ven. rev. et cl. Matth. Bel propositae. Quanta sunt,quae ignoramus. A.1710 die 19. Jan. Rukop. odd. O. Sz. K., sign. Quart. Lat. 82.

162) De servitute, XII, p. 16, 17; XVII, p. 27-28 a i.

163) Tom. III, fol. 74: "Justinianus in Institut. iuris et ex eo Steph. Verbötzius in Tripart. Juris Hung. Prol. tit. 2. adserunt ius naturae esse, quod natura omnia animalia docerit."

164) Matthiae Belii Album. Rukop. odd. O. Sz. K., sign. Quart.Lat. 547. - Matej Bel bol členom učenej spoločnosti londýnskej, parížskej, berlínskej, petrohradskej, jenskej a olomouckej. K o v á č - M a r t i n i M., Coagulum vitae et elogii Matthiae Belii. Rukopis z r. 1818 v Országos Evangélikus Levéltár v Budapešti, sign. V/98.

165) M a r k u s o v s z k y S., A pozsonyi ág.hitv. evang. lyceum története. Pozsony 1896, s. 156.

166) Belov rukopis Hungari et Transylvani aliquot eruditionis fama ex scriptis celebres Anno 1712 collecti. Metropolitana Bibliotheca v Ostrihome, sign. Cat. X Hist. VII/a.

167) Rukopisné dielo Chr. Parschitia (autor sa cituje v De servitute XIII, p. 19) Comitatus regni Hungariae, Slavoniae et Transylvaniae incorporati, napísané vo Wittenbergu, sa zachovalo v Belovej pozostalosti. Archív Ráday Könyvtár,sign. k.o.l. Rukopis získal Bel r. 1702 od autorovho brata Daniela, kremnického rektora.Píše v tom v Collectanea pro historia religionis evangelicorum in Hungaria. Rukop. odd. O. Sz. K., sign. Quart. Lat. 1153, fol. 12.

fické poznatky o skúmanom území a prehľad o jeho prírodných podmienkach, ekonomickej situácii a sociálnych[168] a nacionálnych pomeroch.[169] Na vyhotovenie spisku roku 1717 poukazuje predovšetkým odvolávanie sa na pripravovaný Jonyho spisok Dissertatio de usu et auctoritate iuris Romani, ktorý v čase, keď sa text De servitute písal, nebol ešte vydaný, ale vyšiel roku 1717.[170]

Pri určovaní autorstva spisku De servitute je dôležitá paleografická stránka rukopisu. Je vyhotovený takým istým kaligrafickým písmom, v takej istej úprave do tlače, v akej boli pripravené Belove autografy De primo Hunnorum adventu,[171] De re vestiaria[172] a De re rustica,[173] posledné dva avizované v Prodrome vydanom roku 1723, v skutočnosti pripravenom do tlače od roku 1719, a rukopisný výtah z Prodromu neskôr venovaný Jozefovi Illésházymu roku 1728,[174] keď vyšla aj Apológia, v predslove dedikovaná práve tomuto Illésházymu,[175] s ktorým sa Bel osobne dobre poznal.[176] Ide o Belove rukopisy uložené v rozličných archívoch: De primo Hunnorum a De servitute v ostrihomskej Metropolitnej knižnici, De re vestiaria a De re rustica v archíve Ráday Könyvtár a rukopisný výťah z Prodromu v Rukopisnom oddelení Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti. Dôležité Belove rukopisy sa dostali do Ráday Könyvtár vďaka rodine Rádayovcov,[177] z ktorých Pál Ráday (†1733) bol Belovým priateľom[178] a účastnil sa v hnutí za ná-

---

168) Prehľad o prírodných podmienkach podal Bel v Prodrome. Otázke ekonomického rozvoja v oblasti poľnohospodárstva venoval spis De re rustica Hungarorum. K ekonomickej situácii zaujal stanovisko v projekte na premenu feudálneho Uhorska (Tabella cogitationum privatarum de publica oeconomia). K sociálnej otázke sa vyjadril v spisku De re vestiaria et moribus Hungarorum a De servitute Hungarica.

169) Riešenie národnostnej otázky, v úplnej zhode s Belovými politickými, hospodárskymi a sociálnymi názormi, podáva spis Murices ... Sive Apologia z r. 1723. Belom vypracovanú ideológiu slovenského novodobého národa pozri V y v í j a l o v á M., Vplyv anglického raného osvietenstva v Apológii, s. 461-475. V y v í j a l o v á M., Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia, s. 369-397. O slovenskom pôvode M. Bela pozri V y v í j a l o v á M., Matej Bel autorom Apológie, s. 562-568.

170) Názov spisku pozri v pozn. 22.

171) Pozri text s pozn. 6.

172) Pozri text s pozn. 7.

173) Pozri text s pozn. 8.

174) Pozri text s pozn. 10.

175) O venovaní Apológie Jozefovi Illésházymu pozri V y v í j a l o v á M.: Matej Bel autorom Apológie, s. 558-559.

176) Belov rukopís Comitatus Trentsiniensis. Strojopisný odpis v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine, sign. C 653, poznámková časť s. 5.

177) Belove autografy sa dostali do Archívu Ráday Könyvtár v druhej polovici 18. storočia.

178) Rozsiahla korešpondencia M. Bela a P. Rádaya v Rukop. odd. Ráday Könyvtár v Budapešti.

boženské a sociálne zrovnoprávnenie protestantov spoločne so Slovákom Pavlom Prileským,[179] Belovým dôverným priateľom.[180] V Belovej pozostalosti v Ráday Könyvtár sú ďalšie jeho autografy,[181] medzi nimi rukopis s latinským názvom De metallis Hungariae[182] napísaný cudzou rukou v nemčine. Ak sa podarí objaviť Jonyho rukopis, bude dôležité konfrontovať ho s písmom tohto autografu a vyjadriť sa k jeho autorstvu.

Pavelkovo tvrdenie,že rukopis De servitute bol dlhé roky a autora, pod ktorým mal na mysli Jonyho, a že dodatok do poznámky ii o treťom zväzku Belových Notitií vydanom roku 1737 bol vpísaný po tomto roku,[183] je v rozpore s dôležitou skutočnosťou. Keby bol mal Jony rukopis u seba aj roku 1737, bol by v ňom uviedol aj vlastný spis Commentatio z roku 1727.Absencia zmienky o tomto diele a najmä avízovaná Dissertatio de usu et auctoritate, ktorá vtedy ešte nebola vytlačená, sú nám východiskom pri určení vzniku De servitute. V Pavelkovom tvrdení ostáva nezodpovedanou otázka,kedy sa vlastne rukopis, ak by bol Jonyho, dostal k Belovi, keď Jony po roku 1737 by bol dopisoval poznámku do autografu, ktorý v skutočnosti paleograficky a formálnou úpravou a predovšetkým ideovo tvorí organickú súčasť Belových rukopisných prác, napísaných do roku 1722-1723 na ekonomickú, politickú a spoločenskú premenu feudálneho Uhorska.

Text rukopisného De servitute je vyhotovený na fóliovom formáte. Obsahuje 19 paragrafov označených rímskymi číslicami.[184] Pod textom oddeleným čiarou sú poznámky drobnejším písmom. Text a poznámky sú písané tou istou rukou a tým istým čiernym trvanlivým atramentom.Text a pozmánky majú podobu jednolisto písaného rukopisu. Pôvodca sa po vyhotovení textu neskôr vrátil k rukopisu, podčiarkoval v ňom výroky citovaných autorov a v poznámkach mená spisovateľov, dodal menšie

---

179) Pozri o tom V y v í j a l o v á M., O politickom, filozofickom a konfesionálnom charaktere Apológie. In: Historický časopis 25, 1977, s. 266. V y v í j a l o v á M., Vplyv anglického raného osvietenstva v Apológii,s. 467-468.

180) Pozri V y v í j a l o v á M., Vplyv anglického raného osvietenstva v Apológii, s. 467. Podrobne o tom V y v í j a l o v á M. Matej Bel, politický myslitel európskeho formátu, c. št.

181) Hunniaca (sign. k. o. 55/1-2). Hungariae antiquae periodus Scythica (k. o. 56). De fluviis Hungariae (k. o. 9) De vinis Hungariae (k. o. 8) a ďalšie.

182) Pod nadpisom: Fragmenta ex bibliotheca posthuma M. Belii (sign. k.o. 7). Rukopis v rozsahu 173 strán nepoznal J. Szinnyei. - Medzi bohatou literatúrou z prírodovednej oblasti zapísal si Bel spisy aj k problematike "metallica" z rokov 1718-1720. Miscellanea scientifica, tom. II, fol. 302.

183) O autorstve najstaršej práce o dejinách poddanstva, s. 55, 59.

184) Rukopis má dnešnú pagináciu od s. 1-32. Pri citovaní spisku uvádzame popri paragrafe aj stranu podľa tejto paginácie.

vsuvky a robil slovné inverzie. Na pravé margo prvej strany dopísal názov a krycie meno.[185] Do poznámky ii na 19 strane dopísal prameně.[186] Všetky tieto dodatočné úpravy robil po 19 stranu atramentom, ktorý je dnes dožlta sfarbený, a od strany 20 čiernym atramentom,akým je písaný celý kompaktný text.[187] Zásahy urobené atramentom dnes dožlta sfarbeným sú dobrou orientačnou pomôckou. Dodatočná vsuvka do poznámky ii s odkazom na Taurinovo dielo Stauromachia so záznamom o Dóžovom sedliackom povstaní, je dopísané zažltnutým atramentom a vlastnoručným Belovým písmom. Hneď za ňou nasleduje tou istou Belovou rukou, avšak čiernym atramentom dopísaný dodatok, že Taurinovo dielo je písané v básnických rozmeroch, a odkaz na paginácіu v Belovom treťom zväzku Notitií vydaného roku 1737. K poznámke je na margu dopísaný odkaz na dielo L. Tuberona čiernym atramentom.[188] Vsuvka o Taurinovom diele Stauromachia, ktorá je poslednou úpravou zažltnutým atramentom v rukopise,potvrdzuje, že úpravy týmto atramentom urobil autor v čase ešte pred rokom 1737. Ďalší dodatok, že Taurinovo dielo má básnické rozmery, dopísal súčasne s odkazom na tretí zväzok Notitií, kde v Peštianskej stolici písal Bel o Dóžovom sedliackom povstaní a citoval úryvok z Taurinovho básnického diela.Pochádza teda táto vsuvka z roku 1737 alebo po ňom. Údaj o diele L. Tuberona, Dalmatínca,bol dopísaný súčasne, keď sa písal text s poznámkami, alebo neskôr.[189] Pri dodatočnej úprave so zažltnutým atramentom bol Belovou rukou dopísaný aj názov spisku na prvej strane.[190] Krycie meno v genitívnej

---

185) Bližšie o tom pozri v pozn. 190 a 191.

186) Bližšie o tom pozri v pozn. 188.

187) Popri podčiarkovaní textu dnes zažltnutým atramentom je niekoľko podčiarkovaní čiernym atramentom, akým je písaný celý text a poznámky, na s. 2, 3, 6, 11, 13, 14, 15, 16,18. Úpravy a dodatky atramentom dnes zažltnutého sfarbenia na s. 6, 7, 11, 12, 17, 18, 19, úpravy a dodatky čiernym atramentom, akým je písaný text a poznámky, na s. 15, 17, 18, 19, 21.

188) Kvôli názornosti citujeme poslednú časť poznámky ii, ktorá nadväzuje na vsuvku k textu "belli huius servilis": "... aliique rerum nostrarum scriptores passim. (Text poznámky písaný čiernym trvanlivým atramentom súčasne pri vyhotovení celého textu a poznámok). Ac in primis Stephanus Taurinus Olomucensis, libris V. Stauromachiae, seu de crutiatorum servili bello. (Dopísané Belom vlastnoručne zažltnutým atramentom.) Liber carmine scriptus Hersico. Adde celeberimi (!) Matthiae Belii (meno dva razy podčiarknuté) Notitiae Hungariae novae. Tom. III. Hist. Comitat. Pestiensis. Parte spec. Memb. I. sect. 1. Hist. Urbis Pestiens. Cap. I. § X sequ. p. 48 sequ." (Dopísané vlastnoručne Belom čiernym atramentom, akým je písaný celý text.) Na margu poznámky: "Ludovicus Tubero Comment. de temporib. suis. Lib. X p.287 sequ." (Tým istým čiernym trvanlivým atramentom, akým je písaný text.)

189) V De servitute sa cituje paginácia spisu L. Tuberona Commentariorum de rebus, quae temporibus ... ešte podľa vydania frankfurtského z r. 1603.Tuberonov spis neskôr reedoval J. G. Schwandtner v zväzku Scriptores rerum Hungaricarum, vydanom vo Viedni r. 1746, ke ktorému napísal Bel 35-stranový úvod.

190) Kvôli obraznosti uvádzame všetky zmeny v názve: "Caput. (napísané zažltnutým atramentom a prečiarknuté čiernym atramentom.)De servitute Hungarica: quos

podobe Laňi Carpathii bolo dopísané Belovou rukou s čiernym atramentom[191] podobne,ako je písaná vsuvka v poznámke ii s údajom o Belovom t:eťom zväzku Notitií.

Pri identifikácii autorstva De servitute bližšie si nevšimol Juraj Pavelek krycie meno pôvodcu, ktoré považoval za pseudonym. Uvedomoval si pritom, že ostáva nevyjasnenou otázka,prečo Jony, keď v poznámkach si vlastnými spiskami priznával totožnosť, zrazu sa rozhodol signovať dielko pseudonymom. Konštatoval nepochopiteľnú kontradikciu v konaní autora, ktorý chcel pred verejnostou utajiť vlastné meno a pritom ho v poznámkach otvorene prezrádzal.[192] Nepokúsil sa však analyzovať a dešifrovať použité krycie meno. Lanius Carpathius, v preklade Karpatský mäsiar, je kryptonym,ktorým autor vyjadril nielen sociálny pôvod, ale, súdime, reagoval ním aj na ďalšie skutočnosti. Matej Bel pochádzal z rodiny ovčovského mäsiara, kým Jony patril do spišskej zemianskej rodiny. Pojmom "Karpatský" vyjadril príslušnosť k územiu ohraničenému Karpatmi. Takto sa vymedzuje územie Slovákov v Apológii.[193] Pri voľbe kryptonymu Lanius vo význame mäsiar predpokladáme Belovu reakciu proti útokom ideových odporcov, medzi nimi na hrubé urážky predovšetkým nemeckého autora J. Jewerusa, vlastným menom Sebastiana Edzarda, profesora teológie v Hamburgu, ktorý vydal roku 1729 pamflet proti uhorským pokrokovo zmýšľajúcim vzdelancom.[194] Proti Belovi použil najhrubšie osočovanie a urážajúce invektívy, získané od jeho ideových protivníkov v Uhorsku,ktoré sa podnes nesprávne interpretujú a neprávom imputujú v neprospech Mateja Bela. Pred verejnosťou ho spoločensky anatemoval ako "kacírskeho satanáša", čo v skutočnosti, podľa J.D. Bernala, treba vysvetľovať ako spoločenskú kliatbu pre nesúhlas s panujúcim spoločenským poriadkom.[195] Jewerus surovo pripo-

---

Ius Consuetudinarium Iobbagyones vocat (Výrazným Belovým rukopisom a zažltnutým atramentom. Slovo Iobbagyones je podčiarknuté čiernym atramentom). Dissertatio (Napísané čiernym atramentom.) Ad Iobbadj praestat et det" (Napísané zažltnutým atramentom a prečiarknuté čiernym atramentom).

191) Krycie meno "Laňi Carpathii" (genitívna podoba Lanii graficky je vyznačená bodkou nad písmenou n) napísané a dva razy podčiarknuté čiernym atramentom.

192) P a v e l e k J., c. št., s. 58.

193) Murices ... Sive Apologia, s. 66-67: "... Trenchinii ... Tyrnaviae, Modrae, Basinii, Szakolcae cives, imo universi Carpathi, qui longissimo jugo ad Transylvaniam usque porrectus jacet ... Posoniensis ... et Nitriensis ... usque Ujhelinum ... Trenchiniensis, Arvensis (: ut nunc alios taceamus:),Lyptoviensis, Scepusiensis aliisque comitatus a Polonia Carpatho discreti...)

194) Verzeichniss Allerhand Pietistischer Intriguen und Unordnungen in Lithauen, vielen Städten Teutschlandes, Hungarn und America. Durch J. Jewerum, Wiburgensem A. C. 1729. Na titulnej strane exemplára, ktorý sme našli len v Ráday Könyvtár v Budapešti, je neskôr pripísané, že spis ako paškvil v Hamburgu verejne spálili a autora v osobe S. Edzarda suspendovali z miesta profesora.

195) B e r n a l J. D., Věda v dějinách. Prel. J. a E. Munkovi, II. Praha 1960, s. 230.

menul Belovi plebejský pôvod a ako vzdelancovi, ktorého sociálne názory ostro odmietal, adresoval slová, v ktorých plný žlče mu vyhodil na oči, že "mal ostať radšej očovským mäsiarom a sedliakom" ako bol aj jeho otec.[196] Kryptonym doplnil Bel v čase, keď vydanie De servitute nebolo už reálne, keď sa presvedčil,že novými myšlienkami neprerazí múr feudálnych predsudkov. Sme toho názoru, že spisok pôvodne plánoval vydať anonymne, s predstieraným autorstvom mladšieho súčasníka a priatela Jána Jonyho, kvôli dezorientácii vlastných ideových odporcov. Belovo protifeudálne zmýšľanie bolo známe, dôsledky malicióznej kampane, organizovanej v jemu neprajných spoločenských kruhoch, trpko zakúšal práve pred rokom 1720.[197] Obviňovali ho z konšpiračnej činnosti, že zhromažďuje vedecký výskum, plány z terénneho prieskumu ako materiál pre vojenské účely niektorej cudzej krajiny.[198] V skutočnosti skúmal Bel prírodné podmienky a ich racionálne využitie pre rozvoj priemyslu a budovanie vodnej dopravy splavňovaním riek a stavbou kanálov, aby sa podporil obchod. Bel si musel hájiť česť a dobré meno proti vymýšľaným ohováračkám a zdovodňovať predsavzatia a zámery,v skutočnosti myšlienku na premenu feudálneho Uhorska, ktoré sa po stavovskom povstaní zmietalo v ťažkej hospodárskej kríze. Predvolávali ho k palatínovi, na viedenský dvor a napokon jeho výsluch skončil u podžupana.[199] Za takýchto okolností nesmel Bel pripustiť, aby vznikol o ňom čo len tieň podozrenia, že je autorom politicky exponovaného traktátu, v ktorom odhaľoval vznik feudalizmu, poukazoval na jeho neľudskú inštitúciu nevoľníctva a na jeho neopodstatnenosť a nastoľoval premenu v spoločenské zriadenie zodpovedajúce ľudskej prirodzenosti. Spišský právnik Jony zemianskeho pôvodu, kto-

---

196) J e w e r u s J., Verzeichniss Allerhand Pietistischer Intriguen, s. 127: "Sein Vater ist ein Bauer und Schlachter gewesen. O es wäre ihm besser,wenn er auch ein Bauer und Schlachter geworden wäre." Na s. 120: "der Pietistiche Satan". Na s. 107 konštatoval, že Bel a jeho kolega na bratislavskom gymnáziu J. Narth mali veľa stúpencov medzi jednoduchým ľudom.

197) Bel písal o tom v Prodrome, v úvode k čitateľovi (nepag. s. 1-2), v takom zmysle, že keď chcel pred niekoľkými rokmi (1719) uverejniť niekoľkostránkový oznam na objasnenie a zdôvoľnenie svojich zámerov, začali ho volať na zodpovednosť.

198) Bližšie o tom V y v í j a l o v á M., Matej Bel autorom Apológie, s. 550-552.

199) M. Bel v liste J. Bohušovi, 27.6.1720: "Vôbec nemám v úmysle s kýmkoľvek viesť učené hádky ... Ak však ozaj bude treba brániť či už povesť alebo moje vlastné predsavzatia pred závistníkmi,vtedy sa Bel nezľakne ani hrôz pekelných." M. Bel v ďalšom liste J. Bohušovi: "Medzitým som odpovedal na mandát ... cisára. Celá vec sa vybavilá u ... nášho podžupana, a to v súkromnom dome, aby som sa tým viac čudoval, ako sa mužovia aj chýrnej povesti opovážili luhať, že najprv pred palatínom, skoro nato aj pred dvorom bolo treba skladať účty Belovi. Ach, ako ďaleko dnes siaha Arkádia!" Uverejnil R ö s e l H., Listy Mateja Bela v Nemecku. In: Slovenská literatúra 4, 1957, s. 231, 234.

rého autorstvo sa v spisku predstieralo zrejme len pia fraude, nebol by sa po jeho vydaní dostal do terča toľkých útokov, aké hrozili Belovi, vzdelancovi plebejského pôvodu a v tom čase vystavovanému surovým útokom feudálnej spoločnosti. Fingované autorstvo spišského Nemca Jonyho sa malo zámerne prízvukovať aj slovom "naša" v súvislosti so Spišskou stolicou, aby sa umocnil dojem,že pôvodca patrí do jej územnej sféry.Len jednostranný prístup k De servitute a mechanické pripísanie autorstva Jonymu iba na základe zmienky o jeho dvoch spiskoch, bez ohľadu na podrobnejšie skúmanie originálnej pôvodiny, izolovanej od ostatných Belových rukopisov z tohto obdobia, predovšetkým bez akejkoľvek znalosti Belovho písma a najmä jeho ideovopolitickej orientácie, spôsobili, že sa neprávom odňalo autorstvo Belovi práve pri tomto najvýznamnejšom traktáte, ktorý organicky súvisí s jeho monumentálnym projektom na hospodársku, politickú a spoločenskú premenu feudálneho Uhorska. Vysoko erudovaný Matej Bel ako pokročilý tridsiatnik sa práve medzi rokmi 1716-1723 prezentoval prenikavým politickým a ekonomickým myslením a pod vplyvom anglického raného osvietenstva 17. stor. transplantoval do Uhorska myšlienku odstrániť feudalizmus v záujme rozvoja pofeudálnej spoločnosti. Poplatný ideám anglickej buržoáznej kompromisnej revolúcie z roku 1688 predstavoval si ekonomickú, politickú a spoločenskú premenu realizáciou politického kompromisu medzi zárodkom buržoázie a časti šľachty naklonenej novému spoločenskému vývoju a meštianstvom a sedliactvom v rámci monarchie s konštitučnou formou vlády. S myšlienkou prichádzal práve na začiatku zasadania uhorského snemu roku 1722, od ktorého sa čakalo riešenie akútnej otázky uhorskej ekonomiky. V skutočnosti sa však skončil snem politickým kompromisom medzi absolutistickým panovníkom Karolom III. a uhorskou feudálno-stavovskou šľachtou a v zákonodarstve feudálnoabsolutistickej monarchie sa sankcionovali opatrenia v neprospech práve sedliactva, meštianstva a vznikajúcej buržoázie.

DAS HANDSCHRIFTLICHE WERK MATEJ BELS ÜBER DIE BESEITIGUNG DER LEIBEIGENSCHAFT

Mária Vyvijalová

Resümee

Die Autorin rekonstruiert und interpretiert das handschriftliche Werk Matej Bels, dieses bedeutenden Gebildeten slowakischer Abstammung, Vorkämpfers für die Ideen der Aufklärung in Ungarn im ersten Viertel des 18. Jahrhunderts. Durch eine Analyse seines ideellen, ideologischen und politischen Denkens identifiziert sie seine neuzeitliche Weltanschauung.

Bel charakterisiert in dieser Schrift die Entstehung des Feudalismus und Absolutismus in Ungarn und begründet die Notwendigkeit seiner Beseitigung. Er datiert die Entstehung des Feudalismus mit der Regierungszeit Stephans I., als die Gesellschaft aus eigenem Antrieb die gesetzgebende und exekutive Gewalt sowie das Donationsrecht an die ungarische Krone und den Herrscher übertrug. Er verweist auf die Praxis im ungarischen Gewohnheitsrecht, wonach die Krone zur einzigen Quelle für die Erteilung von Adelsbesitzungen wurde, aus denen dann die Feudalbesitzungen der einzelnen Familien wurden. Er bringt das Gesetz, mit dem die Macht und das Donationsrecht an den Herrscher übertragen wurden, in Gegensatz zur römischen lex regia, nach der die gesamte Macht ursprünglich in der Hand des Volkes lag und dieses sie freiwillig auf den Herrscher übertrug. Er fordert eine Begrenzung des Machtumfanges des Repräsentanten des Staates. Man sollte nur so viel Macht an ihn übertragen, ale für den Schutz der persönlichen Freiheit und des Privateigentums der gesamten Gesellschaft dienlich sei. Den ersten Schritt zu einer gesellschaftlichen Differenzierung erblickt er in der Anordnung Stephans, worin dieser den Adeligen Heiraten mit Dienstmägden und Frauen im Leibeigenschaftsverhältnis verbot und die Nichtbefolgung mit einer Verstossung in die Leibeigenschaft bestrafte. Er lehnt es ab, Unwissenheit und Armut als Grund für ein Abgleiten in die Leibeigenschaft anzuerkennen. Er weist nach, dass sich aus der Ungleichheit physischer Dispositionen noch keine Rechtsungleichheit ergeben kann. Den Ursprung der Leibeigenschaft erblickt er in den Kriegen und leitet ihn aus dem Usus ab, der das Feudalrecht zur Norm erhob. Er illustriert, wie das feudale Gewohnheitsrecht den Bauern seiner Menschenwürde und Gleichheit vor dem Gesetz beraubte und seine

Hörigkeit petrifizierte. Dem Feudalrecht hält er das römische Recht entgegen, von dem die neuzeitliche Theorie des Privateigentums in der Epoche der europäischen Aufklärung ausgegangen war. Im Vorschlag auf Befreiung des Bauern von den Feudalbeziehungen fordert er die Gleichstellung des Bauern mit dem Adeligen, seine Freilassung mittels Entlassungsschein, in Form der Entlohnung für treue Dienste, durch Adoption und Testament. Bei all diesen Arten rechnet er mit der Bereitwilligkeit des Landesherrn, die in einer entsprechenden gesetzlichen Massnahme ihren Niederschlag finden soll. Seines Erachtens bedeutet die Befreiung des Bauern von der Leibeigenschaft eine erstrangige Bedingung für die Aufwärtsentwicklung der Privatwirtschaft. Die Forderung nach einer Geldrente für den Bauern und nach Auszahlung des Solds an die Soldaten in Geld erhebt er als zeitgemässes Postulat, das mit der wichtigen Bedingung zur Unterstützung des Übergangs von der feudalen zur kapitalistischen Ökonomik im Einklang steht. Die in De servitute geäusserten Forderungen stehen in vollem Einklang mit dem gesamten Projekt Bels für eine ökonomische,politische und gesellschaftliche Umwandlung des feudalen Ungarns in einen kapitalistischen Staat mit bürgerlicher Gesellschaftsordnung.

Die Verfasserin widmet auch der Frage der Autorschaft des Werkes De servitute gehöriges Augenmerk, die im Jahre 1956 zu Unrecht Matej Bel abgesprochen wurde, ohne dass man die wirkliche ideelle, ideologische und politische Orientierung des Autors identifiziert, die ursprüngliche Handschrift palëographisch untersucht und mit den übrigen Autographen Bels verglichen hätte.

TRESTNÝ ZÁKONNÍK RSFSR 1922 – ZÁKLADNÉ INŠTITÚTY VŠEOBECNEJ ČASTI

Jozef Beňa

A. ÚVODNÝ POHĽAD

významné miesto medzi legislatívnymi dielami prijatými v tzv. veľkej kodifikácii sovietskeho práva z roku 1922, má Trestný zákonník RSFSR. Záujem oň je motivovaný aj tým, že je to historicky prvý, socialistický Trestný kódex. Vyjadroval vôľu vládnucej triedy, trestnoprávnu politiku sovietskeho štátu v komplikovanom období, začiatkov Novej ekonomickej politiky. V tomto kontexte je úlohou právnej historiografie skúmať prvý socialistický Trestný kódex v jeho zložitej dialektickej interakcii jednak s materiálnymi životnými podmienkami proletariátu, ako vládnucej triedy (ktoré podmienili charakter kódexu a ktoré on sám aktívne, pretvárajúce stimuloval) a jednak s revolučným, socialistickým právnym vedomím, ako s jeho bezprostredným zdrojom.

Prvý pohľad na Trestný zákonník rezultuje v poznanie; cieľom autorov kódexu bolo dať mu znaky jednoduchosti, zrozumiteľnosti a stručnosti. V pôvodnej redakcii obsahoval 227 článkov. Štruktúru všeobecnej časti tvorilo 5 hláv a 8 hláv obsahovala osobitná časť.[1] Túto skutočnosť privítali najmä pracovníci justície: "... kódex obsahuje dokopy 227 článkov, osvojiť si ich nie je až také ťažké ... vzhľadom na to, že články kódexu sú natoľko jednoducho, elementárne zostavené, že sudca, robotník a roľník pozorne preštudujúci kódex môže aplikovať články ..."[2]

---

1) Štruktúra Všeobecnej časti:
1. Pôsobnosť TZ (čl. 1-4). 2. Všeobecné zásady použitia trestu (čl. 5-23). 3. Vymedzenie trestu (čl. 24-31). 4. Druhy a formy trestu a iných opatrení sociálnej ochrany (čl. 32-50). 5. Poriadok výkonu trestu (čl. 51-56).
Osobitná časť: 1. Protištátne tr. činy (čl. 57-104). 2. Úradné (služobné) tr. činy (čl. 105-118). 3. Narušenie pravidiel o oddelení cirkvi od štátu (čl. 119-125). 4. Hospodárske tr. činy (čl. 126-141). 5. Tr. činy proti životu, zdraviu, sloboda a dôstojnosti osoby (čl. 142-179). 6. Majetkové tr. činy (čl. 180-199). 7. Vojenské tr. činy (čl. 200-214), 8. Narušenie pravidiel o ochrane ľudového zdravia, spol. bezpečnosti a verejného poriadku (čl. 215-227). por. Sbornik dokumentov po istorii ugol. zakonodarstva SSSR i RSFSR, 1917-1952, Moskva 1953, str. 116-143.

2) P l j u š k o v , O vidach prestuplenij neukazannych v Ugolovnom kodexe, Ježeneděľnik sovetskoj justicii (JeSJu), 23/1922, s. 12.

Tento motív, tj. priblíženie článkov pracujúcim, jeho predstaviteľom vykonávajúcim súdnictvo, nebol však jediným dôvodom stručnosti zákonníka. Bola tu i ďalšie príčina, o ktorej ľudový komisár justície na IV. Všeruskom zjazde pracovníkov justície 26.januára 1922 povedal: "Do základu kódexu je položený princíp ponechania miesta pre ľudovú právotvorbu, poskytnutie súdu práva v určitých prípadoch vnášať korektúry a vtedy, keď buržoázne kódexy majú tisíc článkov Trestný zákonník RSFSR bude zahrnovať nie viac ako 200 článkov."[3] Treba rozhodne prihliadnuť i na tento dôvod (i keď konečný počet článkov bol o niečo vyšší). Domnievame sa však, že prvý motív bol rozhodujúci.

B. ZÁKLADY TRESTNEJ ZODPOVEDNOSTI

1. Všeobecné vymedzenie

Ako upravoval zákonník základy trestnej zodpovednosti? Zhrňujúce vymedzenie kritérií možno určiť na základe rozboru článkov 5, 6, 7, 11, 17 a 18[4] a je takáto: Trestné je konanie alebo opomenutie, spoločensky nebezpečné a protiprávne (tj. napĺňajúce znaky skutkovej podstaty trestného činu), uskutočnené úmyselne alebo z nedbanlivosti trestnoprávne zodpovednou osobou (tj. príčetnou, ktorá dovŕšila 14 rokov). To je syntéza z vypočítaných článkov druhého oddielu všeobecnej časti a treba podčiarknuť, že je to vymedzenie podmienok trestnej zodpovednosti, ako p r a v i d l a , z á s a d y .

2. Výnimky zo všeobecných podmienok

a/ Spoločenská nebezpečnosť páchateľa

Trestný zákonník poznal výnimky z vyššie formulovanej zásady trestnej zodpovednosti. Prvá výnimka z kritéria zodpovednosti za konanie alebo opomenutie spoločensky nebezpečné a predvídané Trestným zákonníkom (ďalej len TZ), vyplýva z článkov 5 a 7. Článok 5 vymedzuje úlohu TZ RSFSR, ktorou je - právna "... ochrana štátu pracujúcich od trestných činov a od spoločensky nebezpečných elementov a uskutočňuje ju cestou použitia k narušitelom revolučného právneho poriadku trestov alebo iných opatrení sociálnej ochrany." V tomto bode bol TZ totožný s pro-

---

3) M. P o l j a n s k i j , Ugolovnyj kodex RSFSR i germanskij projekt ugolovnogo uloženija, Pravo i žizň, 2/1922, str. 70.

4) Sbornik dokumentov po istorii ug. zakona, cit. dielo, s. 116-118.

jektom z roku 1922. Podľa gramatického výkladu tohto ustanovenia, zohľadňuje spoločenskú nebezpečnosť konania i osoby v ich jednote, ako základné pravidlo. Formulácia však nevylučuje, naopak umožňuje aj interpretáciu v podobe samostatného zohľadnenia len spoločenskej nebezpečnosti páchateľa, nezávisle od konania, avšak iba ako výnimku zo základného pravidla.

Základom trestnej zodpovednosti je uskutočnenie konania (opomenutia), ktoré musí mať kvalitu trestného činu.Pri určení trestu zohľadňuje sa objektívna stránka v jednote so spoločenskou nebezpečnostou páchateľa. Ale pripúšťa sa aj spoločenská nebezpečnosť páchateľa samostatne, ako kritérium trestnoprávnej zodpovednosti. Článok 7 definuje pojem nebezpečnosti osoby: "Nebezpečnosť osoby sa prejavuje uskutočnením konaní, nebezpečných pre spoločnosť alebo činnosťou svedčiacou o vážnom ohrození spoločenského právneho poriadku." Z článku nevyplýva, že prejavy nebezpečnosti osoby - "uskutočnenie konaní nebezpečných pre spoločnosť a činnosť svedčiaca o vážnom ohrození spoločenského poriadku", musia mať vždy kvalifikáciu trestného činu. To dovoľuje urobiť záver, že "podľa mienky zákondarcu nebezpečnost osoby sa može prejaviť nielen v trestnom čine."[5] To, že je to skutočne legálny výklad, vyplýva nesporne z čl. 49 TZ: "Osoby uznané súdom za svoju trestnú činnosť alebo pre spojenie s trestným prostredím danej oblasti, sociálne nebezpečnými môžu byť podľa rozsudku súdu zbavené práva pobytu v určitých oblastiach na obdobie nie vyššie ako 3 roky."[6] Znamenalo to, že pre "použitie čl. 49 sa nepožaduje obligatórne uskutočnenie nejakého trestného činu osobou, na ktorú sa aplikuje."[7]

Proti takémuto výkladu článku 49, ako nesprávnemu sa namietalo, poukázaním na odsek 5 článku 4 Trestného súdneho poriadku, ktorý stanovil, "že trestné stíhanie nemože byt začaté a začaté nemôže pokračovať a musí byť zastavené v akomkoľvek štádiu procesu, ak konanie pripisované obvinenému nenapĺňuje skutkovú podstatu trestného činu."[8] Väčšina autorov sa však prikláňala za prvú citovanú interpretáciu.[9] Poukazujú tu na vplyv sociologickej školy "... ktorá stavala do popredia aspekt "sociálnej nebezpečnosti páchateľa", nebezpečný

---

5) Š v e k o v G. V., Pervyj sovetskij ugolovnyj kodex, Moskva 1970, s. 162-3.

6) Sbornik dokumentov po istorii ug. zak., cit. dielo, s. 112.

7) A. E s t r i n , Ugolovnyj kodex i Rukovodjaščije načala po ugolovnomu pravu RSFSR, JeSJu, š. 21-22/1922, s. 7.

8) Č e l'c o v - B e b u t o v M.A., Socialističeskoje pravosoznanije i ugolovnyj zakon, Kyjev 1923. s. 6.

9) Tak aj Š v e k o v G.V., Pervyj ..., cit. dielo, s. 162, aj Istorija sov. gosudarstva i prava, T. II., s. 573-4.

stav páchatela."[10] Prijatie tohto úsudku znamená aj konštatovanie rozporu v citovaných ustanoveniach Trestného zákonníka a Trestného súdneho poriadku.

Základom trestnej zodpovednosti bolo teda v tomto prípade konanie, ktoré nemuselo byť obligatórne trestným činom. Platilo to však len v prípade, keď osoba bola uznaná súdom za spoločensky nebezpečnú.

Trestný zákonník upravoval ešte jeden prípad uznania osoby za spoločensky nebezpečnú, konkrétne podľa čl. 48. Začína však slovami: "Osoby odsúdené súdom a uznané ním spoločensky nebezpečnými ..." V článku 49 prvá časť formulácie "odsúdený súdom" odpadla. Toto porovnanie dokazuje, že podľa čl. 48 sa vyžadovalo odsúdenie osoby za konkrétny trestný čin, spolu s ďalšími podmienkami uvedenými v tomto článku (systematické zneužívanie pri výkone svojej profesie alebo remesla alebo výkone funkcie), pre jej uznanie za spoločensky nebezpečnú. Článok 49 nevyžadoval však toto predchádzajúce odsúdenie za trestný čin.[11] Výnimka zo zásady trestnej zodpovednosti za trestný čin, tj. za konanie alebo opomenutie spoločensky nebezpečné porušujúce Trestný zákonník, spočívala teda v tom, že pri osobách uznaných súdom spoločensky nebezpečnými podľa článku 49 sa nevyžadovala predchádzajúca obžaloba za trestný čin. Akcentovaná tu bola spoločenská nebezpečnosť osoby. Pri celkovom hodnotení tohto článku treba podčiarknúť, že tieto ustanovenia vytvárajúce možnosť použitia metód represie bez uskutočnenia konkrétneho trestného činu boli mýlne. Používali sa len veľmi obmedzene súdmi v čase ich účinnosti a neskôr boli úplne zrušené, ako protirečiace základným zásadám sovietskeho trestného práva.[12]

b/ Ustanovenie o analógii

Druhú výminku z vymedzenej zásady kritérií trestnej zodpovednosti možno anticipovať už interpretáciou článku 6 a potvrdiť článkom 10 Kódexu. Článok 6 vymedzil pojem trestného činu: "Za trestný čin sa

---

10) Sorok let sovetskogo prava I., Leningrad 1957, s. 489.

11) "To je tým očividnejšie, že v pôvodnom projekte ĽKJ články 38 a 39 (zodpovedajúce čl. 48 a 49 Kódexu) nezahrňovali slová "odsúdený súdom". Projekt komisie zjazdu pracovníkov justície, ktorý sa stal základom konečnej redakcie všeobecnej časti kódexu, zriekajúci sa zaradenia do kódexu osobitného článku o "nebezpečnosti osoby" úplne dosledne zavádzal formuláciu "odsúdený súdom", ako v terajšom čl. 48, tak aj v terajšom čl.49. Ak táto formulácia zostala len v čl. 48 a nie v čl. 49, tak úmysel zákonodarcu je úplne jasný. Súdy možu vynášať rozsudky podľa čl. 49, ako keby bol článkom osobitnej časti."
A. E s t r i n , článok cit. v pozn. č. 7,, s. 7.

12) Sorok let sovetskogo prava I., Leningrad 1957, s. 486.

uznáva akékoľvek spoločensky-nebezpečné konanie alebo opomenutie, ohrozujúce základy sovietskeho zriadenia a právneho poriadku stanoveného robotnícko-rolníckou mocou na prechodné obdobie ku komunizmu."[13] Bolo tu zakotvené materiálne chápanie trestného činu, vyjadrujúce triedny, politický obsah trestného zákonodárstva socialistického štátu. Dôraz je tu však primárne na materiálnom prvku, formálny moment tj. že je to súčasne konanie predvídané TZ tu je tiež, ale z dikce možno usudzovať, že nemusí byť vždy, že nie je obligatórny. Hovorí sa tu výslovne o akomkoľvek spoločensky nebezpečnom konaní, ohrozujúcom základy sovietskeho zriadenia a právneho poriadku. To znamená, že pojem konanie (opomenutie) ohrozujúce základy sovietskeho zriadenia a právneho poriadku je širší ako pojem konania (opomenutia) predvídané Trestným zákonníkom. V roku 1958 v Základom trestného zákonodarstva ZSSR a zväzových republík, článok 7 súčasne s materiálnym prvkom pojmu trestného činu zakotvil v nerozlučnej jednote aj formálny prvok. "To znamenalo zrieknutie sa skôr existujúcej v našom trestnom zákonodarstve prípustnosti použitia článkov osobitnej časti Trestného zákonníka podľa analógie vo vzťahu k tým konaniam,ktoré neboli predvídané trestným zákonom."[13a] Výklad tejto myšlienky a contrario - vymedzenie pojmu trestného činu pri primáte materiálneho prvku, umožňovalo použitie článkov osobitnej časti podľa analógie,už na základe článku 6 TZ RSFSR 1922. Článok 10 túto prípustnosť vymedzoval: "V prípade, že v Trestnom zákonníku nie sú priame návody, smernice na jednotlivé druhy trestných činov, tresty alebo opatrenia sociálnej ochrany sa používajú v súlade s článkami Trestného zákonníka, predvídajúcimi najpodobnejšie trestné činy podľa závažnosti a druhu trestného činu pri zachovaní pravidiel všeobecnej časti kódexu."[14]

Autori projektu uvádzali v podstate tri dôvody zakotvenia ustanovenia o analógii. Prvý sa videl v samotnej genéze prijatia kódexu a kodifikácie v porovnaní s predkofifikačným stavom. Vyjadril ho D.I. Kurskij na 3 zasadnutí Všeruského ústredného výkonného výboru: "Nemožno prejsť zrazu od socialistického právneho vedomia k použitiu trestu podľa litery zákona."[15] Obšírnejšie Nechamkin: "Do kódexu trestné právo ... existovalo vo vedomí pracujúcich. Trestný zákonník zhrnul toto právo. Z toho je jasné, že zhrnúť všetko právo, všetko čo žilo a žije v právnom vedomí ľudu sme vo svojom kódexe nemohli, lebo vedomie

---

13) Sbornik dokumentov ..., dielo, s. 116.

13a) A.S. P i o n t k o v s k i j , Kurs sov. ugol. prava v 6. tomach, T. 2., s. 24, Moskva 1970.

14) Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 117.

15) S. Z c e v , III. sessija VCIK, JeSJu, č. 18/1922 s. 8.

ľudu je bohatšie ako obsah kódexu; z toho nevyhnutnosť článku 10 v kódexe, cez tento článok právne vedomie ľudu bude postupne dopĺňať kódex."[16]

Kurského výrok je zrejme preexponovaný.Nebol tu prechod od použitia trestu výlučne podľa právneho vedomia k litere zákona. Trestné zákonodarstvo už v predkofifikačnom období položilo základy trestného práva a svojou kvalitou sa priblížilo k normovanej zásade; že súdy sa riadia platnými dekrétmi a iba v prípade ich neúplnosti alebo absencie môžu používať socialistické právne vedomie. Bol to prechod od stavu trestného práva, v ktorom socialistické právne vedomie malo často viac ako subsidiárnu úlohu, k vykryštalizovanej, kodifikovanej podobe socialistického právneho vedomia, vo forme Trestného zákonníka a tento prechod vyvolal potrebu zakotvenia analógie.

Druhým dôvodom mimoriadne závažným bola daná etapa revolúcie, ostrý triedny boj, menlivosť jeho foriem, prijatie kódexu v podmienkach riešenia otázky "kto z koho" v období "ústupu", v počiatkoch Nepu.Sovietska moc musela mať v tejto situácii pružný nástroj v ostrom triednom boji. Cieľom bolo "... vytvoriť zákonník, pomocou ktorého by bolo možné, čo najúspešnejšie bojovať proti javom nebezpečným pre sovietske zriadenie...". Ak chceme takýto zákonník mať "... musíme mať články, ktoré umožňujú sudcovi vyvíjať činnosť na základe analógie, ktorá mu dáva možnost riadiť sa socialistickým právnym vedomím a nachádzať východisko zo situácie."[17]

Tretím momentom bola skúsenosť zákonodarcu. Trestný zákonník bol prvým pokusom systematického úplného zákonodarstva revolúcie v trestnom práve. To zvyšovalo pravdepodobnosť medzier a vynechaní. Vzhľadom na to "... bolo by nevhodné zrieknuť sa možnosti analógie".[18] "Citeľne nedostatočná bola ešte skúsenosť z aplikácie trestného práva a jeho vedecké zovšeobecnenie, aby bolo možné predpokladať všetky možné spoločensky nebezpečné konania."[19] I keď je teoreticky pravda, ako tento moment vyjadril D.I. Kurskij (hoci presnejšie mal hovoriť nie o trestných činoch, ale o spoločensky nebezpečných konaniach, ktoré by si vyžadovali trestnoprávnu sankciu), že "žiadny Trestný zákonník nemôže obsiahnuť všetky rozmanitosti trestných činov, ktoré môžu byť spáchané a sú skutočne spáchané,"[20] platí to predovšetkým o sovietskom zákono-

---

16) Chronika. Pervoje otkrytoje obščeje sobranije členov Obščestva rabotnikov sovetskogo prava, JeSJu, č. 29-30/1922, s. 23.

17) Cit. podľa, Dějiny sovětského státu a práva, Praha 1963, s. 163.

18) A. E s t r i n , Analogia (st. 10 Ugolovnogo kodexa), JeSJu, č. 8/1922 s. 1.

19) K u r i c y n V.M., Perechod k Nepu i revoljucionnaja zakonnost', Moskva 1970, s. 98.

20) Cit. podľa, Dějiny sovětského státu a práva, Praha 1963, s. 163.

darcovi v konkrétne-historických podmienkach prijatia kódexu. Tie zdôvodňovali potrebu zakotvenia analógie. Posledný argument D.I. Kurského sám osebe nie je rozhodne dôvodom zakotvenia analógie.

Hlavnými príčinami vyžadujúcimi a zdovodňujúcimi zakotvenie ustanovenia o analógii v Trestnom zákonníku RSFSR 1922 bola intenzita a zložitosť podmienok triedneho boja v čase prijatia kódexu, genéza kódexu a skúsenost zákonodarcu. Cieľom zakotvenia analógie bolo zabrániť beztrestnosti spoločensky nebezpečných konaní, výslovne nepredvídaných v kódexe, pre nesplnenie formálneho znaku.

Sovietska právna teória včase vydania Trestného zákonníka, neprijala článok 10 jednoznačne. Boli tu v podstate štyri stanoviská.

Prvé ustanoveniu o analógii neprikladalo žiaden alebo len malý význam. Pri jeho výklade v súvislosti už s citovaným odsekom 5 čl. 4 Trestného súdneho poriadku, ktorý vyžadoval naplnenie skutkovej podstaty trestného činu páchateľom, ako podmienku trestného stíhania sa usudzovalo, že procesné ustanoveniu neguje ustanovenie trestného práva hmotného.[21] Už sme poukázali na rozpor tohto článku trestného súdneho poriadku s trestným kódexom. Iný názor považoval analógiu za čisto technickú záležitosť.[22]

Druhý pohľad ustanovenie o analógii akceptoval ako znak socialistického Trestného zákonníka. "K nám pojem analógie prirodzene prešiel spolu so zákonmi Nepu, keď sme právne vedomie zamenili kódexom ... Aplikéciou trestného zákonníka podľa analógie sa jasne odlišujú trestné kódexy ZSSR od buržoáznych trestných zákonníkov ..."[23] Radikálnejší názor videl v analógii východisko pre budúcnosť.[24]

Ozvali sa však aj hlasy, zásadne odmietajúce ustanovenie o analógii. "Článok 10 ... dáva vonkajšiu možnosť koexistencie osobitnej časti TZ s teóriou nebezpečného stavu. Tento článok sa nezhoduje s princípom zákonnosti a spôsobil, že ... osobitná časť Kódexu z maximálneho zoznamu trestných činov stala sa minimálnym súpisom, miesto vyčerpávajúceho

---

21) E. Ja. Nemirovskij, Sovetskoje ugolovnoje pravo, Odessa 1924, s. 5.

22) Sorok let sovetskogo prava I., Leningrad 1957, s. 484.

23) Enciklopedia gosudarstva i prava, T.I., s. 113, Moskva 1925-6.

24) Išlo o ľavičiarske hodnotenie: "Ak sa skúma spoločnosť ako zhromaždenie samohodnotných a autonómnych individualít, len ohraničujúcich svoju slobodu pre svoju výhodu, tak samozrejme hranica týchto samoohraničení musí byť presne stanovená. Ale ak vidíme v spoločnosti (v ideále) pracovnú jednotku, určenú jediným spoločným cieľom, tak padá chápanie TZ, ako charty slobody jednotlivej osoby. Všeobecné blaho, všeobecný zákon je pochopiteľný a blízky každému. Každé škodlivé konanie prekážajúce spoločenskému pokroku je trestný čin a v beztriednej spoločnosti budúcnosti, pri všetkej rozličnosti individualít nebude rozličností v hodnotení podobných konaní ... článok 10 má nepochybne ohromný výchovný význam".

Č e ľ c o v - B e b u t o v M.A., Socialističeskoje pravosoznanije i ugolovnyj zakon, Kyjev 1923, s. 5.

zoznamu mení sa v príkladný."[25] A. Isajev, podobne tesne po prijatí kódexu namietal, že článok 10 je v rozpore s nullum crimen sine lege a uzavieral, že podľa jeho názoru z toho vznikne škoda vo veci upevnenia právneho vedomia.[26]

Miesto a úlohu analógie v Kódexe adekvátne jeho litere a duchu odrážal štvrtý pohľad, ktorý ustanovenie o analógii hodnotí ako výnimku zo zásadného pravidla trestnej zodpovednosti. "Kódex je všeobecne záväzným, je všeobecným pravidlom ... Vo výnimočných prípadoch ak sa články preň nenájdu trestný čin sa trestá podľa analógie (čl. 10). Samozrejme súdy nesmú zneužívať analógiu, jej použitie sa nesmie stať bežnou záležitosťou."[27]

Cirkulár Ľudového komisariátu justície z 8. júna 1922, vlastne oficiálná interpretácia zákonníka, takýto názor jednoznačne odobroval: "... podľa všeobecného pravidla trest a iné opatrenia sociálnej ochrany sa môžu používať súdom len vo vzťahu ku konaniam presne uvedeným v Trestnom kódexe. Výnimka z tohto pravidla sa pripúšťa len v tých výnimočných prípadoch, keď konanie obžalovaného hoci presne aj nepredvídané v Trestnom kódexe súd uzná zjavne nebezpečným z hľadiska základov nového právneho poriadku, stanoveného robotnícko-roľníckou mocou."[28]

Hranice prípustnosti a možnosti aplikácie článku 10 kódexu možno vymedziť nižšie uvedenými kritériami.

1. Muselo ísť o konanie zjavne (teda s vysokým stupňom) spoločensky nebezpečné, nepredvídané osobitnou časťou kódexu.
2. Meradlom evidentnosti spoločenskej nebezpečnosti bolo nielen "hľadisko základov nového právneho poriadku." (Doslovný výklad cirkulára by znamenal analógiu práva). Konkretizáciou stupňa jeho spoločenskej nebezpečnosti a mierou použitia sankcie bol článok TZ predvídajúci trestný čin rodovo a podľa závažnosti najpodobnejší.Článok 10 teda zakotvil možnosť použitia analógie zákona.
3. Aplikácia analogického článku zákonníka podľa druhu a závažnosti najpodobnejšieho, vyžadovala jednak;
   a) systematický výklad zákona, tj. interpretovať každý článok v kontexte systému celého kódexu, miesta a hlavy, v ktorej sa chádza a potom rozhodnúť o jeho použití podľa analógie. To znamená, aby konanie, ku ktorému sa používa podla analógie zodpovedajúci článok, patrilo k tej triede, ku ktorej patrí aj kona-

---

25) A.S. T a g e r , Problema zakonnosti v Ugolovnom kodexe RSFSR, Pravo i žizň, kniga 1/1922, s. 34.

26) Chronika, por. pozn. č. 16, s. 28.

27) A. E s t r i n , Ugolovnoje pravo RSFSR, Moskva 1923, s. 11.

28) Cirkulár ĽKJ, č. 48/1922, in JeSJu č. 21-22/1922 s. 30.

nie predvídané tým článkom TZ, ktorý sa používa v danom prípade podľa analógie;[29)]

b) výnimočnosť daného prípade, tj. absencia možnosti správne rozriešiť otázku inakšie ako cestou analogie.

4. Sudca musí rešpektovať vôlu zákonodarcu, to znamená, že môže ustanovenie o analógii aplikovať len v tom prípade, keď medzera zákona sa javí neúmyselným dôsledkom práce zákonodarcu, ale v žiadnom prípade nie vtedy, keď zákonodarca vedome vylúčil, nenachádzajúc potrebným ničím nahradiť, ten alebo onen článok jemu predloženého projektu.[30)]

Svedectvom toho, že súdna prax považovala použitie analógie za výnimku a usilovala o jej kontrolu pred zneužitím je postup moskovského sovnarsudu. Vyzval "... Ľudové súdy, aby všetky svoje rozsudky, uznesenia a aplikáciou článku 10 mu oznamovali pre posúdenie správnosti postoja Ľudových súdov k tomuto článku ..."[31)]

3. Subjektívna stránka trestného činu

Zákonník obsahoval aj jasnú a možno povedať aj dokonalú formuláciu úmyslu a nedbanlivosti. Trestu podliehajú len tí, ktorí a) konali úmyselne, tj. predvídali dosledky svojho konania a želali si ich alebo vedome pripúšťali ich nastúpenie alebo, b) konali nedbanlivo, tj. ľahkomyselne sa domnievali, že odvrátia následky svojich konaní alebo ich nepredvídali hoci ich mali predvídať.[32)]

Článok rozoznával priamy i nepriamy úmysel, vedomú i nevedomú nedbanlivosť. Poznal oba druhy zavinenia a ich formy a z úvodnej formulácie vyplýva, že stojí na zásade nullum crimen sine culpa.Výklad článku 11 o tejto pozícii nevyvoláva pochybnosti. Zodpovednosť za trestný čin nastupovala len vtedy,keď osoba konala úmyselne alebo z nedbanlivosti. Tieto druhy zavinenia sa však nezjednocovali vymedzením druhového pojmu - zavinenia. Nebolo to nedopatrenia zákonodarcu, ale úmyselné vynechanie tohto pojmu. Keď sa totiž pri posudzovaní projektu Trestného

---

29) B r a j n i n Ja.M., Javljajetsjali sudebnaja praktika analogii istočnikom sov. prava? Naukovi zapiski KGU, im T.G. Ševčenka, Juridičeskij sbornik, 2/1948, s. 44.

30) A. E s t r i n , Analógia, JeSJu č. 28/1922 s. 1. Autor ďalej uvádza, že zo stenogramu vyplýva, že celý rad článkov z projektu bol vylúčený pre tie alebo oné námietky členov VÚVV; napr. článok o trestnosti vyhrážok (čl. 155), o svojvoľnom užívaní cudzieho majetku (čl. 190 projektu), o pití alkoholu na uliciach alebo v inštitúciách (čl. 250 projektu).

31) Tamtiež, s. 2.

32) Por. Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 118.

zákonníka v komisii Rady ľudových komisárov navrhovala formulácia skutkových podstát podľa schémy - "vinný za to a za to, trestá sa tak a tak", "... stretla sa s námietkou zo strany Ľudového komisariátu justície - my vinu nepoznáme."[33]

Zástancovia tohto názoru považovali svoju koncepciu za prekonanie "... klasického svetonázoru buržoázie - menovite právnickeho svetonázoru. Ten predstavoval sekularizovaný teologický svetonázor. A ak je málo zmyslu v hodnotení ľudských skutkov z hľadiska spravodlivosti alebo hriešnosti, tak rovnako málo vedeckého zmyslu je v hodnotení ľudí z hľadiska prítomnosti v ich konaniach alebo charakteroch, zavinenia alebo jeho absencia."[34] Pri argumentácii sa opierali v podstate o mechanický determinizmus, i keď v ich stanovisku boli niektoré protirečenia. Tvrdili, že "konanie ľudí je determinované nie ich tzv. "slobodnou vôľou", ale výchovou, zvykmi,daným spoločenským prostredím, celým spôsobm života, slovom určuje sa spoločenskými podmienkami. Preto je veľmi ťažko hovoriť o tom, že vinný je daný subjekt v tom, že uskutočnil trestný čin alebo nie je vinný a ešte ťažšie je na základe tejto mimoriadne neuloviteľnej viny, uznať človeka páchateľom, aplikovať na neho zodpovedajúce opatrenia represie, trestať ho."[35]

V takomto traktovaní otázky boli aj zjavné rozpory. Pri vysvetľovaní pojmov úmysel a nedbanlivosť, ktoré "... sa hodnotia buržoáznymi teóriami a zákonodarstvom ako forma zavinenia ... pričom sovietske trestné právo odmietajúce pojem zavinenia ..." sa konštatovalo, že sovietske trestné právo ich vymedzuje rovnakými znakmi ako buržoázne.[36] Dôvodom, ktorý vraj viedol k úprave týchto pojmov bola realizácia všeobecne preventívnej funkcie trestu. "Len úmyselné alebo nedbanlivostné konanie sa možno pokúsiť predchádzať, hroziac v prípade ich spáchania použitím tých alebo onych represívnych opatrení."[36a] To znamenalo, že uznávali aj určitú oblasť možnosti voľby osoby, ich stanovisko nebolo krajne deterministické.[37] Rovnako protirečivé a nedosledné bolo aj ich odmietanie pojmu zavinenia. "Prirodzeným následkom zrieknutia sa pojmu zavinenia musí byť jeho zámena pojmom nebezpečného stavu pácha-

---

33) N. P o l j a n s k i j , Ugolovnyj kodex RSFSR i germanskij projekt ugolovnogo uloženija (Vina, nakazanije i mery socialĥoj zaščity). Pravo i žizň, 3/1922, s. 50.

34) Enciklopedija gosudarstva i prava, T.I., s. 427, Moskva 1925-6.

35) V o l k o v G.I., Ugolovnoje pravo, Charkov 1925, s. 20.

36) Por. Enciklopedija gos. i prava, T. 2., s. 1364 a T. 3, s. 1375, Moskva 1925-6.

36a) Enciklopedija gos. i prava, T.I., s. 444, Moskva 1925-6.

37) Sami osebe tvrdili, že nie sú mechanickými, ale dialektickými materialistami, por. A. E s t r i n , Ugolovnoje pravo SSSR i RSFSR, Moskva 1931, s. 24.

teľa."[37a] Logickú dôslednost tohto úsudku z daných premís si uvedomovali aj autori odmietajúci pojem zavinenie. V. Volkov už jasne takto hodnotil sovietske trestné právo, ktoré "... úplne vyčiarkuje z trestného zákonníka pojem zavinenia a VINY a zamieňa ho pojmom druhým - pojmom spoločenská nebezpečnosť."[38] "Úmysel a nedbanlivosť je tak u osoby, ktorá uskutočnila trestný čin prirodzeným znakom spoločenskej nebezpečnosti."[39] A. Estrin pri hodnotení pojmov, úmysel, nedbanlivosť, príčetnosť povedal, že "správnejšie by bolo v našom zákonodarstve nepoužívať samotný termín "príčetnosť", "nepríčetnosť", lebo ten kto hovorí o "príčetnosti", tým akoby zaraďoval príčetnosť do "zavinenia", hoci ako vieme, intenzívnosť trestnej represie sa meria u nás nie "zavinením", ale nebezpečenstvom páchateľa a trestného činu."[40]

Prvý názor (Volkov) bol v rozpore so základmi trestnej zodpovednosti vymedzenej v Trestnom zákonníku. Ako sme už zargumentovali, základom trestnej zodpovednosti bolo spravidla spáchanie trestného činu. Kódex tiež prijal takú konštrukciu dispozícií osobitnej časti, podľa ktorej sa trestá menovite konanie, resp. páchateľ trestného činu.[41] Druhý názor (A. Estrin), spoločenskú nebezpečnosť považuje len za primárne kritérium pri voľbe trestu po spáchaní trestného činu páchateľom. Subjektívna stránka tu však nebola vylúčená a zohľadňovala sa pri určení sankcie.[42]

Odmietanie pojmu zavinenie, bolo spôsobené neprekonaním vulgárno-materialistického determinizmu pri traktovaní ľudského konania, neosvojením si dosledného dialekticko-materialistického determinizmu v tejto otázke. To bola základná gnozeologická príčina. V právno-teoretickej rovine sa prejavila ako negácie, jednoduché odmietnutie pojmu zavinenia, v zmysle indeterministického učenia klasickej školy trestného práva, že "... podstata a stupeň zavinenia sa vymedzujú jedine tendenciou slobodnej vôle."[43]

37a) N. P o l j a n s k i j , čl. cit. v pozn. č. 33, s. 46-7.

38) V o l k o v G.I., Ugolovnoje pravo. Charkov 1925, s. 20.

39) Tamtiež, s. 21.

40) E s t r i n A., Ugolovnoje pravo SSSR i RSFSR, Moskva 1931, s. 70.

41) Por. napr. čl. 50 TZ: "Organizovanie v kontrarevolučných cieloch ozbrojených povstaní atď. ... sa trestá; čl. 105 - Zneužitie moci ... sa trestá; čl. 142 - úmyselná vražda sa trestá (sbornik dokumentov, cit. dielo, s. 123, 129, 133).

Proti tomu námietka, že "... takáto formulácia stavajúca proti sebe trest a trestný čin a vôbec nespomínajúca o páchateľovi presne zodpovedá názorov klasickej školy na trest ako ekvivalent trestného činu."

N. P o l j a n s k i j , čl. cit. v pozn. č. 33, s. 45.

42) Por. čl. 25 TZ, Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 118.

43) Por. poznámka č. 33, s. 45.

V zákoníku sa tieto teórie odmietajúce pojem zavinenia, podstatnejšie okrem neupravenia tohto pojmu neprejavili. Ako sme uviedli, zákonník upravoval velmi precízne pojem úmyslu i pojem nedbanlivosti. V článku 17 obsahoval i ustanovenie o nepríčetnosti. Vymedzil ho ako stav spôsobený chronickou duševnou chorobou alebo dočasným rozložením duševnej činnosti, v ktorom osoba, ktorá uskutočnila trestný čin, nemohla ovládať svoje konanie. Pri určení miery trestu zákonník v čl. 25 určoval rozlišovať okrem iných: d) či bol uskutočnený trestný čin z nízkych, zištných pohnútok alebo bez nich, e) či bol trestný čin uskutočnený s plným vedomím spôsobenej škody alebo z nevzdelanosti a nevedomosti, f) či bol trestný čin spáchaný s vopred premysleným cieľom, kruto,ľstivo alebo bol trestný čin spáchaný v stave zápalčivosti, nedbanlivosti, ľahkomyselne alebo pod vyplyvom hrozieb a prinútenia druhej osoby."[44] Trestný zákonník tu určuje zohľadňovat celý súhrn psychických faktorov, ktoré viedli k spáchaniu trestného konania. To vylučuje "... akúkoľvek možnosť hovoriť o tzv. objektívnej príčetnosti, tj. o trestnej zodpovednosti bez zavinenia."[45]

Aj v osobitnej časti, formulácie dispozícií skutkových podstát, vyžadovali v mnohých prípadoch výslovne osobitný psychický stav osoby.[46] Zákonodarca tiež diferencoval právne dôsledky úmyselného a nedbanlivostného trestného činu, pričom úmyselný delikt sa trestá prísnejšie.[47]

Chápanie foriem zavinenia, diferencovanie ich právnych následkov, zohľadňovanie celého súhrnu psychických faktorov spáchania trestného činu bolo teda v Trestnom zákonníku podrobne rozpracované. Odmietanie pojmu zavinenia teoretikmi sa v kódexe neprejavilo. Stál jasne na pozícii bez viny niet trestu, podrobne diferencoval formy psychického vzťahu páchateľa k svojmu konaniu a jeho dôsledkom a konzekvencie z nich. Uvedené teoretické konštrukcie sa prejavili výraznejšie až neskoršie po prijatí "Základných zásad trestného zákonodarstva ZSSR a zväzových republík v roku 1924", predovšetkým v literatúre, keď v dôsledku týchto teórií "Pojem zavinenie i spojené s ním definície museli byť vylúčené z právnického užívania, pretože za základ zodpovednosti postavili predovšetkým úlohu páchateľa, nie jeho konania."[48]

---

44) Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 118-9.

45) Š v e k o v G.V., Pervyj sov. ugolovnyj kodex, Moskva 1970, s. 164.

46) Tak čl. 130 - tr. čin nesplnenia záväzkov podľa dohovoru uzavretého so štátnou inštitúciou alebo podnikom, musí mať vedome zlomyselný charakter,"alebo musí ísť o konanie "vedome nesvedomité", Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 132.

47) Por. čl. 142 úmyselná vražda; čl. 147 vražda z nedbanlivosti, čl. 153 úmyselné ľahké telesné ublíženie, čl. 154 ublíženie z nedbanlivosti, Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 133-4.

48) Sorok let sovetskogo prava I., s. 495, Leningrad 1957.

C. "TRESTY A INÉ OPATRENIA SOCIÁLNEJ OCHRANY"

1. Pojmové vymedzenie

Funkcie trestnoprávnych sankcií vymedzoval článok 8 TZ. Za cieľ ich použitia určoval: "a) všeobecné predchádzanie nových narušení ako zo strany páchateľa tak aj zo strany druhých nestálych živlov spoločnosti,b) prispôsobenie páchateľa k podmienkam spolužitia cestou nápravno-pracovného vplyvu, c) zbavenie páchateľa možnosti uskutočnenia ďalších trestných činov."[49] Funkcia sankcie spočívala tak v špeciálnej i generálnej prevencii, mala svoju výchovnú stránku i prvok represie. Pod trestnoprávnou sankciou rozumel zákonník - "trest a iné opatrení sociálnej ochrany." Presnejšie trestnoprávnu sankciu označoval ako opatrenie sociálnej ochrany a diferencoval ju na dva druhy; trest a opatrenie sociálnej ochrany v úzkom slova zmysle.

Na sovietsku právnu podu bol termín opatrenia sociálnej ochrany prvýkrát uvedený v projekte všeobecnej časti trestného zákonníka zostavenom v roku 1921 sekciou súdneho práva a kriminalistiky inštitútu sovietskeho práva. Pojem opatrenie sociálnej ochrany prevzali "od buržoáznych kriminalistov-sociológov, u nich však nebol použitý namiesto pojmu trestu,ale len v podobe opatrenia existujúceho SPOLU s trestnom. Ľudový komisariát justície už vo svojom projekte pristúpil aj k samotnému trestu, ako k opatreniu sociálnej ochrany a začal používat výraz tresty a iné opatrenia sociálnej ochrany."[50]

Ako bola príčina a cieľ akceptovania termínu opatrenie sociálnej ochrany? Dominantnou príčinou bolo odmietanie a radikálne rozídenie sa s buržoáznymi koncepciami úlohy trestu a snaha vyjadriť aj terminologicky kvalitatívnu odlišnosť úlohy trestu za socializmu a za kapitalizmu. "Vzdanie sa pojmu trest, neznamená jednoduchú terminologickú zmenu. Je to vyjadrenie rozchodu sovietskeho trestného práva so starým trestným právom, preniknutým právnym fetišizmom (pri ktorom podla vyjadrenia Engelsa vzťahy medzi ľudmi sa skúmajú cez právnické okuliare) konštrukciami i obsiahnutými v nich kritériami aplikácie trestnej represie. Z dvoch principiálnych kritérií pre použitie k odsúdenému opatrení trestnoprávnej represie alebo 1. kritérium SPRAVODLIVOSTI (VINA) alebo 2. kritérium ÚČELNOSTI (nebezpečnosť trestného činu a páchateľa) volíme druhé."[51] To bolo vyjadrenie rozchodu predovšetkým s klasickou školou trestného práva.

---

49) Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 117.

50) Enciklopedija gosudarstva i prava, T. II., s. 913, M. 1925-6.

51) A. E s t r i n , Ugolovnoje pravo SSSR i RSFSR, M. 1931, s.27, Enciklopedija gos. i prava, T. 2, s. 913.

Zdá se však, že autori prešli na pozície sociologickej školy. Za meradlo použitia trestnoprávnej represie tu stanovili princíp účelnosti. Navonok vystupovala zhoda. Obe koncepcie nepoznali ani "vinu" ani "trest". Boli však medzi nimi dva diametrálne rozdiely.

1. Trestný zákonník RSFSR zásadne (až na uvedené výnimky) odmietal teóriu nebezpečného stavu. Základom trestnej zodpovednosti bol trestný čin a len spolu s ním sa hodnotila aj nebezpečnosť páchateľa.Túto skutočnosť zdôrazňovali aj vtedajší sovietski teoretici; "... buržoázna teória nebezpečného stavu (najdôslednejší predstavitelia tejto teórie navrhujú oslobodiť sa od pojmu "trestný čin". Trestnej represii z ich hľadiska podliehajú bez diferencovania aj osoby,ktoré spáchali trestný čin, tak aj "trestnoprávne nespoľahlivé" osoby, tj. tie, zo strany koho len hrozí nebezpečie uskutočnenia trestného činu v budúcnosti, nie je teóriou, ktorá by mohla byt položená za základ sovietskeho trestného práva ..."[52] Inými slovami prijatie termínu "opatrenia sociálnej ochrany" neznamenalo zreknutie sa uznania najdôležitejšieho významu objektívneho kritéria (závažnosť trestného činu) a prechod k subjektívnemu kritériu (osobnosť páchatela).[53]

2. Druhý podstatný rozdiel bol v chápaní funkcie sankcie. "Pre buržoáznych kriminalistov opatrenia sociálnej ochrany sú prostriedky zamerané len na špeciálne predchádzanie, pre nás opatrenie sociálnej ochrany sú všetky opatrenia trestnej represie, lebo aj pôsobenie na široké vrstvy obyvateľstva sú pre nás len dve strany toho istého procesu SAMOOBRANY proletárskeho štátu od nebezpečných pre jeho zriadenie konaní (trestných činov)."[54]

Funkcia opatrení sociálnej ochrany sa v tomto chápaní neobmedzuje len na špeciálnu, ale rozširuje sa, v tom je jej kvalitatívny rozdiel, i na generálnu prevenciu. Obe sú prejavom "samoobrany" proletárskeho štátu. Tu sa spresňuje ustanovenie článku 26 TZ,[55] ktorý charakterizoval trest ako jeden z druhov opatrení sociálnej ochrany, akc opatrenie obranné. To vytváralo dojem o jeho čiste defenzívnej a pasívnej funkcii.[56]Takýto záver bol však možný len pri oddelenom výklade tohto ustanovenia, odtrhnute od článku 8,ktorý vymedzoval jeho aktívne funkcie v boji s kriminalitou. I z citovaného vymedzenia pojmu samoobrany je táto úloha sankcie zrejmá. Môže sa však zdať, že trest neobsahoval aj prvok prinútenia.[57]

---

52) A. E s t r i n , Ugolovnoje pravo SSSR i RSFSR, M. 1931, s. 28.

53) Sorok let sovetskogo prava, I., s. 513, Leningrad.

54) Enciklopedija gos. i prava T.2, s. 933, M. 1925-6.

55) Por. Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 119.

56) Por. Sorok let sov. prava, T.I., s. 514, Leningrad 1957.

57) Tak to hodnotí - Š v e k o v G.V., Pervyj ..., cit. dielo, s. 174.

Pri interpretácii článku 8 sme uviedli, že i tento prvok tu bol, vyplýva aj z bodu b) a najmä z bodu c). Tresty uvedené v čl. 32 TZ, prostredníctvom ktorých mal byť realizovaný článok 8,mali v plnej miere znaky represívnosti. Mali pôsobiť aj všeobecne-preventívne, hrozbou použitia za ten alebo iný trestný čin, donucovacieho charakteru, ktorý mal odradiť potenciálnych páchateľov.

Zavedenie termínu opatrenia sociálnej ochrany, ako ekvivalentu trestnoprávnych sankcií, nič nezmenilo ani na základných zásadách podmienok trestnej zodpovednosti,ktorým bola zodpovednosť za trestný čin, ani na úlohe trestnoprávnych sankcií v zmysle Leninovho učenia, - byť prostriedkom donútenia i výchovy. Bolo spôsobené, len úsilím aj pojmove sa rozísť s buržoáznymi koncepciami o úlohách trestu a vyjadriť aj slovne túto kvalitatívnu zmenu. Jednako samo osebe bol tento krok mylným. Želanie zákonodarcu podčiarknuť túto novú funkciu trestu, predovšetkým "... zrieknutie sa trestu ako odplaty, jednako nevyžadovalo zrieknutie sa starej terminológie."[58]

Trestný zákonník nestanovil ani presné kritérium pre poznanie zásadného rozdielu medzi trestným a iným opatrením sociálnej ochrany. Sociologická škola videla tento rozdiel v tom, že opatrenie sociálnej ochrany je čisto preventívne opatrenie. Trestný zákonník RSFSR 1922 a sovietska právna teória,ako sme už uviedli, takúto redukovanú funkciu sankcie odmietala. "Nemecký projekt Trestného zákonníka z roku 1919 za kritérium pre rozhraničenie trestu a opatrenia sociálnej ochrany pokladal pojem zavinenia."[59] Článok 47 TZ RSFSR však stanovoval, že ak podľa čl. 17 TZ (tj. článku vymedzujúcom nepríčetnosť),súd nepoužíva k obvinenému trest, ale súčasne jeho pobyt na slobode považuje za nebezpečný pre spoločnosť, súd vynáša uznesenie o nútenom umiestnení obvineného v zariadení pre rozumovo alebo morálne defektných alebo do liečebného zariadenia.[60] Súd v prípade absencie rozumovej a vôľovej zložky v konaní človeka, teda zavinenia, určuje uvedená sankcie, ktoré sú zhodné s prvými dvoma opatreniami sociálnej ochrany, vymedzovaný taxatívne v článku 46 TZ.Výslovne však iné opatrenia sociálnej ochrany zamieňali podľa rozsudku súdu trest alebo ho doplňali. A trestu podľa čl. 11 podliehali len tí, ktorí konali úmyselne alebo z nedbanlivosti. Opatrenie sociálnej ochrany sa aplikovalo v tomto zmysle len pri existencii zavinenia. Takže ani tento rozdiel, kritérium zavinenia, tu neplatil.

---

58) Sorok let sovetskogo prava, T.I., s. 513, Leningrad 1957.

59) Por. P o j a n s k i j N., Ugolovnyj kodex RSFSR i germanskij projekt ugolovnovo uloženija, Pravo i žizň, 3/1922, s. 44-45.

60) Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 121.

Podľa dikcie čl. 46 rozdiel bol v tom, že iné opatrenia sociálnej ochrany sa považovali za menej závažné stupne trestnej represie. To platí najmä o umiestnení v zariadení pre rozumove alebo morálne defektných a o nútenom liečení. Na rozdiel však od analogického opatrenia podľa čl. 47, sa pri jeho aplikácii vyžadovalo zavinenie (možno predpokldať, že znížená príčetnosť). Rovnako to platí o zákaze pobytu v určitej oblasti v porovnaní s trestom podla písmena a) čl. 32 - vypovedanie z územia RSFSR na čas alebo bez uvedenia času. Táto relácia sa relativizuje pri porovnaní zákazu zastávať tú alebo onú funkciu alebo zaoberať sa tou alebo inou činnosťou alebo remeslom podľa čl. 46 písmeno c), v porovnaní s trestom uvoľnenia z funkcie alebo odňatie práv, pretože uvedené opatrenie sociálnej ochrany možno považovať za rôzne druhy obmedzenia práv. Presná hranica medzi nimi teda neexistovala.

2. Druhy trestov a iných opatrení sociálnej ochrany

Zoznam trestov vypočítaných v čl. 32 TZ bol taxatívny.[61] Kódex vylúčil celú skupinu trestov, ktoré boli výrazom trestno-súdnej praxe v podmienkach zostrenej občianskej vojny. Ide konkrétne o tresty;postavenia mimo zákon, vyhlásenie za nepriateľa revolúcie alebo ľudu, vyhlásenie bojkotu.[62] Zákonník tiež nepoznal trest k prinúteniu ku konaniu, ktoré nie je fyzickým strádaním (napr. prejsť určitým učebným kurzom).[63] Kódex obsahoval však niektoré tresty neznáme Vedúcim zásadám z roku 1919; vypovedanie z územia RSFSR na čas alebo bez uvedenia času, pokuta. Na rozdiel od Vedúcich zásad v článku 32 písmeno d), kódex ako samostatný druh trestu uvádzal aj podmienečné odsúdenie. Vedúce zásady tento trest neuvádzali v VI. časti druhy trestu, ale v nasledujúcej VII. časti.[64] Považovali ho nie za osobitný druh trestu, ale za osobitný druh rozsudku.

Jednotlivé tresty uvedené v článku 32 TZ, pochopiteľne v rôznych proporciách kombinovali všetky funkcie trestu v zmysle čl. 8. Zákonník stanovoval, že trest odňatia slobody, môže byť buď s prísnou izoláciou

61) Tamtiež, s. 119.

62) Mich. G e r n e t , Sistema karateľnych mer v Ugolovnom kodexe RSFSR, Pravo i žizň, 1/1922, s. 65 uvádza - že tieto tresty nemohli byt pripustené v dôsledku ich neurčitosti a praktickej neuskutočniteľnosti (vyhlásenie bojkotu) alebo neadekvátnosti k spôsobu štátneho poriadku života (postavenie mimo zákon).

63) Tento "trest" - nepochybne patril nie k trestom, ale k opatreniam sociálnej bezpečnosti. Mich. G e r n e t , článok cit. v pozn. č. 62, s. 65.

64) Por. Vedúce zásady tr. práva RSFSR 1919 roku, časť VI a VII., in Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 60.

alebo bez nej. Pre individualizáciu trestu a pre optimálne dosiahnutie jeho cieľa sa vykonával v nápravno-pracovnych domoch, pracovných poľnohospodárskych a remeselníckych koloniách, v prechodných nápravných domoch a spájal sa s prácami,ktoré podľa možnosti museli korešpondovať s odbornými vedomosťami alebo sklonmi odsúdeného. I minimálna a maximálna dĺžka odňatia slobody (od 6 mesiacov do 10 rokov),boli stanovené s cieľom dosiahnuť účel trestu. Tretný zákonník zakotvoval systém relatívne určitých sankcií.[65]

Realizácia cieľov sovietskej penitenciárnej politiky vyžadoval aj zodpovedajúce opatrenia v samotných miestach výkonu trestu odňatia slobody. O serióznej príprave a riešení týchto úloh svedčia aj články v odbornej tlači, požadujúce vytvoriť materiálne, hospodárske predpoklady pre organizáciu práce odsúdených;[66] uvádzajú sa konkrétne čísla kultúrno-osvetovej práce vo väzniciach.[67] Sem treba zaradiť aj inštitúciu podmienečného prepustenia (čl. 52-54),ako aj úpravu postpenitenciárnej starostlivosti vo forme - výborov pomoci oslobodeným z miest odňatia slobody.[68]

K trestom v ktorych proporcionálne k ďalším funkciám trestu mal primárne miesto aspekt prevýchovy patrili nútené práce na slobode a podmienečné odsúdenie. Prvý trest sa podľa úpravy čl. 35 určoval na obdobie od 7 dní do 1 roka. Realizoval sa a) prácami podľa odbornosti pri ktorých odsúdený pokračoval pracovať vo svojej profesii a pri znížení tarifného stupňa, s povinnými nadčasovými prácami a s prevodom na druhé zariadenie alebo podniku alebo do druhej oblasti,b) nekvalifikovanou fyzickou prácou.[69]

---

65) Podľa konštrukcie sankcie poznal dva druhy trestných činov; a)namierených proti základom nového právneho poriadku stanovených sovietskou mocou, alebo ňou uznaných za najnebezpečnejšie, pri ktorých sa stanovovala minimálna hranica trestu, ktorú súd nemohol znížiť. b) všetky ostatné tr. činy, v ktorých bola stanovená najvyššia hranica trestu, ktorú súd nemohol prekročiť. čl. 27 TZ, Sbornik dokumentov, cit. dielo, s. 119.

66) P. A v e j e v , Organizacija truda dlja osuždennych,JsJSu, č. 10/1922, s. 6.

67) "Zo 155, len v 36 nie je lektorská práca, ani výchovné podujatie (divadlo, koncerty). Inakšie hovoriac v 3/4 všetkých väzníc konajú sa besedy, prednášky, čítania, inscenácie a koncerty". V. J a k u b s o n , Kulturno-prosveritelnaja rabota v tjurme, JeSJu, 19-20/1922, s. 11.

68) N. G e d e o n o v , Dosročnoje osvoboždenije po dekretu 21. maja 1921 g. i ugolovnomu kodexu 1. ijunja 1922 g., Pravo i žizň 1/1922, s. 78-79.

69) Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 100.
V týchto trestoch videli mnohí autori výdobytky kódexu (V.I. K u f a j e v , Pravonarušenija i besprizornosť nesoveršennoletnich v Rossiji, Pravo i žizň, 1/1922, s. 72). resp. výraznú tendenciu ("... k možnému ohraničeniu sféry pôsobnosti odňatia slobody.") M. G r o d z i n s k i j , Lišenije svobody kak nakazanije, JeSJu, 8/1922, s. 5). Trest nápravných prác bol pomerne velmi frekventovaný: "Ak nepozeráme na vojenské, tak máme v 69 článkoch zo 155, sankciu v podobe nápravných prác, tj. v 44,5 %. (M. I s a j e v , Ugolovnyj Kodex 1. ijunja 1922, Sovetskoje pravo, 2/1922, s. 26).

Trest podmienečného odsúdenia podrobne upravovali články 36 a 37. Podmienkou použitia tohto trestu bolo, aby išlo o páchateľa doteraz netrestaného, ktorý spáchal trestný čin pri zhode ťažkých udalostí v jeho živote a ktorého stupeň nebezpečnosti pre spoločnosť nevyžaduje obligatórne jeho izoláciu alebo použitie nútených prác.[70]

Ustanovenia kódexu poskytovali dostatok priestoru pre individualizáciu trestu (články 24 a 25). Predpokladal aj možnosť zníženia trestu pod minimálnu hranicu (čl. 28). Ďalšie tresty predvídané článkom 32 písmene e)-i), teda konfiškácia majetku plná alebo čiastočná pokuta, strata práv, uvoľnenie z funkcie, spoločenské pokarhanie, uloženie povinnosti nahradiť škodu, (mohli byť v intenciách článku 50 TZ uložené nielen ako samostatné tresty, ale aj ako doplňujúce (vedľajšie tresty). Citovaný článok ich výslovne označoval za menej ťažké tresty.[71]

Kódex poznal aj trest smrti. Považoval ho však za výnimočný dočasný trest. O tom svedčí jeho osobitné zakotvenie v článku 33 (tj. mimo článku 32, ktorý uvádzal zoznal trestov) a samotná úprava jeho použitia. Mohol byť použitý iba v prípadoch, v ktorých konanie patrilo revolučným tribunálom za trestné činy uvedené v Trestnom zákonníku.[72]

Súpis trestov zaradených do Trestného zákonníka RSFSR z roku 1922 predstavoval teda pomerne dokonalý systém penitenciárnych prostriedkov, spôsobilých realizovať úlohy trestu v socialistickom štáte. Väčšina z nich si zachovala svoj význam až dodnes.

D. ZÁVER

Sovietske trestné právo plnilo a plní aktívnu úlohu v procese grandióznej výstavby sovietskej socialistickej a komunistickej spoločnosti. Napomáhalo a bolo prostriedkom realizácie všetkých funkcií sovietskeho štátu obdobia diktatúry proletariátu a obdobnú úlohu plní aj dnes, pri uskutočňovaní funkcií všeľudového štátu. Význam skúmania dejín sovietskeho trestného práva vystupuje do popredia aj vzhľadom na

---

Vzhľadom na málo pracovných miest a nezamestnanosť boli problémy s realizáciou tohto trestu, (por. A. L u n i n , Dve udarnyje zadači, JeSJu, 19-20/1922, s. 3.

70) Sbornik dokumentov ..., cit. dielo, s. 120.

71) Tamtiež, s. 122.

72) Trest smrti bol výnimočným trestom z hľadiska úpravy podmienok možnosti jeho aplikácie. Nemožno ho tak hodnotiť z hľadiska výskytu v sankciách osobitnej časti TZ. "Až 23,6 % článkov hovorilo o najvyššom treste." M. I s a j e v, Ugolovnyj kodex 1. ijunja 1922, Sovetskoje pravo, 2/1922, s. 25.

jeho mimoriadnu triednu angažovanosť, jeho úlohu pri plnení triedno-potlačovateľskej funkcie diktatúry proletariátu a pri obrane socialistickej revolúcie vôbec.

Nezávisle od konkrétne historických podmienok za ktorých dochádza k formovaniu socialistického trestného práva po víťaznej socialistickej revolúcii a upevnení štátu diktatúry proletariátu, vzniká trestné právo nového historického typu. Podľa svojho sociálneho obsahu aj sociálnej funkcie je dialekticky protikladné trestnému právu buržoazneho štátu. Trestný čin tu nadobúda skutočne antisociálny charakter, ohrozuje záujmy väčšiny spoločnosti a trestné právo sa z faktoru reakčného, ochraňujúceho panstvo triedy,ktorá sa už stala brzdou historického pokroku, mení na faktor revolučný, ochraňujúci štát proletariátu, na faktor napomáhajúci a ochraňujúci proces revolučnej premeny spoločenských vzťahov.

Nové, socialistické trestné právo nie je len jednoduchou negáciou buržoázneho trestného práva, je jeho dialektickým prekonaním.Nozchádza sa z triedne nepriatelskými ideami a inštitútmi zdedenými z minulosti. Preberá a na základe dialektického a historického materializmu napĺňa novým obsahom a poslaním všetky tie hodnoty, ktoré boli nazhromaždené celým vývojom vedy a kultúry a stali sa všeľudovým majetkom.

Vývoj sovietskeho trestného práva a konkrétne uvedený rozbor základných inštitútov všeobecnej časti, jeho prvej kodifikovanej podoby dokazuje, že táto objektívna tendencia našla svoje uplatnenie, i keď ešte nie úplné,Stalo sa tak aj napriek subjektívnym názorom niektorých teoretikov, ktoré boli len antitézou obdobných inštitútov buržoázneho trestného práva, nie ich dialektickou syntézou.[73] Úplné dosiahnutie tohto cieľa však bol dlhodobý proces; sociálne podmienený zložitými podmienkami triedneho boja;gnozeologicky determinovaný dosledným osvojením si dialekticko-materialistickej metodológie sovietskou právou vedou na jej priekopníckej ceste. Tu treba hľadať aj príčiny uvedených výnimek zo všeobecných základov trestnej zodpovednosti, zásadne za spáchanie trestného činu, odmietanie pojmu zavinenia i zakotvenie inštitútu opatrenia sociálnej ochrany v Trestnom zákonníku RSFSR z roku 1922.

---

73) Uveďme inštitút zavinenia,jeho teoretické odmietanie ako prejavu indeterminizmu klasickej školy trestného práva budovanej na "slobodnej vôli" a postavenie sa na stanovisko mechanického determinizmu. Napriek tomu Vedúce zásady trestného práva RSFSR z r. 1919, nie tak výrazne a Trestný zákonník RSFSR z r. 1922 už vymedzením úmyslu a nedbanlivosti, tento inštitút v skutočnosti zakotvili. Podobne odmietnutie idey odplaty, viedlo v Trestnom zákonníku 1922 k zakotveniu pojmu "opatrenia sociálnej ochrany", neskôr v roku 1924 k úplnému vylúčeniu pojmu trestu. Funkcia trestnoprávnej sankcie aj pod týmto názvom dostala nový obsah, stala sa súčasne prostriedkom prinútenia i výchovy.

Trestný zákonník z roku 1922 sa stal dôležitým prostriedkom ochrany a upevnenia politickej a hospodárskej moci robotníckej triedy na základe noriem jeho osobitnej časti. Stal sa tiež východiskom nových kodifikácií už v celozväzových reláciách. Tým všetkým pomáhal pri vytvorení a ochrane novej spoločensko-ekonomickej formácie a jej politického systému. Skúsenosti z tohto procesu vývoja sovietskeho trestného práva a najmä konštrukcia základných trestnoprávnych inštitútov,patria do súboru znakov VOSR a sovietskeho štátu a práva, s medzinárodným významom v úzkom slova zmysle tj. sú okolnosťami záväzne sa opakujúcimi, inšpirujúcimi. V komplexe pôsobenia príkladu sovietskeho štátu a práva na revolučný pohyb v ľudovodemokratických štátoch po II. svetovej vojne, našli aj skúsenosti z trestnoprávnej oblasti svoje uplatnenie. Sovietske trestné zákonodarstvo, sovietska trestnoprávna veda boli zdrojom, z ktorého čerpala naša legislatíva a veda trestného práva pri príprave a prijatí našich trestných kódexov.

УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС РСФСР 1922 Г. - ОСНОВНЫЕ ИНСТИТУТЫ ОБЩЕЙ ЧАСТИ

Иосиф Беня

Резюме

Изучая общую часть Уголовного кодекса РСФСР с 1922 г. в качестве первой кодификации социалистического уголовного права, автор сосредоточился на две главные области;определение основ уголовной ответственности и вопрос уголовно-правовых санкций. С методологической точки зрения в работе преобладает нормативный метод анализа изучаемых институтов, связанных и сравниваемых с выводами, полученными при изучении литературы данной исторической эпохи и новейшей литературы.Таким образом, автор попытался дать диалектическое толкование приведенных постановлений.

Исходя из анализа соответствующих постановлений Уголовного кодекса, автор приходит к следующему синтезу определения основ уголовной ответственности как правила. Преступным является такое общественно опасное и противоправное действие или бездействие (т.е.наполняющее признаки состава преступления), совершенные уголовно ответственным лицом (т.е. вменяемым лицом, достигшим 14 лет) умышленно или по неосторожности. Уголовный кодекс предусматривал два исключения из данного правила: 1. признание лица общественно опасным согласно ст.49 УК, по которому не требовалось предшествовавшего обвинения за совершенное преступление. Такое постановление было ошибочным. Оно применялось очень редко и скоро было полностью отменено, так как противоречило основным принципам советского уголовного права. 2. постановление об аналогии. По мнению автора главной причиной, требующей и обосновывающей закрепление постановления об аналогии в УК 1922 г., были сложные условия классовой борьбы во время принятия кодекса, возникновение кодекса и небольшой опыт законодателя. Постановление об аналогии было исключением из основного правила уголовной ответственности. Автор с принятием такой точки зрения не согласен, он не согласен и с другими мнениями, считающими такое постановление техническим делом, специфическим признаком, присущим социалистическому уголовному кодексу и отвергающим такое постановление.

При анализе условий уголовной ответственности важное место играет и субъективная сторона преступления. В уголовном кодексе была приведена тщательная формулировка умысла и неосторожности. Однако авторы сознательно пропустили определение их родового понятия - вины. Теоретики пропустили понятие вины вследствие вульгарного понимания материалисти-

ческого детерминизма при толковании действий человека и вследствие неусвоения последовательного диалектико-материалистического детерминизма по данному вопросу.Отказ в применении понятия вины проявился лишь в той форме, что данное понятие не было в кодексе оформлено.Кодекс устанавливал, что в случае отсутствия вины нельзя применять меры наказания, он подробно различал формы психического отношения преступника к совершаемому действию и его последствиях.

Под уголовно-правовой санкцией УК понимал - "наказание и другие меры социальной охраны." Введением термина - меры социальной охраны - в качестве эквивалента уголовно-правовых санкций ничего не изменилось ни в области основных принципов условий уголовной ответственности за совершение преступления, ни в роли уголовно-правовых санкций в смысле учения Ленина - служить средством принуждения и воспитания. Это было вызвано стремлением законодателя разойтись с буржуазной концепцией и в области понимания роли наказания как возмездия, расплаты и выразить этот смысл, содержание посредством слова. Однако не было необходимости проводить такое терминологическое изменение.

УК РСФСР сыграл важную роль при укреплении и защите политической и экономической власти рабочего класса. Он стал источником не только новых кодификаций советского уголовного права,но наряду с ними и источником первых социалистических кодификаций уголовного права в народнодемократических государствах после второй мировой войны. Из советского уголовного законодательства, советской науки уголовного права черпало **и чехословацкое законодательство и наука уголовного права при подготовке и принятии наших уголовных кодексов.**

VOLEBNÍ PRÁVO DO PARLAMENTU PŘEDMNICHOVSKÉ REPUBLIKY A NĚKTERÉ POKUSY O JEHO REFORMU

Pavel Mates

Při zkoumání reforem volebního práva předmnichovské republiky je třeba úvodem alespoň stručně naznačit, jak vypadaly základní principy volebního práva tohoto období.

Zásady voleb byly obsaženy v ústavě z roku 1920 (tj. ústavní zákon číslo 121/1920 Sb.), podle níž byly obě komory Národního shromáždění voleny všeobecným, rovným a přímým volebním právem, s tajným hlasováním. Poslanecká snemovna měla mít 300, senát 150 členů. Podmínky výkonu aktivního a pasívního volebního práva byly různé pro poslaneckou snemovnu a senát: v prvém případě byla věková hranice stanovena na 21 let pro aktivní a 30 let pro pasívní volební právo, kdežto u senátu byl požadován vek 26 a 45 let. (§ 9 - 10, 14 ústavy z roku 1920). Různé bylo též volební období, a to u poslanecké sněmovny 6 let, u senátu 8 let. V podrobnostech odkazovala ústava na prováděcí předpisy.

Ty byly přijaty zároveň s ústavou, jako zákony číslo 123 Sb. z 29. února 1920,kterým se vydává řád volení do poslanecké sněmovny a zákon číslo 124 Sb. z téhož dne o složení a pravomoci senátu.[1)]

Území republiky bylo pro účely voleb do poslanecké sněmovny rozděleno na 23 volebních krajů a pro volby do senátu na 13 volebních krajů, přičemž každému z nich byl určen jistý počet poslanců s ohledem na počet obyvatelstva.

Právo volit poslance měli všichni státní občané, kteří ke dni vyložení voličských seznamů překročili 21. rok věku a měli, počítajíc zpětně ke dni vyložení voličských seznamů, v některé obci nejméně 3 měsíce bydliště (§ 1 zákona číslo 123/1920 Sb.).Vyloučeny z volebního práva byly ovšem osoby,které nemohly být zapsány do voličských seznamů, tj. ti, kteří byli zbaveni práva volně nakládat s majetkem, dále

1) S těmito předpisy úzce souvisely i některé další, které se týkaly celého volebního práva u nás (např. zákon číslo 669 Sb. z 19.12.1919 o stálých seznamech voličských a zákon číslo 125 Sb. z 29.2.1920 o volebním soudě), resp. řešily některé okrajové a technické otázky.

také ti, kteří upadli do kunkursu, pokud tento trval a konečně osoby zbavené volebního práva rozsudkem soudu pro takový čin, pro nějž nastávala ztráta volebního práva do obcí (§ 3 zákona číslo 663/1919 Sb.).

Pasívní volební právo do poslanecké sněmovny bylo dáno za stejných podmínek jako aktivní, s tím rozdílem, že se požadoval věk 30 let a nebyl zde požadován census pobytu, nýbrž státního občanství, a to v délce 3 let ke dni volby (§ 5 zákona číslo 123/1920 Sb.).

Každý volič byl povinen se účastnit voleb, s výjimkou zákonem stanovených případů, jakými byl např. věk vyšší než 70 let, nemoc a podobně.

Po technické stránce volby prováděly volební komise a to místní, obvodní, krajské a ústřední. Ve stručnosti byly úkoly těchto orgánů stanoveny následovně: místní volební komise sestavovaly stálé seznamy voličské a dohlížely na to, aby obecní úřady dodržovaly příslušné volební předpisy. Obvodní volební komise řídily vlastní volby v obcích, kdežto krajské volební komise jednak dohlížely na to, aby kandidátní listiny měly všechny předepsané náležitosti a případně prováděly jejich úpravu a dále přidělovaly mandáty v prvém kole. Konečně ústřední volební komise, ustavená při ministerstvu vnitra rozdělovala mandáty ve II. a III. kole (§ 8 - 11 zákona 123/1920 Sb.).

Jednou z důležitých formálních podmínek účasti ve volbách, byl zápis do stálých seznamů voličských, které byly trvale vedeny v každé obci a pravidelně doplňovány.

Každý takto zapsaný volič obdržel kandidátní listiny, jež byly rozmnožené v podobě hlasovacích lístků, v nichž pak jednu vložil do obálky a vhodil do volební urny. Obvodní volební komise sečetly po ukončení voleb v obci hlasy pro jednotlivé strany a výsledek sdělily krajské volební komisi. Od počátku byla prosazována zásada, že jakékoli škrty, doplňky a jiné zásahy do kandidátek nemají právní relevanci, což byl jeden z hlavních projevů zásady přísně vázaných kandidátských listin, která byla v buržoazní republice zavedena pro volby do všech zastupitelských orgánů.

První dělení mandátů prováděla krajská volební komise, přičemž se postupovalo podle zásad poměrného zastoupení. Mandáty, přiznané jednotlivým stranám byly přidělovány kandidátům podle pořadí,v němž byly uvedeni na kandidátce, což byl další projev přísně vázaných listin.

Zbylé mandáty, tj. neobsazené tímto způsobem, přidělovala ústřední volební komise. Druhého dělení se mohly účastnit jen ty politické strany, které dosáhly alespoň v jednom volebním kraji nejméně 20 tisíc hlasů či volebního čísla, bylo-li nižší než 20 tisíc. Mandáty se opět dělily podle zásad poměrného zastoupení s tím, že se zbylé hlasy nesčítaly za kraje, ale v rámci celé republiky.

Pokud by nebyly takto obsazeny všechny mandáty, provádělo se ještě třetí kolo, v němž se přiznával postupně jeden mandát stranám, které vykázaly při dělení v předchozím kole největší zbytek.

Úprava nepočítala s doplňovacími volbami,protože v případě uprázdnění mandátu měli automaticky nastupovat náhradníci.

V zásadě tytéž zásady platily i pro volby do senátu. Odchylkou byl vyšší cenzus věkový (tj. 26 a 45 let) i doby státního občanství,které muselo být nejméně 10 leté.

V souladu s převažujícími stanovisky marxistické právní historie, můžeme označit zmíněnou úpravu volebního práva do parlamentu za v zásadě demokratičtější než tomu bylo v období Rakousko Uherské monarchie.[2)]

Je nepochybné, že demokratické prvky volební soustavy byly výsledkem tlaku pracujících, jemuž musela buržoazie právě v tomto období poválečné revoluční vlny ustupovat.[3)]

Nelze ovšem přehlížet skutečnost, že volební právo vykazovalo i řadu prvků, které jasně dokazovaly omezenost buržoazní demokracie. Sem je možno řadit zejména ustanovení o cenzu pobytu, která se dotýkala nejvíce pracujících, rozvržení mandátů na různé volební kraje, které vedlo k tomu, že ke zvolení poslanců bylo na různých místech státu třeba nestejného počtu hlasů a další.[4)] Silně reakční ráz měla i instituce volebního soudu, jehož samotná existence narušovala svrchovanost parlamentu tím, že rozhodoval o ověřování voleb a zbavení mandátu.

Z hlediska zkoumané problematiky je třeba upozornit ještě na jednu důležitou skutečnost. Již samotné přijetí zmíněné úpravy voleb nebylo nijak snadnou záležitostí a došlo k němu až po ostrém střetu mezi stranami vládní koalice a opozici, vedené národní demokracií. Nejprudší spor vzplanul kolem otázky tzv. vázaných kandidátních listin. V tomto směru šlo vlastně jen o pokračování rozporů,které se objevily při jednání o volebním zákonu do obcí (zákon číslo 75/1919 Sb.),který byl přijat v lednu 1919.

S nejobsáhlejší kritikou vázaných kandidátních listin vystoupil hned první den parlamentní debaty o úpravě volebního práva do Národ-

---

2) Srovnej např. Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu II, 1918-1945, Bratislava 1973, str. 144; L. B i a n c h i , Právne postavenie občana na Slovensku za kapitalizmu, Právnické štúdie XXIII, Bratislava 1977, str. 214.

3) R.N. F o u s t k a , Otázky fašisace zákonodárství buržoasní Československé republiky, Rozpravy Československé akademie věd, ročník 58, sešit 8, Praha 1958, str. 64.

4) Volby kedysi a dnes, Bratislava 1954, str. 30-31 (např. ve volebním kraji pražském I/A, připadalo na jednoho poslance jen necelých 39 tisíc občanů,v kraji Nové Zámky již 64 tisíc a v Užhorodě dokonce přes 78 tisíc).

ního shromáždění vůdce národní demokracie K. Kramář. Namítal především, že vázané listiny přinesou vládu stran a znásilňování voličů. Podle jeho mínění mohl opravdu dělný parlament vzniknout pouze na základě svobodných voleb, tj. nezávislých na politických stranách. Podobná slova pronesl i poslanec národní strany dr. Brabec, který rovněž apeloval na nutnost zachování svobody voliče.[5]

Většina poslanců se však postavila za vládní návrh, který byl obhajován zejména sociálními demokraty jako prostředek ochrany práv celých politických stran proti mínění jednotlivců (dr. Meissner), a rovněž agrárníky, kteří zdůrazňovali, že se poslanec osvobozuje od vlivu místních veličin (dr. Vyškovský) apod.[6]

Skutečná podstata konfliktu netkvěla samozřejmě v tom, že by strany vládní koalice či opoziční chtěli být skutečnými ochránci demokracie. Odpůrci vázaných listin, tedy především národní demokraté, se oprávněně obávali, že nástup organizovaného proletariátu je zcela smete z tradičních pozic, přičemž výsledky obecních voleb z roku 1919 jim byly nanejvýš výstražným znamením. V duchu konzervativních tradic svojí strany viděli východisko právě v tom, aby byly zachovány silné pozice místních veličin. To ovšem navrhovaná, resp. vzápětí přijatá úprava volebního práva do parlamentu prakticky vylučovala a významně favorizovala politické strany s pevnou organizační strukturou, jakými byla především sociální demokracie.

Za sociální demokracii vystoupili v parlamentní debatě vesměs představitelé pravice. Jak přiznává i F. Peroutka, hlavním motivem jejich úporného boje za vázané listiny byla obava, že v případě jiných než vázaných kandidátek jejich zástupce prostě voličské masy vyškrtají a nahradí příslušníky levice, kteří měli v tomto období daleko větší vliv v celé straně.[7]

V napjaté atmosféře prvních měsíců roku 1920 byly na 18. dubna vypsány volby do poslanecké sněmovny a na 25. dubna volby do senátu.[8]

---

5) Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění Československého číslo 121-145, zápis ze 125. schůze dne 27.2.1920 a 126 schůze dne 28.2.1920; dr. Brabec a národní demokrat dr. Lukavský podali pozměňovací návrh, aby bylo možno v kandidátkách škrtat nebo panašovat.

6) Tamtéž, srovnej vystoupení sociálního demokrata Stivína a agrárníka dr. Srdínka.

7) F. P e r o u t k a , Budování státu 2-1, Praha 1934, str. 670.

8) Na tomto místě se nemohu detailně zabývat vývojem poměrů v roce 1920, kdy vrcholil boj o charakter republiky. Odkazuji zde na specializovanou literaturu, z níž připomínám např. V. H o l á , 1921. Vzpomínky na vznik KSČ, Praha 1962; V. O l i v o v á , Politika československé buržoasie 1921-1923, Praha 1961; Prosincová generální stávka 1920, Praha 1961; Boj o směr vývoje Československého státu, Praha 1969; L. B i a n c h i , Československá republika ako buržoázno demokratický štát (historický pohlad na vývoj rokov 1918-1938), Právnické štúdie 3/68; F. S i v á k , Opozícia poslancov KSČ na pode buržoázneho parlamentu

Určení tohoto data ovlivnila především představa reformistů,že parlamentní volby přispějí k upevnění moci buržoazie. Marxistická levice totiž chtěla převést celý organizovaný proletariát do III. internacionály, a proto nešla do voleb s vlastní kandidátkou, ale v rámci sociální demokracie. A tak značná část voličů, která byla ještě stále v zajetí představ o tom, že všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo umožní provést pokojnou cestou společenskou přeměnu, dala svoje hlasy sociální demokracii. Stalo se tak ovšem v situaci,kdy tuto jako celek nebylo možno označit za revoluční stranu, takže přišlo mnoho dělnických hlasů na zcela nesprávnou adresu.[9)]

Ve volbách kandidovalo do poslanecké sněmovny 22 politických stran a do senátu 17. Pro úplnost je třeba se na okraj zmínit, že volby se nekonaly na celém území republiky. Vyloučena byla tzv. plebiscitní území Těšínska, ve Spiši a Oravě (tj. ta, o nichž byl veden spor s Polskem), dále celá Podkarpatská Ukrajina, okres hlučínský,Vitorazsko a území Valtšic.

Nejsilnější stranou se stala Československá sociální demokracie s 1 590 520 hlasy a 74 mandáty. Po ní následovaly Lidová strana,která dostala 699 728 hlasů a 33 mandátů, dále Republikánská strana československého venkova a domoviny s 603 618 hlasy a 28 místy, Československá strana socialistická dosáhla 500 821 hlasů a 24 poslaneckých mandátů,Národní demokracie získala společně s agrární opozicí 387 552 hlasů a 19 mandátů, Slovenská národná a rolnická strana měla 242 045 hlasů a 12 poslanců, Československá živnostensko obchodnická strana středostavovská 122 812 hlasů a 6 mandátů a konečně Modráčkova strana dostala 58 580 hlasů a 3 křesla; ostatní československé strany na vyšly naprázdno.

Z německých politických stran byla bezpečně první opět sociální demokracie s 31 poslanci a po ní následovaly: sdružení Německá volební pospolitost, které mělo 15 poslanců, Svaz zemědělců (11 mandátů), Německá křesťansko-sociální strana lidová (10 křesel) a Německá demokratická strana svobodomyslná s 5 mandáty. Zbylé německé strany nezískaly žádné místo.

Posledních deset míst získaly dílem maďarské strany, dílem spojené maďarsko-německé strany.[10)] Celkem bylo zvoleno 281 poslanců.

---

v prvom volebnom období v rokoch 1921-1925 a jej zameranie, Právněhistorické studie 17/73.

9) Dejiny štátu a práva, cit. práce, str. 88-89, 162.

10) Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách,na Moravě a ve Slezsku v červnu 1919 s 10 kartogramy, Československá statistika svazek 1, řada I. (volby, sešit 1.), Praha 1922, str. 19; L. H u b e ň á k , Parlamentné volby v buržoaznej ČSR, Socialistická akademia Slovenska, Bratislava 1971, str. 14-15. Další čtyři poslanecké

Volby do senátu, které se konaly týden po volbách do sněmovny, přinesly podobné výsledky. První byla i tentokrát Československá sociálnj demokracie, která měla 41 míst,druhá Republikánská strana s 19 senátory, o jednoho méně měli lidovci, po 11 národní demokraté a socialisté, živnostníci dosáhli 3 křesel. Z německých stran byla rovněž první sociální demokracie s 16 místy, dále to byl Svaz zemědělců (7 míst), národní strana (6 křesel), křesťanští sociálové 4, národní socialisté a svobodomyslná strana po 2 a zbylé 2 mandáty dostaly maďarská křesťansko-sociální a rolnická strana, tj. celkem 142 senátorů.

Další 4 mandáty byly rozděleny opět v březnových volbách roku 1924.[11)]

Vláda tzv. rudozelené koalice, která byla na základě volebních výsledků 25. května 1920 sestavena, samozřejmě nemohla splnit naděje, které do ní byly pracujícími vkládány. Naopak - dočasná porážka pracujících v roce 1920 v boji o charakter republiky určila definitivně její buržoazní charakter i celý další vývoj volebního práva do parlamentu. Obecně lze říci, že se zde zcela zřetelně projevovala tendence k stále dalšímu omezování demokracie, resp. zhoršování volebního práva.

První bylo provedeno zákonem číslo 205 Sb. z 15. 10. 1925, kterým se mění řád volení do poslanecké sněmovny ze dne 29. února 1920, č. 123 Sb. z. a n. a zákonem číslo 206 Sb. z téhož dne, kterým se mění některá ustanovení zákona ze dne 29. února 1920, č. 124 Sb. z. a n. o složení a pravomoci senátu.

Buržoazie a reformisté byli vážně znepokojeni možností úspěchu KSČ v parlamentních volbách, které byly vypsány na 15. 11. 1925. Obzvlášť alarmující pro ni byly výsledky obecních voleb z roku 1923, v nichž komunisté - přes perzekuci ze strany buržoazního státu i napadání z řad reformistických stran - získali celkem 23,5 % všech hlasů a stali se tak druhou nejsilnější stranou v obecních zastupitelstvech v celé republice. Před ní byli s 24,2 % hlasů národní demokraté, kdežto např. socialisté měli jen 22,9 %, sociální demokraté 14 %, lidovci 11,4 % a agrárníci dokonce pouhých 3,5 % hlasů.

K nejpodstatnějším změnám volebního práva, provedených uvedenými zákony z roku 1925,náležely tyto: v souvislosti s rozdělením Těšínska mezi Československo a Polsko, byl zrušen těšínský volební kraj a jeho mandáty rozděleny mezi volební kraj pražský a brněnský. Pražský vo-

---

mandáty byly obsazeny v roce 1921 na základě zákona číslo 234/1920 Sb. o volbách legionářů a v březnu 1924 po volbách na Podkarpatské Ukrajině bylo zvoleno 9 poslanců.

11) Národní shromáždění republiky Československé v prvém desítiletí, Praha 1928, str. 1101.

lební kraj byl rozdělen na kraje A a B. Ztížil se přístup kandidátů do II. kola, kde se nadále přihlíželo jen k hlasům těch stran, které dosáhly alespoň v jednom volebním kraji jednoho mandátu. Měnil se i způsob provádění III. kola tak, aby hlasy malých stran, které se do parlamentu nedostaly, byly přičítány velkým stranám téže národnosti. Dále byla značně zkrácena volební lhůta, strany mohly nyní navrhovat nejvýše tolik kandidátů, kolik činil počet mandátů v daném volebním kraji a nikoli již o třetinu více. K platnosti kandidátní listiny se vyžadoval pro celou republiku podpis 100 voličů daného kraje, což zrušilo předchozí ustanovení, podle něhož se na Slovensku vyžadovalo podpisu 1000 voličů. Konečně bylo stanoveno, že strana, která nedosáhla v žádném volebním kraji ani jednoho mandátu, musela hradit veškeré náklady spojené s rozmnožením kandidátek, ktežto stranám v parlamentě zastoupeným hradil polovinu těchto výloh stát.

Vláda odůvodňovala svůj návrh změn především potřebou uvést do souladu definitivní vymezení hranic s určením volebních obvodů. Dále argumentovala nutností urychlit celé volební řízení, snížit jeho náklady a hlavně zabránit vzniku malých volebních stran,který prý tříští dělnou většinu parlamentu.[13]

V podobném duchu argumentoval i zpravodaj ústavně právního výboru agrárník dr. Bobek v plénu. Za nesprávné označil jednak tvrzení opozice, že by navžená úprava měla narušit zásadu poměrného zastoupení a rovněž názor, že zkrácení volebního řízení bude sloužit jen vládním stranám. Podle jeho mínění se měly pouze odstranit některé nedostatky dosavadní úpravy parlamentních voleb a posílit stabilita Národního shromáždění.

Skutečnost však byla zcela jiná a správně ji vystihl mluvčí KSČ poslanec Burian. Návrh totiž měl především zabránit tvoření malých nekomunistických stran, které by oslabily vládní koalici. Ta počítala s tím, že voliči budou raději podle nové úpravy volit ji než komunisty a pokud by přesto došlo k ustavení malé strany,stejně by prakticky neměla šanci vůbec proniknout do parlamentu a hlasy pro ni odevzdané by byly mrtvé.Vládní strany si tedy chtěli vytvořit umělou hráz a zajistit svoje državy.[14] Proti KSČ bylo namířeno i ustanovení o povin-

12) Citováno podle V. O l i v o v á , Politika československé buržoazie v letech 1921-1923, str. 105 a následující.

13) Tisky poslanecké sněmovny N. S. R. Č. I. volební období, číslo 5133-5300, důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona,kterým se mění řád volení do poslanecké sněmovny ze dne 29. února 1920, č. 123 Sb. z. a n., tisk 5272 ze dne 10.7.1925; prakticky shodně bylo argumentováno i ohledně změny zákona o složení a pravomoci senátu (tamtéž, tisk 5275 z 10.7.1925). Ustavní výbor plně akceptoval argumenty vládních návrhů a provedl jen zcela nepatrné změny (tamtéž, tisky 5291 a 5293 z 8.10.1925).

14) Těsnopisecké zprávy poslanecké sněmovny N.S. R. Č. z I. volebního období, číslo 346-379, zápis ze 375. schůze dne 13.10.1925.

nosti stran platit náklady na rozmnožení kandidátek v případě, že nezískaly mandát (resp. polovinu těchto nákladů, jestliže tento mandát měly). Vláda totiž počítala s tím, že komunisté,kteří žili jen z příspěvků svých členů, se budou obávat stavět všude kandidátky, neboť takové výlohy by pro ně byly neúměrnou zátěží.

Novela volebního zákona ovšem sledovala i další cíle. Vládě šlo mimo jiné i o zajištění podpory národní demokracie proti oslabení jejích pozic v Praze, kam mohla proniknout Národní strana práce. Ta vznikla na podzim 1925 odštěpením úřednické části od národní demokracie. Proto V. Dyk ve zmíněné parlamentní rozpravě sice varoval před možným negativním dopadem novel ve vlastních řadách koalice,ale vcelku byl právě národně demokratickým tiskem sledován postup legislativních příprav i sám zákon se sympatiemi.[15] Národní demokracie však v této parlamentní debatě znovu připomněla, že ve vhodném okamžiku bude požadovat jednání o odstranění vázaných kandidátních listin.

V listopadových volbách roku 1925, které byly vypsány pro celé území republiky, kandidovalo do poslanecké sněmovny 29 stran a do senátu 23 strany. Poprvé se jich účastnila též KSČ, která přes ostrou perzekuci slavila velký úspěch. (mimo jiné byl proti jejím představitelům vykonstruován špionážní proces a došlo k naříčení z příprav atentátu na Masaryka).Z 41 mandáty (13,14 % hlasů) byla v poslanecké sněmovně druhou nejsilnější stranou, těsně za agrárníky, kteří dostali 45 křesel (13,66 % hlasů). Na dalších místech byly z československých stran lidovci (31 mandátů, 9,73 % hlasů),sociální demokracie (29 mandátů, 8,67 hlasů), socialistická strana (26 mandátů, 8,57 % hlasů), ludová strana (23 mandátů, 6,88 % hlasů),po 13 křeslech měli živnostníci a národní demokraté.

Z německých stran dostal svaz zemědělců 24 mandátů (8,04 % hlasů), sociální demokracie 17 mandátů (5,79 % hlasů), němečtí křesťanští sociálové 13 mandátů (4,43 % hlasů), 10 křesel měla národní strana a 7 národně socialistická strana dělnická.

Maďarská Krajinská křesťansko-sociální strana byla zastoupena 4 poslanci a o zbylé dva mandáty se podělily Autonomní zemědělský svaz a Polský svazek lidový a dělnický.

V senátu měli agrárníci 23 míst, KSČ 20, lidovci 16, obě reformistické strany po 14, ludáci 12, národní demokraté 7 a živnostníci 6 křesel.

Mezi německými stranami byli první opět agrárníci s 12 mandáty, 9 měli sociální demokraté, 7 křesťanští sociálové, 5 národní strana, 3

---

15) Srovnej např. Národní listy z 1.-4.7.1925 a 14.10.1925.

národně socialistická strana a 2 Krajinská křesťansko-sociální strana.[16]

Volební výsledky tedy ukázaly na dvě důležité skutečnosti. Především se zcela zřetelně třídně polarizovaly politické síly a došlo k výraznému potvrzení pozic KSČ a zároveň k značným ztrátám reformistů, zejména sociální demokracie.

Po volbách došlo sice v prosinci 1925 ještě jednou k sestavení vlády, v níž byli zastoupeni i sociální demokraté a socialisté, ale tato koalice měla jen velmi epizodické trvání. Od počátku byla poznamenána rozpory mezi sociálními demokraty a agrárníky a nakonec nesnáze o zvýšení obilních cel se stala záminkou pro rozpad vlády. Po půlročním působení druhé úřednické vlády, vedené "osvědčeným" J. Černým, byla v říjnu 1926 sestavena devátá vláda, tentokrát již bez socialistických ministrů.[17]

V době jejího působení došlo k jednomu z největších zásahů do demokratičnosti volebního práva. Stalo se tak zákonem číslo 56 Sb. z 8. 4. 1927 o volebním právu příslušníků branné moci a četnictva, jehož osnova byla ovšem připravena ještě předchozí úřednickou vládou. Tento stručný zákon o pěti paragrafech vyloučil z aktivního i pasívního volebního práva všechny vojáky z povolání a četníky. Aktivního volebního práva zbavil i občany, kteří vykonávali prezenční vojenskou službu apod. (§ 1 zákona 56/1927 Sb.). Formálně bylo toto opatření provedeno tak, že vojáci z povolání nemohli být zapsáni do voličských seznamů po celou dobu činné služby a občanům v základní vojenské službě, ale též např. na cvičeních atd. bylo zakázáno volit.[18]

Oficiálním důvodem, kterým vláda obhajovala nutnost přijetí tohoto opatření, byla údajně potřeba chránit kázeň v ozbrojených sborech, která prý byla vážně ohrožena politickými boji, vnášenými v průběhu předvolební kampaně mezi vojsko a četnictvo. Ústavně právní výbor tuto argumentaci zcela převzal a ve svojí zprávě navíc dodal, že účast příslušníků armády ve volbách nalomila její vnitřní poměry, otřásala kázní, duchem a spolehlivostí armády. Vyslovil se dále v tomto smyslu, že převládnutí vlivu určité politické strany v ozbrojených silách by mohlo vést k těžké krizi.[19]

---

16) Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925, Československá statistika, svazek 31, řada I. (volby, sešit 2), Praha 1926, str. 9.

17) Tato tzv. československo-německá, či občanská koalice, nazývaná též panská vláda, se udržela až do roku 1929. V únoru 1929 došlo sice k ustavení nové vlády, ale z hlediska jejího politického složení, nebyly za celé toto období provedeny větší změny.

18) Podrobnosti k zákonu stanovilo vládní nařízení číslo 67/1927 Sb. z 28.5. 1927, kterým se provádí zákon o volebním právu příslušníků branné moci a četnictva.

Vládní koalice však měla zcela jiné důvody,než zachovávat družnost v kasárnách, zabraňovat zde hádkám a politickým třenicím, jak to tvrdil zpravodaj ústavně právního výboru agrárník dr. Králík v plénu poslanecké snemovny. Nebezpečný byl zejména stálý vzestup vlivu KSČ mezi mládeží a konkrétně pak mezi vojáky základní služby. Ostatně již po obecních volbách roku 1923 si ministerstvo národní obrany pořídilo údaje o tom, jak volili vojáci a zjistilo, že z 58 250 vojáků hlasovalo pro KSČ v Čechách přes 3,5 tisíce a na Slovensku 4 670, kdežto agrárníci dostali v Čechách jen 818 hlasů a na Slovensku 2 604. Obě reformistické socialistické strany dostaly společně v celé republice jen něco přes osm tisíc hlasů vojáků, národní demokraté pouze 1 170, kdežto samotná KSČ 9 254 atd.[20)]

Velký volební úspěch KSČ v parlamentních volbách roku 1925 byl pro vládní strany již natolik znepokojující, že se rozhodly vojáky a četníky zbavit volebního práva.

Parlamentní diskuse o této otázce byla velmi prudká. Se zásadní kritikou z pozic třídních a skutečně demokratických vystoupili ovšem jen komunističtí poslanci. Č. Hruška zdůraznil,že vláda chce zabránit tomu, aby se vojáci dostali pod vliv KSČ a měli zůstat pouhým nástrojem buržoazie. Upozornil na to, že povoláním určitých ročníků na cvičení může vláda snižovat libovolně počet voličů celkem. Z tohoto důvodu kritizoval návrh i další poslanec KSČ V. Mikulčík, který dodal, že v prvních letech používala buržoazie vojáky bezostyšně k získání radnic, avšak nyní, kdy je pevně u moci,brání svoje pozice omezováním demokracie. Poslanci Kršiak a Elstner se dotkli zejména faktu, že z vojáků jsou tímto zásahem činěni bezprávní občané, přičemž vláda je chce za každou cenu izolovat od jakéhokoliv skutečně pokrokového dění.[21)]

Proti návrhu se postavili též představitelé reformistických a so-

---

19) Tisky poslanecké sněmovny N.S.R.Č. z II. volebního období, číslo 561-710, vládní návrh zákona o volebním právu příslušníků branné moci a četnictva, tisk 561 z 18.6.1926; tamtéž, číslo 711.910,zpráva ústavně právního výboru k vládnímu návrhu (tisk 561) zákona o volebním právu příslušníků branné moci a četnictva, tisk 893 z 10.3.1927; "vědecké" zdůvodnění tohoto opatření podal známý buržoazní teoretik F. Vavřínek, který tvrdil, že důvodem zbavení volebního práva jsou obavy před agitací v kasárnách, kde lze lehce získat vojáky proti důstojníkům. Volební právo však mělo být podle něj zachováno právě důstojníkům, údajně proto, aby mohlo být použito jejich odborných zkušeností (F. V a v ř í n e k , Úvahy o právu volebním, Sborník věd právních a státních, ročník XXVII, Praha 1927,str. 425 a následující).

20) Podle V. O l i v o v á , str. 105 a následující.

21) Těsnopisecké zprávy poslanecké sněmovny N.S.R.Č. z II. volbeního období, číslo 55-76, zápis ze 69. a 70. schůze ze dne 24. a 29.3.1927; viz též např. úvodník Rovnosti a 20.7.1927; správnost této kritiky se potvrdila v roce 1935, kdy vláda vypsala nástupní termín na cvičení na 2. května a volby na 19. května.

cialistických stran.Jejich argumentace byla opřena o směsici sociální demagogie a nacionalismu, danou tím, že momentálně byly právě v opozici. Jim nevadilo, že volebního práva budou zbaveny tisíce prostých vojáků v základní službě, ale znovu a znovu zdůrazňovali, že postižen bude především demokraticky smýšlející důstojnický sbor a četnictvo.[22] Reformistickým vůdcům šlo ostatně při odmítání vládního návrhu jen o to, aby vypadali dobře před členskými masami a ostatními pracujícími. Mohli si tento postoj dobře dovolit,protože nebyly členy vládní koalice. Jejich argumentace, která se točila jen kolem jednotlivých paragrafů ústavy, nemohla samozřejmě vládě nijak uškodit a toho si byli dobře vědomi.[23]

Jak jinak si lze ostatně vysvětlit to, že jejich závěrečné návrhy nevyzněly v zamítnutí vládní předlohy, ale tak, aby došlo k jejímu přezkoumání, zda neporušuje ústavu, případně, aby byla přijata jako zákon ústavní a konečně, aby se netýkala četnictva. Zásadoví zůstali opět jen komunisté, kteří požadovali, aby o vládním návrhu nebylo jednáno a věc ztažena z pořadu.

Je snad zbytečné zvláště zdůraznit, že za tento návrh se jmenovitě postavily německé koaliční strany,jimž zvláště vyhovovala skutečnost, že v německém pohraničí nebudou moci do nacionalistické politiky zasahovat čeští a slovenští vojáci, kteří by zde byli posádnou.[24] V tomto smyslu byl ovšem návrh typickým plodem koalice československých a německých buržoazních stran.

Na první pohled je jasné, že zákon číslo 56/1927 Sb. měl sloužit buržoazii, k ochraně jejích pozic, i za cenu porušení ústavy. Nelze totiž pochybovat o tom, že byl v rozporu s § 9 a 14 ústavy, které stanovily zásadu všeobecnosti volebního práva,stejně jako § 106 ústavy, garantujícím rovnost občanů. Jasně to formulovalo Rudé právo z 1. 4. 1927, kde bylo konstatováno, že buržoazie odhodí ústavu všude tam, kde se jí stane nepohodlnou.

Pro rozpory mezi agrárníky a lidovci uvnitř vládní koalice došlo k předčasnému rozpuštění parlamentu a vypsání voleb na 27. 10. 1929, stejně jako v roce 1925 zároveň do obou komor. Kl. Gottwald zdůraznil

---

22) Těsnopisecké zprávy poslanecké sněmovny N.S.R.Č. z II. volebního období, číslo 55-76, zápis ze 66. schůze ze dne 22.3.1927, řeč socialisty poslance Špatného; tamtéž, zápis ze 68. schůze ze dne 23.3.1927, řeč sociálního demokrata poslance Grešla; zápis ze 70. schůze ze dne 29.3.1927, řeč sociálně demokratického poslance dr. Dérera a další.

23) E. P r u š i n o v á , Z bojů o volební právo vojáků v československé armádě předmnichovské republiky, Historie a vojenství 1/57, str. 70; viz též Rovnost z 30.3.1927 článek Týden vojenských předloh v poslanecké sněmovně, kde je obsažena kritická reakce na vystoupení dr. Dérera.

24) Těsnopisecké zprávy poslanecké sněmovny N.S.R.Č. z II. volebního období, číslo 55-76, zápis ze 70. schůze, řeč poslance Zierhuta.

v této souvislosti, že vláda vypsala volby náhle a používá těch nejkratších termínů, aby poškodila KSČ. Pravil zároveň, že vypsání voleb jasně odráží růst těžkostí buržoazního režimu v Československu.[25]

Ve volbách do poslanecké sněmovny tentokrát kandidovalo 19 stran a o jednu méně do senátu. Nejsilnější z československých stran zůstali agrárníci se 46 mandáty (14,97 % hlasů), po nich následovala sociální demokracie 39 mandátů (13,03 % hlasů), dále národní socialisté s 32 křesly (10,39 % hlasů), KSČ dostala 30 poslaneckých míst (10,2 % hlasů), lidovci měli 25 mandátů (8,44 % hlasů),ludáci 19 mandátů (5,76 % hlasů), národní demokracie 15 míst (4,87 % hlasů),živnostníci 12mmandátů (3,94 % hlasů) a konečně Liga proti vázaným listinám dostala 3 mandáty (0,96 % hlasů).

Z německých stran se na prvé místo dostala opět sociální demokracie s 21 mandáty (6,86 % hlasů), další bylo Německé volební společenství se 16 mandáty (5,37 % hlasů), 14 mandátů dostala společná kandidátka Německých křesťanských sociálů a živnostníků (4,71 % hlasů), národní socialisté získali 8 mandátů (2,77 % hlasů),o jeden méně měla kandidátka národní strany a sudetoněmeckého zemědělského svazu (2,56 % hlasů) a zbylých 13 křesel dostaly spojené německo-maďarské strany a Volební sdružení polských a židovských stran.

Podobné bylo i pořadí zisku stran ve volbách do senátu: nejsilnější byli i zde z československých stran agrárníci s 24 mandáty, následovala sociální demokracie s 20 křesly, národní socialisté dosáhli 16 míst, o jedno méně měla KSČ. Lidovci dosáhli 13 křesel, ludáci 9, národní demokracie 8, živnostníci 6 a Liga proti vázaným kandidátkám 1.

Obdobně to platilo i o německých stranách, kde první byla sociální demokracie s 11 mandáty, druhé Německé volební společenství s 9 křesly, o jedno méně měla na třetím místě kandidátka křesťanských sociálů a živnostníků, 6 mandátů měly spojené německo maďarské strany a 4 národní socialisté.[26]

Ve volbách tedy celkově získaly reformistické strany a nejvíce ztratili luďáci, kteří doplatili na svoji předchozí účast ve vládě a politické aféry.[27]

Komunistická strana klesla sice na čtvrté místo,ale v dané situaci byly i tyto výsledky v zásadě úspěchem. Především byla KSČ i tento-

---

25) L. H u b e n á k , Komunistická strana Československa v novodobých dejinách Československého štátu a práva, Právněhistorické studie 21, Praha 1978, str. 36.

26) Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929, Československá statistika, svazek 70, řada I. (volby, sešit 4). Praha 1930, str. 9.

27) V. P l e v z a , KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929-1938, Bratislava 1965, str. 62.

krát vystavena silným útokům jak z řad buržoazních tak i reformistických stran, s jejichž demagogickou a místy přímo hrubou kampaní se dokázala úspěšně vyrovnat.[28] Dále bylo třeba masám vysvětlit význam V. sjezdu, což ovšem nebylo v tak krátké době možné. Masy pracujících šly i nadále za bolševickou KSČ[29] a naděje pravice na úplnou likvidaci komunistického hnutí v Československu se ani zdaleka nesplnily.[30]

Poslední změnou volebního práva do parlamentu předmnichovské republiky byl zákon číslo 58 Sb. z 11. 4. 1935, kterým se mění a doplňují řády volení do poslanecké sněmovny, senátu, zemských a okresních zastupitelstev.a do obcí. K jeho charakteristice lze říci, že byl typickým projevem omezování buržoazní demokracie, oslabování parlamentarizmu, jedním z nástrojů, jimiž chtěla pravice udržet svoji moc. Vláda odůvodnila ovšem svůj návrh tím, že je třeba dbát úspornosti a maximálně koncentrovat volby do všech zastupitelských orgánů,zabránit všem nahodilostem při určování čísel, která byla přidělována jednotlivým kandidátkám a konečně též údajnou péčí o ochranu národnostních menšin. Ústavní výbor, jako ostatně prakticky ve všech předchozích případech, její návrh poslušně schválil s vcelku nepodstatnými doplňky.[31]

K nejpodstatnějším změnám, které přinesla novela, patřily tyto: číslování kandidátních listin se již nedělo losem, ale počtem hlasů, které strana získala v předchozích volbách do poslanecké sněmovny. Rozšířila se možnost podávání alkoholických nápojů v den před volbou a zejména v den konání voleb. Došlo k dalšímu ztížení přístupu do II. kola, protože zde se nadále přihlíželo jen k hlasům té strany, jež dosáhla alespoň v jednom volebním kraji nejméně 20 tisíc a v celém státě 120 tisíc hlasů. Zavedením tohoto tzv. quora se měnilo i III. kolo, v němž se u stran, jež nedostaly ve II. kole hlas, přihlíželo jen ke zbytkům platných hlasů (tj. odečítaly se hlasy,na něž obdržely mandát v I. kole) a nikoli ke všem hlasům jak tomu bylo dosud.

---

28) Srovnej např. úvodník Dělnického deníku z 30.10.1929 Vzdor teroru a renegátství masy jdou za komunistickou stranou, článek Pravdy z 26.10.1929 Banky agitujú pre sociálfašistov.

29) Viz např. předvolební prohlášení akčního výboru Velké Prahy Dělníci a pracující rolníci Československa! Postavte se k volebnímu boji jako jeden muž za komunistickou stranu! Rudé právo ze 6.10.1929.

30) Srovnej např. Naše doba 2/1929, ročník XXXVIII, komentář k volebním výsledkům v rubrice Rozhledy, šifra eso, str. 91.

31) Tisky poslanecké sněmovny N.S.R.Č. ze III. volebního období, číslo 2760-3000, vládní návrh zákona, kterým se mění a doplňují řády volení do poslanecké sněmovny, senátu, zemských a okresních zastupitelstev, tisk 2907 z 29.3.1935 a zpráva ústavně právního výboru k tomuto návrhu, tisk 2960.

Se zásadní kritikou vládního návrhu vystoupili v parlamentu opět komunističtí poslanci. Poukázali na skutečné příčiny omezování demokracie, k nimž buržoazní vláda přistupuje proto, aby chránila svoje panství, místo, aby se snažila řešit svízelnou hospodářskou situaci a těžké poměry pracujících. Na konkrétních příkladech ukázali,co by bylo třeba učinit ke skutečné ochraně demokracie a zájmů pracujících, pro něž požadovala zajištění práce a sociálních jistot.[32)]

O tom, v čí prospěch byl návrh dělán,není přirozeně pochyb. Všechny strany vládní koalice totiž očekávaly, že v důsledku trvajících krizových jevů a jejich neschopnosti vyřešit naléhavé zájmy pracujících, dojde ve volbách, které se měly konat již v květnu 1935,k úbytku hlasů. Tomu ovšem chtěly zabránit, byť i za cenu dalšího omezování demokracie.

Proto tedy, aby nic neponechala náhodě,přijala ustanovení o číslování kandidátek vzhledem k minulým volbám,kdy dopadla vcelku dobře,[33)] v zájmu získání živnostenské strany, učinila další ústupek jejímu trvalému tlaku o ostranění zákazu podávání alkoholických nápojů v době voleb a konečně v honbě za mandáty, učinila další krok k omezování národnostních menšin, především polské, čímž vyhověla pravicovému Národnímu sjednocení, které bylo proti tomu, aby se quorum u malých národností stanovilo podstatně níže, jak to obsahovalo původní znění vládního návrhu.

Jednání o této předloze mělo ovšem ještě další stránku. Národní sjednocení opět jednou vytáhlo jak v ústavně právním výboru tak později v plénu s požadavkem na odstranění přísně vázaných kandidátních listin.

Ve výboru a znovu v plénu podal poslanec Špaček návrh, aby vláda co nejrychleji předložila návrh zákona, kterým se odstraňují vázané kandidátky. Doporučoval,aby se uplatnil systém tzv. přednostního hlasování, podle něhož by měli voliči mít možnost přidělovat jednotlivým kandidátům jmenovitě svůj hlas, a tak by se určovalo jejich pořadí.

Jeho argumenty podpořil poslanec Ježek, který opakoval staré myšlenky K. Kramáře o tom, že vázané listiny odebírají svobodu voličům i odpovědnost poslanců, protože ti zanikají v rámci stranických kandidátek.[34)] Jak uvidíme dále, šlo i v tomto případě jen o pokračování

---

32) Těsnopisecké zprávy senátu N.S.R.Č. z III. volebního období, zápis z 301. schůze ze dne 11.4.1935, řeč poslance Kindla; viz též V. K o p e c k ý , Registrace politických stran, reforma volebního řádu-útoky na volební právo, Rudé právo z 27.2.1935.

33) Agrárníci tvrdili, že tento způsob číslování je spravedlivější, protože prý umožňoval určit důvěru občanů ke každé straně (viz Svoboda z 27.4.1935, článek Kdo je dobrý politik?).

34) Těsnopisecké zprávy poslanecké sněmovny N.S.R.Č. z III. volebního období, číslo 347-373, zápis z 370. schůze ze dne 5.4.1935; není ovšem bez zajímavosti,

demagogické kampaně tohoto ultrareakčního seskupení,které chtělo svým voláním o údajné obraně práv občanů získat hlasy ve volbách.

Na základě této úpravy byly na 19. 5. 1935 vypsány poslední parlamentní volby do obou komor Národního shromáždění v předmnichovské republice.

Situace byla tentokrát obzvláště složitá.V pohraničí hrozivě rostla Henleinova strana,na Slovensku stále otevřeněji vystupoval luďácký fašismus. Mezi českými buržoaznímí stranami se dopředu draly nejpravicovější síly, které se spojily v Národním sjednocení (Národní demokracie, Národní liga a Národní fronta),s nimiž hledali spojení argárníci, kteří se zase hodně sblížili s živnostenskou stranou, přičemž v obou posledních politických stranách nebylo jasné převahy pravicové křídlo. To vše se dělo za stále se zhoršující mezinárodní situace, především upevňování expanzívního nacistického režimu v Německu.

Jestliže v předcházejících letech byla KSČ vystavena ostrým útokům ze všech stran, pak v tomto období vlády tzv. silné demokracie, stála mnohokrát prakticky v ilegalitě. Přesto byla silou, která stála nejvytrvaleji za požadavkem obrany skutečné demokracie,aniž by co slevila ze svých třídních pozic.Vyzývala všechny demokratické síly k sjednocení v boji proti fašistické reakci,poukazovala na nebezpečí jejího růstu a důsledně se stavěla za požadavky pracujících mas.[35)]

Do poslanecké sněmovny kandidovalo tentokrát 16 a do senátu 15 politických stran.První byla opět agrární strana se 45 mandáty (14,29 % hlasů), další sociální demokracie 37 mandátů (12,57 % hlasů),KSČ byla třetí s 30 mandáty (10,32 % hlasů), národní socialisté s 28 křesly (9,18 % hlasů), následovala lidová strana 22 mandátů (7,48 % hlasů), Autonomistický blok dostal stejný počet mandátů avšak na 6,68 % hlasů, Národní sjednocení získalo 17 křesel (5,55 % hlasů), stejně jako živnostníci, pro které bylo dáno 5,44 % hlasů a poslední z československých stran byla Národní obec fašistická s 6 mandáty (2,04 % hlasů).Bez mandátu zůstala Národní sjednocení úřednicko-zřízenecké strany a strana dlužníků.

Z německých stran byla suverénně první sudetácká se 44 mandáty (15,18 % hlasů), sociální demokracie měla jen 11 mandátů (3,64 % hlasů), křesťanští sociálové 6 (1,98 % hlasů) a o jeden méně měl země-

---

že agrárníci zcela nevylučovali z taktických důvodů jednání o zrušení vázaných listin, ale hovořili o nutnosti vyčkat příznivé doby (viz např. článek Republikáni nemají vázané kandidátky, Svoboda z 25.4.1935).

35) Srovnej např. Fašistický teror zahajuje volební boj, Rudé právo z 27.4. 1935; Fašistická německonacionalistická strana k volbám připuštěna, Rudé právo z 28.4.1935; Všude, kde se objevují fašisté-jednotná fronta, Rudé právo z 18.5. 1935.

dělský svaz (1,73 % hlasů). 9 mandátů dostala spojená kandidátka maďarských a německých stran (3,55 % hlasů).

V senátu byla rovněž nejvíce zastoupena republikánská strana, a to 23 senátory, dále to byla opět sociální demokracie s 20 místy a jako třetí KSČ, která měla 16 mandátů. Potom následovala národně socialistická strana 14 křesel, lidovci a Autonomistický blok po 11 senátorech, Národní sjednocení mělo 9 křesel a o jedno méně živnostníci. Naprázdno zde vyšly stejné strany jako ve volbách do poslanecké sněmovny a s nimi i fašisté.

Pokud šlo o německé strany, bylo zde pořadí prakticky stejné, jako v poslaneckých volbách, tj. první sudetáci (23 křesel), sociální demokracie (6 mandátů) a křesťanští sociálové (3 místa).Zemědělský svaz nedostal žádný mandát.

Spojené maďarsko-německé strany získaly 6 mandátů.[36)]

Třebaže se tedy ještě podařilo odrazit nápor fašistických sil, které se chtěly právě po volbách definitivně dostat k moci, nebyla situace nijak příznivá.Krajně znepokojivý byl zisk henleinovců i českých fašistů. Zároveň ovšem ztráty stran vládní koalice a zisk KSČ jasně dokazovaly, obrat v politickém smýšlení širokých mas, vyslovení důvěry a podpory té síle, která jediná stála důsledně za jejich zájmy.

* * *

Vývoj volebního práva do buržoazního parlamentu probíhal ovšem v předmnichovské republice ještě v další rovině. Reformistické a buržoazní strany se pokoušely prosadit buď více méně zásadní změny v technické stránce voleb nebo jen dílčí úpravy některých jeho částí. Společné všem navrhovaným opatřením bylo, že se nikdy nedotkly třídní podstaty buržoazních voleb. Jejich tvůrci buď úzkostlivě dbali toho, aby se celý stávající stranicko politický systém ve skutečnosti ani trochu nezměnil, a nebo se pokoušeli o jeho přeměnu ve fašizující variantu. Skutečným motivem jejich vypracování byla vesměs honba za získáním politické popularity, což zvláště zřetelně vystoupilo v souvislosti s těmi návrhy, které byly podávány těsně před volbami.

Snad nejdiskutovanějším institutem volebního práva předmnichovské republiky se staly tzv. přísně vázané kandidátní listiny. Šlo o princip, podle něhož musel volič hlasovat pro určitou kandidátku, aniž mohl cokoli měnit na jejím složení a pořadí navržených osob či sám v průběhu volebního aktu navrhovat jiné kandidáty.

O některých výhradách, které byly proti tomuto systému na půdě

---

36) Československá statistika, svazek 134, řada I., (volby, sešit 5), Praha 1936, str. 9.

parlamentu vzneseny, byla již řeč. Kromě toho však bylo v průběhu 20. a 30. let vypracováno i několik podrobných variant takového volebního řádu, který v té či oné míře připouštěl volné kandidátky.Jejich tvůrci byli jednak ideologové reformistické národně socialistické strany, jednak představitelé nejreakčnějších československých politických stran 30. let.

První z těchto návrhů byl podán senátorem Krouským a skupinou dalších socialistických senátorů na změnu zákona ze dne 29. 2. 1920 č. 123 Sb. z. a n. (řád volení do poslanecké sněmovny).[37)]

O. Krouský ovšem hned v úvodu navrhu zdůraznil,že mu nejde o úplné zrušení vázaných listin, protože tento zásah by mohl mít údajně povážlivé důsledky především v podobě dekapitace vůdců. Podle jeho mínění bylo toliko třeba nahradit stávající vícejmenný systém jednojmenným. § 40 odst. 1 návrhu to vyjádřil ustanovením, že volič smí odevzdat hlasovací lístek jen pro jméno jednoho kandidáta, který však byl navržen některou z volebních stran a dále, podle § 47 odst. 1 návrhu měli dostat mandáty, které ovšem byly volební komisí přikázány straně, ti kandidáti, kteří získali v rámci volebního okresu největší množství hlasů. Na rozdíl od stávající úpravy se tedy rozhodujícími jednotkami stávaly volební okresy.

Další mandáty měly již být rozdělovány vzhledem k volebním výsledkům ve volebních krajích, resp. celé republice. Dekapitaci vůdců se mělo zabránit tím, že strany by svoje vedoucí osobnosti kandidovaly v okresech, v nichž měly tradiční pozice, přičemž navíc II. a III. kolo se mělo dít na základě přísně vázaných listin.

Návrh konečně počítal s třemi variantami přidělování zbylých křesel. Prvé dvě se příliš nelišily od platné úpravy. Podle třetí neměli být voleni náhradníci, ale na uprázdněné místo provést doplňovací volby, a to podle zásady absolutní většiny (§ 56 návrhu).[38)]

Prakticky stejná úprava byla navržena i ohledně voleb do senátu.

Tento návrh nebyl vůbec na půdě parlamentu projednán, a proto podali národní socialisté v roce 1929 další. Šlo o návrh poslance I. Hrušovského a druhů na změnu zákona ze dne 29. 2. 1920 číslo 123 Sb. z. a n. (řád volení do poslanecké sněmovny), ve znění novely z 15. 10. 1925 číslo 205 Sb. z. a n.[39)] V podstatě zde byl zcela opsán návrh O. Krouského, tj. zdůrazňovalo se hledání cesty k užšímu sepjetí

---

37) Tisky senátu N.S.R.Č. z I. volebního období, číslo 2191-2268, tisk 2206 z 29.2.1925.

38) Svůj návrh vydal O. Krouský ještě ve zvláštní brožuře Volební reforma bez vázaných kandidátních listin, Praha 1925.

39) Tisky poslanecké snemovny N.S.R.Č. ze III. volebního období, číslo 1-140, tisk 84 z 12.12.1929.

mezi poslanci, resp. kandidáty a voliči, a to kompromisem mezi vázanými a volnými kandidátkami.

Ani tentokrát nechtěli navrhovatelé nějaké převratné změny. Byly dokonce loajální k trendům nastoleným vládní koalicí,když např. podle § 51 osnovy se nemělo ve II. kole přihlížet k hlasům těch stran,které nedostaly při prvém dělení žádný mandát, což bylo již součástí platné úpravy.

Na rozdíl od návrhu podaného v senátě se však již tentokrát neuvažovalo o volbě náhradníků, ale jen o doplňovacích volbách, které měly podle jejich mínění lépe zjistit skutečné postoje voličů a chránit poslance před neuváženým odvoláním vedením stran.

Současně byl národními socialisty podán stejný návrh i v senátě, a to V. Kloučem, dr. A. Milotou, dr. F. Veselým, R. Pánkem a společníky, aby byl vydán zákon o složení a pravomoci senátu a řádu volení do senátu.[40]

Důvody, kterými byla tato osnova provázena, se nelišily od předchozích. Opět se hovořilo o trvajícím odporu veřejnosti k vázaným listinám, které znemožňovaly voliči aktivně zasahovat do procesu navrhování kandidátů, určování jejich pořadí atd. Jinak navrhovatelé se odvolávali na projekt z roku 1925 s těmito odchylkami: reformovány měly být jen volby do senátu údajně s tím, že se z něj takto stane dělnější orgán.

Druhou změnou měla být možnost, aby volič škrtl řadové číslo, přidělené volební komisí straně a místo něj vepsat jiné. V I. kole měl být zvolen i kandidát strany, jejíž číslo bylo škrtnuto, ale v dalším se měl tento hlas počítat pro stranu, jejíž číslo bylo vepsáno. Tím chtěli navrhovatelé čelit rozporu vznikajícímu tím, že volič chtěl někdy vybrat určitou osobu, ale nikoli stranu, která ho navrhovala, a tak napomáhat k zajištění vyjádření údajně skutečného mínění.

Ani v tomto případě však k projednání uvedených návrhů nedošlo.

Svoje stanovisko se socialisté snažili prosadit i mimo parlament. Např. na stránkách tiskového orgánu jejich strany psal V. Klouček o nutnosti nahradit systém vázaných listin, který preferuje široké lokty, plodí malicherné osobní spory a činí z voličů naprosté nuly úpravou, kterou navrhovali poslanci a senátoři jeho strany.[41]

V roce 1933 vydal O. Krouský obsáhlou brožuru, v níž sledoval naznačený problém v zákonodárství různých zemí a opět horoval pro přijetí svého návrhu. Tentokrát jej nazval soustavou tzv. horizontálních

---

40) Tisky senátu N.S.R.Č. ze III. volebního období, číslo 1-140, tisk 6 z 12. 12.1929.

41) České slovo z 1.10.1929 a ze 4.12.1932.

listin, jíž měl být nalezen kompromis mezi volbami jednotlivců podle zásady většinové a poměrného zastoupení.[42] Stejně tak, jako v předchozích případech ovšem ihned ubezpečoval,že se nijak nechce dotknout stávajícího stranického systému. Vždyť, jak sám výslovně podtrhoval, hlas měl být sice odevzdáván pro určitého kandidáta, ale takového, kterého navrhla jeho strana, tedy vlastně pro danou stranu.

V této souvislosti kritizoval novelu obecního řádu z roku 1933, která umožňovala odevzdat tzv. přední hlas pro některého z kandidátů za to, že nebyla dosti důsledná a nedávala voličům skutečnou svobodu rozhodování, protože první z kandidátů uvedený na listině byl vždy zvolen.

V roce 1934 je možno pozorovat další výrazný posun. O. Krouský vypracoval společně s J. Klimentem návrh, který již neměl být kompromisem, ale přímo odstranil listinový systém vůbec.[43]

Podle této soustavy, jejímž vzorem byla úprava irská, mohl být kandidátem každý, kdo složil předepsanou kauci, tj. 5 000 korun a získal pro svoji kandidaturu potřebný počet podpisů (nejméně stovky voličů).

Všichni kandidáti měli být uvedení na jednom lístku a volič měl ke každému jménu uvést číslici určující, v jakém pořadí si přeje, aby byli zvoleni. Poslancem se měl stát kandidát, který získal nejvíce tzv. přednostních hlasů.

Volební komise neměly být podle tohoto návrhu sestavovány politickými stranami, ale státními orgány, dílem z řad členů místní správy (např. starosta měl předsedat místní volební komisi,kterou mělo volit obecní zastupitelstvo), dílem ze státních úředníků.

V tomto případě nebyla reforma prosazována přímo socialistickou stranou, která se stala členem koalice a ztratila přirozeně o opoziční postoje zájem, nýbrž zvláštní organizací Společností pro svobodné volby. Její založení bylo odůvodňováno potřebou boje proti stranické oligarchii a nutností osvobodit voliče z jejího područí.[44]

I zde se však zdůrazňovalo, že členům organizace nejde o zrušení stran vůbec, ale o likvidaci všemoci vedení a demokratizaci jejich vnitřního života. Ozdravění veřejných poměrů měla napomoci právě zavedení zmíněného jednojmenného přenosového hlasování, v němž na místo

---

42) O. K r o u s k ý , Volební reforma, zvláštní otisky z knihovny Národního obrození, Praha 1933, str. 22.

43) O. K r o u s k ý ,- J. K l i m e n t , Návrh volebního řádu podle soustavy jednojmenného přenosového hlasování, Demokratický střed 26-27, ročník XII (zvláštní otisk), Praha 1934.

44) O. K r o u s k ý - J. K l i m e n t , Společnost pro svobodné volby (brožura neměla číslované strany, nebyl uveden rok ani místo vydání).

mrtvých kandidátek měli vystupovat živí kandidáti. Předpokládalo se, že nebudou voleni náhradníci, ale vždy dojde k doplňovací volbě.

Aniž bych chtěl předbíhat celkovému hodnocení, je třeba již na tomto místě upozornit na zásadní nedůslednost návrhu.Jeho tvůrci sami přiznávali,že nejvíce kandidátů budou zřejmě navrhovat opět politické strany a pro II. a III. kolo předpokládali, že mandáty budou děleny na základě listin, které pro tento účel předloží opět strany. Jinak řečeno to, proti čemu brojili, tj. nadvládě stran, v praxi nemohl prosazovaný projekt nijak narušit.

Jejich kredo ostatně jasně plynulo ze závěrečného ubezpečení, že navrhovaná změna se v žádném případě nechce dotknout našeho plitického zřízení.

Není ovšem bez zajímavosti, že poslední návrh měl v mnohém velmi blízko koncepcím ultrareakčních proudů, reprezentovaných Ligou proti vázaným listinám či Národním sjednocením.

Návrhy socialistické strany a jejich ideologů ovšem nesměřovaly ke skutečným změnám stávajícího politického, tím spíše již společenského řádu. To ostatně plynulo i z jejich stále platného programu z roku 1918, v němž akceptovali stávající sociální řád, odvolávali se na abstraktní ideje demokracie a spravedlnosti apod.Stavěli přitom jisté mlhavé požadavky účelného uspořádání státní moci, která měla zajistit vůli národní společnosti. Zároveň se ovšem ihned vyslovili proti převzetí vlastnictví výrobních prostředků ze soukromého vlastnictví, údajně proto, že by se tak omezila suverenita národa.[45)]

V tomto směru se tedy jednalo o jasně reformistickou koncepci, kterou chtěly postavit proti sílícím marxistickým proudům v dělnickém hnutí. A je třeba zdůraznit, ževv průběhu dalších let tato orientace se ještě dále prohlubovala.

V polovině 20. let se národní socialisté dostali do vnitřní krize, která byla odrazem hluboké krize celé tehdejší československé politiky, v níž se stále jasněji projevovaly reakční a posléze fašizující tendence. Uvnitř strany se vykrystalizovalo silně pravicové křídlo, reprezentované zejména Stříbrným, Trnobranským, Schwarzem a dalšími, které se pokoušelo na sebe strhnout vedoucí pozice ve straně.

V této situaci muselo vedení národně socialistické strany rychle předložit nějaké návrhy, které by přilákaly voliče a zároveň představovaly alterantivu proti skupině Stříbrného.[46)]

---

45) Podle J. H a r n a , Kritika ideologie a programu českého národního socialismu, studie ČSAV č. 1., Praha 1978, str. 60-61.

46) Řadu zajímavých údajů o tomto vnitrostranickém boji uvádí J. Harna včlánku Krize československého národního socialismu a brněnský sjezd strany národně socialistické v roce 1929, Časopis Matice moravské, ročník XCI, 3-4/72, str.243; typickým příkladem této situace byl článek P. K a h á n k a , Od volebního řádu až k diktatuře, České slovo ze 14.3.1926.

O tom, že zmíněné návrhy na reformu volebního práva byly vždy jen plodem okamžité situace a nikoli snad součástí dlouhodobé orientace strany svědčí mimo jiné i to, že se nikdy nestaly součástí jejího programu, ačkoli od roku 1924 do roku 1931 na něm socialisté pracovali. Do očí bijící je rovněž fakt, že požadavky na změny ve volebním právu byly vždy vytaženy v souvislosti s parlamentními či jinými volbami, resp. jednáními o sestavení vlády, jako prostředek případného nátlaku.[47] Národní socialistě si byli ostatně dobře vědomi, že jejich návrhy nemohou projít ať je podávali jako strana opoziční či člen vládní koalice, pokud k tomu nebudou mít podporu většiny.

Ostatně v průběhu 30. let již k podání oficiálního návrhu v parlamentu nedošlo a občasné poznámky v tisku sloužily jednak jako určitý ventil, v němž si vybíjeli ambice různí členové vedení, jednak, jak bylo již naznačeno, jako prostředek nátlaku na vládu, v níž ostatně národní socialisté měli trvale svoje zástupce. Navíc přirozeně hlasovali národně socialističtí poslanci v 30. letech pro všechny vládní návrhy, i když se jimi přísně vázané kandidátky neodstraňovaly. Ostatně ve vedení strany se již o vypracování alternativy k stávajícímu volebnímu systému přestalo bzry vůbec hovořit a naopak, zcela loajálně byly podporovány vládní návrhy.[48]

Na počátku 30. let začaly hrát v politickém životě Československé republiky stále významnější roli ultrareakční, fašisující nebo přímo fašistické organizace a strany, podporované pravicovými křídly buržoazních stran. K dosažení svých cílů, tj. nastolení své diktatury v Československu,[49] používaly demagogické propagendy, opírající se o vyhraněné nacionalistická hesla, útočný antikomunismus a mimo jiné i o volání o potřebě ochrany demokracie proti nadvládě stran.

---

47) Je rovněž typické, že v této době vždy nápadně oživla diskuse o této otázce na stránkách jejich tisku, kde otiskovali i příspěvky členů jiných stran, pokud se shodovaly s jejich (srovnej např. V. J o a c h i m , Demokracie stále dokonalejší, Nová doba 2/33; B. B a x a , Volební řád do Národního shromáždění republiky Československé, Naše doba 1925; J. K l i m e n t , Beati possidentes se zajišťují, Demokratický střed 24/33).

48) Dr. Franke se např. v jednání předsednictva strany v dubnu 1933 pochvalně vyslovil o předloze novely volebního řádu do obcí, aniž by jí vyčetl, že by byla v nějakém směru nedostatečná a o rok později, v červnu 1934, schválil linii vlády, která chtěla postupně reformovat volební řády ta, aby zamezila růstu počtu stran a posílila pozice stávající koalice (M. L e t á k , V osidlech zrady, Dokumenty 1933-1938, str. 91, 116-117, Praha 1965). Velmi zřetelně se tento trend projevil v souvislosti s parlamentními volbami v roce 1935, kdy se národní socialisté plně přihlásili k politice dosavadní vládní koalice a projevili vůli setrvat v této linii po volbách (České slovo z 18.4.1935, článek Koalice společně do voleb); obdobné prohlášení vydali ostatně též argárníci (Svoboda z 31.3. 1935, článek Prací zmůžeme zlou situaci).

49) V. P i c , Česká krajně nacionalistická pravice na Moravě a pokus o vytvoření Národního sjednocení (1931-1935), Časopis Matice moravské 3-4, XCVI. 1977.

Významným představitelem těchto proudů se stala Národní liga,která vznikla v roce 1927,po vyloučení J. Stříbrného ze socialistické strany.[50]

Národní liga neměla, což je jevem typickým pro tento druh maloburžoazních reakčních hnutí, svůj skutečný pozitivní program. O to více bylo zdůrazňováno,co se snaží odstranit, totiž stranickou oligarchii, spoutanost voličů i poslanců.[51]

Svoje požadavky na reformu volebního systému zformulovali v podobě návrhů poslanců J. Stříbrného, dr. K. Perglera, R. Gajdy a druhů na vydání zákona o řádu volení do poslanecké sněmovny;[52] o jeho charakteru napovídá mnoho již to, že jej podepsali mimo jiné i J. Tiso a A. Hlinka.

Vypracováním návrhu byl pověřen F. Schwarz,[53] který vyšel z kritiky stávajícího politického systému, jehož hlavní nedostatek viděl ve všemoci politických stran, především jejich vedení.Aniž by odlišil pokrokové a reakční strany, jednoznačně zdůrazňoval, že toliko stranické vedení určuje jak směr činnosti strany,tak i kdo se stane jejím zástupcem v parlamentu a zda jím zůstane, Odmítal možnost jakékoli účasti voličů na sestavování programů stran a jejich realizaci.[54]

Nápravu poměrů spatřoval v radikální změně celého volebního systému, v odstranění jakékoli vázanosti, tedy včetně variant škrtání nebo panašování.

Připomněl zároveň, že boj proti vázaným listinám měl u nás již svoje tradice. Odvolával se na některé svoje akce ještě v rámci socialistické strany, ale za vzor kladl především iniciativu Československé obce legionářské a K. Kramáře, resp. národní demokracie.[55]

Liga proti vázaným listinám, prohlašoval v závěru obecné části, vyhlásila boj každé vázanosti a nechce žádné kompromisy.Chce zajistit

---

50) Stříbrného strana nesla původně název Slovanská strana národně socialistická, v roce 1929 byla přejmenována na stranu Radikální a o rok později Národní ligu. Známá je též pod názvem Liga proti vázaným kandidátním listinám, pod nímž vystoupila v parlamentních volbách v roce 1929 (K. M y š á k , Československá republika 1918.1939, Praha 1947, str. 79).

51) Program Ligy viz např. Národní shromáždění ve druhém desítiletí (1928-1938), Praha 1938, str. 80-81.

52) Tisky poslanecké sněmovny N.S.R.Č. ze III. volebního období, číslo 141-250, tisk z 24.1.1930.

53) F. Schwarz publikoval návrh v brožuře Poměrné zastoupení bez vší vázanosti (místo ani rok vydání neuvedeny); přehledně tento program uveden též v předvolebním letáku F. S c h w a r z e , Proč a jak osvobodíme stát a národ od politického kořistnictví stran?

54) F. S c h w a r z , Poměrné zastoupení ..., str. 5-10.

55) Tamtéž, str. 20-23; srovnej např. články O závazné kandidátní listiny, Národní listy ze 4.7.1925 (šifra V. D.); Novelizace volebního řádu pro N. S., Národní listy z 12.7.1925.

voličům naprosto svobodnou volbu koho sami chtějí a dále, že o tom, kdo bude poslancem, rozhodne jedině jejich vůle,tj. počet odevzdaných hlasů pro určitého kandidáta.[56)]

Základní podmínky aktivního a pasívního volebního práva se od stávající úpravy odlišovat neměly, stejně jako systém volebních orgánů.

Jinak však měla být řešena otázka kandidování. Ve smyslu § 29 návrhu mohl předložit písemné prohlášení samostatné kandidatury každý, kdo měl pasívní volební právo. K tomu se nepožadoval ani podpis sta voličů.Kandidáti mohli vystupovat buď samostatně nebo v rámci skupiny spojených kandidatur, a to buď pro celé volby nebo jen pro II. kolo, Kandidovat však mohly i politické strany.

Přípravné řízení volební vycházelo rovněž z platné úpravy včetně ustanovení o tom, že ten, kdo nedosáhl ani jednoho mandátu, má hradit celé náklady na rozmnožení kandidátních listin (§ 29 návrhu).

Při volbách mohl volič hlasovat buď pro některou z navržených kandidátek nebo vyplnit bílý lístek jménem osoby, kterou si přeje volit, a která nepodala oficiální kandidátku (§ 40 návrhu).

Mandáty byly rozdělovány podle poměrného systému,a to v prvém kole ve volebních krajích, v dalších v rámci celé republiky. Do II. a III. kola však postupovaly jen ty strany,resp. sdružení, které již získaly alespoň jeden mandát.

Další zásadní změnou proti platné úpravě, ale i národním socialistickým návrhům bylo, že každý mohl kandidovat i v několika volebních okresech v témže volebním kraji s odůvodněním, že jen na této úrovni může samostatný kandidát, tj. nepodporovaný nějakou stranou, mít naději na získání potřebného počtu hlasů.

Společně s tímto návrhem byl podán další, na změnu zákona o složení a pravomoci senátu, který prakticky opakoval uvedené zásady s tím, že se počítalo se zvláštní úpravou techniky voleb v případech, že by se konaly zároveň do obou komor Národního shromáždění.

Není nijak překvapující, že Národní liga vstoupila v roce 1935 do seskupení nejreakčnějších nacionalistických sil Národního sjednocení, kde se setkala s národní demokracií, Marešovou Národní frontou a dalšími menšími, otevřeně fašistickými skupinkami. Program této nové strany, přijatý na jejím I. sjezdu, konaném 19. a 20. 6. 1937 v Praze se plně hlásil k těm argumentům, které jsme nalezli v návrhu ligy z roku 1930.

Charakteristický pro něj byl ostrý antikomunismus a demagogické zdůrazňování péče o ochranu demokracie.[57)] Tohoto cíle mělo být dosa-

---

56) F. S c h w a r z , Poměrné zastoupení ..., str. 25.

57) Programová usnesení I. sjezdu Národního sjednocení, Praha 1937, str. 4.

ženo mimo jiné odstraněním vázaných listin a stávajícího systému politických stran. Podle jejich mínění, snižovaly vázané kandidátky politickou i lidskou důstojnost poslanců a úroveň celého parlamentu. Dožadovali se zároveň zdůraznění osobní odpovědnosti jednotlivých volených zástupců lidu a zajištění jejich skutečné samostatnosti.[58)]

Návrhy krajní pravice směřovaly zdánlivě k radikální změně tehdejšího volebního i stranického systému, hovořily o nutnosti ochrany demokracie a národních zájmů před všemi silami, které se je snaží zničit. Skutečnost jejich praktické politiky byla ovšem zcela protikladná.

Na jedné straně sice brojili proti politickým stranám, ale svoje požadavky prosazovali právě jejich prostřednictvím a dokonce si k tomu účelu zakládali nové strany. Volali po ochraně demokracie za situace, kdy si od roku 1935 vytvářelo Národní sjednocení svoje Šedé legie, organizované podle vzoru nacistických SA a SS.[59)] Do popředí kladli potřebu vypořádat se radikálně s německou menšinou,což však na druhou stranu nevadilo, aby se jejich člen F. Ježek nestal v březnu 1938 členem vlády, v níž byli v tomto okamžiku ještě tři němečtí ministři atd.

Je přitom zřejmé, že ani Národní lize ani pozdějšímu Národnímu sjednocení nešlo o likvidaci všech politických stran, ale jen těch, které jim bránily ve vzestupu, tj. především KSČ. Bylo jim totiž jasné, že jde o jedinou sílu, která je schopna se skutečně důsledně a organizovaně postavit proti jejich fašistickým útokům. To se ostatně ukázalo v období tzv. II. republiky a systému jejich stran.

Pokud jde o Stříbrného návrh, byly jeho cíle v souladu s naznačenými tendencemi a v rozporu s jeho odůvodněním. Atomizace politického života měla zajistit fašistickým skupinkám, které byly roztříštěny, snadnější pronikání do zastupitelských sborů, než tomu bylo za stávající úpravy.

To byl též i základní motiv všech návrhů pravice. Sympatie, které choval Stříbrný a jeho skupina k fašismu již koncem 20.let, byly zcela nepochybně prokázány. A je zcela logické,že chtěl vytvořit obdobný režim i u nás, třebaže se sám vždy rozhorleně bránil každému narčení se styků s fašisty. Zároveň ovšem přivítal na zakládajícím sjezdu Radikální strany v roce 1929 delegaci národní obce fašistické a v témže roce s touto stranou šel společně do voleb s programem proti boje vázaným listinám.[60)]

58) Tamtéž, str. 13; viz též F. H o d a č , Deset úkolů Národního sjednocení Praha (neuvedeno), str. 12-13.

59) V. F i c , cit. práce.

60) Viz J. H a r n a , Krize československého ..., str. 243, 254.

Nijak rovněž nepřekvapuje to, že za svůj domácí vzor si zvolila celá jeho skupina K. Kramáře, jehož útočný nacionalismus, antikomunismus a konzervativnost byly všeobecně známé. Jeho ideji se též dovolávali v tažení za reformu volebního práva.[61]

Nelze jistě popírat i další důvod jejich akcí. Stříbrný totiž cítil, že jeho strana, ať se již jmenovala v dané době jakkoli, nemá žádnou masovou podporu.Proto se snažil všemi prostředky na sebe upoutat pozornost, k čemuž využíval nejen velmi nevybíravých forem žurnalistiky (jeho Večerní list, Šejdrem a další byly přímo proslulé hrubostí formulací a demagogickou útočností), ale právě i parlamentního fóra.

Reformisté i krajní pravice si sice skutečně vybrali jedno z nejslabších míst volebního systému předmnichovské republiky, který nepochybně zajišťoval vládu stran a činil poslance plně závislé na stranách, které je kandidovaly. Jejich návrhy však nemohly být onou variantou, která by představovala skutečné východisko.[62]

Tím se mohly stát pouze myšlenky komunistické strany, která, jak jsme viděli, usilovala všemi prostředky o zachování co nejširšího, demokratického volebního práva. Svoje stanoviska formulovala KSČ většinou v praktické politické práci, především v průběhu voleb, kdy poukazovala na reakční snahy pravice a bojovala za zájmy pracujících.[63]

Charakteristické rozdíly mezi postojem KSČ a ostatních stran se projevily např. ve 30. letech v souvislosti s diskusí o novém uspořádání správy. Proti reformistům i pravičákům,kteří hodlali využít této příležitosti k prosazení svých úzkých stranických zájmů, navrhovali komunisté takové změny, které skutečně mohly přinést zlepšení poměrů. Především chtěli zlepšit životní postavení pracujících nečeských národností, což by vytvořilo reálnou základnu v boji proti fašistické demagogii. Pokud jde o samotné volby, žádali, aby si zemská zastupitelstva ze svého středu ustavovala předsedu a konečně požadovali rozšíření působnosti zastupitelských sborů.[64]

Tehdejší vládnoucí politická garnitura buržoazie a reformistů však

---

61) Příkladem byl článek F. Ježka o správní reformě z roku 1927 a úpravě volebního práva, jejíž praktická realizace se zdála reakci nedostatečná (Národní listy z 31.7.1935).

62) Oprávněnou kritickou reakcí se proto stal např. článek Sociálfašisti navrhujú fašistický volebný poriadok, Pravda z 20.12.1929.

63) Srovnej např. Svoboda voleb pro fašisty, Rudé právo z 1.3.1935; Kl. G o t t w a l d , O linii naší volební kampaně, Rudé právo z 25.9.1929; Zpráva o zasedání ÚV naší strany ve dnech 3. a 4. října, Rudé právo ze 6.10.1929 a další.

64) Dejiny štátu a práva ..., str. 305-307.

nebyla ochotna ani schopna k takovému pozitivnímu řešení. Zůstala raději věrná svým třídně mocenským zájmům, které vždy stavěla nad skutečné potřeby národa a uchylovala se k protidemokratickým opatřením všude tam, kde se jí to jevilo vhodné. Katastrofa, do níž stát a jeho lid přivedla, byla nakonec jen logickým vyústěním této politiky. Avšak zkušenosti, které získaly pokrokové síly vedené KSČ v boji proti ní mohly být bezprostředně využity v osvobozené republice v jejich zápase za socialistickou budoucnost.

DAS WAHLRECHT IN DAS PARLAMENT DER REPUBLIK VOR DEM MÜNCHENER DIKTAT UND EINIGE VERSUCHE MIT SEINER REFORMIERUNG

Pavel Mates

Resümee

Die Grundlagen des Wahlrechtes in das Parlament der bürgerlichen Tschechoslowakei wurden im Jahre 1920 angenommen. Obgleich es sich um eine demokratischere Regelung als in der Zeit der österreichisch-ungarischen Monarchie handelte (das Wahlrecht war formell allgemein, gleich, direkt, mit geheimer Abstimmung und verhältnismässiger Mandatsverteilung), traten hier von Anfang an zahlreiche Beschränkungen auf, die von der Beschränktheit der bürgerlichen Demokratie an sich zeugten, die vor allem die werktätigen Klassen ungünstig traf.

In den weiteren Jahren zeigte sich ein Trend zur systematischen Verschlechterung des Wahlrechtes. Auf dem Umweg über verschiedene Massnahmen festigten die bürgerlichen und reformistischen Parteien ihre Positionen, und zwar auf Kosten der Demokratie. Einzige konsequente Verfechterin der Einhaltung des demokratischen Charakters des Wahlrechtes war während der ganzen Epoche der Republik vor München die KPTsch.

Abgesehen von Regierungsentwürfen für eine Änderung des Wahlrechtes wurden seit der Mitte der zwanziger Jahre von den reformistischen und ultrarechten Parteien verschiedenartige Vorschläge zur Änderung des Wahlrechtes eingebracht. Ihre Autorem wollten dadurch Popularität bei den Wahlen erlangen, entwickelten Druck auf die Regierungskoalition, beziehungsweise erledigten so innerparteiliche und zwischenparteiliche Streitigkeiten,ohne am Schutz der Demokratie wirklich interessiert gewesen zu sein. Hierbei ist charakteristisch, dass sie nie über den Rahmen der bestehenden Gesellschaftsordnung hinausgingen und dass ihre Anregungen in Wirklichkeit nichts an den existierenden Verhältnissen ändern konnten.

PRÁVNOHISTORICKÁ LITERATÚRA V ZSSR V ROKOCH 1917 - 1939

Katarína Zavacká

Po víťazstve Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie sa kládli základy marxisticko-leninskej metodológie spoločenských vied a proces jej osvojenia prebiehal v podmienkach ostrého ideologického boja vedcov-marxistov s vedcami stojacimi na platforme buržoáznych, maloburžoáznych a revizionistických pozícií a pridržiavajúcich sa antimarxistických koncepcií. Toto sa samozrejme dotýkalo aj právnohistorickej vedy, ktorá prešla v priebehu rokov od Októbrovej revolúcie do súčasnosti zložitou, ale veľmi úspešnou cestou rozvoja. Právna história bola v predrevolučnom Rusku na vysokej úrovni,pritom ale už v tom čase bola pripravená základňa pre marxistický výskum histórie a právnej histórie.Štúdium marxizmu najmä na prelome deväťnásteho a dvadsiateho storočia provokovalo vedcov, aby analyzovali svoje názory na historické fakty a udalosti a taktiež, aby na základe takto získaných nových poznatkov prehodnocovali históriu a právnu históriu v týchto nových dimenziách. Revolučné udalosti, ktoré okrem iného postavili oficiálne aj vedu na bázu marxizmu rozpracovaného Leninom, dali prehodnocovaniu a novému bádaniu vo vede na základe marxizmu-leninizmu rýchlejší priebeh a v širšom zábere. Pravda, v týchto vývojových etapách sa vyskytli principiálne chyby ako napríklad teória trhového kapitalizmu, vývoj starých ruských miest na republikánskej báze, ale vcelku môžeme konštatovať, že i v období politického, spoločenského a hospodárskeho pretvárania nového štátu sa vývoj vedy nezastavil, ale naopak, bolo vecou novej vládnucej triedy poskytnúť pre vývoj marxistickej vedy čo najlepšie podmienky.

V roku 1978 vyšla publikácia "Sovietskaja istoriko-pravovaja nauka. Očerki, stanovlenija i razvitija", vydaná Ústavom štátu a práva AV ZSSR. (Viď Právněhistorické studie XXIII, str. 309-312.

Vzhľadom na to,že autorka tejto krátkej štúdie nezávisle na spomínanej monografii študovala vývoj právnohistorickej literatúry v ZSSR od roku 1917 na základe bibliografických záznamov v knižnici Ústavu štátu a práva AV ZSSR, použili sa pre spracovanie tejto práce mate-

riály týkajúce sa výzkumu v oblasti dejín štátu a práva ZSSR dosovietského obdobia ako z citovanej monografie, tak i z iných záznamov a ohraničily sa poznámky do roku 1939. Tento rok bol zvolený z dvoch dovôdov: aby bola možnosť poukázať na velký rozmach právnohistorickej vedy v tridsiatych rokoch a preto, že bol hranicou vzhľadom na medzinárodne politické udalosti.

Prednosť oblasti dejín štátu a práva ZSSR dosovietskeho obdobia pred oblastmi výskumu dejín sovietskeho štátu a práva a výskumu všeobecných dejín štátu a práva bola daná v tejto práci z toho dôvodu, aby sa poukázalo na tú skutočnosť, že i v obdobiach ťažkých pre mladý sovietsky štát nestrácali sovietski historici a právni historici záujem o vývojové etapy Ruského štátu od jeho vzniku a takisto dávali podnet k spracovaniu tejto problematiky týkajúcej sa ostatných národov v ZSSR.

A. VÝVOJ PRÁVNOHISTORICKEJ LITERATÚRY V RUSKU

Po Októbrovej revolúcii boli z iniciatívy V.I. Lenina vytvorené pre prípravu kádrov marxistov-historikov a pre rozvoj ich vedecko výskumnej práce, pod vedením M.N. Pokrovského inštitúcie ako Istpart,Institut krasnoj professury a Socialističeskaja (Komunističeskaja) akademija.V boji proti buržoáznym, maloburžoáznym, menševickým a trockistickým názorom na historické udalosti, zohrali v tom čase okrem V.I. Lenina významnú úlohu práce vedúcich predstaviteľov boľševickej strany Sovietskeho zväzu (A.S. Bubnova, F.E. Dzeržinského, M.I. Kalinina, S.M. Kirova, A.V. Lunačarského) a práce významných historikov a právnych vedcov (M.N. Pokrovského, V.I. Nevského, P.I. Stučku, E.B. Pašukanisa a i.).

V dvadsiatych rokoch sa na všetkých vysokých školách v ZSSR prednášala sociológia, v ktorej sa spájali elementy ekonomiky, histórie a práva.Táto veda pomohla pochopiť objektívne zákony rozvoja spoločnosti, no mnohokrát sa v nej konkrétne poznatky historických faktov zamieňali sociologickými formuláciami.Medzi mnohými sovietskymi vedcami bol v dvadsiatych rokoch rozšírený názor o nepotrebnosti samostatného štúdia právnej histórie. Malo to za následok vylúčenie tohto predmetu z učebných plánov mnohých právnických fakúlt.Okolnosť,že predmet vedy dejín o štáte a práve ZSSR nebol vymedzený, viedla k tomu, že mnohí z jej predstaviteľov miesto toho,aby skúmali historický jav z presíznych triednych pozícií a stanovili tak ich sociálno-politický obsah a smer,ohraničovali svoj výskum porovnávajúcou analýzou právnych noriem na základe scholastických konfrontácií. To viedlo k dogmatismu, opis-

nosti udalostí bez poukázania na ich príčiny, súvislosti a podstatu. Ale už koncom dvadsiatych rokov v podmienkach prvých úspechov, ktoré sa prejavili v stabilizácii marxisticko-leninskej právnej vedy,začali sa v historickej literatúre ozývat diskusie k niektorým dôležitým metodologickým otázkam právnej histórie.

V roku 1928 sa urobil prvý pokus vymedziť z marxisticko-leninského hľadiska predmet, metódu a periodizáciu dejín štátu a práva ZSSR a to S.V. Juškovom v diele "K voprosu o metodologii istorii prava" (Zapiski Naučnogo obščestva marxistov, 1928). Juškov považoval vo svojej práci okrem iného za nevyhnutné spájať výskum dejín štátnych a právnych inštitútov s etapami zmien vo výrobných vzťahoch. Veľký metodologický význam malo tiež správne riešenie problému pôvodu práva a času jeho vzniku, pričom názory právnikov sa v tom čase dosť rozchádzali.

Marxisticko-leninský prístup k pôvodu štátu a práva a k faktorom, podmieňujúcim ich vznik obsahovala práce E.B. Pašukanisa a I.P. Razumovského "Novejšie otkrovenija Karla Kautskogo" (1929).

Dôležitú úlohu v rozvoji právno-historickej vedy zohrala diskusia na stranách časopisu "Istorik-marxist" v roku 1929 o teoretických základoch sociológie, jej vzťahov s historickým materializmom a históriou. Diskusia pomohla objasniť mnohé sporné názory na základné koncepčné problémy štátu a práva ZSSR a na kritiku buržoáznych a revizionistických prúdov.

V polovici dvadsiatych rokov sa už začínal rozvoj sovietskej právno-historickej vedy u národov ZSSR, ktoré pri vzniku a formovaní svojej vedy prešli zložitou cestou. Na I. Všezväzovej konferencii historikov-marxistov (1928-1929) vystupovala už sekcia "národov ZSSR".Boli v nej zastúpení predstavitelia RSFSR, Bieloruska, Ukrajiny, Zakaukazka, Turkestanu a Uzbekistanu.Ale dôležité problémy dejín štátu a práva národov Turkestanu a Uzbekistanu spracovávali ešte stále ruskí vedci.

V súvislosti so závermi XVI. zjazdu strany, ktoré obsahovali nové úlohy v oblasti boja s buržoáznou ideológiou a s nacionalistickými úchylkami, komunistická frakcia Spoločnosti historikov-marxistov rozpracovala vo februári 1931 tézy o úlohách marxisticko-leninskej historickej vedy na nasledujúce obdobie. Predpokladalo sa v nich upevnenie tesného spojenia historickej vedy s bojom za socializmus a vydanie dejín národov ZSSR vedcami, príslušníkmi týchto národov. No do polovice tridsiatych rokov sa k riešeniu týchto úloh nepodarilo pristúpiť.

V historickej literatúre nebol ešte zakorenený vplyv teórie ekonomického materializmu v jej všeobecno sociologickom abstraktnom chápaní.To viedlo k ignorovaniu štúdia dejín rôznych častí politickej nadstavby ústav, právnych foriem štátu, politických, filozofických a

právnych teórií. Ignorovala sa samostatnosť politickej a právnej nadstavby. Nedocenenie právno-historickej vedy, obzvlášť dosovietskeho obdobia, malý počet vedeckých kádrov - to všetko malo za následok, že medzi 27 vydanými knihami v roku 1935 Institutom sovietskogo stroitěľstva i prava Komunističeskoj akademii nebolo ani jednej, ktorá by sa týkala dejín štátu a práva dosovietskeho obdobia.

V tomto období ale veda o dejinách štátu a práva urobila už prvé kroky, aby sa stala samostatnou časťou marxisticko-leninskej právnej vedy. Právni vedci a právni historici v ZSSR pracovali na niektorých aktuálnych vedeckých problémoch.Pri štúdiu prác z obdobia po Októbrovej revolúcii až do obdobia vzniku II. svetovej vojny sú zjavné dva smery, ktorými sa uberali autori vo výskumnej a publikačnej činnosti. Prvým boli aktuálne problémy a ich riešenie, rozpracovávanie a zaujímanie stanoviska,druhým bol pohľad späťna poznanie dejín štátu a práva národov spojených v ZSSR. Články, state, štúdie vychádzali buď v časopisoch, a to v prevažnej väčšine, alebo zborníkoch, alebo knihách. Už v roku 1918 sa A.G. Gojchbarg zaoberal na stránkach časopisu "Proletarskaja revoljucija i pravo" kritickým rozborom ústavy Turkestanu.

Zásluhou významného buržoázneho vedca - historika akademika A.S. Lappo-Danilevského začal v marci 1918 v "Pamjatnikach russkogo zakonodateľstva" vychádzať projekt štátnych premien a práce grófa M.M.Speranského. Na začiatku dvadsiatych rokov boli vydané "Pisma i bumagy Petra Velikogo".Od roku 1922 začal vychádzať "Sbornik gramot Kollegii ekonomii", ktorý obsahoval rozne právnické dokumenty kláštorov a súkromných vlastníkov.Analogické dokumenty vydávali v dvadsiatych rokoch aj žiaci Lappo-Danilevského. Svoje poznatky o zákoníku z roku 1589 publikovali vo svojich prácach A.I. Andrejev "Sudebnik 1589 g. i jego spisy" (1924), "Piscovyje i prepisnyje knigi po Vage i Čaronde", "Opisanie aktov deloproizvodstva sjezžich izb, chranjaščichsja v Archeografičeskoj komissii Akademii nauk SSSR" a L.I.Andrejevskij "O novom spiske Sudebnika 1589 goda" (1923).

Archeografická komisia vydala v priebehu desiatich rokov vyše 10 vydaní "Polnogo sobranija russkich letopisej i inych pamjatnikov" so štátoprávnou tématikou,zákonodarné akty obdobia centralizovaného štátu, štátu XVII.-XIX. storočia a podobné.Boli to napr. "Akty,otnosjaščijesja k istorii Zemskich Soborov" (1920),pod redakciou J.V. Gotieho, "Sbornik gramot i dogovorov o prisojedinenii ujezdov i oblastej k gosudarstvu Rossijskomu v XVII-XIX vv." (1922) pod redakciou A. Pazuchina, práce S.V. Juškova "Sudebnik 1497 g."K vnešnej istorii pamjatnika (1926)."

Dôležitú úlohu v rozvoju právno-historickej vedy zohralo vydávanie

pramenných materiálov publikovaním listín právnických inštitúcii.Boli vydané zásluhou V.N. Storoževa,patriaceho k zakladateľom Socialistickej akadémie a vedúceho oddelenia archívnych fondov ministerstva spravodlivosti.V roku 1918 publikoval "Materijaly dlja istorii deloproizvodstva pomestnogo prikaza po Vologodskom ujezdu v XVII v." Na tejto práci s ním spolupracoval A.E. Presniakov, profesor na katedre dejín ruského práva. V roku 1921 vyšla prvá publikácia aktov archivovaných na ministerstve spravodlivosti. Vydanie týchto aktov pomohlo objasniť mnoho spornych otázok a problémov dejín štátu a práva Ruska, napr. otázku bojarskej imunity. Odmietnutie takejto imunity sa objasňovalo nedostatkom dokladov o počte výsadných listín vydaných bojarom.Tak B. I. Sergejevič,ktorý sa zaoberal otázkami štátu a práva Ruska v období feudálne rozdrobenosti našiel v archíve 19 takýchto výsadných listín a v archíve ministerstva spravodlivosti našiel S.V. Juškov ešte dalších 50 výsadných listín z prvej poloviny XVI. storočia, ktoré použil vo svojej práci - "Očerki po istorii feodalizma v Kijevskoj Rusi" (1939).Tento významný právny historik venoval svoju pozornosť výskume dôležitého prameňa práva z obdobia Kijevskej Rusi a to "Russkej Pravde". Uverejnil rôzne listiny, ktoré pomáhali objasniť pramene, obsah i miesta "Russkej Pravdy" v systéme ruského zákonodarstva, a tým aj umožnil rekonštrukciu textov tejto pamiatky. V priebehu rokov 1921 až 1930 pracoval S.V. Juškov na výskume všetkých dovtedy známych odpisov "Russkej Pravdy" a v roku 1935 jej texty uverejnil.Týmto prácam predchádzali jeho publikácie "K istorii drevnerusskich juridičeskich sbornikov XIII v." (1921) a "Issledovanija po istorii russkogo prava" (1926).

Je pozoruhodné, a to treba i s takým veľkým odstupom času vyzdvihnúť, že hlavná pozornosť prvej generácie sovietskych marxisticko-leninských právnych historikov-vedcov sa venovala výskumu starých ruských dejín štátu a práva. Rozpracovával sa výskum spoločensko-politického zriadenia Kijevskej Rusi na základe marxistických pozícií,ako triednej podstaty štátnosti a právneho systému na spoločnom území ruského, ukrajinského a bieloruského národa. Prvému sa podarilo zoradiť a preskúmať základné otázky z dejín staroruského štátu a práva na základe marxisticko-leninského učenia o spoločensko-ekonomických formáciách a historických typoch vykoristovateľských štátov S.V.Juškovovi. Stanovil všeobecné ekonomické a sociálno-politické predpoklady vzniku týchto štátov a považoval za nutné študovať vývoj feudálnych vzťahov v Kijevskej Rusi. Už v rokoch 1922-1925 poukázal S.V. Juškov na vzájomnú súvislosť medzi procesom feudalizácie a rastom feudálnej závislosti roľníckeho obyvateľstva. Svoje poznatky rozviedol v prácach "O prikladnikoch (K istorii feodalnych institutov v Drevnej Rusi)"

(1922), "K voprosu o smerdach" (1923) a "Feodaľnyje otnošenija v Kijevskoj Rusi" (1925).

Proti názorom Juškova o existencii štátnosti v Kijevskej Rusi IX. a X. storočia stáli N.L. Rubinštejn s S.V. Bachrušin. Tento charakterizoval uvedené obdobie ako počiatok rozkladu rodového zriadenia a odmietol pre toto obdobie existenciu štátneho zjednotenia východných Slovanov. Tvrdil, že až do druhej polovíny X. storočia to bolo iba kmeňové kniežatstvo, ktoré už ale v sebe obsahovalo prvky budúcej štátnej organizácie. Publikoval to v prácach "K voprosu o russkom feodalizme" (1936), "Nekotoryje voprosy istorii Kijevskoj Rusi" (1937), "Deržava Rjurikoviče j" (1938).

Nehľadiac na to, že v dvadsiatych rokoch a v prvej polovine tridsiatych rokov prevládal v historickej vede názor, že u východných Slovanov neexistoval otrokársky systém, koncom tridsiatych rokov A.V. Šestakov napiek svojmu predchádzajúcemu tvrdeniu ("Osnovnyje problemy učebnika "Kratkij kurs istorii SSSR" 1937), charakterizoval Kijevskú Rus ako štát otrokársky. V diskusii k referátu B.D. Grekova "Obščestvennyj stroj Kijevskoj Rusi" (Diskussija po dokladu akademika B.D. Grekova 4-11 ijuňja 1939) tvrdil, že zároveň s vládnucim otrokárskym zriadením v Kijevskej Rusi existovali pozostatky prvotno pospolného zriadenia, ale zároveň vznikajú aj základy feudálneho zriadenia. O existencii otrokárskeho zriadenia v starom Rusku až do XII. storočia, kedy sa začal presadzovať feudalizmus, hovorili v diskusii tak-tiež P.P. Smirnov a I.V. Kuzněcov. Výsledkom bol všeobecne prijatý záver o feudálnom charaktere spoločensko-politického zriadenia starého Ruska a to na základe diskusie a prác B.D. Grekova a S.V. Juškova (B.D. Grekov - "Feodaľnyje otnošenija v Kijevskom gosudarstve" (1937), "Byla-li Kijevskaja Rus obščestvom rabovladeľčeskim?" (1939), "Kijevskaja Rus" (1939, 1944, 1953). Ale i v nasledujúcom období preferovali niektorí vedci hypotézu o existencii otrokárskeho zriadenia v Kijevskej Rusi.

V článku "Evoljucija dani v feodaľnuju rentu v Kijevskom gosudarstve v X-XI vekach" (1936) upresnil S.V. Juškov obdobie vzniku feudálneho štátu v Kijevskej Rusi a spájal počiatok formovania feudálneho štátu s administratívno-finančnou reformou z konca X.-XI. storočia. Juškov pokračoval aj vo svojich výskumoch z dejín ruského zákonodarstva a pokúsil sa na základe marxisticko-leninskej metodológie vyriešiť "základné otázky Ruskej Pravdy". vzájomné vzťahy jej prvých redakcií, základných prameňov v práci "Russkaja Pravda kak kodex russkogo feodáľnogo prava" (1939). Podľa jeho mienky, na rozdieľ od krátkej redakcie, ktorá odrážala proces prechodu od noriem obyčajového práva k feudálnemu,

rozšírená redakcia "Russkej Pravdy" obsahovala ďalšie upevnenie a rozvoj feudálnych spoločenských vzťahov a zakotvenia privilégií.

Pri skúmaní procesu feudalizácie Starej Rusi konfrontoval S.V.Juškov bojarskú službu v XII. a XIII. storočí s analogickými javmi v západnej Európe. Študoval taktiež rané javy patronátu a výsad, pričom prišiel k názoru,že v najviac feudalizovanej časti Starej Rusi-Kijevskej, Haličsko-Volyňskej a vo Veľkom Novgorode už v XII. a XIII. storočí sa nachádzali prvky blízke západoeurópskej benefícii.

Pre výskum formovania starého ruského štátu a postupnej centralizácie považovali sovietski vedci za nevyhnutné venovať svoju pozornosť aj vývinu starých ruských miest - Tveru, Novgorodu a Pskovu. Pri rozhraničovaní spoločensko-politického zriadenia Ruska v období XII.-XVI. storočia, bádatelia až do tridsiatych rokov zvyčajne vychádzali z nesprávnej teórie M.N. Pokrovského z dvadsiatych rokov o trhovom kapitalizme, ako o osobitnej spoločensko-ekonomickej formácii. Trhový kapitalizmus sa vysvetľoval, alebo ako počiatočné štádium kapitalizmu,alebo ako prechodné štádium od feudalizmu ku kapitalizmu.V priebehu dvadsiatych rokov sa mnohokrát riešil z pozície trhového kapitalizmu problém politickej nadstavby, napr. o politickom zriadení Pskova a Novgorodu.V súhlase s touto teóriou sa stredoveké mesto s jeho rozvinutým peňažným hospodárstvom vyčleňovalo zo systému feudalizmu ako dajaké "cudzorodé teleso". Feudalizmus sa takto postavil do protipólu k nevoľníctvu. O tejto teórii sa viedla v roku 1930 diskusia na tému "Spornyje voprosy metodologii istorii. Disskusia ob obščestvennych formacijach."Táto koncepcia sa odrazila i v právnohistorickej literatúre. Na základe tejto teórie boli spracované práce S.V. Juškova "Pskovskaja "agrarnaja" revoljucija v konce XV veka" (1928), M.M. Bogoslovského "K voprosu ob otnošenijach krestjanina k zemlevladeľcu po Pskovskoj sudnoj gramote" (1928).Čo sa týka názorov uvedených v právnohistorickej literatúre, S.V. Juškov v uvedenej práci a P.A. Argunov v práci - "Krestjanin i zemlevladelec v epoche Pskovskoj sudnoj gramoty (K istorii senjoraľnych otnošenij na Rusi)" (1925) nesúhlasili s názorom M.M. Bogoslovského a M.K. Rožkova v práci "K voprosu o proischoždeniji i sostave Pskovskoj sudnoj gramoty" (1927)na právne postavenie pskovských smerdov a ostatných kategórií dedinského obyvateľstva.Juškov a Argunov považovali vzájomné vzťahy roľníka a vlastníka pôdy v období Pskovskej súdnej gramoty ako vzťahy seniorálne, oproti názorom na Slobodnú zmluvu. Tento názor zastával aj B.D. Grekov.Zdôrazňoval rozdiel seniorálnej závislosti roľníka od nájomcu a to vo svojej práci, ktorú venoval právnemu postaveniu obyvateľstva Pskova v XV. storočí "Očerki po istorii chozjajstva Novgorodskogo Sofijskogo Doma" (1927). Zároveň ale B.D. Grekov kritizoval vo svojej práci "Zemlede-

lec i zemlevladelec v Pskove XV v." (1934) S.V. Juškova pre jeho stanovisko, v ktorom dával do protikladu sociálno-ekonomické zriadenie severozápadných republík, ako trhovo-kapitalistických štátov a Moskovské feudálne kniežatstvo.

Z pozície trhového kapitalizmu sa neraz v dvadsiatych rokoch riešila otázka o politickej nadstavbe, napr. o politickom zriadení Pskova a Novgorodu. Autori prác B.D. Grekov "Revoljucija v Novgorode Velikom v XII v." (1929) a I.M. Trockij "Vozniknovenije Novgorodskoj Respubliky" (1932) považovali politické zriadenie Pskova a Novgorodu za republikánske.

Aj v nasledujúcom období, v priebehu tridsiatych rokov, zaujímali vedcov štátoprávne otázky dejín Pskova a Novgorodu.Najostrejšia polemika medzi historikmi a právnymi historikmi sa týkala právneho postavenia feudálne závislého obyvateľstva a politického zriadenia týchto miest.Touto problematikou sa zaoberalo viacero vedcov a výsledkom boli práce S.N. Valka "O drevnejších novgorodskich aktach" (1936 prednáška), "Načaľnaja istorija drevnerusskogo akta častnogo" (1937),S.N. Černova "Zametki o pskovskich smerdach i volnenijach 80 godov XV veka" (1939), N.N. Voronina "Vosstanija 60 godov XI veka v Novgorode i Vseslavova rat" (1936) a B.B. Kafengauza "Pskovskije izorniki" (1939 a J. Lurje- "Rol' Tveri v sozdanii russkogo nacionaľnogo gosudarstva" (1939).

Zároveň skúmaním obdobia Kijevskej Rusi, vývinu starých ruských miest,venovali sovietski vedci svoju pozornosť aj iným obdobiam. Bolo publikovaných veľa prác,ktoré sa týkali problémov dejín štátu a práva feudálnej rozdrobenosti a vzniku jednotného feudálneho štátu a problémom dejín ruského absolutizmu.

Koncepcia trhového kapitalizmu mala vplyv i na práce venované problémom právnej úpravy likvidácie feudálnej rozdrobenosti a vzniku jednotného Ruského štátu.V súlade s touto koncepciou tvrdil S.V. Juškov, že ak Ruská Pravda je kódexom odrážajúcim proces feudalizácie,tak Zákonník z roku 1497 odrážal počiatok boja trhového kapitalizmu s feudálnym zriadením. Analogické názory zastával aj B.I. Syromjatnikov vo svojej práci "Očerk istorii russkoj tekstilnoj promyšlennosti v svjazi s istorijej russkogo narodnogo chozjajstva" (1925) keď uvádzal,že obdobie Moskovského štátu v XVI. a XVII. storočí bolo obdobím vzniku a rozmachu trhového kapitalizmu.Juškov sa vo svojej práci "Sudebnik 1497 goda (k vnešnej istorii pamjatnika)" (1926) snažil spojiť vznik tohoto Zákonníka a zmeny v jeho obsahu so spoločensko-ekonomickým vývojom Ruskeno štátu v XIV. a XV. storočí. Charakterizoval Zákonník nie ako obyčajnú zbierku starých zákonných noriem, charakteristických pre obdobie feudálnej rozdrobenosti, ale ako právnu pamiatku, upravujúcu jednotlivé sociálne hnutie na ceste výmeny feudálnych spoločenských vzťahov vzťahmi trhového kapitálu. Podla Juškova Zákonník z roku 1497

zakotvil nové princípy Moskovského štátu,t.z. upevnil kniežaciu justíciu, zmenil charakter súdnej a administratívnej organizácie smerom k posilneniu moci veľkokniežaťa a tým upevnil proces centralizácie. Pokus S.V. Juškova charakterizovať Zákonník z roku 1497 z pozície analýzy zmien dynamiky rozvoja spoločenského zriadenia bola nepochybne krokom vpred v porovnaní s metodológiou buržoáznej právnohistorickej vedy.Juškov sa taktiež zaoberal vývojom nevoľníckeho systému v Moskovskom štáte.Tejto problematike sa venovala jeho práca "K voprosu o razvitii krepostnogo prava v Moskovskom gosudarstve v XIV-XVI w." (1938), v ktorej na základe kritiky prác B.D. Grekova načrtol základné etapy nevoľníctva v uvedenom období.

V roku 1938 vyšla učebnica sovietskeho trestného práva, v ktorej boli zahrnuté dejiny trestného práva predrevolučného Ruska a to Ruská Pravda, Pskovská a Dvinská súdna listina, Zákonník Ivana III. a Ivana Hrozného.

Ďalšou z aktuálnych otázok v sovietskej historicko-právnej literatúre dvadsiatych rokov bol predpoklad obdobia vzniku i etáp vývoja absolutizmu v Rusku. Medzi úlohy sovietskych vedcov v tomto období patrila úloha,vyvrátiť koncepciu buržoáznej historiografie o vzniku absolutizmu v Rusku ešte za vlády Ivana III.,t.z. koncom XV. a začiatkom XVI. storočia. Na tejto koncepcii,ktorá pretrvávala celé obdobie dvadsiatych rokov,stáli v tom čase ešte niektorí autori ako B. V. Titlinov, ktorý zastával názor, že idea cárskeho absolutizmu v Rusku bola prevzatá z Byzancie a to zásluhou pravoslávia "Pravoslavije na službe samoderžavija v russkom gosudarstve" (1924). Aj B.V. Titlinov tvrdil, že absolutizmus možno v Rusku datovať už od doby Ivana III., ale za najvýraznejšieho predstaviteľa absolutizmu považoval Ivana Hrozného v XVI. storočí. Ten istý názor na Ivana III. zastával aj N.N. Firsov vo svojich "Čtenija po istorii Rossii (Razvitie samoderžavija v XV-XVI vv. i revoljucija v načale XVII v." (1924).Taktiež B. Grečev ohraničil vznik ruského absolutizmu od konca XVI.storočia vo svojej práci "Russkaja cerkov i russkoje gosudarstvo v smutnyje gody" (1918).K názorom Firsova a Grečeva sa prikláňal S.F.Platonov vo svojich prácach "O vremeni i merach prikreplenija krestjan k zemle v Moskovskoj Rusi" (1922), "Socialnyj krizis smutnogo vremeni" (1924), "Ivan Groznyj (1530-1584) (1923), "Očerki po istorii smuty v Moskovskom gosudarstve XVI-XVII vv. (1937) a R.J. Vipper "Ivan Groznyj" (1922).

Prvý pokus objasniť úlohu opričniny nie ako osobitnej ustanovizne Ivana Hrozného,ale ako orgán novej štátnej správy v sústave centralizovaného aparátu moci urobil P.A. Sadikov v práci "Iz istorii opričniny carja Ivana Groznogo" (1921).S víťazstvom absolutizmu spájak vznik Moskovského štátu aj A.E. Presnjakov vo svojej práci "Moskovskoje car-

stvo" (1918), "Apogej samoderžavija. Nikolaj I." (1925),"Obrazy čelovečestva.Aleksandr I." (1924).V polovici dvadsiatych rokov prešiel A. E. Presnjakov na stanovisko marxizmu-leninizmu a z tejto pozície prehodnocoval svoju prácu.I keď podľa stanoviska kritiky sa to nepodarilo Presnjakovovi do dôsledkov, jeho práca "Moskovskoje gosudarstvo XVI-XVII vekov" (1930) a "Lekcii po russkoj istorii," t.2. "Zapadnaja Rus i Litovsko-Russkoje gosudarstvo" (1939) nestratili pre právnu históriu na význame.

Začiatkom dvadsiatych rokov pracovali sovietski právni historici okrem iného na výskume jednotlivých otázok zákonodarstva,súdu a správy z obdobia XVII.-XVIII. storočia, ktoré boli ale z väčšej časti zostavené z formálno-právneho aspektu. K takýmto možno počítať i článok N.P. Lichačeva "Novyje dannyje o Zemskom Sobore 1616 goda" (1922) a práce M.M.Bogoslovského"K voprosu o gorodskoj reforme 1699 g." (1925), "Palata ob Uloženiji 1700-1703 gg." (1927),"Petr Velikij i jego reforma" (1920), ktoré obsahovali bohatý archívny a faktografický materiál o organizácii činnosti centrálneho orgánu mestskej samosprávy v období Petra I.,o práci kodifikačnej komisie vytvorenej Petrom I. v roku 1700 a o reformách Petra I. Obdobím Petra I. sa zaoberali vo svojich prácach aj S.F. Platonov "Petr Velikij" (1926) a N.N. Pčelin "Sila i pravo v dejatelhosti Petra Velikogo" (1919), "Istorija Rossiji (s drevnejšich vremen do prejemnikov Petra Velikogo" (1924).Tieto práce boli ale spracované z pozície "nadtriedneho" charakteru absolutizmu.Je potrebné ale zdôrazniť, že odvolávajúc sa na práce K. Marxa bol N.N. Pčelin prvý, ktorý vo svojej práci "Iz istorii ekonomičeskogo razvitija Rossii v XVII veke" (1929), polemizoval s M.N. Pokrovským a N.A. Rožkovom o teórii trhového kapitalizmu a tvrdil, že je nemožné používať túto kategóriu pre rozbor javov z obdobia prvých Romanovcov.

Obdobím XVI.-XVII. storočia sa zaoberali viacerí autori vo svojich prácach. K nim treba počítať A.A. Novoseľského "Votčinik i jego chozjajstvo v XVII veke" (1929), A. Romanov "Novaja stranica iz istorii polskoj intervencii v Moskovskom gosudarstve v načale XVII veka" (1936), A.U. Zaozerského "Carskaja votčina XVII v.Iz istorii chozjajstva i prikaznoj politiki carja Alekseja Michajloviča." (1937) I.D. Martyseviča "O feodalnoj pozemelnoj sobstvennosti v Moskovskom gosudarstve XIV-XVII vv." (1938, kand. diz. práca), A. Novoseľského "Rasprostranenije krepostničeskogo zemlevladenii v južnych ujezdach Moskovskogo gosudarstva v XVII v." (1938).Problematiku Ivana IV. spracoval vo svojej práci "Rasširenije russkogo gosudarstva pri Ivane IV." (1939) S. Bachrušin. Venoval svoju pozornosť ekonomickým predpokladom vzniku ruského centralizovaného štátu, boju s pozostatkami feudálnej rozdrobenosti, zmene ruského národného štátu v mnohonárodnostný štát.

Vývoj zákonodarstva v období po Petrovi I. obsahovali práce V.I. Veretnikova "Iz istorii instituta prokuratury načala Jekaterinskogo carstvovanija" (1918) a S.V. Gotie "Iz istorii zakonodateľnoj mysli XVIII veka" (1923), "Pervyj nabrosok Jekaterinskoj administrativnoj reformy (prijekt knjazja J.P. Šachovskogo 1763 goda" (1929).

Začiatkom tridsiatych rokov mal na vývoj vedeckého bádania v problematike absolutizmu v Rusku veľmi kladný vplyv M.N. Pokrovskÿ,ktorý zrevidoval svoju teóriu trhového kapitalizmu a jeho definovanie ako samostatnú politickú nadstavbu. Na základe leninskej charakteristiky absolutizmu a feudalizmu odmietol M.N. Pokrovskÿ "samoderžavie moskovských cárov" vo svojej práci "O russkom feodalizme, proischoždenii i charaktere absoljutizma v Rossii" (1931). Podľa jeho názoru,pri obmedzení cárskej moci šľachtou a Bojarskou dumou, nemohlo sa v období moskovského kniežatstva ešte hovoriť o absolutizme,ako o ničím neohraničenej štátnej moci. Sebakritické prehodnotenia názorov M.N. Pokrovského a jeho zdôvodnenie sociálno-ekonomických a politických rozdielov medzi Moskovským cárstvom a absolutistickým impériom Petra I.,pomohli v období tridsiatych až päťdesiatych rokov vedeckému kolektívu na čele s S.V. Juškovom rozpracovať koncepciu o ruskom feudálnom štáte XVI.-XVII. storočí ako o stavovskej monarchii.

Zjednocovaciemu procesu a centralizácii ruského štátu venovali pozornosť vo svojich prácach M.K. Ljubavskij "Obrazovanije osnovnoj gosudarstvennoj territorii velikorusskoj narodnosti" (1929), V. Galkin "Sozdanije russkogo nacionaľnogo gosudarstva" (1938) a J. Zutis "Politika carizma v Pribaltike v pervoj polovine XVIII v." (1937).

V období dvadsiatych rokov sa začínali rozvíjať tvorivé diskusie a spracovávať prvé monografie o probléme etáp evolúcie absolutizmu a jeho právneho systému,s konečným výsledkom reforiem v šesťdesiatych rokoch XIX. storočia a revolúcii v rokoch 1905-1907.V polovici tridsiatych rokov bolo už rozbierané dostatočné množstvo materiálu a autori sa snažili riešiť jednotlivé problémy dejín štátu a práva predrevolučného Ruska z pozície marxizmu-leninizmu.Týmto bol položený základ pre vydanie prvých zovšeobecňujúcich prác a učebníc z dejín štátu a práva dosovietskeho obdobia.

B. VÝVOJ PRÁVNOHISTORICKEJ LITERATÚRY U NÁRODOV ZSSR

Pre národy, ktoré sa po Októbrovej revolúcii postupne konštituovali do spoločného štátu ZSSR, boli pre vývin právnohistorickej literatúry podstatné dva momenty.

Jedným bol prechod vedcov týchto národov na marxisticko-leninskú

bázu. Týkalo sa to tých národov, u ktorých bola právna história pri vedeckých inštitúciách ešte pred revolúciou. To predpokladalo vedecké zázemie na existujúcich univerzitách a taktiež publikované právnohistorické materiály a práce.

Druhým momentom bolo podchytenie právnohistorického materiálu ruskými právnymi historikmi a historikmi pre ich postupné spracovávanie u tých národov,ktoré si svoju inteligenciu začali iba vytvárať a formovať.Týkalo sa to predovšetkým národov a národností v ázijskej časti ZSSR.

Prvý moment sa týkal predovšetkým Ukrajincov, Bielorusov, Gruzínov a Arménov. Tak, ako sa to týkalo ruských vedcov,i u týchto národov bol počet vedcov, ktorí stáli na marxisticko-leninskej platforme, veľmi nízky. V týchto podmienkach bolo jednou z najdôležitejších úloh sovietskych vedcov-historikov a právnych historikov urobiť kritický rozbor z pozície marxizmu-leninizmu tých prác, ktoré boli vypracované na základe buržoázno-idealistických a formálno-dogmatických koncepcií, vytvorených pred Októbrovou revolúciou. Zároveň s touto úlohou sa začala aj výskumná práca z dejín štátu a práva vo zväzových republikách. Tak už koncom dvadsiatych rokov vydala Archeografická komisia Všeukrajinskej akadémie vied osem vydaní "Sbornikov istoriko-pravovych aktov po istorii Ukrajiny s drevnejších vremen do XIX v," V tridsiatych rokoch začal vydávať Ústav dejín AV Arménskej SSR zborníky dokumentov z dejín arménskeho národa.

Na I. Všezväzovej konferencii historikov-marxistov (1928-1929) bolo podrobené kritike i práce,ktoré sa dotýkali problémov spoločensko-politického zriadenia a práva národov Strednej Ázie,Kazanského chánstva, Arménska, Gruzínska a druhých a napísali ich vedci, ktorí síce prešli na platformu marxizmu-leninizmu, ale nezbavili sa ešte ideológie veľkoruského šovinizmu a miestneho nacionalizmu. Boli to napr. práce V. Bartolda "Kirgizy (Istoričeskij očerk)" (1927), "Istorija Turkestana" (1922), A.P. Čulošnikova "Očerki po istorii kazak-kirgizskogo naroda, v svjazi s obščimi istoričeskimi sudbami drugich tjurskich plemen" (1924), M. Cgudjakova "Očerki po istorii Kazanskogo chanstva" (1923), S.A. Jegiazarova "Issledovanija po istorii armjanskogo prava publičnogo i častnogo" (1919), A.G. Babachanjana (Leo) "Istorija Armeniji" (1917), I. Dževachišviliho "Istorija gruzinskogo prava" (1929),"Istorija gruzinskogo naroda" (1928), Šajch-Atar-Imanejeva "Musuľmanskij graždanskij juridičeskij stroj kak produkt obščestvennosti" (1926).

Okrem S.A. Jegiazarova a A.G. Babachanjana (Leo) sa zaoberal výskumom sociálno-ekonomického zriadenia starého Arménska, ale z pozície marxizmu-leninizmu J.A. Manandjan. Jeho práce sa týkali najmä roľníckeho obyvateľstva Aršakidského obdobia "Zametki o položeniji išnakanov

drevnej Armeniji v period marzbanstva" (1925),"Gosudarstvennyje nalogi Armeniji v period marzbanstva" (1926). Taktiež vydal "Materijaly po istorii ekonomičeskoj žizni drevnej Armeniji" (1927) a prácu "O torgovle i gorodach Armeniji v svjazi s mirovoj torgovlej drevnich vremen (V v. do n.e.-XV v n.e.)" (1930). Základné otázky genézy feudalizmu v Arménsku, jeho osobitosti zovšeobecnil J.A. Manandjan v monografii "Feodalizm v drevnej Armeniji (period Aršakidov i marzbanstva)" (1934) a v práci "Zametki o feode i feodaľnom vojske Parfi i Aršakidskoj Armenii" (1932). Taktiež ďalší autori venovali svoju pozornosť starým dejinám Arménska ako S. Tigranjan publikoval "Sudebnaja kniga Mchitara Goša i kniga kanonov" (1925), V. Bogoslovskij "Ob obščestvennom stroje v "nacharanskoj" Armeniji V-IX v." (1932), A. Arakeljan "Karabach do zavojevanija rossijskim carizmom" (1938) a "Prisojedinenie Karabacha k carskoj Rossiji" (1939).

Objasneniu sociálno-politických vzťahov vo feudálnom Arménsku sa venoval vo svojich prácach historik A.N. Zorjan. Boli to práce "Nalogovaja politika arabov v feodaľnoj Armeniji" (1927),"Problema Artašata, Vagaršapata i Dvina" (1935) a "Vnutriklassovaja borba v poslednem periode carstvovanija armjanskich Aršakidov" (1936).

Z gruzínskych právnych historikov a historikov sa okrem I.A. Džavachišviliho, ktorý mimo už spomínaných prác publikoval ešte "Ekonomičeskaja istorija Gruzii" (1930,1934),zaoberali sa problematikou dejín štátu a práva Gruzínska N. Berdzenšvili "Očerk iz istorii razvitija feodaľnych otnošenij v Gruzii (XIII-XVI v)" (1938) a G. Chačapuridze "Prisojedinenie Gruzii k carskoj Rossii" (1938).Ďalej to boli ešte S. Kakabadze, S. Chundadze a F. Macharadze. Boli to diela S. Kakabadzeho "Kratkaja istorija Gruzii" (1921), "Voprosy genezisa gruzinskoj gosudarstvennosti" (1924), ďalej G. Natadzeho "Kratkij sociologičeskij obzor istorii Gruzii" (1925), G.K. Soselija "K voprosu o proischoždeniji gosudarstva u kartveľskich plemen" (1931), L.M. Melikset-Beka "Vvedenije v istoriju gosudarstvennych obrazovanij Jugo-Kavkaza"(1934), S.N. Džanašija "Rodovoj stroj u gruzinskich plemen" (1932),"Proischoždenije obščestvennych klassov i gosudarstva u gruzinskich plemen" (1932), "Rannij feodalizm" (1933) a "Feodaľnaja revoľjucija v Gruzii" (1937).

Pri vytváraní ukrajinskej a bieloruskej právnohistorickej vedy vychádzali sovietski právni historici zo skúmania litovsko-ruského štátu a práva. Autori sa zaujímali najmä o otázky vlastníctva pody, sociálno-ekonomicku štruktúru politického a právneho postavenia tried podľa Litovského štatútu.Boli to práce A. Burdzejka "Zemljaulasnik i zemljarob na Litouskamu Statutu 1566" (1927),N. Vasilenko "Jak skasovano Litovskogo statuta (Z istorii kodifikacii zachidno russkogo ta ukrains-

kogo prava" (1926), O. Dobrov "Pravo neobchidnogo sladkuvanija za Litovskim Statutom" (1923), M. Dounar-Zapolski "Socyjaľna-ekonomična struktura litouska-belaruskae dzjaržavy u XVI-XVIII st." (1927), T. Zabela "Zemľjaulasnik i zemljarob po Statutu Litouskomu 1588" (1928), V.I. Pičeta "Zemeľnoje pravo u statutach 1529 g. i 1566 g." (1926), "Jurydyčnoje stanoviščа vsjako vaga naseľnictva na privatpaulasnicich zemljach k času vydanja Litouskaga Statuta 1529 g." (1928).

Výskum problematiky ukrajinskej štátnosti a jej právnych inštitútov z pozície marxisticko-leninskej metodológie sa venovali články N. L. Rubinštejna a M.E. Šajtana. Autori vo svojich prácach "Zapadnyje puti torgovli v Kijevskoj Rusi" (1925) a "Germanija i Kijev v XI v." (1927) prišli v otázke o počiatočnom období feudalizácie Kijevskej Rusi k rôznym záverom.Pod vplyvom koncepcie trhového kapitalizmu spájal N.L. Rubinštejn dejiny Kijevskej Rusi s rozvojom statoruského obchodu. Charakterizoval knieža a jeho družinu v X. storočí ako vojensko-obchodnú triedu, ktorá v XI.-XII. storočí zanecháva obchodovanie a usádza se na pôde. Obchod odumiera a začína sa rozvoj seniorálneho hospodárstva, t.z. že podľa tohoto v XIII. storočí mala Kijevská Rus vstúpiť do štádia raného feudalizmu. V protiklade s názorom Rubinštejna dokazoval M.E. Šajtan aktívne obchodné a politické spojenia Kijevskej Rusi a Západu, najmä s Nemeckom a to koncom XI. a začiatkom XII. storočia. Ale Šajtan nespájal otázku obchodu s obdobím feudalizácie Ruska.

Októbrová revolúcia znamenala obrovský prelom nielen v živote, ale i vo vede národov, ktoré začali budovať celý spoločenský, vedecký a kultúrny život na úplne nových základoch v rámci spoločenstva Sovietského zväzu. I keď niektoré národy mali za sebou bohatú históriu ako Uzbeci, Turkméni, Kazachovia,už niekoľko storočí ich spoločenský,kultúrny a vedecký život nielen stagnoval, ale upadol.Po revolúcii sa pre vedecký život nenašlo zázemie z vlastných radov inteligencie,ktorá by mohla okamžite rozvíjať vedu na marxisticko-leninských zásadách. U ostatných národov, žijúcich najmä na Sibíri,bola táto situácia ešte ťažšia,pretože tieto národy a národnosti nielenže neboli predtým formované ako samostatné štátne útvary, ale žili v kmeňových a rodových spoločenstvách. Niektorým z týchto národností pomáhali ruskí vedci vytvárať gramatiku a spisovný jazyk až po revolúcii. Treba vyzdvihnúť obrovské úsilie, ktoré vynaložili sovietski vedci pri rozpracovávaní počiatkov vedných odborov u týchto národov a národností. K týmto vedným odborom patrila i právna história. Prvé začali vychádzať práce z právnej histórie národov strednej Ázie.Už v roku 1922 vydal V. Bartalka "Istorija Turkestana. Očerk istoričeskich sudeb srednej Azii do našich dnej" a v roku 1928 autor pod značkou SEv vydal "Zametki o turkmenskom duchovenstve. Značenije zemeľno-vodnoj reformy v dele uničto-

ženija ekonomičeskich ustrojev patriarchaľno-rodovogo byta.Islam i musuľmanskoje duchovenstvo v borbe s adatom." Autor B.V. Bartaľd publikoval v roku 1925 "Tadžiki, istoričeskij očerk", D. Karp "Materialy k izučeniju rasslojenija uzbekskogo kišlaka do semejnoj reformy"(1929) a A.F. Karlužin "K istorii zavojevanija Uzbekistana carskoj Rossijej" (1939). Komplexnejším pohľadom na problematiku strednej Ázie sa zaoberali V. Černyj "O nacionaľnych gosudarstvennych obrazovanijach v strednej Azii" (1924), E.P. Pokrovskij "Razvitie vodnogo prava v srednej Azii" (1926), G. Lukaševič "Materialy Moskovskogo archiva vnešnej politiki po istorii nacionaľnoj klassovoj borby v srednej Azii i na Kavkaze" (1933), P. Ivanov "Archiv chivinskich chanov,novyje istočniki dlja istorii Srednej Azii XIX v."(1937). Baženov "Narody srednej Azii v drevnij period (VI-II veka do našej ery" (1938),S.P.Tolstov "Osnovnyje voprosy drevnej istorii v srednej Azii" (1938),S.E. Žitov "Zavojevanie srednej Azii carskoj Rossijej. Iz istorii snošenija Rossii s turkmenami v XVIII v." (1939), K. Kuldanov "K voprosu o meždуvedomstvennoj i diplomatičeskoj perepiske pered zavojevaniem Chivy" (1939)

Spracovávanie histórie a právnej histórie ostatných národov a národností v ZSSR sa začalo rozvíjať až po roku 1930.V čase pred vypuknutím druhej svetovej vojny začínali vychádzať publikácie a články, ktoré sa týkali histórie aj tých počtom najmenších národností.Pravda, boli to iba krátke náčrty spoločensko ekonomického zriadenia u týchto národností pred Októbrovou revolúciou.

Pri tomto retrospektívnom pohľade na pomerne krátke časové obdobie dvadsiatich rokov vystupuje do popredia enormná snaha sovietskych vedcov postaviť sovietsku vedu, včítane právnej histórie, pevne na marxisticko-leninské základy. Zároveň si treba uvedomiť,že tieto vedecké ašpirácie právnych historikov postaviť právnu históriu na pevné a kvalitné základy v novom spoločenskom zriadení sa odohrávali v čase,kedy každý erudovaný právnik-marxista musel byť nápomocný pri koncipovaní nových ústav jednotlivých zväzových republík,pri vypracovávaní nových socialistických právnych noriem a pri zavádzaní nového,socialistického právneho poriadku do života. Preto je dôležité upozorniť na to,aké veľké úsilie vynaložili sovietski právni historici v tejto porevolučnej dobe na zachovanie starých archívnych materiálov, pri prehodnocovaní nemarxistických prác, pri nových výskumoch a naplno rozvíjali novú, socialistickú vedu o štáte a práve a začali spracovávať dejiny štátu a práva národov ZSSR.

DEVELOPMENT OF SOVIET LITERATURE ON LEGAL HISTORY IN THE PERIOD 1917 - 1939

Katarina Zavacká

Summary

The article reviews the development of literature on legal history in the Soviet Union, produced after the October Revolution and based on Marxist-Leninist tenets. The author used some materials from the 1978 Soviet monograph "Soviet Legal History" as well as her own bibliographical notes from her study of bibliographical records in the library of the Moscow Institute of Government and Law of the Soviet Academy of Sciences. Her article covers the period 1917-1939.

In her work the author concentrated on literature in the field of legal history covering the pre-Soviet era rather than on study of the history of the Soviet state and law and the general history of government and law. Her main motivation was to point out the important fact that even in the most difficult period for the fledgling Soviet state, Soviet historians and authors specializing in the history of law did not lose their interest in the development stages of the Russian state from its very founding, and that they equally initiated the study of the same problems with respect to the other nations making up the Soviet Union.

The article has an introduction and two parts. In the first part the author discusses the development of literature on legal history in Russia, while she devotes the second part to the same literature produced by the other nations of the Soviet Union. Proceeding from a study of published literature on legal history, the author points out that as early as in the 1920´s, creative discussion began to grow and the first monographs were published on the problems of the individual development stages of absolutism, its legal system, the 19th century reforms and the 1905-1907 revolutions. In the mid-1930´s, Soviet authors began to apply the materials they had collected in discussing from Marxist-Leninist positions the individual problems of the history of government and law of pre-revolutionary Russia.

Two factor were important in the development of literature on the legal history of the other Soviet nations, namely the transition of scholars to Marxist-Leninist tenets in those nations, which had their own scientific capacity,and the elaboration of legal history problems

by Russian scholars in the case ot those nations,which had only begun to form their own intelligentsia.

The study of development of literature on legal history over the relatively brief period of two decades underlines the pronounced effort by Soviet scholars to place Soviet science, including legal history, on a firm Marxist-Leninist basis. In view of the obstacles encountered by the young Soviet state, it is also important to note the great effort made by Soviet legal historians in the post-revolutionary period to promote the new, socialist science of government and law.

ADMINISTRATIVNÍ PROBLÉMY ANTICKÉHO ŘÍMA

Milan Bartošek

Tato stať je třetí a závěrečnou částí mého pojednání o administrativě Římské říše, jehož první dvě části jsou uveřejněny v předchozích ročnících PHS.

Rozvržení této části je shodné s předchozími pro snadnější přehled o jednotlivých úsecích státní správy v různých historických údobích.

Účelem celého pojednání je upozornit na neprávem opomíjenou, ale (pro život v Římské říši stejně jako v každém jiném státě) velmi důležitou problematiku státní správy.

Tyto problémy musí samozřejmě vyřešit každá doba pro sebe způsobem, který považuje za nejvýhodnější. Protože však jde v podstatě o řešení úzkých vztahů mezi státem, sociálními skupinami, společenskými organizacemi a občany, nutně se i mezi nejrůznějšími způsoby objevují obdoby až shody. Proto se domnívám, že řešení administrativních problémů v antickém Římě nebude bez zajímavosti a užitečnosti i pro naši tak docela odlišnou dobu.

EKONOMICKO-SOCIÁLNÍ PŘEHLED

V předchozí části jsme již viděli, jak se na sklonku principátu - počínaje vládou Marca Aurelia - začínají objevovat první krizové jevy. A za další polovinu století se už Římská říše naplno zmítala v nejhlubší dosavadní krizi, která zachvátila celý její organismus.

Ještě o vládě Antonia Pia (138-161) se hovoří jako o zlatém věku Římské říše, ale od r. 235 už v ní zuřila tak zhoubná krize, že ji málem vyvrátila z kořenů.

Jak je to možné? Proč se kvetoucí dosud principát tak náhle přežil?

Prameny z této bouřlivé doby jsou poměrně chudé a nejasné, takže ponechávají do značné míry volné pole fantazii badatelů, kteří usilovně hledají příčiny této katastrofy, jmenovitě pak její hlavní pří-

činu, i když se přitom někdy uchylují k nepodloženým dohadům a domněnkám.

Jenomže příčina tak hlubokého a poměrně náhlého rozvratu nemohla být jediná. Byly zde jistě příčiny důležitější a méně důležité, ale jedině shluk mnoha závažných nepříznivých okolností mohl způsobit osudný výsledek, který známe.

Přitom je třeba si uvědomit, že konečná příčina, jež vedla k rozpoutání krize ve čtvrté dekádě 3.století, nemusela být nijak závažná, podobně jako ke strţení obrovské laviny stačil někdy jediný neopatrný krok náhodného chodce. Rozhodující nebyl tedy tento poslední úder, nýbrž celý předchozí nepříznivý vývoj, který pak už musel jednou vyvřít a vyústit ve všeobecnou zkoubu.

Výbuch velké krize způsobuje někdy kvalitativní skok v dějinách země, ale k pochopení toho, proč k němu tehdy v Římské říši došlo, je nutno zkoumat, jak výbušná situace vznikala a které náloţe to byly, jež nakonec honosnou dříve budovu principátu rozmetaly.

Snad bude nejvhodnější postupovat podle velkých oblastí státního života a sledovat, jak se v nich měnily poměry na konci druhého a na začátku třetího století.

* * *

V oblasti e k o n o m i c k é byl nejdůležitějším jevem úpadek klíčového výrobního odvětví, totiž zemědělství, způsobený zesilujícím se nedostatkem pracovních sil, nejprve v Itálii a poté i v provinciích.

Pro vyspělý otrokářský stát, jakým byla tehdy Římská říše,byl rozhodujícím činitelem počet otroků, kteří v něm byli hlavní výrobní silou. A právě v tomto směru nastával v naší době citelný výpadek. Nebylo již dřívějších velkých výbojů,které byly vždy spojeny s přílivem statisíců otroků. Nyní bylo kupovaných otroků stále méně a úměrně s tím stoupala jejich cena; převažovali už otroci narození v domě pánově (v e r n a e). To mělo za následek, že velkostatky musely nechávat část svých pozemků ladem a ostatní půdu měly hůře obdělávanou než dříve.

Sílil sice počet kolónů, formálně svobodných nájemců půdy (ale fakticky více či méně silně závislých na velkostatkářích), ovšem zdaleka ne tak, aby nahradili nedostatek pracovní síly otroků, nadto ještě mnohem levnější. Zato ubývalo svobodných drobných rolníků, kteří už nemohli vydržet soutěž velkostatků, a kromě toho množství pracovních sil neustále pohlcovala armáda.

Ochabující zemědělská výroba měla ovšem nedozírné následky, především nedostatek potravin, který přirozeně vyvolal zvyšování cen za tyto výrobky, což těžce doléhalo na nejnižší vrstvy obyvatelstva.

Nedostatek pracovních sil však zasáhl i řemeslnou výrobu a vedl obdobně k nedostatku spotřebního zboží a k vyšším cenám za ně. Přitom se nijak nezvyšovala produktivita práce,jak toho vyžadoval vyspělejší už stát se svými zvýšenými potřebami; naopak, spíše klesala.

Oslabování kupní síly obyvatelstva,vyvolané uvedenými nepříznivými jevy ve výrobě, působilo samo o sobě negativně na obchod, jemuž nyní vázl plynulý přísun zboží a který nadto musel znovu bojovat s rozmáhajícím se lupičstvím.

Bohatství z nově dobytých území již dávno přestalo plynout do Říma. Teď už byla Itálie odkázána na směnu s provinciemi, která se přesouvala v její neprospěch, protože z nich musela dovážet chybějící potraviny a zboží za vyšší ceny.Itálie se tak ochuzovala a ekonomická síla říše se přenášela do provincií, hlavně východních.

Zvýšené ceny předmětů široké spotřeby a nepoměr mezi zbožím a oběživem nutně vedly k inflaci,proti níž byla zejména chudina bezbranná. Majetné vrstvy obyvatelstva jí čelily tím, že investovaly peníze do půdy jakožto trvalé hodnoty a rozšiřovaly a zcelovaly své latifundie, třebaže část získané půdy zůstala neobdělána. Velkostatky se pak snažily vyrobit doma vše, čeho bylo zapotřebí k provozu zemědělské výroby, aby byly co nejméně závislé na veřejném trhu. Tím začal hospodářský separatismus, který směřoval k naturalizaci hospodářského života v zemi. Venkov se odvracel od měst a obě složky tím trpěly.

Nutným důsledkem uvedených okolností bylo, že příjmy státu silně klesaly, kdežto státní výdaje neúměrně stoupaly.

* * *

Oblast s o c i á l n í charakterizuje prudké zostřování antagonistických i neantagonistických rozporů mezi jednotlivými třídami a vrstvami společnosti. Napomáhala tomu i zesílená radikalizace bohatství a chudoby, jež už dosáhla neúnosného stupně: na jedné straně nečetní jedinci shromažďovali obrovské majetky a tonuli v přepychu, zatímco na straně druhé miliónové masy zcela nemajetných hladověly.

To vše lze vysvětlit jedině tím,že vládnoucí třída ztratila schopnost řídit společnost, neusilovala o žádný cílevědomý program, nýbrž jen lačně tyla ze svého majetku a starala se jen o to, aby jí její blahobyt a výsady zůstaly co možná neztenčené zachovány.

V jejím složení nastal mezitím důležitý posun. Dříve do ní provinciálové jen pronikali, kdežto nyní v ní už převládali a vnášeli do ní svou mentalitu. To byl ostatně tehdy obecný trend: tak jak římský prvek upadal, tak se provinční prvek vzmáhal: a s úpadkem střediska říše, Říma a Itálie, rostl význam provincií, jejichž vliv znenáhla převládl ve všech směrech.

Podstatně se změnil i poměr mezi městy a venkovem. Zbídačelí ven-

kované opouštěli půdu a utíkali do měst,kam je lákala snadnější obživa a pestřejší život, kde však společensky upadali, začasté až na úroveň lumpenproletariátu. Řím byl tím přeplněn jako ještě nikdy - počet jeho obyvatel přesáhl tehdy milión sto tisíc lidí. Přirozeným rubem tohoto jevu bylo vylidňování venkova se zhoubnými hospodářskými následky pro celou říši.

Do okrajových území pronikali stále více barbaři a usazovali se tam: začíná proces barbarizace Římské říše, jež pak zasahovala i do armády.

Hlavní tíhu doby a snižování životní úrovně nesly nejnižší třídy a vrstvy obyvatelstva, otroci, kolóni, svobodní námezdní pracující a zvláště chudí venkované; a ti z nich, kdo klesli již tak hluboko, že neměli co ztratit,utíkali ze svých domovů do lesů a rozmnožovali řady lupičů.

Tento neblahý vývoj začínala ještě navíc provázet korupce šířící se do veškerého dění, neklamný příznak mravního rozkladu státu.

* * *

V oblasti p o l i t i c k é vystupuje do popředí oslabování císařské moci a státní moci vůbec, jak se to nejvíce projevovalo za slabých císařů nebo dokonce za císařů-dětí, za něž vládli ministři nebo příbuzní. A když panovníci nehledali politické řešení vzniklých vnitrostátních obtížných problémů, uchylovali se k hrubé moci a veškeré hospodářské i společenské tlaky, jež vyrůstaly z nerozumného řízení státu, drželi a potlačovali ozbrojenou mocí.

Sousedé se vždycky navzájem bedlivě pozorují a tak také počínající vratkost Římské říše záhy poznali její vnější nepřátelé a proto zesilovali tlak na pohraniční provincie. Na východě to byla hlavně Perská říše, nově stabilizovaná a rozpínající se na západ. Severní část říše zase napadali stále silněji četné germánské kmeny, nejvíce Gótové na více úsecích, ale také Alamani, Frankové Bavarové aj. Všechny tyto kmeny hledaly pro sebe životní prostor, když byly ze svého původního domova vytlačovány na jih a východ. Právě v té době totiž začínalo velké stěhování národů.

Tyto různé okolnosti vnitřní i vnější povahy způsobily, že armáda začala účinně zasahovat do státního dění i do řízení státu.

Vládnoucí třída se nijak nesnažila posílit a podporovat svobodné a nezávislé rolníky z obavy, aby se pro ni nestali nebezpečným politickým protivníkem; a pokud z různých důvodů utíkali z venkova, raději je dala státem zdarma živit (f r u m e n t a t i o), ve městech a hlavně v Římě samém, jen aby je měla pod dohledem, mohla je snadno ovládat a podle potřeby s nimi manipulovat.

Panovníci, místo aby ozdravovali hospodářské poměry ve státě, za-

léčovali stávající neduhy násilným přemisťováním svobodných pracovníků, zaváděním veřejných pracovních povinností (m u n e r a), utahováním daňového šroubu a znehodnocováním měny, což ovšem hospodářskou situaci země jen dále zhoršovalo.

Celková politická atmosféra ve státě, která je rozhodující pro život občanů (neboť právě ta v praxi určuje, co se smí a co nikoli, jak se právní předpisy plní či neplní), tedy houstla a útlak širokých vrstev pracujícího obyvatelstva se stupňoval.

* * *

Ekonomické a hlavně politické vlivy silně působily na a r m á d u, která se po více stránkách silně změnila, i svým složením. Už to nebyla vlastní římská armáda, které by jen pomáhaly sbory z provincií, nýbrž armáda, složená převážně z provinciálů, do níž ještě po částech vstupovali barbaři. Tento vývoj probíhal živelně, proti všem zásadám dřívější římské vojenské politiky, vyvolán zásadní nutností, totiž nedostatkem branců z Itálie. Je pochopitelné,že za těchto okolností římský bojový duch z této armády vyvanul a že vojáci se starali hlavně o to, aby na válečných výpravách získali co největší kořist. Tím, že armáda byla rozložena v provinciích, kde odrážela útoky vnějších nepřátel, ztrácela povědomí celostátní jednoty a soudržnosti a její jednotlivé složky se začaly navzájem odcizovat.

Bojů i šarvátek bylo mnoho, lidským materiálem se zbytečně plýtvalo a za špatných hygienických podmínek kosily vojáky epidemie, jež čas od času propukaly. To mělo za následek obrovskou spotřebu vojáků na úkor pracovních sil v zázemí a tím i hospodářského života země.

* * *

Vnitřní život Římské říše,kde dříve byly n á b o ž e n s k é poměry velmi klidné,začalo navíc stále silněji rozhlodávat křesťanství. Římské pohanské náboženství nikoho neutiskovalo, lidé uctívali mnoho bohů podle své libosti, každý bůh měl své kněze, svatyně i chrámy a jednotlivé kulty si navzájem nepřekážely. Na tom se nic nezměnilo ani později, když se z Orientu šířily kulty dalších božstev.

Pohanské náboženství se nijak nedotýkalo zájmů státu a jeho kněží, naopak, státu vydatně pomáhali.

S křesťanstvím tomu však bylo jinak. Jeho jediný bůh byl v očích věřících nadřazen všem lidem i organizacím, tedy i římskému císaři a římskému státu. Proto křesťané nepovažovali pro sebe za závazné příkazy státu, pokud se neslučovaly s jejich vírou, a přísahu císaři odmítali. Tím se ovšem dostali do zásadního rozporu nejen se všemi ostatními náboženstvími, nýbrž přímo s antickým státem, tedy podle tehdejšího nazírání do politické opozice, třebas jen pasívní. Jejich kněží však vystupovali aktivně a přecházeli do stále silnějšího ideo-

logického útoku proti římské státní organizaci. To zase ze strany státu vyvolávalo zprvu nedůvěru, později pak občas vedlo - když už přetékala trpělivost nebo když došlo k nějak rušivé události - k masovému až i krutému pronásledování křesťanů. Zastrašovací účinek takového násilí byl ovšem nevalný a křesťanští kněží naopak dovedně využívali svých mučedníků k rozdmychávání nenávisti proti římskému státu v nejširších lidových vrstvách, k níž ostatně ochuzované obyvatelstvo mělo více důvodů.

A tak křesťanství přes všechna pronásledování jen získávalo a stále sílilo; tím spíše, že skutečným, skalním zastáncem pohanského náboženství byla tehdy už jen zkomírající stará římská aristokracie.

* * *

Je zřejmé, že příčiny hluboké krize 3. století,z nichž hlavní jsme zde uvedli, nepůsobily izolovaně,každá zvlášť, nýbrž souhrnně s mnoha vnitřními vazbami, kterou zhoubné krizové účinky stupňovaly až umocňovaly.

* * *

Všechny krizové jevy, které od vlády Marka Aurelia stále více sílily, propukly s plnou silou po zavraždění Alexandra Severa r. 235. Tento čin, který sám o sobě by nebyl v dějinách Římské říše ničím zvláštním, se však za dané celkové situace stal onou rozbuškou, která nahromaděné hospodářské a společenské tlaky přivedla k výbuchu.

Dynastie Severovců představovala totiž i za slabých nástupců Septimia Severa přece jen značnou autoritu císařské moci, takže pádem této dynastie padla poslední překážka a ničivá síla krize se rozpoutala naplno. Úzké vazby mezi jednotlivými jejími příčinami způsobily, že zde nešlo o krizi jen částečnou, dílčí, nýbrž že to byla skutečně druhá všeobecná krize římského otrokářského řádu, která rozvrátila Římskou říši natolik, že se po dalších padesát let zmítala mezi bytím a nebytím.

Jako když se protrhne vodní přehrada, tak tato krize strhávala s sebou a pustošila všechny hodnoty, které se jí dostaly do cesty.

Za všeobecných zmatků výroba, zemědělská i řemeslná, klesala až na minimální úroveň, ale obchod utrpěl ještě víc: na pozemních cestách řádili lupiči a neukázněné vojenské jednotky, na moři zase piráti. Tak se stalo, že namísto směny celostátní nastoupila směna toliko regionální, a to ještě silně ochromená.Znehodnocování měny přitom valem pokračovalo, takže inflace se rozbujela naplno.

Rozhárané poměry této doby a neustálé snižování životní úrovně obyvatelstva, zvláště nejchudších vrstev, vyvolávaly v život všeobecnou nespokojenost, jež pak vyúsťovala v boj všech proti všem. Majetné

vrstvy, na něž doléhal soustředěný tlak ze všech stran, musely o své výhody bojovat na více frontách.

Vražda posledního Severovce se tedy stala signálem k nelítostnému boji o moc mezi velmi početnými pretendenty, z nichž jen několik se udrželo na trůně déle než pět let, mnozí však jen několik měsíců: tak např. v r. 238 se vystřídalo šest císařů.

Císařská moc i autorita Římské říše hluboce upadly, čehož hned pohotově využívali vnější nepřátelé k zesíleným nájezdům.Okrajová území říše, v nichž se nejméně mohl uplatňovat vliv ústředí, se fakticky víceméně osamostatňovala, ba vytvářely se tam i relativně samostatné státečky.

Vliv armády zesílil natolik, že v této době vojenské anarchie byla to právě ona, jež stále nevybíravěji zasahovala do státního dění a dokonce fakticky rozhodovalo o tom, kdo bude císařem; a císařové si museli v první řadě zachovat přízeň armády, jinak byli ztraceni. Protože však se stávalo, že různé složky armády měly své vlastní kandidáty, docházelo mezi nimi i k otevřeným bojům,jež vedly k rozpadávání dřívější jednoty římské armády; pro velitele takových jednotek nebyl už rozhodujícím zájem státu, nýbrž jejich zájem osobní. Obyvatelstvo pak muselo živit vojenské jednotky, které dlely v kraji nebo jím procházely a svým pobytem jej hospodářsky ničily.

Přes nepřízeň pohanského státu a občasná pronásledování si křesťanská církev nejen udržela, nýbrž dokonce upevnila své postavení dík vynikající organizaci (vytvořené podle vzoru římského státu), rozvětvené nyní již po všech provinciích říše.

Události z krizových let 235-284 podryly, jak se dodatečně jasné projevilo, samotné základy světové Římské říše. Rozviklaly se úhelné kameny této mocnosti a uvolnily se všechny ryze římské prvky, které ji kdysi vyvolaly v život.

Všechna léta této doby ovšem neprobíhala stejně, na trůn se také dostali schopní jedinci a proto nechyběly ani vážné pokusy o nápravu. Vcelku však celé toto půlstoletí bylo údobím rozvratu, který obyvatelstvo říše nutně vyčerpával a oslaboval,takže vznikla živelná touha po zavedení nového pořádku.A k tomu bylo třeba především znovu upevnit vedení státu, císařskou moc.

* * *

Dějinný úkol vyvést Římskou říši z bahna druhé všeobecné krize římského otrokářského řádu připadl shodou různých okolností císaři Diokleciánovi (284-305); ten položil základy nového řádu (dominátu), které pak dovršil jeho důstojný nástupce Konstantin. Další panovníci na tomto jejich díle měnili už jen podrobnosti.

Diokleciánovo rázné vystoupení a jeho a Konstantinovy reformy zna-

menají stabilizaci Římské říše na nových základech a ta, i když ji provázely některé dílčí neúspěchy, umožnila ve svém souhrnu existenci říše na další staletí, což po tak dlouhé a hluboké krizi bylo státnické dílo, které zasluhuje vysokého uznání.

Stabilizace říše ovšem neznamenala návrat k dřívějšímu pořádku, nýbrž novou rovnováhu na zcela odlišných zásadách, neboť dlouhodobá krize - jak jsme viděli - starý pořádek zničila a zanechala po sobě nesmazatelné stopy.

* * *

Základní e k o n o m i c k ý problém, tj. zajištění dostatečného počtu pracovníků pro výrobu, bylo nutno nějak vyřešit. Protože otroků bylo nyní relativně stále méně a nebyla naděje, že nějací další přibudou, nezbývalo než zapojit svobodné obyvatelstvo do výroby.

Ale jak?

Cesta nějaké rovnoprávné pracovní smlouvy s podnikatelem byla pro vládnoucí třídu nepřijatelná a cesta úplného ujařmení svobodných občanů byla už dávno překonaná.Zůstaly tedy jen různé střední možnosti, pro něž vzor poskytl tehdy už se rozvíjející kolonát, tj. cesta svobody i nesvobody, totiž formální svobody, ale faktické silnější či slabší závislosti s tendencí změnit tuto závislost faktickou v závislost právní.

Šlo zde hlavně o to, aby nejen nedocházelo k fluktuacím, nýbrž aby pracovníci vůbec nesměli opustit své povolání a zaměstnání,a to nejen sami, nýbrž nakonec tak, aby toto zaměstnání zůstalo v rodině natrvalo a přecházelo z jedné generace na druhou. Byl to způsob jednoduchý, ale tvrdý a hrubý, který rozhodně nemohl přispět k rozvoji výroby; naopak, musel budit odpor a snahu vyprostit se z takové vázanosti, třebas i za cenu útěku z domova.

V zemědělství pokračovalo zcelování velkých pozemkových majetků v obrovské územní komplexy, které hospodařily prakticky soběstačně. To těžce dolehlo na svobodnou řemeslnou výrobu, která tím ztrácela odbyt, i na obchod, jehož síť byla již tak podstatně omezena, nehledě ani na zahraniční obchod, jehož obrat klesl na minimum.

Peněžní hospodářství sice docela nezmizelo, ale zdaleka již převažovalo hospodářství naturální, což pochopitelně ve svých důsledcích znamenalo hospodářský úpadek.

* * *

Radikalizace s o c i á l n í struktury dosáhla nejvyššího možného stupně. Na jedné straně stála vykořisťující třída mocných (p o t e n t e s), což byla velmi úzká skupina pozemkových magnátů, nejvyšších úředníků a vysokých velitelů, která měla vládu pevně ve svých rukou, na druhé straně bylo veškeré ostatní vykořistované obyvatel-

stvo. Společnost byla rozdělena do dvou velkých sociálních skupin. První byli h o n e s t i o r e s (vyšší třídy) s významnými osobními výsadami, druzí jen h u m i l i o r e s (nižší třídy) různým způsobem potlačovaní a vykořisťovaní. Mezi prvními byla spíše jen formálně městská šlechta, kuriálové (c u r i a l e s), protože časem musela převzít tíživou hmotnou odpovědnost za to, že všichni občané města splní své finanční povinnosti vůči státu, hlavně pak povinnost daňovou: toto břemeno, jak dále vysvitne, mělo pro kuriály katastrofální účinky. Na nejnižším stupni společenského žebříčku pak stáli otroci a hned před nimi kolóni, jejichž postavení se však prudce zhoršovalo, dokonce tak, že mnozí kolóni se pak ve skutečnosti měli hůře než samotní otroci.

U pozemkových magnátů, kteří si svým majetkem a s ním spojenou mocí zjednávali stále větší nezávislost na státu (měli i své vlastní vojenské jednotky), se vytvářely a rozrůstaly vztahy povahy feudální, takže již od 5. století můžeme mluvit o feudalizaci Římské říše.

* * *

Všeobecný centralizační trend se projevil i v p o l i t i c k é oblasti. Římská říše se přeměnila v absolutní monarchii (do značné míry podle perského vzoru), v níž jediným pánem byl císař, časem uctívaný jako pán a bůh (d o m i n u s e t d e u s - odtud také vznikl název označující celé toto údobí, dominát), s neomezenou vládou nad zemí i lidmi; proti němu pak stálo veškeré obyvatelstvo říše jako jeho poddaní.

Svou vnitřní povahou to ovšem byla vojenská diktatura, neboť armáda se stala nesporným rozhodujícím činitelem ve státě a její moc se nepodařilo zlomit ani těm nejlepším císařům.

Kromě armády se císař opíral o široce rozvětvené, ale těžkopádné úřednictvo, organizované heirarchicky a podle vojenského vzoru, jež s sebou přinášelo stále sílící byrokratismus.

Vojenská správa se definitivně oddělila od správy občanské a tím jen nabyla na významu.

Od 5. století již říše nestačila odolávat tlaku barbarů a proto jim raději dovolovala usazovat se na římském státním území v okrajových oblastech.

Takto ovšem stát, který obrovskou většinu svých obyvatel nelítostně vykořisťoval až zotročoval, měl pochopitelně jen velmi slabou sociální základnu.

* * *

Dokud byl císař v dobrých vztazích s a r m á d o u , byla armáda jeho hlavní oporou, ale tato opora byla pochybná, protože stačilo, aby se císař s ní nějak nepohodl, a už byl jeho život zpečetěn.

Od dob Diokleciánových byla armáda účelně rozmístěna tak, aby její jednotlivé sbory v okrajových provinciích střežily státní hranice, kdežto jiné, pohyblivé, se z vnitrozemí operativně přesouvaly tam, kde jich bylo nejvíce zapotřebí.

Zlé to však časem bylo s doplňováním trvale půlmiliónové armády, protože bez vážné újmy pro výrobu nestačil již dorost nejen z Itálie samé, nýbrž ani z provincií. Nezbylo tedy než sáhnout do jediné už zbývající, ale zato ohromné zásobárny sil, totiž k barbarům, a zařazovat je do vojenských jednotek.

Ale toto východisko, vyvolané naprostou nutností, bylo více než dvojsečné. Množství bylo sice možné nahradit tímto způsobem, nikoli však jakost (nemluvě ani o politické spolehlivosti těchto jednotek), totiž vojenské schopnosti, dovednost bojovat samostatně i v menších či větších útvarech, klást léčky, manévrovat atd., tedy ty vlastnosti římské armády, získané tradicí mnoha staletí, pomocí nichž Římané dobyli tolika vítězství.

Zvýšený význam armády přinesl nevyhnutelně s sebou i zlepšené hmotné postavení vojáků, což se projevilo též v četných jejich právních výsadách.

* * *

Křesťanství se po svém uznání státem (323) stalo záhy vládnoucím n á b o ž e n s t v í m a dále sílilo. Církevní organizace se vytvářela podle vzoru státu, ovšem mnohem dokonaleji, a rychle nabývala majetku. Zatímco dříve křesťané požadovali snášenlivost, nyní naopak byla křesťanská církev vysoce nesnášenlivá: kdo se jí bezpodmínečně nepodřídil, toho prohlašovala za kacíře a tvrdě pronásledovala. Podporovala stát, ale tak, aby zároveň dosahovala svého účelu a svých cílů a především si na státu vymohla rozsáhlé stavovské výsady pro své kněze. Díky vynikající kádrové politice (na důležitá místa dosazovala opravdu nejlepší síly) neznala výkyvů,nýbrž cílevědomě neustále stoupala, až se stala ve skutečnosti státem ve státě, ba nakonec si osobovala nárok na přednostní postavení ve státě.

* * *

Římské absolutní císařství bylo stále ještě státem otrokářským, ne však již v plném slova smyslu (stejně jako jím nebyl raný římský otrokářský stát, v němž otroků bylo ještě poměrně málo), neboť otroci v něm již nebyli hlavní výrobní silou. Tou se stále více stávali svobodní pracovníci, ne ovšem zcela svobodní,nýbrž různě závislí na mocných nebo zase silně omezeni právními předpisy.

V tomto hybridním postavení římský otrokářský řád dožíval, protože jeho vládnoucí třída již nedokázala ani pevně vládnout, ani úspěšně čelit masovým hnutím nespokojených a vykořisťovaných nejnižších vr-

stev společnosti (které sice neměly žádný revoluční cíl, za který by uvědoměle bojovaly, ale vládnoucí třídu nesmírně vyčerpávaly). Poslední údery germánských kmenů Západořímské říši (476) již ani nebyly vítězstvími, nýbrž spíše jen ranami z milosti, dobíjením již dávno poraženého.

Východořímská říše se udržela ještě dalších sto let až do smrti císaře Justiniána (565), ale ta už měla římský ráz jen částečně; a její následovnice, Bosporská říše, pak již s Římem neměla nic společného.

ZÁKLADNÍ RYSY DOMINÁTU

I když stát raného císařství (principát) přinesl závažné změny a novoty, přece jen organicky vyplynul z římské republiky a byl jejím přímým pokračováním. Naproti tomu absolutní monarchie (dominát) znamenala zásadní přelom spojený s odpoutáním od římských tradic a římských státoprávních prvků. Tento stát již otevřeně upustil od starobylých ústavních pojetí a ustavil se spíše jako despocie orientálního (a přesněji perského) typu. Nebyl to již stát svobodných (a v zásadě rovnoprávných) občanů, nýbrž stát patrimoniální, v němž oproti všemocnému císaři stáli jen jeho poddaní, kde všechno náleželo císaři a kde poslední a rozhodující slovo měl za všech okolností císař. Nebyla to tedy ani demokracie, ani aristokracie, ani plutokracie, nýbrž ryzí autokracie.

To vše mělo ovšem závažné důsledky ve všech oblastech státního života a především také v oblasti státní správy.

Pro absolutní císařství byla totiž státní správa mnohem důležitější než pro stát dřívějších údobí: můžeme říci, že nyní byla vystupňována až do krajnosti, neboť se od základu změnil poměr jednotlivce ke státu. Zatímco v raném otrokářském řádu byla osobní svoboda občanů nedotknutelná a za rozvinutého otrokářského řádu ji stát jako takovou alespoň v zásadě uznával, v pozdním otrokářském řádu (za dominátu) se obyvatelé Římské říše, formálně c i v e s R o m a n i , ve skutečnosti stali spíše objekty než subjekty práv. Stát nejen jejich svobodu podstatně omezil zásadou nezměnitelnosti a dědičnosti povolání, nýbrž dokonce jim ukládal přečetné dříve neznámé veřejné povinnosti a úkoly a za tím účelem vydával nesčetné příkazy a zákazy; a správní orgány je musely sledovat a jejich dodržování vynucovat.

Podobně zatímco dříve se stát nevměšoval do osobního života občanů, nyní se snažil podrobně upravit všechny sféry jejich činnosti a dohlížet na ně. Ale to vše bylo třeba neustále zařizovat, evidovat,

kontrolovat, nedodržení nařízených opatření postihovat atd., což si pochopitelně vyžádalo velmi početného správního aparátu.

Podobně jako druhá (podle významu ovšem prvá) opora císaře, totiž armáda,bylo toto úřednictvo rovněž organizováno centralisticky a hierarchicky (čímž nápadně napodobilo organizační strukturu armády), dokonce se stejným označením civilní služby jako m i l i t i a (ovšem c o h o r t a l i s či p a l a t i n a , nikoli m i l i t i a a r m a t a , kteréžto označení bylo vyhrazeno pro službu v armádě).

Tato byrokracie nevyhnutelně sklouzávala do byrokratismu s některými dalšími, závažnými a negativními jevy.Početní stav nižších úředníků se při chabé řídící práci vedoucích stále rozrůstal, až se stal přebytečným. Přitom kupní síla jejich platů klesala úměrně se znehodnocováním měny. Úředníci si to pak vynahrazovali vydíráním obyvatelstva, bezprávným vymáháním darů a dokonce i soustavou úplatků, což ovšem mravně rozežíralo stát. Nepomohlo ani kontrolování úřednictva pomocí státních špehů (a g e n t e s i n r e b u s), neboť časem i ti se dali podplácet.

Nedostatky řízení a žalostné výsledky hospodaření zakrýval stát lživou propagandou, v níž nejvyšším pojmem byla u t i l i t a s p u b l i c a (veřejné blaho), které masám namlouvala, že všechno, i nepopulární opatření a neustálá omezování,se dálo vlastně v obecném zájmu a nikoli, jak tomu bylo ve skutečnosti, z naprosté neschopnosti řízení a ve prospěch vládnoucí třídy.

Je jen s podivem, že stát takto řízený vydržel celá dvě staletí než padl.

DIOKLECIÁN A KONSTANTIN

Nástup D i o k l e c i á n a k moci byl náhlý a neočekávaný. Nikdo přece nemohl předvídat, že císaře Cara zasáhne v srpnové noci r. 283 blesk, že jeho syn a nástupce Numerianus bude hned příštího roku zavražděn a že císařem se nestane druhý a dokonce starší syn Carův a jeho spoluvladař Carinus, nýbrž jeden z vojenských velitelů.

Proto Dioklecián stál v r. 284 před zcela novou a zvláštní situací, kdy toliko na něm bylo ukázat, zda je či není schopen Římské říši vládnout. Boje zuřily na všech stranách, uvnitř říše i vně,a tak bylo jeho prvořadým úkolem vojensky porazit všechny vnější i vnitřní nepřátele. Tyto boje zabraly Diokleciánovi plných dvanáct let, ale to ještě neznamená, že správu říše ponechával v té době volně běžet jako dosud běžela a bez jakýchkoli změn. Ovšem, za daných okolností se těmto otázkám mohl věnovat jen "za pochodu", tak jak mu to okamžitě možnosti dovolovaly.

Z otřesných zkušeností posledních padesáti let, naplněných sveřepými boji mezi četnými pretendenty na trůn a zákeřnými vraždami císařů, muselo pro Diokleciána vyplynout jednoznačné poučení, že totiž nejnaléhavějším úkolem doby bylo spolehlivě chránit osobu panovníka a v zárodku znemožňovat uzurpace, což byly vlastně dva velmi obtížné úkoly vojenské, politické, ale také správní.A pak zde bylo ovšem celé obrovské pole problémů z celé oblasti státní správy, které volaly po vyřešení nebo dořešení.

Ukázalo se, že Dioklecián byl nejen znamenitým vojevůdcem (který úspěšně zakončil všechna svá vojenská tažení), nýbrž i velmi schopným organizátorem, který si dobře uvědomoval hlavní obtíže doby, který sice nemiloval překotné změny,ale který dovedl prosadit i nové a smělé řešení naléhavé otázky, pokud toho bylo opravdu třeba. Nezavrhoval všechno, co bylo před ním, nýbrž dovedně využíval starších prvků a přizpůsoboval je pro nová opatření podle svých představ, neváhal však rázně se vypořádat s dosavadním stavem, který již nepovažoval za žádoucí.

Je pochopitelné,že Dioklecián neměl a ani nemohl mít hned zpočátku připraveno nějaké jednotné a ucelené pojetí státní správy, vcelku i v podrobnostech, je však zřejmé, že se k takovémuto pojetí postupně propracovával, neboť dílo, které po sobě zanechal, o tom svědčí zcela přesvědčivě, i když své reformy mohl uskutečňovat až teprve když zajistil říši mír a i když se mu nepodařilo dovést všechna zamýšlené řešení až do konce.

Jakkoli byl Dioklecián novátorem v četných a také velmi důležitých směrech, přece jen v zásadních otázkách "římskosti" říše zastával názory spíše konzervativní: lpěl na římské povaze celé říše a zvláště její armády, na římské kultuře, na latině (kterou dal zavést jako povinný úřední jazyk i ve východní části říše) a vůbec dával přednost západní části říše před částí východní.

Naproti tomu K o n s t a n t i n se zcela odpoutal od starořímské tradice a přiklonil se k východní části říše s její civilizací helénistickou. Na Východě také založil druhé hlavní město říše, nazvané po něm C o n s t a n t i n o p o l i s , a křesťanství nepronásledoval, nýbrž naopak křesťanskou církev podporoval. Byl to on, kdo tvrdě prosazoval v Římské říši absolutní monarchii orientálního řažení, jak to také dobře odpovídalo jeho kruté povaze, jíž padlo za oběť mnoho lidí, o nichž se domníval, že mu překážejí, také četní osobní přátelé a dokonce i jeho manželka a syn (což ovšem nijak navadilo křesťanské církvi, která ho bez rozpaků posmrtně prohlásila za svatého).

Pokud však šlo o reformy státní správy, Konstantin se jeví jako

dovršitel Diokleciánova díla. Protože však je v pramenech z této doby mnoho mezer, nemůžeme často dobře rozlišit, kam až sahá podíl Diokleciánův a kde začíná podíl Konstantinův. Proto se také hovořívá - a do značné míry právem -o reformách Diokleciána a Konstantina jako o společném díle, i když se všeobecně uznává, že vlastním tvůrcem a zakladatelem dominátu byl Dioklecián.

Podle známého výroku Ammiana Marcellina, že (se císař Julián vyslovil, že) Konstantin byl "n o v a t o r t u r b a t o r q u e p r i s c a r u m l e g u m e t m o r i s a n t i q u i t u s r e c e p t i" však někteří badatelé považují Konstantina za většího reformátora než Diokleciána a dokonce i autor nejnovějšího monumentálního díla o římské ústavě De Martino hodnotí Konstantinovy reformy jako pronikavější než reformy Diokleciánovy. Ale všechny takové názory lze stěží přijímat bez výhrad a bez bližšího vysvětlení.

Není pochyb o tom, že oba císařové byli velikými reformátory a že oba budovali na díle svých předchůdců. Je také pravda, že Dioklecián se dopustil více státnických chyb než Konstantin. Ale nelze přitom pustit se zřetele podmínky, za nichž oba jednali. A tu je třeba uvážit, že Dioklecián budoval za podmínek mnohem obtížnějších, že si z díla svých předchůdců přebíral méně prvků a že kvalitativně vytvořil více nového.V zásadě je jistě důležitější a významnější vytvořit něco užitečnějšího, co zde dosud nebylo, než takové nové dílo jen zdokonalovat nebo i částečně měnit. To je dobře vidět právě v oblasti státní správy, zkoumáme-li v tomto rámci (pokud to lze bezpečně doložit) podíl Diokleciánův a podíl Konstantinův, jak o tom bude dále řeč.

Konstantinovi rozhodně nelze upřít vytvoření některých hodnot kvalitativně nových. Tak např. změna pravomoci p r a e f e c t a p r a e t o r i o z osobní na územní vedla ve svých důsledcích k rozdělení říše na Západořímskou a Východořímskou. Nebo celkové postavení císařovo: zatímco Dioklecián je chápal spíše jako novodobou obdobu pravomocí starořímského krále, teprve Konstantin mu dal ráz všemocí tvrdého samovládce orientálního vzoru, příznačný pro údobí dominátu. Ale ze všeho nejvýraznější byla Konstantinova zcela odlišná církevní politika: zatímco Dioklecián lpěl na pohanství a na pohanském státním kultu jako na náboženském základu Římské říše, namířenému proti křesťanství, Konstantin naopak přijal křesťanskou církev jako svého nejmocnějšího pomocníka.A právě on vtiskl říši natrvalo pečeť státu ryze absolutistického a teokratického. Jenomže tím vším Konstantin zasel zároveň do říše zárodky a prvky,které ji nakonec zevnitř rozhlodávaly a posléze vydatně přispěly k její zkáze.

Pro další osudy Římské říše je však podstatné, že od doby Konstantinovy se celá stavba dominátu již rýsuje naprosto zřetelně jako uza-

vřený celek ve všech základních rysech, takže Konstantinovi nástupci měnili na této stavbě pouze tu a tam některé dílčí řešení při zachování celkového rázu dominátu.

Přejděme však nyní od obecné charakteristiky ke konkrétním otázkám, abychom viděli, před jakými problémy Dioklecián stál a jak je řešil on a jak jeho nástupci.

ÚSTŘEDNÍ SPRÁVA

Za principátu se ústřední správa dopracovala značných úspěchů a již sama okolnost, že Římská říše žila tehdy plnokrevným životem, je toho nejlepším důkazem. Na základech vybudovaných Augustem se ústřední správa mohutně rozvinutla a vcelku zdárně plnila své úkoly.

Nedostatky zde ovšem byly a časem se jasně projevily. Každý z vysokých správních funkcionářů měl na starosti toliko jediný správní úsek, který nijak nenavazoval na úseky jiné, ať byly jejich správní úkoly sebe bližší. Kromě toho stále ještě vedle sebe fungovali noví císařští úředníci a bývalí republikánští magistráti, což často zavdávalo podnet ke dvoukolejnosti, nejednotnosti nebo nepřehlednosti ústřední správy. Kromě toho se u správních úředníků prolínaly úkoly správní s úkoly vojenskými, což v mnoha případech vedlo ke značným nesnázím.

Za velké krize 3. století se uprostřed všeobecných zmatků tyto negativní prvky a rysy jen prohloubily, takže ústřední správa, životně důležitá pro chod impéria, vázla.

Dioklecián, za zcela změněných poměrů, stál tedy před úkolem dosavadní nedostatky odstranit a ústřední správu pozdvihnout na vyšší stupeň.

Jak si však měl počínat? Měl ponechat i nadále dvoukolejnost správních orgánů císařských a republikánských nebo ji nějak vylepšit nebo překonat? Měl ponechat jen císařské úředníky a nějak jejich pravomoci pozměnit či doplnit? Nebo měl celý dosavadní systém zrušit a nastolit systém nový, který by se těsně přimykal k novým poměrům?

Rozvážný praktik Dioklecián postupoval podle své osvědčené uvážlivé metody. Na jedné straně vytýčil několik nových vůdčích zásad, na nichž trval, že totiž veškerou správu, a tedy zejména ústřední správu nutno odmilitarizovat (tj. zbavit správní orgány vojenských pravomocí), sjednotit, hierarchicky uspořádat a za vedoucí funkcionáře dosadit lidi zkušené a schopné. A na druhé straně si dobře rozvážil, co z dřívějšího stavu by mělo zůstat a v jaké podobě.

1. Dominus

Především zde byla otázka státoprávního postavení římského císaře.

Dioklecián otevřeně zavrhl dřívější pojetí panovníka jakožto principa, totiž kamuflovaného republikánského magistráta, nadaného formálně jen vyšší autoritou než jaká příslušela ostatním magistrátům. Pro Diokleciána byl panovník skutečným císařem, vladařem s mocí nijak neomezenou, opravdový d o m i n u s , svrchovaný pán nad celou říší i veškerým jejím obyvatelstvem,stále však vladař římského typu. Ustanovením se císař stával vyvolenecem (pohanských) bohů, což navenek projevil tím, že se zahalil do nachového roucha.

A jako všemocný císař nemá žádné přesně vymezené pravomoci, vládne prostě absolutně. Proto také státní správu řídí v nejvyšší instanci, rozhoduje všechny zásadní otázky z této oblasti i - pokud to uzná za vhodné - kteroukoli jinou otázku podružnější.

Jenomže v Diokleciánově pojetí nevládne císař jediný, nýbrž kolegium císařů, nejprve dva a po skončení obranných válek dokonce čtyři, a to tak, že dva mají vyšší titul Augustus a dva titul nižší, Caesar, jakoby augustové byli otci svých cézarů; přitom asi za dvacet let se měli augustové sami vzdát trůnu, na jejich místa měli nastoupit dosavadní cézarové, nyní už jako augustové,a ti si zase sami měli vyvolit své cézary. Tak se měla zároveň vyřešit i nástupnická otázka automaticky a bez politického otřesu,který dosud provázíval změny na trůně, a tím i vyloučit nebezpečí potenciálních uzurpátorů. Pro ustanovení cézarem měly být výlučně rozhodující vynikající osobní vlastnosti a schopnosti vyvolených, nikoli jejich rodové výsady nebo příbuzenské svazky.

Kolegium císařů, navazující na vzory z doby principátu (např. "d i v i f r a t r e s" Marcus Aurelius a Lucius Verus), bylo tedy jakousi vzdálenou obdobou kolegia republikánských magistrátů, avšak obdobou skutečně jen vzdálenou, protože nyní zde chyběly důležité omezující zásady annality a intercese: každý z císařů byl totiž ve své oblasti po dobu své vlády, která nebyla předem nijak omezená, svrchovaným a zcela nezávislým pánem, takže žádný z členů kolegia nesměl do jeho opatření zasahovat.

Tento ryze racionální a teoreticky bezvadný systém, zvaný v literatuře jako Diokleciánova tetrarchie, se však v praxi neosvědčil,právě pro výběr nikoli nejvhodnějších osobností a zhroutil se ještě za života svého tvůrce.

Již za principátu,nejdříve za Domiciána (81-96) a později za Aureliána (270-275) se objevila pojetí panovníka jako "pána a boha" (d o m i n u s e t d e u s). Tím spíše byl tak nazýván císař za

dominátu. To odpovídalo orientálním názorům a zvykům, ale oficiální stanovisko bylo jiné. Dioklecián tvrdil, že moc mu odevzdal Iuppiter a odtud se zval Iovius (a všemožně pěstoval kult Jovův, s jeho obrazem dal razit množství mincí, jemu zasvěcené chrámy dal postavit v Nicomedii, kde byl prohlášen za císaře a v Saloně (Splitu), kde dal vybudovat obrovský císařský palác); Konstantin zase,když už se přimkl ke křesťanství, že je vyslancem Boha na zemi (nyní však už Boha křesťanského) a proto že mu přísluší božské pocty.

Vše, s čím přicházel za dominátu císař do styku,se stávalo posvátným (s a c r u m) a urážka císaře se stala nejtěžším zločinem vůbec (s a c r i l e g i u m). Pro křesťanskou církev bylo ovšem zbožnění císaře za jeho života nepřijatelné, ona uznávala císaře jen za božího zástupce na zemi.

V dalším se prolínala a doplňovala pojetí pohanská a křesťanská a posléze převládlo pojetí křesťanské s konečným výsledkem, že podle božského řádu je jediným správným státním zřízením monarchie a jako je jediný Bůh, tak také má být jediný vladař na zemi, vykladač božské vůle.

Pravidelným řešením nástupnické otázky byla pak d e s i g n a t i o , jíž dosavadní císař určil svého nástupce, a kterou v Západořímské říši potvrzoval senát aklamací, kdežto ve Východořímské říši konstantinopolský patriarcha korunovací. Protože se císařovo charisma nutně vztahovalo i na syna panujícího císaře, převládal při dezignaci nejčastěji princip dynastický.

2. Consistorium

Dioklecián, který byl synem prostého dalmatského lidu a jen dík svým mimořádným schopnostem se vypracoval od píky, byl vlastně samouk a praktik, ale protože byl inteligentní, znal dobře meze svých možností a pochopil také, že pro rozhodování o odborných otázkách a vůbec pro úspěšné řízení říše potřebuje spolehlivé osobní rádce.

Tím ostatně navazoval na dávnou římskou tradici, podle níž už republikánští magistráti mívali svůj poradní sbor, c o n s i l i u m . Ale také principové používali takových služeb,nejdříve svých osobních přátel a známých, které ovšem povolávali, jen když to uznali za vhodné. Teprve od Hadriána můžeme mluvit o stálé císařské radě složené z vybraných státem placených jedinců, mezi nimiž význačné postavení měli vynikající klasičtí právníci.

Konsílium pracovalo v sekcích a řešilo přednostně otázky justiční a administrativní. Jeho stanovisko mělo ovšem sílu hlasu toliko po-

radního, takže princeps si zachovával volnost rozhodování a také někdy jednal proti doporučení konsília.Dobří principové se všam míněním své rady řídili - připomíná se výrok Marka Aurelia: "Je spravedlivější, abych já následoval rady tolika přátel, než aby tolik přátel následovalo vůli mne samého."

Dioklecián tedy mohl pokračovat ve šlépějích svých předchůdců nebo dokonce předchozí vzor vystupňovat a vytvořit ze své rady státní instituci s přesně vymezenou kompetencí. On se však rozhodl pro pružné řešení, které lépe odpovídalo duchu doby a změněným podmínkám vlády: vytvořil si kolem sebe poměrně úzký sbor vynikajících pracovníků, které svolával, kdykoli toho bylo třeba.

Na znamení nového poměru vladaře k poddaným museli při jednání všichni členové rady stát okolo sedícího císaře a odtud se tento nový druh císařské rady zval c o n s i s t o r i u m . Je pravděpodobné, že stálými členy konsistoře byli čtyři hlavní dvorští úředníci (m a g i s t e r o f f i c i o r u m , q u a e s t o r s a c r i p a l a t i i , c o m e s s a c r a r u m l a r g i t i o n u m a c o m e s r e r u m p r i v a r u m a v i c a r i u s a c o n s i l i i s s a c r i s , nikoli však p e a e f e c t i p r a e t o r i o (jejichž pravomoc Dioklecián záměrně oslaboval), kteří přicházeli do konsistoře vždy jen od případu k případu na zvláštní pozvání.

Dioklecián potřeboval pomoci konsistoře hlavně v odborných otázkách justičních a administrativních, méně v otázkách politických a vojenských, jimž sám dobře rozuměl.

Později se počet členů konsistoře (nyní už zvané s a c r u m c o n s i s t o r i u m) zvyšoval. Přicházeli tam p r a e f e c t i p r a e t o r i o , vojenští velitelé i nižší státní funkcionáři. Stálí členové rady se nazývali c o m i t e s c o n s i s t o r i a n i .

Jádrem konsistoře byla a r c a n a c o n s i s t o r i i , početně omezený kroužek nejvýznamnějších rádců, jimž císař nejvíce důvěřoval a s nimiž projednával nejdůležitější nebo nejchoulostivější otázky.

Rozsah projednávaných otázek se podstatně rozšířil, vlastně až na celou oblast řízení státu. Zvláště důležité místo měly otázky vysoké politiky.

3. Comitatus

Za principátu byl císařský dvůr přirozeně v Římě, ale Dioklecián, který dlel neustále v poli, byl zvyklý řešit všechny problémy opera-

tivně; proto nemohl potřebovat pomocníky, kteří by zůstali na jednom místě vzdáleném od něj stovky a stovky kilometrů,kam by mohl zajíždět jen občas, a to ještě bylo nejisté. Proto se rozhodl vozit celý svůj dvůr s sebou na všechny válečné výpravy spolu se svou tělesnou stráží a početnými vojenskými jednotkami,které tvořily jádro jeho operativní armády, elitní a velmi mobilní. Podle tohoto způsobu se jeho dvůr i s vojenskými jednotkami označoval jednotným názvem c o m i t a t u s (průvod), vojska samotná zpravidla c o m i t a t e n s e s .

Císařský dvůr sám o sobě nebyl nijak nepatrný, neboť kromě jiného zahrnoval vlastně všechny orgány ústřední správy uspořádané jako zvláštní úřady. Také v tomto směru budoval Dioklecián na díle svých předchůdců, jež podle nových potřeb doplnil a zlepšil. Hlavní císařské úřady převzal z dob principátu, ale jejich početní stavy udržoval stále v mezích účelnosti a možností svého komitátu.

Postupem času však tyto úřady živelně narůstaly až nad únosnou míru. Z původního operativního nástroje řízení,jaký Dioklecián zamýšlel a jaký uskutečnil, se stala obrovská a těžkopádná byrokratická mašinerie, která špatně plnila své poslání a své úkoly a nadto byla velmi nákladná.

Podle hodností se císařské úřednictvo členilo na víceméně uzavřené kategorie.Zvláštní a výsadní postavení měli úředníci nejvyšších stupňů s tituly i l l u s t r i s , s p e c t a b i l i s , c l a r i s s i m u s a p e r f e c t i s s i m u s .

V čele hlavních ústředních správních úřadů stáli m a g i s t e r o f f i c i o r u m , který požíval zvláštní důvěry císařovy, velel jednotkám jeho tělesné stráže a bezpečnostní policie (pečlivě vybírané a g e n t e s i n r e b u s , jejichž počet vzrostl až na tisíc mužů) a řídil dvorní ceremoniál, poštovní službu, státní zbrojní díly atd., zejména pak císařské kanceláře (s c r i n i a), jejichž vedoucí se podle toho zvali m a g i s t r i s c r i n i i (byli to m a g i s t e r e p i s t u l a r u m , m a g i s t e r l i b e l l o r u m , m a g i s t e r m e m o r i a e , m a g i s t e r r e i p r i v a t a e , m a g i s t e r s a c r a r u m c o g n i t i o r u m , později prostě podle kanceláří jež řídili (tj. s b e p i s t u l i s , a l i b e l l o r u m apod.); nově ještě mezi nejvýznamnější přistoupila kancelář a d i s p o s i t i o n i b u s , jejímž úkolem bylo plánovat veškerou činnost celého císařského dvora;

q u a e s t o r s a c r i p a l a t i i , "ministr spravedlnosti", hlavní právní poradce císařův, pořizoval návrhy zákonů a rozhodnutí soudních i správních - císař mu někdy delegoval svou nejvyšší soudní pravomoc; jeho pomocníky (a d i u t o r e s) dodával m a g i s t e r o f f i c i o r u m ze svých kanceláří;

c o m e s s a c r a r u m l a r g i t i o n u m , "ministr financí" hlava finanční správy a státního pokladu,nazývaný tak proto, že nejprve zařizoval císařovy dary úředníkům a vojákům; dozíral na řádný odvod daní a v oblasti finanční správy vykonával jurisdikci jako odvolací instance, a to v i c e s a c r a (tj. bez možnosti dalšího odvolání k císaři); jemu podléhala státní pokladna (f i s c u s), státní mincovny, doly, zahraniční obchod aj,;

c o m e s r e r u m p r i v a t a r u m spravoval část císařova majetku zvanou r e s p r i v a t a C a e s a r i s , kam spadaly zejména císařské domény;

p r a e p o s i t u s s a c r i c u b i c u l i , vrchní císařský komorník, jímž býval obvykle eunuch a intimní přítel císařův, nabýval postupně s "orientalizací" císařského dvora stále silnějšího postavení.Pomocí svých podřízených zajišťoval řádný chod služeb v celém císařském paláci, též při dvorním ceremoniálu, pečoval o císařovu šatnu a ložnici - jen pro zachování ticha kolem císařových komnat sloužily tři dekurie zřízenců (s i l e n t i a r i i).

Každý z vedoucích dvorských úředníků měl k ruce početný sparát podřízených zaměstnanců (o f f i c i u m), který časem narůstal a v některých případech dosahoval i několika set členů. Vedoucí úředníci nebyli zpravidla a ani nemuseli být práva znalí a proti jim poměhali přísedící (a d s e s s o r e s), přibíraní z řad advokátů (a d v o c a t i) byli v té době vysoce váženou stavovskou skupinou právníků).

Podrobný seznam všech císařských úředníků se nazýval l a t e r c u l u m , měl zvláštní oddělení pro nejvyšší úředníky (l a t e r c u l u m m a i u s) a zvláštní pro úředníky podřízené (l a t e r c u l u m m i n u s).

ÚZEMNÍ SPRÁVA

Na svých četných válečných taženích se Dioklecián osobně přesvědčil o tom, že dosavadní členění Římské říše, tak jak vznikalo živelně dobýváním dalších a dalších území, již naprosto nevyhovuje. Provincie byly zcela rozdílné svou velikostí i významem, což samo o sobě ztěžovalo, ne-li znemožňovalo jednotnou a řádnou územní správu říše. Vedle provincií malých a méně významných existovaly totiž provincie obrovské a zvláště důležité pro celou říši, v nichž bylo nutno umisťovat silné vojenské jednotky, což přirozeně vyvolávalo odstředivé síly, možnosti vzpoury proti Římu a vystoupení pretendentů-uzurpátorů proti panujícímu císaři.

Kromě toho dřívější důvody pro výsadní postavení Itálie jakožto

mateřské země oproti celému ostatnímu území říše a zčásti i Říma jakožto hlavního a sídelního města již dávno odpadly.

Za těchto okolností neměl Dioklecián ani mnoho na vybranou, protože zachovávat dosavadní stav by znamenalo uzavřít cestu zdravému vývoji a vystavovat se krajnímu nebezpečí. Proto se rozhodl uskutečnit v oblasti území správy říše zásadní reformy.

4. Roma, Constantinopolis

Z tohoto hlediska byla pro Diokleciána nejméně naléhavou otázka Říma, který ztratil mnoho na svém dřívějším významu, protože už nebyl sídelním městem. Byl vzdálen od míst, kde bojoval Dioklecián, pro něhož byla vhodnější jako nové sídelní město podstatně dostupnější Nicomedia u Marmarského moře. Také ostatní tetrarchové měli svá sídelní města (Sirmium, Milán, Trevír).

Ale Řím nebyl už ani střediskem hospodářského života říše, který na Západě slábl, kdežto na Východě se držel na výši. Městu, v němž stále ještě žila nejbohatší pozemková aristokracie (a utrácela tam výnos svého majetku), zbyla jen veliká rozloha, obrovský počet obyvatel (který podle některých odhadů dosahoval dvou a půl miliónů lidí) a slavná minulost. Protože jeho ustálená a početně dobře vybavená městská správa vcelku vyhovovala, Dioklecián ji ponechal i nadále v činnosti. Zůstali i nižší správní úředníci a některé dosavadní výsady města jako bezplatné rozdávání obilí a masa nejchudším vrstvám obyvatelstva.

Z republikánských magistrátů ponechal Dioklecián málo významné správní úkoly jen prétorům a kvestorům. Konzulové zůstali sice velmi vážení, ale jen jako nositelé vznešeného titulu a vysoké funkce, která však ve skutečnosti byla zbavena veškeré politické moci.

Podobně si zachoval senát, dík obrovskému majetku svých členů, důstojné společenské postavení a z jeho řad vybíral císař vysoké státní funkcionáře. Senát směl i nadále zasahovat do různých otázek správy města, ztratil však jakýkoli vliv na politické události říše.

Tento stav se upevnil po r. 326, kdy Konstantin založil na Bosporu nové hlavní a zároveň sídelní město nazvané po něm Constantinopolis (jinak zvané též R o m a n o v a). Jeho správa se časem zcela přizpůsobila svému vzoru, správě Říma. Obě města si byla navzájem rovnocenná a jejich senáty vykonávaly prakticky toliko funkce městské rady.

I když Constantinopolis nedostihla Řím svým rozsahem a počtem oby-

vatelstva, jako hlavní a sídelní město celkově silnější Východořímské říše svým politickým vlivem Řím daleko předstihla.

5. Provincia, dioecesis, praefectura

K radikální přeměně dosavadního členění státního území Římské říše, tj. k přervání dávnověkých vztahů a svazků všeho druhu, bylo třeba administrativní odvahy a Dioklecián tuto odvahu měl.

Namísto dřívějších zcela nesourodých celků nastolil členění nové, jednotné a účelné, v němž už nebylo místo pro dosavadní rozlišování mezi provinciemi senátními a císařskými. Smyslem tohoto opatření bylo postavit všechny provincie na přibližně stejnou úroveň,což zaručovalo lepší administrativní pořádek: provincie byly nyní řádově menší a proto snáze ovládatelné, vybavené jen nezbytným počtem vojenských a policejních sil, jejich místodržící měli menší pravomoc a tím se stali závislejší na císaři. Do této jednotné soustavy provincií začlenil Dioklecián i Itálii, která tím ztratila své dřívější výsadní postavení.

Protože těchto nových administrativně stejnorodých provincií,které se staly základními články státní správy, bylo nyní mnoho, zřídil nad nimi Dioklecián správní jednotky vyššího stupně, diecéze, z nichž každá zahrnovala více provincií, a nad těmi ještě prefektury jako správní jednotky třetího stupně vždy s několika diecézemi.

Celý tento jednotný systém nevznikl ovšem najednou,nějakou celistvou správní reformou,nýbrž vyvíjel se postupně podle potřeby a nikoli bez dočasných zvratů. A právě z toho, jak takto po částech jeden kamének po druhém zapadal do celkového obrazu, je vidět, že Dioklecián zde postupoval podle předem promyšleného pojetí, že již při prvních úpravách provincií měl na mysli jejich budoucí celkovou a jednotnou soustavu, která se pak znamenitě osvědčila. Na tom nic nemění skutečnost, že v některých případech došlo i k opravám: naopak, ty jen dokazují, že Dioklecián - právě tak jako umělec, který neváhá pozměnit části svého díla,s nimiž není spokojen - usiloval o co nejdokonalejší uskutečnění svého administrativního záměru.

V čele provincie stál místodržící s různým titulem podle významu provincie a podle jeho dosavadních hodností. Nejvyšším druhem místodržících byli p r o c o n s u l e s , kteří spravovali tři nejvýznamnější a stále ještě privilegované provincie (Africa, Achaia, které podléhaly ilýrskému p r a e f e c t u p r a e t o r i o , a Asia, jež podléhala přímo císaři); nižším druhem místodržících byli c o n s u l a r e s (nyní ovšem i takoví, kteří skutečnými konzuly

nikdy nebyli) a nejnižším c o r r e c t o r e s a p r a e s i - d e s .

Pravomoc všech místodržících byla výlučně civilní, některé vojenské úkoly plnili jen výjimečně.

Jejich základní povinností bylo udržovat v provincii klid a pořádek a dodávat do ústředí předepsané daně.Za těmito účely museli často jezdit po provincii, osobně kontrolovat řádný chod správy a na místě odstraňovat všechny závady a řešit závažné problémy, pokud se vyskytly. Pro vyřizování administrativních záležitostí měli své o f f i - c i u m s patřičným množstvím pomocných sil.

Dosavadní sněm provinciálů, zvaný c o n v e n t u s , který fakticky vyřizoval samosprávnou agendu, přeměnil Dioklecián v řádný provinční orgán, který měl užitečnou činnost konventu posílit a pozdvihnout na vyšší kvalitativní stupeň. Tento dobrý záměr však nepřečkal éru Diokleciánovu.

Na začátku Diokleciánovy vlády bylo jen 31 provincií,na konci jeho života už 87 a tento jejich počet dále vzrůstal: v r. 369 jich bylo 113 a na začátku 6. století přes 120!

Zřízením vyšší správní jednotky, diecéze (d i o e c e s i s), sledoval Dioklecián myšlenku vyrovnat a sjednotit správu Římské říše a urychleně vyřizovat nejdůležitější záležitosti. Diecézí bylo dvanáct: Oriens, Pontica, Asiana, Thracia, Moesiarum, Pannoniarum, Britaniarum, Galliarum, Viennensis, Italiciana, Hispaniana a Africae. Každá z nich měla více provincií a nejvíce ze všech Oriens, v níž se jich udává až devatenáct a mezi nimi - Libia superior (Cirene), Libia inferior, Thebais, Aegyptus Iovia, Aegyptus Herculia, Arabia, Arabia Augusta Libanensis, Palaestina, Phoenicia, Syria Coele, Augusta Euphratensis, Cilicia, Isauria, Cyprus, Mesopotamia, Osrhoene.

Během 4. století došlo k některým změnám, hlavně v rozdělení diecézí. Itálie, která ztratila téměř všechny své dřívější výsady, především osvobození od daní,zahrnovala i s ostrovy jedenáct provincií - Venetia et Histria, Aemilia et Liguria, Alpes Cottiae, Flaminia et Picenum, Tuscia et Umbria, Campania et Samnium, Apulia et Calabria, Lucania et Bruttii, Corsica, Sardinia, Sicilia - které jen zčásti navazovaly na dřívější r e g i o n e s (viz předchozí stať). Později byl tento počet ještě zvýšen na 17 provincií, jež byly ovšem v průměru menší než byl průměr ostatních provincií. V této diecézi se ještě rozlišovaly dvě části, totiž severní (Italia annonaria a Italia suburbicaria).

V čele každé diecéze stál v i c a r i u s .

Nad diecézemi vznikly na počátku 4. století jako správní jednotky třetího stupně prefektury (za republiky termín p r a e f e c t u r a

označoval - jak jsme viděli - obvod více měst, v němž působil p r a e f e c t u s i u r e d i c u n d o), doložené teprve za Konstantina. Zřejmě se však přinejmenším připravovaly již za Diokleciána, protože se úzce přimykaly k velké Dioklecián ově ústavní reformě, zvané tetrarchie, tj. spoluvláda čtyř císařů, z nichž každý měl u sebe jednoho p r a e f e c t a p r a e t o r i o , tehdy ovšem jen jako osobního zástupce císařova.

Prefektury za dominátu již znamenají jasně vymezenou územní správní jednotku. Byly čtyři, na západě Italia a Gallia, na východě Illyricum a Oriens (později počet prefektur klesl na tři, ale zase se ustálil na čtyřech) a každá z nich zahrnovala diecéze a provincie, které byly v jejím obvodu.

Tato správní organizace s rozčleněním na prefektury,diecéze a provincie se udržela až do zániku Římské říše.

6. Praefectus praetorio

Již za principátu byl tento funkcionář - jak jsme viděli v předchozí části - nejmocnějším mužem v říši po císaři a užíval také nejvyšších titulů (e m i n e n t i s s i m u s , e x c e l l e n t i s s i m u s , g l o r i o s i s s i m u s , m a g n i f i c e n t i a aj,). Někteří z nich pak z této funkce vystoupili přímo na císařský trůn (tak Macrinus r. 217, Philippus Arabs r. 244 nebo Carus r.282). Diokleciánův přímý soupeř Arrius Aper tak tak že neuchvátil nejvyšší moc a ostatně není ani jisté,zda sám Dioklecián nezastával tuto funkci (jak by se dalo soudit z toho, že p r a e f e c t u s p r a e t o r i o dostával někdy o r n a m e n t a c o n s u l a r i a a že Dioklecián se při svém prvním konzulátě označoval jako c o n s u l II.

Ať tak či onak, Dioklecián zřejmě spatřoval ve funkci gardového prefekta skryté nebezpečí pro sebe a proto ji několika důmyslnými opatřeními omezil, hlavně tím, že vojenského velitele přeměnil na úředníka v podstatě civilního a že ho z ústředí přesouval do územní správy.

Za Diokleciána byl p r a e f e c t u s p r a e t o r i o kromě svých důležitých funkcí v soudnictví a stále ještě ve vojenství (ručení za dobrý stav armády) hlavou veškeré správy své oblasti se zvláště významnou odpovědností ve správě finanční. V pojetí Diokleciánově působil každý ze čtyř prétoriánských prefektů u svého císaře (augusta či cézara) v jeho osobním zastoupení.

Konstantin dovršil Diokleciánův záměr tím, že zbavil prefekta ja-

kékoliv vojenské pravomoci a tímto omezením na sféru výlučně civilní ho učinil pro císaře méně nebezpečným. I tak byl p r a e f e c t u s p r a e t o r i o stále ještě nejvyšším funkcionářem po císaři (třebaže čestný titul konzula se považoval za přednostní), sídlil většinou ve stejném městě jako císař a s jeho zmocněním vykonával též nejvyšší jurisdikci (v i c e s a c r a).

Nad svými podřízenými úředníky měl kázeňskou pravomoc, ale na jmenování hlavních z nich směl podávat císaři jen své návrhy. Císař mu však zpravidla delegoval pravomoc vydávat obecné právní normy. Svůj úřad nastupoval zpravidla po úspěšném vykonávání jiných vysokých funkcí, ba i po konzulátu, a byl nositelem nejvyšších titulů,nosil nachový pláš až po kolena a jen jeho psací náčiní ze zlata vážilo 50 kg!

Jeho administrativní pravomoc, zahrnující celou oblast správy,byla ve sféře finanční ještě rozsáhlejší než za principátu, od dohledu nad vikářem a nad mírem v zemi (i v ohledu náboženském) až po kontrolu dopravy, cen na trhu, ba i soukromého života úředníků. Ku pomoci v úředních věcech měl početné o f f i c i u m .

Takové postavení si p r a e f e c t u s p r a e t o r i o zachoval po celou dobu trvání Římské říše a fungoval úspěšně i v Byzantské říši, jak o tom svědčí skutečnost, že v Řecké sbírce 168 novel, která vznikla za Tiberia II. (578-582) figurují vedle novel Justiniána, Justina II (565-578) a Tiberia II. také tři edikty p r a e f e c t a p r a e t o r i o .

7. Vicarius

Dioklecián, aby dále oslabil moc p r a e f e c t a p r a e t o r i o , pozměnil postavení jeho zástupce (a g e n s v i c a s p r a e f e c t i p r a e t o r i o), který dříve fungoval jen když prefekt nebyl přítomen nebo když bylo třeba zařídit něco důležitého ve vzdálených končinách.

Dioklecián však postavil vikáře v čelo diecéze a vybavil ho mimořádnými pravomocemi. Nyní už nepodléhal v žádném směru prétoriánskému prefektovi, nýbrž byl přímo odpovědný toliko císaři, který ho také jmenoval (jako muže své zvláštní důvěry).

Jeho hlavním úkolem bylo kontrolovat provincie a podávat císaři spolehlivé zprávy o skutečné situaci v každé z nich. Ve své diecézi měl obdobné postavení jako prefekt ve své oblasti.Podléhali mu všichni místodržící v diecézi kromě z privilegovaných provincií (Africa, Asia, Achaia); není ovšem pochyb o tom, že ani ti nepřehlíželi skutečnost, že za vikářovými projevy v diecézi stojí sám císař.

Když se po vládě Konstantinově ustálila územní organizace Římské říše s prefekturami a diecézemi, vystupoval už zase vikář jen jako prefektův zástupce, takže v jeho přítomnosti pozbýval své pravomoci.

Vikář měl titul p e r f e c t i s s i m u s , později c l a r i s s i m u s , ba i s p e c t a b i l i s . Dohlížel hlavně na to, aby místodržící jeho diecéze konali řádně své povinnosti,aby svou pravomoc nepřekračovali, aby fungovaly dodávky do Říma i zásobování obyvatelstva, aby správně probíhal odvod branců atd.

Byl povinen cestovat po diecézi, nikoli však častěji než dvanáctkrát do roka (protože cesty s jeho průvodem byly nákladné); Theodosius I. dokonce pohrozil vikářskému úřadu pokutou 50 liber zlata za překročení tohoto zákazu.Podobně za nedostatečnou péči o císařské paláce hrozila vikáři pokuta 30 liber zlata. I z toho je vidět, jak v pozdním dominátu silně poklesla státní disciplína, když bylo nutno hrozit tak ostrými tresty.

Po ukončení svého úřadu musel vikář zůstat ještě 50 dní ve svém dosavadním sídle, aby se mohl odpovídat za své činy a bránit proti případným stížnostem.

8. Civitates

Ve světové Římské říši hrála města za principátu prvořadou úlohu jakožto střediska hospodářského života.

Padesát let všeobecné krize 3. století však vážně narušilo nebo i zničilo všechny důležité hospodářské vztahy a vedlo k tak hlubokému úpadku provinčních měst, hlavně na Západě, že se z nich až na několik výjimek už nevzpamatovala. Tomuto neblahému osudu odolalo jen málo velkých měst,která na sebe strhla dosavadní výrobní a obchodní styky. Na Západě to byly zejména Augusta Treverorum, Ravenna,Aquileia a Carthago, na Východě hlavně Alexandria a Antiochia.

Právní postavení provinčních měst se vcelku vyrovnalo, protože odpadla m u n i c i p i a a dosavadní rozdíly mezi městy se setřely. Odpadly však také dřívější městské svobody, které se už neshodovaly s režimem absolutní monarchie.Městské komicie docela zanikly a prostí občané tak přestali mít vliv na veřejné záležitosti.

Stát tvrdě vymáhal své stále se zvyšující požadavky, aby mohl krýt své obrovské výdaje a nijak nebral ohled na to, zda je města stačí uspokojovat. Císařské orgány, které měly městům pomáhat, se nakonec staly jejich metlou: vyvýšily se nad městské magistráty a posléze samy rozhodovaly všechny důležité otázky městské správy.

Zatímco dřívější c u r a t o r e s r e i p u b l i c a e se

omezovali na kontrolu městské administrativy, zvláště finanční, nynější c u r a t o r e s c i v i t a t i s , jmenovaní císařem na návrh kurie, si osobovali stále širší pravomoci, až se stali ve skutečnosti rozhodujícím orgánem města, který řídil nejen zásadní otázky finanční správy, nýbrž i městskou policii, ba i přípravné soudní úkony včetně vyšetřování a zatýkání.

Novým císařským orgánem byl d e f e n s o r c i v i t a t i s (zvaný též d e f e n s o r p l e b i s), zřízený proto, aby chránil drobný lid před útlakem a újmami ze strany mocných (p o t e n t e s). Proto jeho pravomoci byly velmi široké, sahaly od drobné jurisdikce až po částečnou pravomoc policejní, zákroky proti pohanům, péči o cesty, dohled nad trhy i různá opatření ve finanční správě a v nesporném soudním řízení. Jenomže těmto rozsáhlým formálním pravomocím neodpovídala jeho skutečné moc, protože d e f e n s o r se neopíral o patřičný mocenský aparát, jímž by mohl čelit tlaku mocných, takže ani nemohl splnit své poslání.

Podstatně se k horšímu změnila situace městských radních, kteří nyní tvořili zvláštní třídu. Zatímco za principátu měli ve městě nadřazené postavení s četnými výhodami a výsadami, nyní - přestože patřili mezi h o n e s t i o r e s - se jejich funkce stala spíše tíživým břemenem.

Městský senát tvořili nejbohatší měšťané, zprvu výlučně se značným nemovitým, později i movitým majetkem. Dříve do tohoto senátu přicházeli bývalí městští magistráti, kdežto nyní naopak městským magistrátem se stával jedině někdo z členů kurie. Kromě toho se členství v městském senátě stalo dědičným v mužské linii.

Hlavním úkolem radních bylo vybírat a odevzdat daně za celé město, přičemž, pokud se něčeho nedostávalo do předepsané částky, museli to jako kolektiv nahradit ze svého.

Kromě veškeré odpovědnosti za městskou správu měli kuriálové ještě četné další povinnosti vůči občanům města, tak hlavně pokud šlo o veřejné práce, udržování ulic, vodovodů, služeb, zásobování, cen, veřejné hry, delegace k císaři, výpravy v zájmu města nebo státu atd.

Uvnitř městského senátu byla omezená skupina nejvýznačnějších radních, zvaných p r i n c i p a l e s , kteří se stali skutečným řídícím orgánem městské samosprávy, přičemž ovšem hlavní břemena přenášeli na bedra ostatních neprivilegovaných členů městského senátu.

Za těchto okolností není divu, že kuriálové, utlačováni mocnými, ožebračováni státem a nenáviděni obyvatelstvem, hledali všechny možné cesty, jak se vymanit z tohoto jha a postavení někdy až zoufalého, a v krajním případě prostě útěkem z města.

Posledním dobrým hospodářem z principů byl Antonius Pius, který raději vyjednával než válčil a který se přidržoval osvědčené Tiberiovy zásady, podle níž dobrý pastýř ovce (tj. provincie) stříhá,ale nesdírá z nich kůži. A výsledkem jeho hospodaření bylo, že skončil svou vládu s velkým přebytkem ve státní pokladně (prý 675,000.000 denárů).

Ale již jeho nástupce, "filozof na trůně" Marcus Aurelius stačil nejen všechny jeho úspory utratit, nýbrž i - ne zcela svou vinou - ještě navíc přivodit značný státní deficit. Tento nepříznivý vývoj pak dále pokračoval a ani ráznému Septimiu Severovi se jej nepodařilo zastavit. A padesát let hluboké krize, jež řádila ve 3. století, dílo finanční zkázy už jen dokonalo.

Dioklecián, když nastoupil na trůn, snadno zjistil, že státní finance Římské říše jsou v troskách. Muselo mu být jasné, že měla-li se tato říše udržet, bylo naprosto nutné uvést její peněžní hospodářství zase do pořádku.

Jenomže, jak?

Jedno bylo jisté, že nadále se už nedalo hospodařit po staru se složitou soustavou nepřímých daní, která předpokládala prosperující hospodářství ve státě, protože celkové podmínky, za nichž Augustův fiskalismus dobře fungoval, se postatně změnily.

A druhou konstantou bylo, že v dané rozvrácené situaci nemohla k opravdové nápravě stačit pouhá finanční opatření, byť sebe důraznější, nýbrž že bylo nutno od základů přebudovat celý chod státu a tak ho přizpůsobit novým hospodářským a společenským poměrům. Ne tedy nějaké řešení dílčí, nýbrž jedině řešení komplexní mohlo Římskou říši nově stabilizovat. Ozdravit státní finance tedy znamenalo ozdravit napřed celý státní aparát. Proto všechny Dioklecián ovy reformy státní správy spolu úzce souvisejí a každé zlepšení kteréhokoli úseku znamenalo zároveň zlepšení finanční situace ve státě. Tím spíše na sebe úzce navazují všechny reformy finanční správy samé.

Z toho je patrno, před jak obrovským úkolem Dioklecián stál a jakého nesmírného úsilí a velkého důvtipu bylo zapotřebí ke splnění takového úkolu, a to dokonce za podmínek, kdy ještě říše tvrdě zápasila o bytí a nebytí. A Dioklecián potřebnou energii a nezbytné schopnosti zvládnout tento mimořádně náročný úkol skutečně měl. Protože však za tak svízelných podmínek kráčel po nových cestách, nemohl vždy přesně předvídat konečný dopad svých opatření, musel často i improvizovat, takže není divu, dopustil-li se při tom i některých dílčích chyb, jež se pak projevily v bližší či vzdálenější budoucnosti.

9. Měna

Jestliže Traianus zvýšil příměsi jiných kcvů ve stříbrných mincích o 5% a jestliže Marcus Aurelius, tísněn nedostatkem peněz zaviněným sice úspěšnými, ale dlouholetými a státní pokladnu vyčerpávajícími válečnými taženími, v nich snížil obsah stříbra o 8%, mohlo se to stále ještě považovat za opatření přechodná nebo aspoň nepříliš závažná. Jenomže znehodnocování měny stále pokračovalo, protože hospodářské poměry v říši se nezlepšovaly, nýbrž naopak silně zhoršovaly. Působilo zde několik nepříznivých okolností, z nichž hlavní byly patrně tyto:

doba hospodářské konjunktury, jež vyvrcholila za vlády Antonina Pia, ustala a ustoupila hospodářské rovnováze, která však netrvala dlouho. Zbohatlíci z předchozí doby blahobytu tyli ze svých majetků a netoužili po nových a riskantních podnicích, což mělo za následek značný pokles investičních záměrů a investiční činnosti, ochabování výroby a začátek zhoršování hospodářského stavu říše;

uvnitř státu byl sice poměrně klid, ale zato v okrajových provinciích se neustále válčilo a tyto vlastně už trvalé boje citelně vysávaly státní pokladnu;

za válek v Malé Asii vypukl v římské armádě zhoubný mor, který se brzy rozšířil do celé říše.Morová epidemie kosila nepřehledné spousty lidí, pustošila celé kraje, zasadila říši těžké rány a nakonec zahubila i Marka Aurelia samého;

přitom státní výdaje se neustále zvyšovaly pro rostoucí náklady na armádu, úřednictvo, veřejné stavby a přepych císařského dvora, který prudce stoupal, zejména za vlády dynastie Severovců, kteří pocházeli z Východu, považovali se za "pány světa" a požadovali pro sebe pocty a orientální nádheru tomu odpovídající.

Další skok při znehodnocování měny, tentokráte už závažného dosahu, učinili Septimius Severus snížením stříbra v denárech na polovinu hodnoty z doby Neronovy, a zvláště Caracalla ražbou dvoudenárů, zvaných podle něho a n t o n i n i a n i , které obsahovaly už jen třetinu neronovské hodnoty.Další velká devalvace nastala za Galliena, kdy stříbrné mince klesly na pouhou čtvrtinu původní hodnoty a ta se zakrátko snížila dokonce na pouhé dvě procenta. Tyto mince už byly jen slabě postříbřené, takže po kratším upotřebení se ukázalo, že jsou vlastně měděné. A právě stříbrné mince byly nejdůležitější, protože pomocí nich se uskutečňovala drtivá většina všech obchodů a jakmile tyto peníze ztratily důvěru obyvatelstva, nastala pochopitelně panika, jež vyústila v úplnou anarchii cen. Zlaté mince měly pak hodnotu nikoli nominální, nýbrž určovanou podle váhy kovu a jeho okamžité ceny.

Aurelianus se pokusil ozdravit měnu novými mincemi (zvanými konvenčně podle jejich označení XX I) v hodnotě pěti denárů a s větším množstvím stříbra, ale marně.

Hodnota ántoniniánů klesala dále, až se nakonec počítaly na celé sáčky (f o l l e s), v nichž jich bylo úředně vyznačeno 3.125; týmž termínem se pak označovala nová měnové jednotka f o l l i s , čímž vznikl tento poměr peněžních jednotek: 1 a u r e u s = 25 stříbrných denárů = 1.200 f o l l e s .

Za této situace, kdy peněz bylo mnohem více než výrobků, se Římská říše dostala do inflační spirály, která se točila stále rychleji, protože příčiny, které ji způsobily, trvaly i nadále a dokonce ještě sílily, zvláště za velké krize 3. století.

Nechyběly sice ani pokusy o nápravu, jako byl pokus Aureliánův s devalvací denáru na 1/20 dosavadní směnné hodnoty, ale protože taková administrativní opatření nebyla provázena ozdravěním celého státního hospodářství, musela nutně ztroskotat.

Dioklecián,který usiloval o komplexní řešení všech neduhů a obtíží státní správy, se domníval, že po ukončení válek nastala konečně doba vyřešit v takovém širokém rámci i měnovou otázku.

Aby docílil zásadní, opravdovou měnovou reformu, dal razit nové plnohodnotné mince: zlatý a u r e u s v hodnotě 1/60 římské libry (5,45 g), stříbrný a r g e n t e u s v hodnotě 1/96 libry římské a mince měděné, jejichž nominální hodnota převyšovala hodnotu použitého kovu, takže stát se za ně musel zaručovat dalšími finančními opatřeními.

Jenomže Dioklecián vedle těchto nových a hodnotých mincí ponechal v oběhu i nadále nehodnotné mince staré, takže jeho velmi hodnotné mince zlaté a stříbrné mizely z oběhu; lidé je raději roztavovali na pruty a ty pak zakopávali do země.

Konstantin se poučil z tohoto nezdaru a zavedl nové mince v tomto poměru: zlatý s o l i d u s = 24 stříbrných s i l i q u a e = 400 měděných f o l l e s . Touto novou reformou se mu podařilo na celých dalších sedm století stabilizovat zlatou měnu. Naproti tomu hodnota stříbrných a měděných mincí dále klesala: ještě ve 4. století se za s o l i d u s platilo 6 000 měděných denárů,kdežto v dalším průběhu pokračovalo zhroucení těchto mincí tak, že se nakonec jeden s o l i d u s vyvažoval až miliony denárů.

Není pochyb o tom, že tento vývoj podstatně přispěl k šíření naturalizace celého hospodářství říše za dominátu. Stát přijímal daně raději v naturáliích a sám zase rovněž v naturáliích vyplácel státní zaměstnance. Jen nejvyšší úředníci a důstojníci směli dostávat místo naturálií peněžité částky (tzv. a d a e r a t i o), což jim umožňo-

valo různé machinace, tak zejména tím, že si vynutili peníze ve vyšším kurzu, zatímco zboží nakoupili za normální ceny, takže jim z toho vyplynul další slušný zisk jakožto i n t e r p r e t i u m .

10. Ceny

Za ničivé všeobecné krize 3. století se inflační spirála cen roztočila v inflační vír,v němž ceny za spotřební zboží všeho druhu stoupaly do závratné výše. Tomu bylo už nutno učinit konečně přítrž, aby nedošlo k úplnému hospodářskému rozvratu říše.Otázka cen úzce souvisela s podnikanými měnovými opatřeními a naopak. Správně mělo jít jedno ruku v ruce s druhým,ale za tehdejších poměrů to prostě nebylo možné. Právě nesoulad měnových opatření Diokleciánových s vývojem cenové hladiny na trzích zboží způsobil neúspěch jeho měnové reformy.

Pořádek v cenách bylo tedy nutno udělat, ale jak?

Dioklecián byl výborný vojevůdce a znamenitý organizátor,ale nebyl ekonom a stěží lze předpokládat, že mezi jeho spolupracovníky byl nějaký praktik tak zkušený, aby mu mohl předložit kvalifikované návrhy v oblasti cen. A zatím se cenové poměry dále zhoršovaly: nesmí se totiž zapomínat na to, že tehdy jako vždy v rozháraných obchodních podmínkách vedle normálního, oficiálního trhu, který přece jen podléhal jakési státní a veřejné kontrole, vznikl a bujel černý trh, který různými nekalými cestami stahoval nedostatkové zboží, využíval obrovské poptávky a nepatrné dodávky, a tak čile a vydatně cizopasil na oslabeném státním hospodářství, čímž ho jen dále podrýval.

Dioklecián, když už v říši nastalo alespoň relativní uklidnění politické i vojenské, se rozhodl k ráznému administrativnímu řešení cenové otázky. Vydal totiž r. 301 svůj proslulý edikt o cenách (e d i c t u m d e p r e t i i s r e r u m v e n a l i u m), který jednotně pro celou říši stanovil maximální ceny za zboží všeho druhu a maximální odměny za četné druhy služeb, též za výkony příslušníků svobodných povolání, mezi něž patřili i a d v o c a t i . Edikt obsahoval též přísné sankce proti těm, kdož by překročili stanovenou maximální výši cen nebo služeb;za zvláště přitěžujících okolností hrozil provinilci dokonce trest smrti.

Císař vycházel ze skutečnosti, že stát měl k dispozici obrovské množství potravin,které získával z pozemkové daně a z výnosu státních domén,a že též státní dílny vyráběly množství spotřebního zboží, takže jen z těchto tří zdrojů bude možno dostatečně uspokojovat aspoň základní potřeby obyvatelstva.

Přitom se však dopustil vážného nedocenění skutečného hospodářské-

ho stavu říše, patrně pro nedostatek spolehlivých informací o rozhodujících ukazatelích.

Především výroba ze státních dílen byla přece jen omezena na určité spotřební předměty, takže všechny ostatní musela dodávat svobodná výroba, kterou stát nechtěl a ani nemohl přímo ovlivňovat.

Dále plynulé zásobování obyvatelstva potravinami a spotřebním zbožím předpokládalo stejně plynulou zemědělskou i řemeslnou výrobu a tento požadavek byl v oněch stále ještě pohnutých dobách prostě neuskutečnitelný.

Jednotná úprava kterékoli oblasti má značné výhody, ale musí se zakládat na vhodných podmínkách. A domnívat se, že výrobní poměry, výrobní náklady, jakost zboží, doprava materiálů, hodnota služeb atd. jsou přibližně stejné v celé říši nebo že lze existující rozdíly překlenout jednotnými cenami a odměnami bylo klamnou iluzí, která musela vést k hořkému rozčarování.

A konečně skutečnost, že v říši obíhalo (nových i starých) mincí mnohem více než odpovídalo množství výrobků, sama o sobě hnala ceny nahoru, a dokud takový stav trval, žádné administrativní opatření nemohlo tento nepříznivý vývoj změnit.

Uvážíme-li dopad všech těchto (a zřejmě i jiných důležitých) okolností, pak snadno pochopíme, že Diokleciánův cenový edikt musel jako norma trvalé povahy ztroskotat. Přes nejpřísnější sankce ceny dále stoupaly, od krajních trestů bylo nutno pro masové živelné porušování této normy upouštět a nakonec již za pouhé čtyři roky nezbylo než celý edikt zrušit.

I tak však, přes celkový neúspěch, se Diokleciánův cenový edikt v literatuře hodnotí pro svou neobyčejnou šíři (téměř tisíc obšírných položek) i velkolepé pojetí jako nejdůležitější ekonomicko-sociální norma antické doby.

V dalším se ceny znovu vyvíjely živelně, ruku v ruce se znehodnocováním stříbrných a měděných peněz.

Jakousi odpomoc hledalo obyvatelstvo v tom, že výrobky více měnilo než prodávalo, takže okamžitá situace na trzích zboží vždy rozhodovala o výši cen a odměn za služby.

11. Daně

Byly-li všechny Diokleciánovy reformy státní správy důležité, pak jeho reforma daňové soustavy byla snad ze všech nejdůležitější, protože na ní přímo závisela další existence Římské říše.

Za principátu byly podstatnou a rozhodující složkou státních příj-

mů nepřímé peněžní daně, které měly co nejdokonaleji postihnout majetek a výdělek poplatníků.

Celá tato složitá soustava ovšem předpokládá kvetoucí hospodářství nebo aspoň zdravé hospodářské poměry, pevnou hodnotu peněz a rovnováhu mezi penězi a materiálními hodnotami.

A právě tyto předpoklady se od konce 2. století rozviklávaly a za hluboké krize 3. století docela odpadly. Když se měna rozkotala a peníze ztrácely vůčihledně cenu, vybírání daní bylo nutno tomuto stavu neustále přizpůsobovat, tj. peněžité částky zvyšovat, což muselo vést k nepořádkům, zmatkům a hospodářským otřesům.

Zde tedy byl Diokleciánův úkol velmi obtížný: měly-li se vyvodit náležité závěry z celkové podstatně změněné situace (přičemž bylo zejména důležité znehodnocení měny, rozvrat dosavadní daňové soustavy a zrušení rozdílu mezi Itálií a provinciemi), pak se císař musel odhodlat k řešení novému a zároveň pokud možno bezpečnému, které by uvedlo celou daňovou soustavu do pořádku a zajistilo její další nerušený vývoj.

A Dioklecián takové nové a vhodné řešení nalezl. Opíral se přitom o tři hlavní zásady, že totiž základem jeho nové daňové soustavy bude pozemková daň vybíraná zásadně v naturáliích, že daně již nebudou poplatkem vnuceným poraženým národům, nýbrž zákonným příspěvkem veškerého obyvatelstva říše na úhradu státních a veřejných výdajů a konečně že výše této daně bude pečlivě a podrobně odstupňována podle patřičných ukazatelů.

Jinak však, pokud jde o podrobnosti celé této úpravy, existují četné a také zásadní pochybnosti, protože Diokleciánova daňová reforma byla přes svou ideovou jednoduchost pri provádění v praxi velmi složitá, už svou přípravou; a kromě toho prameny jsou v tomto směru tak rozporné, že je velmi nesnadné, ne-li nemožné, dopídit se bezpečných poznatků o jednotlivých dosud nejasných otázkách.

Tato nesnáz dopadá do značné míry na výklad celé finanční správy za dominátu, neboť přesto, že jde o odvětví vrcholně důležité (což dokazuje např. spousta císařských konstitucí z této oblasti, jež obsahuje C o d e x T h e o d o s i a n u s), mnoho otázek zůstává stále ještě nevyjasněno.

Tak hned ústřední pojem při zdaňování venkovských pozemků, i u g u m (vlastní význam: jho, spřežení) není naprosto jednoznačný. Někteří starší badatelé se domnívali, že je to vlastně pojem shodný s pojmem i u g e r u m , a tedy plocha tak veliká, jakou může zorat jeden muž s jedním spřežením za jeden den (tj. přibližně délky 240 a šířky 120 stop, asi 1/4 ha). Hlubší rozbor pramenů však ukazuje, že zde nešlo o zdanění pracovní síly člověka, nýbrž o zdanění půdy ja-

kožto nejdůležitějšího výrobního prostředku s náležitým zřetelem na její zvláštní vlastnosti v každém konkrétním případě. Jinak tomu bylo na lepší či horší půdě, jinak v nížině nebo na horách, jinak při pěstování obilí,vína či oliv atd. Tak např. i u g u m normální půdy na vinicích činilo 5 jiter,na polích v nížině 20, na horách 40 (a při horší půdě až 60) jiter.

I u g u m tedy byla jakási abstraktní daňová jednotka, která měla poplatníkovi za normálních okolností dát přibližně stejný výnos, ať šlo o jakýkoli druh zemědělské výroby. Protože touto daní, zvanou obvykle i u g a t i o (někdy však i jinak, zejména c a p i t a - t i o t e r r e n a) měla být podchycena veškerá venkovská zemědělská půda, na opuštěné pozemky (jichž počet byl příznačný pro hospodářské poměry na venkově a pro nespokojenost majitelů půdy) uvalil stát nucený pacht podle helénistického vzoru a s řeckým názvem e p i - b o l é .

Souhrn objektivních ukazatelů pro stanovení této daňové jednotky se neustále měnil a proto finanční úřad určoval i u g u m pro každý rok zvlášť; císař pak stanovil výši daně za každé i u g u m . Obojí rozhodnutí, jak rozpis finančního úřadu, tak i císařský edikt se zvaly i n d i c t i o .

Pozemková daň velmi přispěla k naturalizaci celého dominátního hospodářství.Jeho výhodou byla stabilizace hospodářských poměrů, protože zásobování měst, udržování armády, platy nižšího úřednictva aj., toho všeho se již nedotýkaly výkyvy v oblasti měny, cen a dopravy. Nevýhodou však bylo přibrzdění jakéhokoli hospodářského pokroku a značné ochuzení veškeré hospodářské činnosti.

Pozemková daň byla sice daní hlavní a nejdůležitější, nikoli však jedinou.

Obyvatelé měst ve věku od 14 (ženy od 12) do 65 let, kteří neměli pozemky venkovské, nýbrž jen městské, a ti, kdo měli majetek jen movitý, byli povinni platit daň osobní, c a p i t a t i o p l e - b e i a . Také zde základní termín, podle něhož se daň nazývala, c a p u t , označoval nikoli jedince, nýbrž opět jen abstraktní daňovou jednotku,jež podchycovala přibližně stejně výnosné zdroje příjmu. Tato daň byla ovšem každoročně nově rozepisována a byly od ní osvobozeny (nebo méně zdaněny) některé sociální skupiny, především vojáci a duchovní, dále pak vdovy, starci, děti.

Existovalo též zdanění kolónů pracujících v zemědělství (c a p i - t a t i o h u m a n a) i zdanění dobytka (c a p i t a t i o a - n i m a l i u m), obojí rovněž podle abstraktního měřítka předpokládaného normálního užitku vyplývajícího z jejich činnosti.

Stanovit úhrnnou částku daní bylo výsostným právem císaře. On roz-

dělil tuto celkovou částku do prefektur a prétoriánské prefekty zmocnil aktem zvaným d e l e g a t i o , aby částky, které připadaly na jejich prefektury, rozepsali na provincie jim podléhající a jejich místodržící zase dále na provinční města. Těm pak zůstala, jak jsme viděli, vlastní péče, odpovědnost a ručení za úhrnný odvod daně, to vše už nemohli přesunout na nikoho jiného.

Rozvržení daně na jednotlivce se dělo podle výsledků cenzu majetku a pracovních sil, který Dioklecián započal už v r. 287 a který se pak obnovoval vždy po pěti letech, nikoli však bez značných obtíží, neboť poplatníci se pochopitelně domáhali zápisu pro ně co nejvýhodnějšího.

Vcelku nutno mít zato, že daňová soustava zavedená Diokleciánem, fungovala uspokojivě, o čemž svědčí hlavně skutečnost,že vlastně přetrvala celou dobu dominátu; zachovaly se ovšem zprávy, že leckde se zacházelo krutě s poplatníky.

Diokleciánovi nástupci jeho daňová opatření ještě různě doplnili.

Již od dob Konstantinových platili všichni řemeslníci, obchodníci a vůbec podnikatelé všeho druhu (i nevěstky a efébové), pokud ze své činnosti měli nějaký příjem,zvláštní živnostenskou daň zvanou c o l l a t i o l u s t r a l i s (protože se vybírala jednou za pět let) neboli c h r y s a r g y r i o n , jinak také a u r u m n e g o t i a t o r u m , a u r a r i a f u n c t i o aj. Tuto daň zrušil císař Anastasius kolem r. 500.

Konstantin zavedl také zvláštní třístupňovou daň (nazvanou c o l l a t i o g l e b a l i s nebo prostě g l e b a či f o l l i s) pro senátory (ti totiž neplatili řádné daně), a to podle velikosti jejich nemovitého majetku ve výši dvou, čtyř nebo osmi f o l l e s ve zlatě; daň odpadla r. 450.

Senátoři byli povinni přispívat též na výdaje spojené s pořádáním veřejných her částkou zvanou p r a e t u r a (protože tyto hry organizovali tehdy prétoři).

Při nastoupení nového císaře na trůn nebo při oslavách desetiletí jeho vlády platili senátoři jako kolektiv značný příspěvek ve zlatě, zvaný a u r u m o b l a t i c i u m , např. při oslavě d e c e n n i a Valentiniana II. r. 389 činil tento příspěvek 1 600 liber zlata.

Města zase při různých slavnostních příležitostech (vítězství nad nepřáteli, ale také nastoupení nového císaře na trůn aj.) přinášela císaři bohatý peněžní dar, tzv. a u r u m c o r o n a r i u m . A když města či poddaní panovníci požadovali na císaři splnění nějaké své prosby, zasílali mu darem opravdovou zlatou korunu.

Kromě uvedených přímých a zvláštních daní se za dominátu zachovaly ještě některé dřívější méně významné, nikoli však zanedbatelné daně

nepřímé (např. z prodeje otroků, v i c e s i m a m a n u m i s - s i o n u m), dále různé správní dávky, celní poplatky atd.

VOJENSKÁ SPRÁVA

Římská armáda za republiky i za principátu měla na tehdejší poměry vždy - jen s menšími výkyvy - vynikající technickou i odbornou úroveň, jak o tom nejlépe svědčí skutečnost, že dobyla a po dlouhé staletí udržela celé Středomoří i s širokým okolním zázemím.

Na sklonku principátu (do jisté míry obdobně jako v 1. století př. n. l. za občanské války) začala však váznout její spolehlivost politická. Armáda přestávala už být poslušným nástrojem a vykonavatelem vůle vlády, její vysocí velitelé začínali uskutečňovat své vlastní politické i osobní cíle, v čemž je jejich podřízené jednotky podporovaly, a osobovali si právo zasahovat do celostátní politiky a dokonce i do otázky, kdo má být císařem.

Tento proces destabilizace římské armády, až i jejího politického rozkladu dovršila pak velká krize 3. století, kdy jednotlivé složky armády už přímo zasahovaly do státního dění a bez jakýchkoli zábran prohlašovaly své velitele za císaře.A nejednou stály různé sbory téže římské armády proti sobě a vynucovaly své požadavky silou. Za těchto okolností nutně upadla vojenská kázeň, velitelé museli ke všem požadavkům vojáků přihlížet a těm šlo hlavně o to, aby měli co možná pohodlný život a aby z každé vojenské akce získali co největší kořist.

12. Reformy Diokleciánovy

Když se Dioklecián ujal moci, muselo mu být jasné, že jeho prvním úkolem, nejdůležitějším nikoli co do podstaty jeho vlády, nýbrž co do časové naléhavosti, bylo přimět armádu, aby se vrátila ke svému poslání ukázněného obránce státu a nevměšovala se do státní politiky. Jakékoli otálení zde mohlo vést k výbuchu, který by vrhl říši zpět do propasti ničivé krize. Oproti svým předchůdcům měl Dioklecián, který sám byl jako oblíbený vojevůdce dosazen na trůn armádou,výhodu v tom, že armáda již byla unavena neustálým střídáním císařů, jímž nakonec sama velmi trpěla.

Dioklecián měl nyní na vybranou více cest, od pokračování v dosavadní linii až po okamžité přebudování celé armády. Dík svému celkovému uvážlivému postoji nevolil však ani zde nějaké krajní řešení, nýbrž "za pochodu" odvracel hlavní nebezpečí současné doby a mezitím

postupně upevňoval v armádě vojenskou kázeň a zvyšoval její bojeschopnost. Ale ani později se nepustil do pronikavých novot v této velmi choulostivé oblasti, nýbrž spokojil se toliko omezenými reformami, snažil se zdokonalovat jen ty články, které nápravu naléhavě potřebovaly.

Jak z jeho zásahů vyplynulo, sledoval přitom dvojí účel, totiž pomocí armády zajistit pevnost a celistvost Římské říše a zároveň zabránit vnitřním otřesům, pokusům o převrat, uzurpacím a atentátům.

Ponechal dosavadní rozčlenění armády, jejíž těžiště bylo již dříve v provinciích klíčového významu, ale postupně je upravoval a zesiloval. Pohraniční sbory, které byly až dosud vždy silně soustředěny na určitých výhodných místech, rozmístil rovnoměrněji po celé délce hranic.

Legie s vysokými početními stavy až do 6 000 mužů se mu jevily jako málo pohyblivé a proto jejich stavy důkladně omezil až na pouhých 1 000 mužů, zato však počet legií podstatně zvýšil; tím zlepšil jejich manévrovací možnosti a přitom legionářů bylo mnohem více než dříve.

Také římské posádky v pohraničí se mu zdály nedostatečné, jak co do množství, tak i co do obsazení. Proto po celé délce hranic dal zbudovat pevnosti a umístil v nich dostatečně silné posádky.

Zkušenosti ho poučily o tom, jak veliký význam má jízda v pohybovém boji, který byl tehdy takřka pravidlem.Proto pozdvihl jízdu z jejího dosavadního podřízeného postavení na úroveň pěchoty tím, že nové velké jízdní jednotky nazvané v e x i l l a t i o n e s postavil na roveň legiím. Názvy jízdních jednotek se řídily podle jejich výzbroje jako např. c a t a p h r a c t a r i i (obrněná jízda), c l i b a n a r i i (kyrysníci), s a g i t t a r i i (lučištníci) aj.

Pomocné sbory peregrinů, a u x i l i a , měly svou vlastní organizaci, podle níž se většinou rovněž členily na jednotky pěchotní a jízdní.

Těmito různými opatřeními učinil Dioklecián přítrž neustálým nájezdům nepřátel na říši a zabraňoval jim pronikat do hloubky okrajových provincií.

Ale ani tím vším se ještě nespokojil. Předchozího oslabení říše využívali vnější nepřátelé natolik, že i nyní se jim někdy podařilo vniknout do některé provincie a místní vojenské síly nestačily takový nápor zmařit. Aby i takové pokusy zneškodnil, vybudoval Dioklecián uvnitř říše nepříliš velikou, ale velmi pohyblivou armádu složenou z vybraných nejlepších vojáků, která ho stále doprovázela (odtud se nazývala c o m i t a t u s a její vojáci c o m i t a t e n s e s na rozdíl od příslušníků pohraniční armády, což byli l i m i t a -

n e i čili r i p a r i e n s e s) a kterou mohl kdykoli rychle přemístit na nejohroženější úsek. Tato myšlenka sice nebyla nová,protože už někteří jeho předchůdci mívali občas k dispozici obdobné jednotky, ale Dioklecián je jednak rozmnožil, jednak z nich utvořil stálou armádu.

V čelo vojenských jednotek v provinciích postavil vojenské velitele, d u c e s , takže místodržícímu (p r a e s e s) zůstala prakticky jen civilní pravomoc.

O svou osobní bezpečnost se Dioklecián postaral tak, že vedle prétoriánů (kteří již pozbyli jeho důvěry pro svou minulost) zřídil nové a početnější vojenské jednotky z nejspolehlivějších vojáků, které si vybral z legií.

Všechna tato i jiná opatření týkající se armády si ovšem vyžádala množství sil, takže Dioklecián ova armáda čítala přibližně půl milionu mužů.

13. Reformy Konstantinovy

Také Konstantin byl vynikající vojevůdce, dokonce už od mládí, a jako takový byl (tehdy ještě) oblíben v armádě svého otce Constantia Chlora; proto také po jeho smrti ho armáda provolala za císaře a dokonce hned za augusta. V dalších letech pak Konstantin neustále válčil, takže načerpal nepřeberné vojenské zkušenosti a to mu velmi pomohlo, když po letech hodnotil a měnil dílo svého předchůdce Diokleciána v této oblasti.

Tehdy ovšem byla situace už docela jiná. Diokleciánovi po tuhých bojích zlomil nápory všech vnějších nepřátel, takže poměry na státních hranicích se do značné míry uklidnily. Všechny okolní národy a kmeny se již přesvědčily o tom, že Římské říši znovu vládne pevná ruka a že by nebylo radno ji napadat.

Tento stav věcí přiměl Konstantina k zásadní reformě armády (m i l i t i a a r m a t a), zdánlivě jen kvantitativní, ale ve skutečnosti a ve svých účincích kvalitativní: na jedné straně totiž podstatně omezil početní stavy pohraničních vojsk (l i m i t a n e i) a na straně druhé zase podstatně zesílil - v rámci celkové centralizace - vnitřní operační armádu (c o m i t a t e n s e s) a ještě ji důkladně reorganizoval.

Nyní jí postavil v čelo dva vrchní velitele (m a g i s t r i m i l i t u m), z nichž jeden velel pěchotě (m a g i s t e r p e d i t u m) a druhý jízdě (m a g i s t e r e q u i t u m). Nejvyšší velení si císař ovšem ponechával sám. M a g i s t r i m i -

l i t u m patřili k nejvyšším státním funkcionářům, před nimi byli jen p r a e f e c t i p r a e t o r i o a p r a e f e c t u s u r b i .

Podstatně přebudoval Konstantin také císařovu tělesnou stráž. Prétoriány rozpustil vůbec a na jejich místě zřídil nové elitní jízdní jednotky zvané s c h o l a e p a l a t i n a e ze samých zkušených veteránů vyšších hodností, jimiž velel m a g i s t e r o f f i c i o r u m . S c h o l a e sloužily zároveň jako vojenská škola pro řadové důstojníky. Císaře, jeho rodinu a císařské paláce chránila palácová stráž, vybrané pěchotní a jízdní jednotky (p r o t e c t o r e s); z nich císaře při slavnostních příležitostech obklopovali jízdní p r o t e c t o r e s d o m e s t i c i , kterým velel c o m e s d o m e s t i c u s .

D u c e s , totiž vojenští velitelé, jimž podléhaly rozsáhlé kraje, fungovali nyní téměř ve všech provinciích; nejvýznačnější z nich měli titul c o m e s .

Protože Konstantin považoval za výhodnější, aby pěchota i jízda bojovaly samostatně (i když pod jednotným vrchním velením), legie se nyní staly jednotkami výlučně pěšími a císař se přičinil o to, aby v jejich řadách bylo více Germánů, jež jako vojáky vysoce cenil.

14. Římská armáda ve 4. - 6. století

Za Konstantinových nástupců byly sice (a zvláště po rozdělení říše na Západořímskou a Východořímskou) učiněny některé změny na vysokých velitelských místech (tak m a g i s t r i m i l i t u m byli četnější - jen u dvora byli dva m a g i s t r i m i l i t u m p r a e s e n t a l e s , z nichž jeden velel pěším a druhý jízdním jednotkám), pravomoc některých dosavadních velitelů se změnila, zřizovala se některá nová velitelská místa aj., ale to vše nic podstatného nezměnilo na organizaci a rázu římské armády, jak ji přebudovali Dioklecián a Konstantin. Základní členění vyšších jednotek i funkce nižších velitelů zůstaly dokonce povětšině v podobě, jakou jim dal ještě Augustus.

Na tehdejší poměry obrovskou půlmiliónovou armádu bylo ovšem nutno neustále doplňovat, což působilo značné potíže. Dávno už padla dřívější bezvýjimečná zásada, že v římské armádě smějí bojovat jen římští občané. Nyní už nezbylo než vypomáhat si tělesně zdravými, jinak však zaostalejšími "barbary" ze vzdálených provincií. Nastal proces barbarizace římské armády, který pronikavě změnil její národnostní složení, ale který po vojenské stránce nebyl nijak na škodu. Vojenské

sbory, v nichž sloužili převážně Galové a Germáni, byly stále významnější a zejména Germáni dosáhli i velmi vysokých velitelských míst. Že tím však nutně vznikaly vážné problémy politické, je na bíledni.

V okrajových provinciích, zejména na severu říše, se usazovaly různé barbarské národy a kmeny, s nimiž Řím uzavíral (z nutnosti) smlouvu a odtud se nazývali f o e d e r a t i ; ta jim vždycky ukládala vojenskou povinnost,hlavně odrážet první útoky nepřátel v pohraničí říše. Tyto oddíly bojovaly pod velením svých vlastních knížat, ba i králů, avšak po boku římské armády (do níž vlastně nepatřily - přesně vzato šlo zde o vztah mezinárodní).

I nadále trvala však zásada, že otroci byli z římské armády vyloučeni.

Při náboru se brancům slibovaly různé výhody a odměny, což mělo největší úspěch právě u barbarů.

Spolu s přikováním všech rodin řemeslníků k jejich řemeslům se i vojáctví stalo dědičným a přecházelo z otce na syna nebo zetě (tuto jejich vázanost zrušil teprve císař Justinián).

Majitelé pozemků (hlavně velkostatkáři), kteří zaměstnávali kolóny, byli povinni dodávat státu brance podle velikosti svého pozemkového majetku,což se pro ně stalo velmi tíživé při tehdejším nedostatku pracovních sil. To vedlo k různým machinacím, jimiž se statkáři snažili své postavení usnadnit. Proto se sdružovali v jakési společenstva, aby si v tomto směru navzájem pomáhali.

Tak mezi jiným vznikly dvě nové právní instituce, jejichž názvy naznačují, že vznikly na Východě, i když se jich pak používalo stejně vydatně i na Západě.Představený společenstva (c a p i t u l a r i u s) vybíral od členů dávku, jejímž hlavním účelem bylo odškodnit člena společenstva, který brance odvedl, za ztrátu pracovní síly kolóna (tzv. p r o t o s t a s i a). Jinou možností bylo, že kapitulár z peněz, které vybral, soukromě najal a dodal brance namísto člena společenstva (tzv. p r o t o t y p i a).

Z povinnosti dodávat brance byly ovšem vyňaty četné provilegované skupiny, které z řad dvorských úředníků a dočasně i senátorů.

15. Právní postavení vojáků

Vojenská služba byla stále velmi dlouhá, trvala minimálně 20 let, ale kdo si chtěl zachovat všechny výhody, jež poskytovalo čestné propuštění z armády (m i s s i o h o n e s t a), musel v ní sloužit nejméně 24 let. Týchž výhod však i při kratší službě nabývali ti vojáci vnitřní armády, kteří se bez svého zavinění stali invalidními; v pohraničním vojsku až po 16leté službě.

Vojákům zůstaly prakticky všechny dřívější výsady a nadto získali ještě další, tak zejména nepodléhali daňovým břemenům a po pěti letech služby ani ne někteří členové jejich rodin. Sňatky vojáků byly běžné, zvláště v pohraničí, a tam měly takové rodiny i nárok na příděly potravin. Významná byla dále úplná pořizovací volnost vojáka a jeho ochrana před jakýmkoli podvodem pomocí r e s t i t u t i o i n i n t e g r u m . Spory mezi vojáky vyřizovaly vojenské soudy.

Hmotné zabezpečení vojáků se značně zlepšilo.

Především dostávali hlavní část žoldu v potravinách (a n n o n a) a v krmivu pro koně a muly (c a p i t u m). Z potravin to byl chléb a suchary, maso čerstvé i nasolené, víno, ocet a olej, vše odstupňované podle vojenské hodnosti. Peněžní část žoldu byla sice slabá (protože zůstala na dřívější nominální úrovni, zatímco inflace velmi zeslabila její kupní sílu), ale vyvažovaly ji poměrně značné mimořádné dary (d o n a t i v u m), které vojáci dostávali při různých příležitostech jako bylo nastoupení nového císaře na trůn, výročí jeho narození, nastoupení konzulátu, desetiletí jeho vlády aj.). Tak např. legionáři dostávali při každé oslavě nového císaře-augusta 1 250, při oslavě císaře-cézara 625 denárů a dalších 1250, zastával-li některý z nich konzulát. Bylo-li v jednom roce více augustů nebo cézarů, d o n a t i v u m se úměrně zvyšovalo.

Zato tresty za jakákoli provinění, ať ve službě samé nebo i proti obyvatelstvu (hlavně za zneužití postavení vojáka) byli velmi přísné až kruté (utětí ruky, upálení aj.). Hlavními vojenskými delikty v té době byly zběhnutí, zbabělost před nepřítelem, spiknutí a vzpoura. Že přes všechny výhody byla vojenská služba nicméně velmi tíživá, dokazují v pramenech častěji zaznamenané zprávy o sebezmrzačení vojáků (rovněž trestné smrtí).

Vojenské soudy pracovaly rychle a rázně, bez přílišného dokazování viny - rozhodovaly přitom názor a vůle velitelů. Na všechna těžší provinění byl trest smrti.

Mimořádné případy soudil sám císař nebo komise složená z členů konsistoře.

MATERIÁLY

GLOSA K PRVNÍM 21 ROČNÍKŮM PHS

Stanislav Balík

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE, k jejichž vydávání došlo před více než dvaceti lety, představují významný přínos vědecké produkce v oboru dějin státu a práva.

Příspěvky uveřejněné v PHS zasahují do všech úseků vědního oboru dějiny státu a práva, to jest, do dějin státu a práva v Československu do r. 1945 (DSP-č), do obecných dějin státu a práva (DSP-o) a do dějin státu a práva socialistických zemí (DSP-s). Některé příspěvky spadají více či méně i do jiných oborů, jako jsou dějiny politických a právních učení (DPPU), do lexikografie, filologie atd. S obsahem a hlavními myšlenkami, obsaženými ve vědeckých článcích, se mohou seznámit nejen čtenáři českoslovenští, ale - díky cizojazyčným shrnutím - i zájemci zahraniční.

I

Redakční rada PHS i autoři sami využívali od počátku k publikaci nových vědeckých poznatků nejrůznějších forem sdělení.

Velké bohatství nových vědeckých poznatků není obsaženo jen v článcích - i když ty jsou jádrem každého svazku PHS - ale i v jiných příspěvcích, jako aktuální glosy, diskusní příspěvky o závažných problémech či významných vědeckých pracích, zprávy o domácích i zahraničních vědeckých zasedáních, konferencích, kongresech, symposiích atd., materiály, recenze československých i zahraničních vědeckých prací a krátké zprávy-anotace o nové domácí i zahraniční literatuře.

Svou nespornou hodnotu mají i stati,věnované osobním výročím a nekrology.

Záslužnou součástí PHS je konečně i kronika.

Všemi zmíněnými formami příspěvků na stránkách PHS bych se chtěl blíže zabývat. Vycházím z přesvědčení, že všechny právněhistorické příspěvky, počínaje články a konče drobnějšími statěmi různé povahy,

mohou přinášet cenné poznatky nejen pro právní historiky, ale i pro ostatní zájemce, jako studenty, diplomanty, absolventy a všechny čtenáře, zajímající se o dějiny státu a práva. Bohužel dost často jsou drobnější stati některými autory, čtenáři, redakčními radami i pořadateli bibliografií neprávem podceňovány a zůstávají nepovšimnuty a nevyužity. Platí to zejména o recenzích a krátkých zprávách - anotacích. Přitom - jak jedny tak druhé - nejen informují čtenáře v účelné zkratce o nových knihách, ale obsahují často i cenné poznatky a myšlenky, ať už z dějin státu nebo z dějin práva či, jinak řečeno, z dějin právních institucí. Právě tyto dvě složky právněhistorické produkce bývají nezaslouženě ponechávány stranou dokonce i v bibliografických pracích.

Č l á n k y tvoří v každém svazku PHS nejdůležitější složku. Představují významný vědecký přínos nejen samotnou volbou námětu, ale i svými vědeckými poznatky, metodou práce s prameny a literaturou atd. Jsou soustřeďovány v rubrice "Články". Od zvláštního označení rubriky v textu bylo později upuštěno.

M a t e r i á l y jsou zpravidla pokusem o předložení a zhodnocení archívních pramenů atd. Naznačují současně cesty a možnosti dalšího bádání a vědeckého zpracovávání určité problematiky. V některých případech (typicky např. P. B l a h o , Štát a právo antického Ríma. Bibliografie československých štúdií za roky 1945-1975) plní úkol vědecké bibliografie.

A k t u á l n í g l o s y naznačují stav a perspektivy řešení určitého problému vědeckého, metodologického atd. (např. mezinárodní vědecké spolupráce, výuky právněhistorických oborů, koncepce a vypracování učebnic aj.).

D i s k u s n í p ř í s p ě v k y se soustřeďují zejména na sporné a závažné vědecké a metodologické otázky. Jsou pokusem o dvou či vícestranné formulování stanovisek a o konečnou syntézu. Jak vyplývá z povahy věci, jde nezřídka - i když ne vždy - o vědeckou polemiku.

Do jisté míry podobnou úlohu jako diskusní příspěvky plní i r e c e n z e československých a zahraničních vědeckých prací. Recenze obsahují nejen celkové hodnocení, ale i kritické posouzení kladů či naopak nedostatků recenzované práce.

Krátké zprávy - a n o t a c e - o nové domácí i zahraniční odborné literatuře informují čtenáře v kostce o tom kterém díle. Mnohé z těchto anotací obsahují - i přes svůj nevelký rozsah - cenné postřehy a myšlenky. Jsou uveřejňovány v rubrice "Z nové literatury".

Z p r á v y o domácích i zahraničních vědeckých zasedáních, konferencích, kongresech atd., případně o zahraničních přednáškách, po-

skytují čtenáři ve zhuštěné podobě podstatné informace o těchto akcích, jejich poslání a výsledcích. Jsou cenné i tím, že ukazují spojení domácí právněhistorické vědy se zahraniční, zejména pak s právní historií socialistických zemí.

Příspěvky, označované jako k r o n i k a , seznamují čtenáře s nejvýznamnějšími událostmi v československé právní historii mezi redakčními uzávěrkami.

Ke kronikám se úzce přimykají nekrology a příspěvky k životním výročím. Jedny i druhé připomínají čtenáři osobnost jubilanta či zesnulého, jeho profil vědecký, pedagogický atd. V této souvislosti uvádějí zpravidla i podrobnější údaje i o starší vědecké produkci jubilanta či zesnulého, tedy o produkci mladší generaci méně známé.

II

Není bez zajímavosti povšimnout si jednak podílu příspěvků z PSD-o na celkové vědecké produkci, uveřejněné v PHS, jednak jejich zaměření.

Aniž bychom se snažili předložit podrobné údaje (statistika naráží na skutečnost, že některé tituly se opakují několikrát v rámci společenských řádů nebo zemí), vidíme, že DSP-o je věnována více než polovina příspěvků. Jejich rozložení podle druhů statí není rovnoměrné. Tak např. vědecké články a materiály z DSP-o tvoří jen 20 a 35% (nejvíce článků a materiálů v PHS je věnováno DSP-č), zatímco recenze a anotace tvoří více než polovinu příspěvků tohoto druhu (recenze zhruba kolem 55%, anotace dokonce kolem 65%).

Zajímavé je i rozložení příspěvků z DSP-o podle společenských řádů. Dáme-li stranou příspěvky o kanonickém právu a jeho dějinách, zjistíme, že s t a r o v ě k u je věnováno celkem 112 příspěvků, f e u d a l i s m u 221, k a p i t a l i s m u 105 příspěvků. Pokud k feudalismu a kapitalismu připočteme srovnávací a souborné práce, přesahující - podobně jako některé příspěvky speciální - rámec jedné společenské formace, se tato čísla pochopitelně poněkud změní ve prospěch feudalismu i kapitalismu.

Dějinám státu a práva evropských zemí je věnováno nejvíce příspěvků (kolem 330), zatímco příspěvky, věnované dějinám státu a práva zemí ostatních kontinentů, je věnováno od 17 příspěvků (Amerika, zejména pak USA) přes 19 (Afrika, zejména pak Egypt) do 43 (Asie, zejména pak Čína).

Pokud jde o příspěvky, zabývající se dějinami státu a práva v E v r o p ě , je zajímavé, že nejvíce titulů je věnováno Polsku (59), Maďarsku (46), Německu (46), starověkému Římu (45) a Rakousku

(20). Nelze se ubránit dojmu, že ve vědeckém a tematickém zaměření doznívala po řadu let tradice oborů, z nichž byly svého času DSP-o vytvořeny: dějin veřejného a soukromého práva ve střední Evropě,dějin a systému římského práva soukromého, práva kanonického, resp. dějin poměru státu a církve. Významnou úlohu sehrálo pochopitelně i užší zaměření jednotlivých autorů (např. zesnulý Vl. Procházka a brněnský prof. Hynek Bulín se zaměřili intenzívně na dějiny státu a práva v Polsku a u pobaltských a polabských Slovanů, autoři slovenští na dějiny státu a práva v Maďarsku, resp. v Uhrách), i když tato okolnost se mění následkem různých faktorů. Sympatickým jevem je skutečnost, že PHS věnovaly značnou pozornost příspěvkům o dějinách státu a práva u Slovanů (včetně polabských a pobaltských), což se promítlo v uveřejnění 100 příspěvků s touto problematikou (Polsko 59, Bulharsko 11, Jugoslávie 7, polabští a pobaltští Slované 8,Rusko 5, srovnávací práce 10). Dáme-li stranou uvedené středoevropské státy (Německo, Maďarsko, Polsko, Rakousko) a starověký Řím, vidíme, že PHS se neuzavíraly ani vůči příspěvkům, věnovaným právní historii jiných evropských států. Kladným důsledkem tohoto postoje je uveřejnění příspěvků o dějinách státu a práva ve Francii (15), Anglii (5), Itálii (4), Rumunsku (7), Španělsku (3) atd. Značný podíl na vědecké produkci, věnované Evropě, mají srovnávací a souhrnné práce (např. Germánům je věnováno 10 příspěvků, podobně jako Slovanům).

Redakční rada PHS prolomila dokonce i "evropský" rámec tím, že věnovala - samozřejmě v mezích možností - pozornost také příspěvkům z dějin státu a práva zemí Asie, Afriky a Ameriky. Kladným výsledkem tohoto přístupu je uveřejnění 69 příspěvků z dějin státu a práva v Asii (nejvíce příspěvků se týká Číny a Mezopotámie), Africe (nejvíce příspěvků je věnováno starověkému Egyptu) a Americe, a to jak Latinské (5 příspěvků), tak Severní Americe (USA a 12 příspěvky). Je to přístup průkopnický i s ohledem na rostoucí úlohu těchto kontinentů ve světovém dění.

Bylo by jistě možno uvádět i jiné údaje,které by plasticky vyzvedly bohatství a záslužné poslání PHS. V této souvislosti bych jen konstatoval, že na bohaté vědecké produkci z DSP-o na stránkách PHS se podílí především autoři čeští (zhruba 75% příspěvků),slovenští (zhruba 22%) a zahraniční (zhruba 3%).

I tyto údaje naznačují mnohé. Mimo jiné i skutečnost, že PHS jsou společným dílem autorů více národů, kteří usilují společně o rozvíjení socialistické vědy i na úseku právní historie.

MEXICKÁ REVOLUCE 1910 – 1917 A JEJÍ VLIV NA SPOLEČENSKÉ A STÁTNÍ ZŘÍZENÍ V MEXIKU

Jindra Schneiderová

I. MEXICKÁ REVOLUCE 1910 – 1917 A PRVÉ SNAHY O ŘEŠENÍ AGRÁRNÍ OTÁZKY

Předehrou k mexické revoluci 1910-1917 byla reakční diktatura generála Porfiria D í a z e . Stál v čele státu od roku 1876 až do roku 1911. Během jeho vlády se v zemi vyhrotily problémy, se kterými marně zápasili po dlouhá desetiletí maxičtí představitelé politického a hospodářského života. Díaz bez ohledu na národní zájmy podporoval pronikání anglického a amerického kapitálu do země,poskytoval koncese na těžbu nerostů, k zakládání plantáží a ke stavbě železnic. Půdu rozdával svým přívržencům. V zemi se rozpoutal boj mezi anglickými, englicko-holanskými a americkými monopoly o získání vlivu v zemi. Koncem roku 1910 z boje vítězně vyšly Spojené státy.

Kromě toho Díaz prosadil dvě z m ě n y ú s t a v y z r o k u 1 8 5 7 . Jejich cílem bylo upevnění jeho diktatury. V roce 1890 došlo k první změně. Ústava byla rozšířena o ustanovení, že ten samý prezident (tím myslel Díaz sám sebe) může být v dalším prezidentském období znovu za prezidenta zvolen. K další změně došlo v roce 1904, týkala se taktéž prezidentského období - bylo prodloužena ze 4 na 6 let.

Pokus v zemi vybudovat základy průmyslu na bázi kapitalistického způsobu výroby a zachovat přitom polofeudální vztahy v zemědělství, na kterém záviselo živobytí miliónů mexických obyvatel, skončil nakonec revolucí v roce 1910. Vzplanula rolnická povstání, bouřil se i proletariát a národní buržoazie.

Během roku 1910 došlo v zemi k silným střetům mezi statkáři a duchovenstvem (v čele s Díazem) na jedné straně a představiteli národní buržoazie a liberálně smýšlejícími statkáři (v čele s Maderem) na straně druhé.

Agrární otázku, definitivně vyřešenou zakotvením v ústavě 1917, již předznamenávaly na začátku mexické revoluce dva důležité právní akty. Maderův Plán ze San Luis Potosi,který tuto otázku pouze otvírá, konkrétní podobu a revolučnější náplň dostává v Ayalském plánu.

Představitel národní buržoazie, Francisco M a d e r o , vyhlásil

5. října 1910 svůj politický program tzv. P l á n z e S a n L u i s P o t o s i (P l a n d e S a n L u i s P o t o s i). Madero v něm požadoval vrácení půdy odejmuté za Díazova režimu rolnictvu. Program nevyhlašoval konkrétní změny politicko-hospodářského systému v Mexiku, což odpovídalo záměrům buržoazně-statkářské třídy, která strhla rolnické masy do revoluce jen pro ukojení svých cílů. Revoluci však do konce dovést za žádnou cenu nechtěla.

Pro sledování vývoje řešení agrární otázky je důležitá druhá část tohoto aktu. V ní žádá Madero vrácení půdy odejmuté za Díazova režimu rolníkům. Právě za tímto cílem šly nadšeně rolnické masy. Staly se však pouze nástrojem pro vybojování moci pro národní buržoazii, půda jim byla ve velké míře vrácena až v roce 1936 provedením agrární reformy naznačené v ústavě z roku 1917.

Protože Madero otálel s provedením druhé části svého programu pojednávajícího o agrární reformě, zvedala se proti němu stále silnější rolnická povstání. Do čela těchto hnutí se postavil představitel rolnictva Emilio Z a p a t a , který na Maderovi požadoval uskutečnění jeho plánu ze San Luis Potosi. Madero se snažil Zapatu přesvědčovat, že nyní není vhodný čas na dokončení revoluce ani řešení rolnické otázky.

Politika Madery pomalu ztrácela podporu rolnických mas. Zapata se rozešel s Maderou a 28. listopadu 1911 vyhlásil svůj program tzv. A y a l s k ý p l á n (P l a n d e A y a l a). V prvé části viní Zapata Maderu ze zrady revoluce, protože upustil od uskutečnění svého plánu ze San Luis Potosi. Vyhlašoval, že Francisco Madera: "... nedovedl revoluci, která byla tak slavně zahájena, ke šťastnému konci, protože u moci nechal zpátečnické elementy diktátorské vlády Porfiria Díaze, které v žádném případě nemohou být zákonnými představiteli národní svrchovanosti."[1] Dále Ayalský plán napadá Maderu, že posílá do vězení a pronásleduje ty,kteří mu pomohli zaujmout nejvyšší místo ve státě. Zapata v aktu neuznal Maderu prezidentem.

V druhé části dokumentu vyhlašuje Zapata program agrární reformy, který měl velký vliv na další průběh revoluce a připravoval řešení agrární reformy zakotvené v ústavě 1917. Žádal vrácení půdy, vod a lesů odebraných jednotlivcům a občinám za Díazova režimu. Dále vyhlašoval konfiskaci dvou třetin majetku velkostatkářů ve prospěch p e o n ů , (tj. námezdních zemědělských dělníků), kteří pracovali na h a c i e n d á c h (neboli latifundiích - tj. na velkém pozemkovém vlastnictví statkářů).[2] Těm statkářům,kteří se budou stavět na odpor

---

1) Akademia nauk SSSR, Očerki novoj i novějšej istorii Meziki, Moskva 1960, str. 259.

2) Hacienda, tj. ranč, farma.

konfiskaci pozemků, které v mnoha případech nebyly ani obdělávány, bude odebrána veškerá půda. Zapata dále prosazoval vytvoření autonomních vesnic (ejidos). Trval na přísně legální cestě vrácení půdy rolnictvu, což umožnilo statkářům vést nekonečné spory a odkládat splnění rolnických požadavků.

Při vypracování Ayalského plánu spolupracovali se Zapatou představitelé maloburžoazie, kteří do jednotlivých článků plánu vklínili myšlenky neslučitelné s politikou rolnictva. Šlo především o článek 6., který pojednával o přechodu vlastnictví k půdě "... do rukou těch občin nebo občanů, kteří vlastní odpovídající dokumenty na toto soukromé vlastnictví."[3] Většina indiánských občin a rolníků tyto dokumenty nevlastnila, přestože na půdě hospodařila. Tímto článkem bylo umožněno buržoazii volné nakládání a koupě půdy, na kterou Indiáni neměli dokumenty.[4]

Ayalský plán dopomohl boji proti polofeudální zaostalosti země a proti té části národní buržoazie, která se spokojila se svržením Díazova režimu a nechtěla dotáhnout revoluci do konce a vrátit půdu těm, kteří na ni hospodaří. Plán ze San Luis Potosi i Ayalský plán tak přispěly k vyřešení rolnické otázky, ale Zapatův Ayalský plán byl daleko revolučnější než Maderův plán ze San Luis Potosi - sloužil jiné třídě (rolnictvu) a měl jiné,pokrokovější cíle. Ayalský plán dopomohl k pozdějšímu vyřešení agrární otázky, která byla jednou ze stěžejních otázek mexické revoluce a byla definitivně vyřešena v ústavě z roku 1917 vyhlášením agrární reformy.

Rolnická povstání proti Maderovi dostávala stále hrozivější podobu a donutila poslance Kongresu zabývat se rolnickou otázkou. 3.prosince 1912 vystoupil v kongresu Luis Cabrera,představitel té části liberální buržoazie, která prosazovala řešení tohoto stěžejního politického problému v zemi. Cabrera poukazoval na to, že se po celou dobu revoluce nikterak nezměnily životní podmínky peonů, nebyli osvobozeni od doživotního otroctví (p e o n á ž e). Ve svém vystoupení prohlásil: "Tak jako před pěti sty lety existuje nyní na haciendách otroctví. Plat peonů je tak nízký, že je menší než k uživení mezka. Latifundista dělá vše, aby ho udržel v dřívějším postavení ... Systém t i e n d a d e r a y a (systém využívání peonů jako otroků) zůstal nedotčen."[5]

---

3) Akademia nauk SSSR, Očerki novoj i novějšej istorii Mexiki, Moskva 1960, str. 262.

4) Akademia nauk SSSR, Očerki novoj i novějšej istorii Mexiki, Moskva 1960, str. 253-262.

5) Akademia nauk SSSR, Očerki novoj i novějšej istorii Mexiki, Moskva 1960, str. 267.

Cabrera žádal vrácení půdy rolnictvu a vytvoření autonomních vesnic (ejidos), tak jak to již požadoval Zapata. Proti prosazení pokrokového řešení agrární otázky se postavila většina poslanců Kongresu v čele s Maderou, takže tato otázka znovu nebyla vyřešena.

Madero, proti němuž se nakonec postavily i Spojené státy, byl svržen generálskou klikou v čele s Victoriem Huertou, který dal Maderu v roce 1913 zastřelit. Proti Huertově diktatuře se pak postavili liberálové vedení Venustianem Carranzou. Pro ústavní dějiny Mexika má vláda toho prezidenta význam, především proto,že v době jeho vlády byla vydána tehdy nejrevolučnější ústava na světě - ústava z roku 1917.

II. ÚSTAVA Z ROKU 1917

Koncem roku 1916 byla mexická revoluce prakticky u konce, chybělo pouze uzákonění změn, ke kterým v Mexiku od roku 1910 došlo. Proto se 1. prosince 1916 v městě Queretaro sešlo ústavodárné shromáždění, které mělo za úkol vypracovat novou ústavu Mexika.

Při jednáních o jednotlivých článcích ústavy docházelo k názorovým střetům mezi představiteli buržoazie a liberálními statkáři (v čele s prezidentem Venustianem C a r r a n z o u) na jedné straně a radikálnější drobnou a střední buržoazií a inteligencí na druhé straně. Hlavními problémy, kterými se muselo shromáždění zabývat, byla dělnická a rolnická otázka a postavení zahraničního kapitálu v zemi. Nutnost řešení rolnické otázky zhodnotil ve svém vystoupení na přípravném jednání Kongresu poslanec Bojorguez těmito slovy: "... dokud nevyřešíme argrární otázku, válka bude pokračovat."[6] Spolu s řešením nejdůležitějšího problému, problému půdy, zabývalo se Ústavodárné shromáždění otázkou, komu v zemi bude náležet nerostné bohatství a půda. V ústavě tyto body vyřešil článek 27., který se tak stal jejím nejdůležitějším článkem. 5. února 1917 byla vyhlášena Poslaneckou sněmovnou poslední ústava v dosavadních dějinách Mexika (*Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos*).

---

6) Akademia nauk SSSR, Očerki novoj i novějšej istorii Mexiki, Moskva 1960, str. 295.

7) Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos, México 1962, str. 78.

Ústava má následující členění:

P ř e d m l u v a

H l a v a p r v n í :
kapitola I. - O zajištění občanských práv a svobod
kapitola II. - O Mexičanech
kapitola III. - O cizincích
kapitola IV. - O mexických občanech

H l a v a d r u h á :
kapitola I. - O národní svrchovanosti a o formě vlády
kapitola II. - O nedílných součástech federace a o národním území

H l a v a t ř e t í :
kapitola I. - O dělbě moci
kapitola II. - O moci zákonodárné
Oddíl I. - O volbách a ustanovení kongresu
Oddíl II. - O tvorbě zákonů a o jejich soustavě
Oddíl III. - O oprávnění kongresu
Oddíl IV. - O stálé komisi
kapitola III. - O moci výkonné
kapitola IV. - O moci soudní

H l a v a č t v r t á : O odpovědnosti státních úředníků
H l a v a p á t á : O státech a o federaci
H l a v a š e s t á : O práci a o sociální péči
H l a v a s e d m á : O všeobecných opatřeních
H l a v a o s m á : O reformách ústavy
H l a v a d e v á t á : O nedotknutelnosti ústavy

P ř e c h o d n é č l á n k y (u s t a n o v e n í)

Ústava z roku 1917 potvrzuje federativní uspořádání státu zakotvené již v dřívějších ústavách Mexika (ústava 1824 a 1857). Federace se tedy dělila na jednotlivé státy.Republiku tvořilo 31 států[8] (v dnešní době pouze 20 států), dvě territoria a federální okruh Mexiko. Jednotlivé státy jsou vyjmenovány v článku 43. ústavy. Státy se staly nedílnou součástí federace. Bylo zakotveno jejich rovnoprávné postavení, stejná práva a povinnosti.

Jednotlivé státy federace mají své ústavy, které ve svých ustanoveních nesmí odporovat federální ústavě. Zákonodárné orgány v jednotlivých státech vydávají vlastní zákony o otázkách, které neupravuje federální zákonodárství. Tyto zákony nesmí být v rozporu s federálním

8) Srov. Constituciónes vigentes en la Republica Mexicana, tomo II., México 1962.

zákonodárstvím. Kromě toho mají všechny státy federace své správní a soudní orgány.[9)]

V této ústavě, stejně jako v předešlých ústavách, byl zakotven princip dělby moci ve státě na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní. Moc zákonodárná byla svěřena Kongresu, který se dle klasického buržoazního schématu dělil na Horní sněmovnu-Senát a Dolní sněmovnu-Poslaneckou.Poslanci Horní sněmovny měli za úkol hájit oddělené zájmy obou států. Horní sněmovna se tedy skládala ze zástupců těchto států federace. V každém státě byli voleni přímým hlasováním na 6 let dva zástupci, stejně tak jako ve federálním okruhu. Dolní sněmovna - Poslanecká se skládala ze zástupců celé federace, poslanci byli voleni na základě všeobecného hlasovacího práva na 3 roky. Dle článku 52. měl jeden poslanec zastupovat 200.000 mexických občanů. Každý stát měli však v Dolní sněmovně zastupovat nejméně dva poslanci. Postavení poslanců obou komor Kongresu rozebírá podrobněji článek 62. ústavy. Dle něho nesmějí poslanci zastávat žádné jiné státní funkce než funkci jim svěřenou v Kongresu.

Moc výkonná se soustřeďovala u prezidenta republiky. Prezident byl volen na základě všeobecného lidového hlasování. Hlavou státu se mohl stát pouze občan narozený v Mexiku s plnou způsobilostí k právům a povinnostem a k právním úkonům. V době prezidentských voleb musel být starší 35 let. Před svou volbou za prezidenta nesměl být 6 měsíců v aktivní vojenské službě a zastávat vysoké státní funkce vyjmenované v článku 82. odstavci VI. ústavy. Kromě toho prezident nesměl být církevním hodnostářem. Prezidentské období začínalo dle ústavy 1. prosince a trvalo 6 let.

Postavení, práva a oprávnění prezidenta jsou rozpracovány především v článku 82. a 89. Prezident má právo předkládat zákony Kongresu a vyhlašovat je. Dále prezident jmenuje a odvolává tajemníky prezidentské kancepáře, soudce Nejvyššího soudu, generální prokurátory v republikách, ve federaci, ve federálním okruhu a territoriích, ministry své vlády a další nejvyšší státní úředníky. Prezident má kromě jiných oprávnění právo vyhlašovat válku, svolávat Kongres k pravidelným a nepravidelným zasedáním. Ústava dále zakotvuje zákaz znovuzvolení prezidenta v dalším prezidentském období, zrušený pak v první polovině 30. let 20. století.

V čele moci soudní ve federaci stojí Nejvyšší soudní dvůr. Podrobněji funkci vymezuje článek 105. ústavy. Nejvyšší soudní dvůr má rozhodovat spory dvou nebo více států federace, spory mezi nejvyššími státními mocemi v jednotlivých státech federace a konečně spory mezi

---

9) I. B u r g o a , Derecho Constitucional Mexicano, México 1973, str. 513.

federací jako celkem a státem federace. V jednotlivých státech pak působí rozvětvená síť obvodních soudů a prokuratur.

Dalšími důležitými články soudní moci byly ochranný soud (j u i - c i o d e a m p a r o) a síť odvolacích soudů. Postavení ochranného soudu rozebírá podrobně článek 107. ústavy 1917. Dle něho má soud za úkol ochraňovat práva a svobody občanů zaručené ústavou (především v článku 1. a následujících). Podávaly se u něho žaloby ve věcech pracovně právních, trestních,občanskoprávních a z oblasti správního práva.

K tvorbě a vyhlašování zákonů pověřuje ústava v článku 71. prezidenta republiky, poslance Senátu a soudní orgány ve státech federace. Výlučnost státního zákonodárství vyhlašuje pak článek 13. ústavy. Dle něho nikdo nesmí být souzen podle jiných zákonů než zákonů vydaných státní mocí a nemůže být odsouzen výrokem jiných soudů než státních. Článek 23. ústavy vyhlašuje, že žádný soud nesmí mít více než 3 instance a nikdo nesmí být souzen 2krát za tutéž věc.

Ústava fakticky omezuje moc církve, což dokazuje především článek 130. a 27. Církevní majetek byl prohlášen za vlastnictví národa, církevní hodnostáři se nesměli vměšovat do politiky a činnosti státních orgánů a duchovenstvu bylo zakázáno nadále disponovat se svým nemovitým majetkem. Bylo zakázáno zřizování nových církevních řádů a provozování církevních obřadů mimo chrámy (čl. 24). Ústava kromě toho zaváděla povinnou světskou výuku ve školách, což mělo přispět k rozšíření moderního školství a tím i národní vzdělanosti.

Dále ústava potvrzuje práva a svobody občanů jako rovnost občanů před zákonem, svobodu slova, tisku, shromažďování, neporušitelnost listovního tajemství. Volební právo měli jen muži, ženám přiznáno nebylo. Stejně jako v předešlých ústavách bylo i v ústavě 1917 zakázáno otroctví (čl. 2.). Dalším důležitým ustanovením byl článek 28., který řízení státní ekonomiky odděloval od ekonomiky soukromých podnikatelů.

Stěžejními články ústavy jsou články 27. a 123. Článek 27. řešil rolnickou otázku, a to v níže uvedených bodech.

1. Půda a nerostné bohatství a vody jsou vlastnictvím národa, nemohou je nabývat cizinci, jsou tedy národním majetkem. Tam, kde ústava 1917 mluví o národním majetku, nelze jej samozřejmě chápat jako náš národní majetek (tj. objekt všelidového vlastnictví). Pojem národního majetku pojímá ústava nikoliv jako nacionalizaci ve smyslu vyvlastnění ve prospěch lidu, ale jako vyjádření toho principu, že uvedené statky nemohou být na úkor státu ekonomicky využívány cizími subjekty.

2. Národ má právo vyvlastnit soukromý majetek. Ustanovení, že půda

a nerostné bohatství mají patřit národu,neznamenalo likvidaci soukromého vlastnictví. Ústava dávala státu právo na předávání země a vod do rukou jednotlivců - do jejich soukromého vlastnictví nebo do rukou státních podniků (tzv. státní kapitalismus). Soukromé vlastnictví nemohlo být vyvlastněno jinak než ve společenském zájmu a za náhradu. Jako každý buržoazně-demokratický řád, uznává tedy i mexický právní řád soukromé vlastnictví. Stát podporoval drobné soukromé hospodaření, činnost malých průmyslových podniků, soukromé vlastnictví rolnických občin nebo družstev.

3. Pouze Mexičané (v Mexiku zrození nebo v Mexiku naturalizování) nebo mexické společnosti mají právo vlastnit půdu, vody a nerostné zdroje a získávat koncese na těžbu nerostného bohatství a využívání vod.

Přechod vlastnictví půdy, vod a nerostného bohatství do rukou státu byl rozhodným krokem k přerozdělení majetku a bohatství země ve prospěch národních mexických zájmů.

4. Církev nesmí disponovat s nemovitým majetkem ani poskytovat peněžité půjčky, má dojít k vyvlastnění jejího majetku.

5. Bude proveden převod vlastnictví hlavních nerostných zdrojů, patřících cizím monopolům do rukou státu.

Toto opatření mělo přispět k obohacení vlastní pokladny a osvobození země od ekonomického a politického vlivu zahraničních monopolů, které tušily nesmírné nerostné bohatství Mexika a levnou pracovní sílu (tedy možnost rychlého a snadného obohacení na úkor jiného státu).

7. Národu bude vrácena půda a vody zcizené na Díazova režimu.

8. Budou učiněny nezbytné kroky k rozdělení rozsáhlých latifundií, k vytvoření drobných zemědělských usedlostí a družstev (e j i d o s) a dále k podpoře a ochraně zemědělství.[10] Ústava doporučovala určitý pořádek v parcelaci půdy, velkých latifundií. V každém státě federace měla být limitována největší výměra soukromého pozemkového vlastnictví. Půdy přesahující daný rozměr měly pak být rozděleny, k čemuž byly zmocněny místní orgány státní správy v jednotlivých státech. Došlo k faktickému zrušení všech smluv a koncesí, které udělily dřívější vlády a jejichž výsledkem bylo odejmutí půdy a nerostného bohatství lidu. Oprávnění ke zrušení těchto koncesí dostaly orgány mocí výkonné. Proti těmto opatřením a proti článku 27. ústavy se již v době jeho projednávání v Kongresu postavili exponenti Spojených států v Mexiku a vlastníci haciend.

Článek 123. se zabývá dělnickou otázkou a vyhlašuje:

---

10) Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos, México 1962, str. 12-21.

1. Právo na odborovou organizaci dělníků

2. Zavádí osmihodinový pracovní den, šestidenní pracovní týden. Noční práci dělníků limituje na osm hodin.

3. Ustavuje minimální mzdu, která by měla postačit na obživu rodiny, dvojnásobný plat za práci přesčas a zvýšení mzdy za práci v noci.

4. Zavádí dobu odpočinku, omezení práce žen a zákaz práce dětí.

5. Zaměstnavatelé měli mít podle ústavy povinnost poskytovat dělníkům řádné ubytování a školy pro jejich děti a měli být také odpovědni za ochranu proti pracovním úrazům a nemocem z povolání.

6. Byla zakotvena zásada stejného odměňování za stejnou práci a právo na stávku.

Článek 123. se snažil o zlepšení pracovních a životních podmínek sílící dělnické třídy. Tento článek ústavy se stal politickým programem dělnické třídy, pomáhal zvyšovat její sebevědomí, sílu a političnost. V článku 123. byly poprvé na světě ústavně shrnuty požadavky dělnické třídy. Byl překonán až zákonodárstvím nové sovětské moci.

Ústava byla nejdemokratičtější buržoazně demokratickou ústavou na světě. Snažila se o zlepšení postavení dělníků a rolníků uvnitř země - o porážku vnitřní reakce a o zlepšení postavení Mexika na mezinárodním poli - o porážku zahraniční reakce. Cílem ústavy 1917 bylo omezení moci církve a odtržení Mexika od zahraničních monopolů. Omezením majetkových práv cizinců byla v zahraničně politické oblasti značně zredukována možnost učinit z Mexika hospodářsky i politicky závislou zemi. Především z tohoto pohledu se ústava 1917 stala návodem k postupnému odbourávání vlády monopolů a měla proto veliký ohlas v celé Latinské Americe. Ústava "... znamenala ostré upozornění Spojeným státům, Anglii a jiným zemím, jejichž obyvatelé vykořišťovali mexickou půdu, naftová pole a doly."[11]

Dále ústava 1917 rušila polofeudální vztahy, likvidovala zeměděl-skou oligarchii a podpořila rolnické hnutí ve prospěch indiánského obyvatelstva (tzv. i n d i g e n i s m o). Byla vyhlášena pozemková reforma. Těmito opatřeními došlo ke zlepšení postavení rolnických mas.

Až do vyhlášení sovětské ústavy (1918) byla nejpokrokovější ústavou na světě. Stala se vzorem pro progresivní hnutí za národní nezávislost v celé Latinské Americe. Mimo Latinskou Ameriku byl ohlas na ústavu daleko slabší, protože právě probíhala první světová válka, která Latinskou Ameriku odřízla od Evropy. Ještě v témže roce, v němž

---

11) José B e l m o r t e , Historia Contemporanea de Iberoamerica, Madrid 1971, str. 363.

byla vyhlášena ústava 1917, propukla v Rusku Velká říjnová socialistická revoluce, jejíž význam zastínil mexickou revoluci i ústavu 1917. Ústava se však stala pro mexický lid revolučním programem.

V zemi se tak vytvořily podmínky pro rozvoj národního průmyslu a zemědělství, pro vybudování moderního samostatného státu, kde už církev nebude hrát tak důležitou roli jako v předešlých stoletích a půda a nerostné bohatství budou patřit lidu.

III. REALIZACE ÚSTAVY 1917 PO SKONČENÍ MEXICKÉ REVOLUCE

Po vyhlášení ústavy 1917 a po skončení revoluce se Mexiko nacházelo ve velmi svízelné politické i hospodářské situaci. Carranzova vláda byla napadána poraženou zemědělskou oligarchií. Vláda začala potlačovat rolnické i dělnické nepokoje. Mexická buržoazie, která stála v čele státu, se obávala, aby hnutí lidových mas nevedlo k zeslabení její pozice. Proletariát žádal plnění článku 123., rolníci plnění článku 27. ústavy. Vláda zakázala činnost anarchosyndikalistického ústředí Domu dělníků světa (C a s a d e O b r e r o M u n d i a l) založeného v roce 1912 a orientovala se na reformistickou odborovou ústřednu Mexickou oblastní dělnickou konfederaci - CROM C o n f e d e r a c i ó n R e g i o n a l O b r e r a M e x i c a n a) založenou v roce 1918. CROM soustřeďovala představitele dělnické aristokracie, odborové svazy drobných obchodníků a podnikatelů, nestala se tedy organizací dělnické třídy.

Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce se rychle šířil po Latinské Americe. Lid Mexika sympatizoval s ruským proletariátem.V roce 1917 se objevují první dělnické kroužky. 15. září 1919 se sešli představitelé dělnických kroužků a na 1. národním kongresu založili Socialistickou stranu Mexika, která se 24. listopadu 1919 rozhodla pro přijetí programu Komunistické Internacionály a změnila svůj název na Komunistickou stranu (P a r t i d o C o m u n i s t a M e x i c a n o).[12]

Po vyhlášení ústavy 1917 docházelo jen velmi liknavě k rozdělování rozsáhlých latifundií tak, jak to zakotvoval článek 27. Pružnost parcelace půdy záležela v podstatě na libovůli správních orgánů v jednotlivých státech federace. Pozemkové vlastnictví v převážné většině skupovali majetní statkáři a představitelé buržoazie.Nemajetní peoni,

---

12) V roce 1929 došlo k zákazu Komunistické strany. O prosazení výsledků mexické revoluce a ústavy 1917 se pak snažila Revoluční institucní strana (Partido revolucionario Institucional).

kteří půdu získávali jen s velikými potížemi, neměli ve většině případů již peníze na hospodaření a koupi mechanizace.

V únoru 1918 vydala Carranzova vláda d e k r e t o zvýšení daní uložených majitelům naftových polí a d e k r e t o povinném registrování majetku cizinců v Mexiku. Vztahy mezi Spojenými státy a Mexikem se po vydání těchto aktů velmi zhoršily.

V roce 1921 si Spojené státy (především Texas Oil Company) B u c a r e l s k ý m i s m l o u v a m i (Tratados de Bucareli) vymohly na Mexiku, aby severoamerickým občanům byla vyplacena náhrada za půdu, která jim byla v době mexické revoluce zkonfiskována. Dále bylo dohodnuto odškodnění za naftové koncese. Bucarelskými smlouvami bylo stanoveno, že článek 27. ústavy, který omezuje cizince v právech na užívání přírodních zdrojů země se nebude vztahovat na společnosti, které vlastnictví nabyly před 1. květnem 1917, tj. před vstupem ústavy v platnost. Touto smlouvou se snažily USA udržet alespoň nějaký kapitál v zemi.

V roce 1923 došlo k otevřenému konfliktu s Vatikánem, který se stavel již v době vyhlášení ústavy 1917 proti konfiskaci majetku církve, pozemkové reformě a zapojení mas do politického dění.

V prosnci 1925 byl přijat tzv. "n a f t o v ý z á k o n" (la Ley de Petroleo). Zákon omezoval platnost koncesí naftových společností vzniklých před 1. květnem 1917 na 50 let. Ametické naftové společnosti vystoupily proti tomuto zákonu, došlo k přerušení diplomatických styků mezi Spojenými státy a Mexikem.To vedlo Mexičany v tomtéž roce, kdy byl zákon vydán k ústupu od zákona a v roce 1928 došlo k jeho odvolání.

V roce 1926 se přikročilo k plnění článku 130. ústavy. Došlo k zestátnění části církevního majetku a k vyhoštění nejreakčnějších církevních hodnostářů.

V polovině 30. let došlo k zpomalení rozdělování půdy a byl prakticky zrušen článek ústavy 1917 zaručující právo na stávku. Dále byl pozměněn článek ústavy zakotvující zákaz znovuzvolení prezidenta - tento zákaz byl zrušen.

Ke změně politického kurzu doleva a k rozvoji socializace země přispěl mexický prezident Lazaria C a r d e n a s (1934 - 1940). V prosinci 1934 prosadil z m ě n u ú s t a v y 1 9 1 7 . Pozměnil článek 3. ústavy, který zakotvuje povinnou světskou výuku jak ne školách veřejných tak soukromých. Termín světská výuka (educación laica) byl pozměněn na termín socialistická výchova (educación socialista).[13] Tímtokrokem jasně vymezil kurs své politiky.

---

13) C.A. A c e v e d o , Historia de México, México 1972, str. 352.

V roce 1936 vyhlásil Z á k o n o v y v l a s t n ě n í (la Ley de Expropiación). Na základě tohoto zákona byly 23. června 1937 vyvlastněny železnice a 18. března 1938 majetek petrolejářských společností. Šlo především o severoamerický, anglický a holandský kapitál v zemi. Tento zákon otřásl pozicemi zahraničního kapitálu v Mexiku.

V roce 1936 uskutečnil prezident a g r á r n í r e f o r m u , t z v . Š e s t i l e t ý p l á n , tento plán sám prezident označil za "... kooperativní systém směřující k socialismu,"[14] Bylo provedeno rozdělení haciend. Vyvlastněné pozemky byly organizovány jako občiny a obhospodařovány buď jednotlivými rolníky nebo družstvy. Dále Šestiletý plán vyhlašoval rozvoj průmyslu v zemi a rozšíření komunikační sítě.

Nastoupená cesta k socialismu v Mexiku byla přerušena reakční politikou ve 40. a 50. letech 20. století. V zemi rostl vliv amerického kapitálu, byly udušeny tendence spějící k socialismu. Americký imperialismus spoutal zemi natolik, že se těžce vymaňuje z jeho vlivu až do dnešních dnů. Prezidenti Luis Echevaría (1971 - 1976) a José María Portillo (1976) započali novou etapu v dějinách Mexika. Snaží se o osamostatnění země od vlivu zahraničního kapitálu a o rozvoj vlastního průmyslu a zemědělství. Mexiko zahájilo etapu spolupráce se socialistickými zeměmi, která se stále prohlubuje.

Bibliografie

Seznam použitých pramenů

A c t a s o f i c i a l e s y m i n u t a r i o s d e d e c r e t o s d e l C o n g r e s o E x t r a o r d i n a r i o C o n s t i t u y e n t e d e 1 8 5 6 - 1 8 5 7 , México 1957

C o n s t i t u c i ó n f e d e r a l d e l o s E s t a d o s U n i d o s M e x i c a n o s sancionada y jurada por el Congreso General Constituyente día 5 de Febrero de 1857, México 1956

C o n s t i t u c i ó n P o l í t i c a d e l o s E s t a d o s U n i d o s M e x i c a n o s , México 1962

C o n s t i t u c i ó n e s v i g e n t e s e n l a R e p ú b l i c a M e x i c a n a , tomo I., II., México 1962

D o c u m e n t o s p a r a l a H i s t o r i a d e M é x i c o , México 1910

14) W.Z. F o s t e r , Nástin politických dějin amerického kontinentu, Praha 1953, str. 306.

L e y e s f u n d a m e n t a l e s d e M é x i c o 1 8 0 8 - 1 9 5 7 , México 1957
L e y e s d e r e f o r m a de gobiernos de Ignacio Comofotr y Benito Juarez (1856-1863), México 1947
P l a n d e A y a l a , conmemoracion de su primer centenario de Mario de la Cueva at al., México, UNAM, Facultad de Derecho, México 1954

Seznam použité literatury

A b a r c a W.D., América Latina al desnudo, Cuba 1962
A c e v e d o C.A., História de México, México 1962
Akademia nauk SSSR, Očerki novoj i novejšej istorii Mexiki, Moskva 1960
A l p e r o v i č M.S., Vojna za nězavisimosť Mexiki, Moskva 1964
B a ď u r a Bohumil, Bibliografía de la hacienda de San Nikolás de Ulapa, Iberoamericana Pragensia, aňo IV., Praga 1970
B e l m o n t e José, Historia contemporanea de Iberoamerice, Madrid 1971
B u r g o a Ignatio, Derecho Constitucional Mexicano, México 1973
Cinco siglos de legislación agraria en México (1493 - 1940), tomo I. México 1941
C o s í o Villegas, Historia Moderna de México, tomo I., La vida Política, México 1955
Codificación de los decretos de C.V. Garranza, primer jefe del Ejercito Constitucionalista, encargado del poder ejecutivo de la Unión, México 1915
Correspondecia oficial cambiada entre los gobiernos de México y los Estados Unidos con motivo de las dos leyes reglamentarias de la fracción primera del artículo 27 de la Constitución Mexicana, México 1926
Derechos del pueblo mexicano, México a través de sus constituciónes, México 1967
F a b e l a Istrido, Documentos Historicos de la Revolución Mexicana, México 1960
F o s t e r W.Z., Nástin politických dějin amerického kontinentu. Praha 1953
C h á v a r e z Ignatio, Estudios sobre el derecho constitucional de Apatzingán, México 1964
G a l l o A.G., Estudios de historia de Derecho indiano, Madrid 1972

Kolektiv autorů, Dějiny světa, díl VI., VII., VIII.
L a r i n N.S., Borba cerkvi s gosudarstvom v Mexike, Moskva 1965
Legislación mexicana y colección completa de las disposiciones legislatives expedidas de la independencia de la República, arreglada por Manuel Dublán y José M. Lozano, México 1876-1904
P o l i š e n s k ý Josef, Dějiny Latinské Ameriky, Praha 1979
R a b a s a Emilio, Retratos y estudios, México 1945
S a n t i b a ñ e z Enrique, Historia Nacional de México, México 1928
S i e r r a Justo, Evolución política del pueblo mexicano, México - Buenos Aires 1950
V a n ě č e k Václav, Závažné příspěvky k právním dějinám Latinské Ameriky, Právněhistorické studie, ročník 18., Praha 1974
Z a b r e A.T., Historia de México, México 1951
Z a b r e A.T., Morelos, Madrid 1934

PRÁVNE TRADÍCIE AKO PREKÁŽKA REFORIEM PRÁVA V UHORSKU V 19. STOROČÍ*

Andor Csizmadia

I.

Právne tradície mali v Uhorsku neobyčajný význam, lebo feudálna a potom aj buržoázna ústava sa zakladala na obyčajovom práve. To platilo aj o celom občianskom práve. Uhorské feudálne právo vo všeobecnosti sa budovalo na tých častiach Werböczyho Tripartita, v ktorých sa sústreďovala tradícia obyčajového práva. Časť tejto tradície sa zachovala aj po buržoáznej premene. Na sklonku feudálneho obdobia sa síce vyskytli pokusy o kodifikácie, ale zlyhali práve preto, lebo obsahovali pokrokové črty. Len trestné právo hmotné a procesné sa podarilo kodifikovať v 70-tych rokoch 19. stor. V oblasti súkromného práva sa uskutočnili len čiastkové reformy, ako bol obchodný zákon, potom poručenský a manželský zákon.

Vzhľadom na tento stav sa autor podujal skúmať, akú úlohu zohrali právne tradície pri právnych reformách a ako hatili tieto reformy v týchto troch oblastiach: v ústavnom, resp. administratívnom práve, v súkromnom práve a v trestnom práve.

II.

Uhorská ústava bola historická a jej charakteristikou bolo, že sa utvárala z tradícií, ktoré sa prejavovali vo forme obyčajového práva. Medzi najvýznamnejšie takéto tradície patrilo župné zriadenie, ktoré pretrvalo vyše tisíc rokov a zachovalo sa s primeranými zmenami aj pri výstavbe socialistického štátu. Za čias kráľa Štefana I. bola župa jednotkou královských hradných majetkov. Od 13. stor. sa z nej stal útvar stavovského zastúpenia šľachty. Od

---

Skrátený preklad článku, ktorý vyšiel pod názvom: A jogi hagyományok mint a jogi reformok korlátai Magyarországon a XIX. században, v časopise "Jogtudományi Közlöny" 34, 1979, č. 1, s. 30-40. Preklad vypracoval Jozef Karpat.

16. stor. potom slúžila obrane uhorských stavov proti prechmatom absolutizmu Habsburgovcov. Zatiaľ čo župan bol zmocnencom kráľa, podžupana si časom volila sama župná šľachta.

Župa tvorila akúsi državu v malom a požívala rozsiahlu samosprávu. Od 13. stor. až do r. 1848 župná sedria (= sedes judiciaria) vykonávala súdnictvo nad šľachtou v občianskych aj trestných veciach, okrem velezrady (= nota infidelitatis) a neskôr aj trestných činov velmožov (magnátov). Najvýznamnejšia bola pre župu účasť na snemoch, kam vysielala každá župa po 2 oblegátoch. Predostierali stažnosti a požiadavky (gravamina et postulata), čo dávalo župám možnosť zákonodarnej iniciatívy. Vo verejnej správe vykonávala župa aj viac, než čo jej ukladali vládne orgány. Mala právo "úctivo" nechať spočívať opatrenia nadriadených orgánov, keď sa tieto opatrenia priečili zákonom. Dane neodhlasované na sneme ani nerozvrhla, ani nevyberala. Mala právo vydávať o vlastných veciach štatúty, ktoré nevyžadovali schválenie nadriadených miest. Svojich úradníkov si okrem výnimok ustanovovala voľbou. Pre svoje potreby vyberala od poddaných tzv. domácu daň (domestica), a to súčasne so štátnou, tzv. vojnovou daňou (bellica). Územie župy sa skladalo z okresov (processus), na čele každého bol hlavný slúžny (judex nobilium). Dozeral aj na správu dedín, ktoré ináč podliehali pánom pozemkových vrchností, a to aj ich súdom, tzv. panským stoliciam (sedes dominalis). Na rozdiel od miestnych orgánov verejnej správy v iných štátoch mali župy právo na svojich valných zhromaždeniach prerokúvať celoštátne veci a navzájom si o tom dávať na vedomie stanoviská medzi jednotlivými župami. To bolo ich najcharakteristickejšie právo, čo im potom umožňovalo s použitím sťažností a požiadavok uplatňovať zákonodarnú iniciatívu.

Vo vlastnom Uhorsku - tj. bez tzv. vedľajších krajín - bolo 46 žúp, ktoré predstavovali akési državy s obmedzenou suverenitou. Za feudalizmu mali pokrokovú črtu v tom ohlade, že bránili záujmy krajiny proti cudziemu centralizujúcemu absolutizmu. Ale súčasne boli nástrojom útlaku poddaných. Preto v tzv. reformnom období rokov 1825-1848 prívrženci "c e n t r a l i s t i c k é h o k r í d l a" liberálnej šľachty najdoslednejšie bojovali za buržoáznu premenu. Domáhali sa prebudovania žúp a žiadali, aby sa základy administratívy pri buržoaznej premene opierali o slobodné obce. Župy mali ostať len prostredníkmi verejnej správy.

Spomedzi c e n t r a l i s t o v sa najdokladnejšie zaoberal otázkou žúp József Eötvös. Považoval župy za hlavnú prekážku buržoáznej premeny. V novinách Pesti Hirlap (Peštiansky Vestnik), ktoré od r. 1844 ovládali centralisti, dokazoval, že systém žúp bol nezlučiteľný s ľudovým zastúpením a slobodou. Najostrejšie napadol župné

zriadenie r. 1846 vo svojom diele "Reform". Ukázal, že systém župných ablegátov na sneme nevyhovoval pokroku, lebo nezaručoval občianske zastúpenie a priečil sa slobode a rovnosti ľudu. Eötvös považoval za nemožné uskutočniť v župnej verejnej správe jednotné reformy a jednotné rozdelenie bremien.[1] Ba napísal aj román "A falu jegyzője" (Dedinský notár), kde pranieroval zaostalosť a necivilizovanosť župných pomerov.

Eötvös a centralisti zamýšlali uskutočniť buržoáznu premenu bez väčšieho zreteľa na tradície. Oproti tomu tzv. m u n i c i p a l i s t i sa opierali o tradíciu a usilovali sa zachrániť práva žúp bez každého naštrbenia aj v buržoáznom období. Na ich čele Lajos Kossuth už r. 1844 vyhlásil, že stačilo prispôsobiť župný systém požiadavkám doby. Potom vraj tomuto "drahocennému pokladu národa" sa nevyrovná nijaká ustanovizeň v Európe. Na sneme r. 1848 v súvislosti so spoločenskou premenou zvíťazili municipalisti. Ba v preambule k zákonnému článku XVI : 1848 o dočasnom výkone župných úradov sa župné zriadenie kvalifikovalo ako "záštita ústavnosti Uhorska". Tým sa toto zriadenie zachránilo pre nastávajúce buržoázne obdobie. Jeho ďalšia úprava sa potom uskutočnila až po vyrovnaní s Rakúskom (1867).

Podľa zák. čl. XLII : 1870 sa zachovali starodávne župy, ale s určitým obmedzením. Už podľa zák. čl. V : 1848 sa krajina rozdelila na volebné obvody a tým zaniklo vysielanie ablegátov župných zhromaždení na snem. Keď potom podľa zák. čl. IV : 1869 sa oddelilo súdnictvo od verejnej správy, stratili župy účasť na súdnictve. Ale zachovala sa samospráva župy, jej právo rokovať o celoštátnych veciach a dávať o tom na vedomie svoje stanovisko snemu a vláde, ba právo vyzvať aj iné municípiá (= župy a im rovnocenné mestá), aby zaujali podobné stanovisko. Zachovalo sa aj tzv. jus inertiae, tj. právo neuskutočniť vyberanie daní a odvody do vojska, ak to snem neodhlasoval. Aj ministri vtedajších vlád sa vystríhali urobiť opatrenia o župách, ktorými by sa boli dotkli záujmov župnej gentry.

Hoci po vyrovnaní zanikla zákonodarná a súdna právomoc žúp, predsa sa rozšírila ich právomoc na obcami, tzv. administratívna tutela. Lebo keď zanikla právomoc a súdnictvo pánov pozemkových vrchností nad obcami, čo im patrilo pred r. 1848, rozšírila sa právomoc žúp nad nimi. Ešte v zákone o obciach (zák. čl. XVIII : 1871) sa zachovalo právo členov obecného zastupitelstva voliť si úradníkov. Ale už

---

1) Ani reformou z r. 1870 sa ostatne neuskutočnilo jednotné rozdelenie bremien v župách a preto zaviedli systém vládnej podpory. Porov.: C s i z m a d i a Andor, A magyar közigazgatás fejlödése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig (Vývoj verejnej správy v Uhorsku a Maďarsku od 18. stor. do vzniku systému rád), Budapest 1976, s. 147.

podľa zák. čl. XXII : 1886 sa v tomto novom zákone o obciach stanovilo, že takéto volebné zasadnutie riadil slúžny. Mal aj právomoc navrhovať osoby, ktoré sa mali zvoliť. Prvostupňovú právomoc v oblasti verejnej správy vykonával hlavný slúžny, ba podľa zák. čl. XIII: 1876 aj súdnictvo v sporoch čeľade s hospodármi. Administratívna tutela nad obcami sa rozšírila aj v hospodárskych veciach obcí, pokiaľ patrili do jej samosprávy, takže celá samospráva obcí bola napokon len na papieri.

Známy historik obdobia medzi dvomi svetovými vojami Gyula Szekfü preto výstižne vyslovil, že sa zle začalo už v čase vyrovnania, keď zákonodarca nezaložil sústavu verejnej správy na obciach a župné komisie neorganizoval tak, aby sa skladali zo zástupcov obcí. Ale chápal župy ako záštitu ústavnosti krajiny a dal im právomoc nielen usmerňovať obce, ale priam zasahovať do každej veci v nich.

Pokus poštátniť úradnícky aparát žúp tiež zlyhal. Lebo tradície sa chápali ako opora údajnej "samosprávy". Po ťažkých politických bojoch sa podarilo jedine v krátkom zákonnom ustanovení (zák. čl. XXXIII : 1891) principiálne vyslovit poštátnenie úradníckeho aparátu. Ale aj túto právnu normu pozbavili čoskoro účinnosti, a to ustanovením zák. článku LVIII : 1907.

III.

Právne tradície ešte viac prekážali reformám v oblasti c i v i l n é h o p r á v a , v ktorej sa udržali ešte v širšom okruhu. Domáce právo (jus patrium) sa zakladalo na obyčajovom práve Werböczyho Tripartita. Predstavovalo súhrn obyčajového práva a podľa neho, ale neraz aj odchylne od neho sa formovalo súdcovské obyčajové právo.[2] Tento stav sa v Uhorsku zachoval aj potom, keď v iných štátoch Európy sa uskutočnila kodifikácia súkromného práva. V reformnom období 40-tych rokov 19. stor. sa síce v Uhorsku prejavovalo úsilie o takúto kodifikáciu. Ale udalosti okolo r. 1848 to zmarili. Po potlačení povstania v Uhorsku sa okrem iných zaviedol aj v tejto časti mocnárstva Habsburgovcov rakúsky OZO. Keď sa potom blížilo vyrovnanie s Rakúskom, vynorila sa otázka, čo sa malo zachovať z právnych úprav, ktoré nastali za čias absolutizmu. Túto otázku mala riešiť tzv. judexkuriálna konferencia. Nazývala sa tak podľa toho, že jej predse-

---

2) Pozri: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte, II. Bd. Herausgeber Helmut Coing, München 1976, 13. Kapitel: Ungarn, von Andor C s i z m a d i a , s. 563 n. Porov. aj zborník: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1948-1944. Budapest 1970.

dal "judex curiae" (dvorský sudca), ktorým bol vtedy gróf György Apponyi. Mala 60 členov a to boli sudcovia najvyšších súdnych inštancií, politici, právni vedci a právni praktici. Medzi nimi boli aj Ferenc Deák a József Eötvös.

Cisár vymedzil úlohu tejto konferencie tak, že mala podať návrh na opätné zavedenie a reorganizáciu uhorskej súdnej organizácie, a aby stanovila, resp. vypracovala právne pravidlá, ktorých aplikáciu považovala za vhodnú. Pokrokoví členovia konferencie sa prihovárali za to, aby sa predbežne ponechal v platnosti rakúsky OZO, zavedený v Uhorsku r. 1852. Najmä Deák vyzdvihoval ako klad skutočnosť, že sa za absolutizmu zrušila tzv. aviticita, ktorá predtým pútala voľnosť disponovania s pozemkovým majetkom šľachty. Ale ukázalo sa, že väčšina členov konferencie bola reakčná, najmä jej predseda Apponyi. Namietali, že pokrokovejšie rakúske právo sa vraj priečilo národnému charakteru Uhorska, a ľud vraj nenávidel všetko, čo vzniklo za čias 11 rokov absolutizmu. Preto skupina, ktorá obhajovala záujmy buržoázie, sa chcela uspokojiť aspoň tým, že by sa bol OZO ponechal v platnosti, kým sa nevypracuje nový uhorský občiansky zákonník. Ale neuspela, takže napokon sa z 300 §-ov tzv. Dočasných súdnych pravidiel (ďalej len: DSP) judexkuriálnej konferencie týkalo hmotného práva súkromného len 23 §-ov. Nimi sa zachovala feudálna povaha celého súkromného a hlavne dedičského práva, aj keď pritom aviticita ostala zrušená. Šľachtické ženy vdovy mali právo dedit a fideikomisy sa zachovali pre magnátské rody. Súčasne sa predsa uplatnil aj partikularizmus v tom, že pre Sedmohradsko ostal platný OZO a pre obvod Jazygov a Kumánov miestne štatúty, podľa ktorých platili osobitné zásady o dedení medzi manželmi a vdovskom práve.

DSP sa nikdy neuzákonili, lebo snem bol čoskoro rozpustený. Ale pôsobením súdneho obyčajového práva sa stali zložkou uhorského súkromného práva. Tento stav sa potom zachoval aj v celom období kapitalizmu. Len časť DSP sa pozmenila vydaním zákonov, ako bola najmä oblasť obchodného práva.

IV.

Vznikom DSP sa uzavrela fáza formovania pomerov buržoázneho obdobia a po vyrovnaní začala etapa liberálneho kapitalizmu založeného na princípe voľnej súťaže. Do popredia sa opäť dostali otázky kodifikácie súkromného práva. Pretože úprava, ktorú obsahovali DSP, bola len dočasná, začali k o d i f i k a č n é p o k u s y . V rozpätí 20 rokov (1871-1890) vznikli tak osnovy 6 návrhov na kodifikáciu občian-

skeho práva v celom jeho rozsahu, alebo jeho časti. Ale nedospeli až do fázy zákonodárneho procesu, lebo by boli naštrbili záujmy veľkostatkárov založené na "právnych tradíciách".

Napriek tomu sa predsa kodifikovali také zložky súkromného práva, pri ktorých právne tradície neprekážali. Ba naopak, išlo o zložky, ktoré slúžili záujmom kapitalistov a spôsobovali vznik nových právnych ustanovizní. Tak vznikol obchodný zákonník (1875), zmenkový zákon (1876), konkurzný poriadok (1881), živnostenský zákon (1884) a šekový zákon (1908). Preto aj významní prívrženci právnych tradícií - ako bol najmä Béni Grosschmid - sa stali horlivými priekopníkmi týchto nových zákonov. Súčasne sa rozpútal boj o kodifikáciu dedičského práva, a to už na úrovni snemu. Prívrženci tradícií obhajovali princíp dedenia v parentelách, kým pokrokoví právnici presadzovali zásadu individuálneho nadobúdania majetku a slobodného vlastníctva. V tomto duchu vypracoval návrh István Teleszky podľa pokrokových zásad. Jeho návrh už aj dospel do fázy snemového rokovania, ale minister spravodlivosti poveril uskutočnením tohto návrhu hlavného odporcu reformy, ktorým bol spomenutý Béni Grosschmid. Ten presvedčil po nastalej zmene vlády nového ministra spravodlivosti, aby návrh dedičského zákona stiahol z programu. Urobil to pod zámienkou, že tento návrh úzko súvisel s rodinným právom, ktoré ešte nebolo pripravené na kodifikáciu. Tak aj v tomto prípade nesprávne chápané právne tradície zamedzili uzákoniť túto časť občianskeho práva.

V.

Obrana právnych tradicií sa prejavila koncom 19. stor. aj pri úprave r o d i n n é h o p r á v a . Na liberálno kapitalistickom vývine rodinného práva sa popri dedičskom práve najviac odráža nedôslednosť buržoáznej premeny a pretrvávanie vlády feudálnych síl, čo bolo príznačné pre pomery v Uhorsku v 19. stor. vobec. V spoločenských vzťahoch upravených rodinným právom záviseli od prvotných spoločensko-ekonomických pomerov dva hlavné činitele týchto vzťahov. To bola právna úprava manželstva a rodinného pôdovu, a potom na to nadväzujúca úprava druhotných právnych javov (napr. adopcia, zásnuby). V období feudalizmu mala na úpravu manželského práva rozhodujúci vplyv katolícka cirkev. Neskôr sa od sklonku tohto obdobia, koncom 18. stor. začal uplatňovať aj vplyv iných cirkví. Preto v čase rozmachu liberálno kapitalistického zriadenia platilo deväťoro manželských práv, a to podľa náboženskej príslušnosti manželov.

V oblasti rodinného práva chýbala v celoštátnom meradle jednotná úprava poručníctva a opatrovníctva. Zakladala sa na štatútoch žúp a miest, ale aj na súdnej praxi. Určité zjednotenie spôsobil r. 1723 vznik uhorskej miestodržiteľskej rady (consilium locumtenentiale regium), ktorá vydávala nariadenia (normale) s celoštátnou platnosťou, Až r. 1877 vyšiel potom jednotný zákon o poručníctve a opatrovníctve.

Odchýlne sa utvárali pomery v oblasti manželského práva. Lebo jednotlivé cirkvi, ale aj panovník sa vzpierali zmenám. Oproti tomu liberáli a ich prívrženci medzi protestantskými aj katolíckymi poslancami poukazovali na chaotické ťažkosti s náboženskou príslušnosťou osôb pochádzajúcich z nábožensky zmiešaných manželstiev. Usilovali sa tiež poštátniť cirkevné matriky. Oproti tomu v pozadí argumentácie cirkví sa uplatňovali aj právne tradície. Napokon ale zvíťazil uhorský liberalizmus a zákonom z r. 1894 sa zaviedlo ako povinné civilné manželstvo. Ďalšími dvomi súčasnými zákonmi sa zriadili štátne matriky a upravilo sa vyznanie detí z nábožensky zmiešaných manželstiev podľa zásady "sexus sexum sequitur". V úprave majetkových pomerov manželov nenastala nijaká zmena. R. 1895 sa zákonom vyslovila náboženská sloboda a ďalším zákonom sa židovské vyznanie vyhlásilo za recipované.

VI.

Pomerne najmenej vplývali právne tradície ako prekážka na t r e s t n é p r á v o h m o t n é a p r o c e s n é , lebo v tejto oblasti bolo dosť málo takýchto tradícií. Latinský preklad dolnorakúskeho trestného zákonníka z r. 1656 začlenili do známej zbierky Corpus Juris Hungarici. Tak potom sa cez súdnu prax rozšírili ustanovenia tohto zákonníka do uhorského trestného práva, a to najmä tortúra. Po márnych pokusoch Jozefa II. o reformu potom až r. 1795 vypracovala osobitná právnická komisia uhorských stavov osnovu trestného zákonníka. Táto osnova bola ovplyvnená francúzskou buržoáznou revolúciou, ktorej trestnoprávne tézy si komisia osvojila. Predložili ju snemu rokov 1843-44, ale vyprovokovali tam odpor prívržencov právnych tradícií. Najmä ustanovizeň poroty vzbudzovala ich odmietavý postoj. Napokon osnova neuspela a r. 1848 sa uskutočnila len úprava tlačového procesu na podklade porôt.

Za Bachovho absolutizmu platilo aj v Uhorsku rakúske trestné právo. Keď potom po vyrovnaní judexkuriálna konferencia mala riešiť otázku právnej úpravy v oblasti trestného práva, prívrženci buržoázie navrhovali prijať s malými zmenami osnovu z rokov 1843-44. Ale

v pléne konferencie mali väčšinu konzervatívci, ktorí sa dožadovali návratu k starodávnemu uhorskému trestnému právu. Hoci Deák upozorňoval na niektoré základné nedostatky tohto práva, predsa sa nakoniec podvolil prijať stanovisko konzervatívnej väčšiny. Tak sa príslušná komisia uzniesla navrhnúť vyššie spomenutý návrat k niekdajšiemu právu, len so zmenami, ktoré sa mali neskôr vypracovať.

Po vyrovnaní zriadil minister spravodlivosti legislatívnu komisiu, ktorá mala aj trestnoprávnu subkomisiu. Tá vypracovala osnovu, ktorá sa ale na sneme neprerokovala, lebo tam sa vtedy riešila otázka odluky súdnictva od správy. Až r. 1871 došla na porad osnova, ktorú vypracoval Károly Csemegi, podľa ktorého sa potom nazval aj neskôr uzákonený zákonník "Csemegi kódex". Osnova sa odchýlila od veľmi pokrokového smeru návrhov z r. 1843 a riešila otázky trestného práva hmotného podľa záujmov rozvinutého kapitalizmu, aj keď na európskej vedeckej úrovni. Na snemovej rozprave sa tomuto kódexu vyčítal "nenárodný" charakter. Tento útok začali príznačným spôsobom poslanci krajnej lavice, ktorí ináč boli vo väčšine otázok pokrokoví. Namietali, že sa v kódexe opomíja všetko to, čo zhromaždili sudcovia Uhorska za tisíc rokov, nevšíma se Corpus Juris Hungarici a "tisícročné trestné právo". Táto osnova sa vraj zostavila z hromady cudzích kódexov. Aj konzervatívci si osvojili podobné stanovisko. No autor Csemegi argumentoval tým, že napr. krádež nemožno definovať ináč v Uhorsku a ináč v Nemecku, ani líšiť francúzsku lúpež od talianskej. Túto argumentáciu väčšina snemu r. 1875 prijala, lebo vládnúce triedy rozvinutého kapitalizmu kódex potrebovali.

Pôsobnosť poroty v tlačových veciach zavedená r. 1848 sa znovu upravila r. 1867. Ale až r. 1897 sa rozšírila aj na najťažšie, ako aj na politické trestné činy. Potom r. 1900 sa upravila organizácia pôrot tak, že aj medzi cenzusových porotcov sa dostali len tí, ktorých navrhla osobitná komisia. Túto komisiu však viedol predseda sedrie. Tak si buržoázia zabezpečila ochranu svojich záujmov aj bez toho, aby využívala právne tradície.

Keď sa skúma otázka, ako prekážali právne tradície v 2. polovici 19. stor. v Uhorsku právnym reformám, možno súhrnne konštatovať, že sila feudálnych tradícií sa často využívala na záchranu moci niekdajšej feudálnej statkárskej vládnúcej triedy, a to často s podporou veľkokapitalistov. Ale nie každú tradíciu možno považovať za spiatočnícku. Veľká chyba by bola zavrhovať sumárne a bez skúmania právne ustanovizne, ktoré sa vyvinuli v priebehu dejín. Vyskytli sa tradičné ustanovizne, ako napr. tisícročné župy, ktoré bolo možno s primeranými zmenami uviesť do služieb vývoja. Župa vznikla v 11. stor., osvedčila sa ako obranný orgán proti absolutizmu Habsburgovcov a

v buržoáznom období bola činitelom miestnej verejnej správy, aj keď pritom bola rozhodujúcim nástrojom vládnucich tried. Pri výstavbe socializmu a po zapojení pracujúceho ľudu do ústavného vývoja sa stala základným článkom systému rád. Správne je teda tradície zapojiť do danej hospodárskej a spoločenskej sústavy a len v súvislosti s ňou ich možno aj hodnotiť.

Ako sa ukazuje, nacionalistickí, ba šovinistickí predstavitelia politického alebo vedeckého života v Uhorsku, často stavali tradície do protikladu vôči reformám a využívali ich ako prekážku pokroku. Ale napriek tomu sa neslobodno nazdávať, že každá právna tradícia je takouto prekážkou. Aj tradície môžu byť pokrokové a môžu napr. pomáhať pokrokovú právnu úpravu.

RECENZE

Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. K vydání připravil, přeložil a poznámkami opatřil Jaroslav Ludvíkovský. Vyšehrad, Praha 1978, 165 stran, 16 vyobrazení

V jubilejním roce připadajícím na 1 050 výročí boleslavské tragédie (929) vyšla významná edice Kristiánovy legendy, jedné z nejvzácnějších památek české středověké literatury, péčí badatele v oblasti latinské hagiografie Jaroslava Ludvíkovského, profesora klasické filologie brněnské univerzity. Publikace obsahuje kritickou edici latinského textu legendy s paralelním českým překladem (str. 8-104), textovou kritiku na základě rukopisných variant (str. 105-117) a věcné poznámky (str. 119-160).

Publikace je jubilejní ještě v jiném smyslu. Je 25. příspěvkem plodného autora k problematice kristiánovské; seznam 24 autorových příspěvků, uvedený na str. 161-162, je třeba doplnit o stať "Přibysla-va v Kristiánově legendě", citovanou na str. 159.

Kritická edice Kristiánovy legendy s poznámkami, obsahujícími odkazy na nejnovější literaturu, je závěrem a vyvrcholením dosavadní badatelské práce autorovy na tomto úseku. Přehledně shrnuje výsledky jeho čtyřicetileté výzkumné činnosti v problematice českolatinských legend raného středověku.

Ještě do nedávna patřila Kristiánova legenda k nejspornějším památkám středověkého písemnictví. Mnoho významných badatelů nevěřilo v její pravost jako díla z konce 10. století, do něhož se tato legenda hlásí svým prologem, ve kterém její autor, mnich Christianus, oslovuje pražského biskupa Vojtěcha (982-997) jako svého synovce (nepos carissime). Podle toho psal svou legendu na sklonku 10. století. Ale právě toto rané datování, jakož i záhadná osoba autora budily čas od času v odborné literatuře pochybnosti. O pravost legendy byly sváděny vědecké boje od poloviny 18. století. Odpůrci pravosti legendy nebyli v otázce doby jejího vzniku zajedno; kolísali v datování od 12. do první třetiny 14. století.

První vydavatelé Kristiánovy legendy, Bohuslav Balbín (1677) a P. A t h a n a s i u s (1767), neměli pochybnosti o její pravosti. Balbín ji nazval "nejdrahocennější a prvou památkou dějin vlasteneckých."

Útok na její pravost zahájili teprve oba zakladatelé kritické historiografie české, Gelasius Dobner a Josef D o b r o v s k ý - onen v nepublikované studii, která měla dokázat, že legenda je falzem z konce 12. století, tento pak ve spise "Bořiwoy´s Taufe" (1805),prvním svém "kritickém pokusu očistit starší české dějiny od pozdějších výmyslů". Na rozdíl od Dobnera kladl Dobrovský vznik legendy do počátku 14. století a prohlásil ji za bezcenný padělek. Za nejstarší václavskou legendu pokládal legendu mantovského biskupa Gumpolda, sepsanou na přání císaře Oty II.(973-983);z ní odvozoval všechny ostatní václavské legendy.

Doba Dobrovského neznala ještě s l o v a n s k ý c h l e g e n d o sv. Václavu. Dobrovskému šlo hlavně o důkaz, že se slovanská liturgie na půdě přemyslovských Čech neujala. Teprve objev tzv. první staroslovanské legendy o sv. Václavu (A. Ch. Vostokov 1827) postavil otázku do nového světla. Proto Josef Emler v I. díle Pramenů dějin českých (1873) opustil názor Dobrovského o neexistenci slovanské bohoslužby v Čechách 10. a 11. století; pokud jde o legendy l a t i n s k é , podrobil se však autoritě Dobrovského, pokládaje za nejstarší václavskou legendu Gumpolda. Kristiánovu legendu otiskl až na konci václavských legend, pokládaje ji za pozdní kompilaci. Mylné stanovisko J. Dobrovského ve věci Kristiána a filiace latinských legend václavských bylo kánonem pravdy naší historiografie po celé 19. století.

Teprve v našem století se dočkal Kristián plné rehabilitace, a to zásluhou učenců dvou generací: historika Josefa Pekaře a klasického filologa Jaroslava Ludvíkovského. Zatímco Pekař bojoval vlastně jen proti Dobrovskému, byl úkol Ludvíkovského daleko složitější a obtížnější: musil svést dlouholetý zápas s třemi historiky (Z. Kalandrou, R. Urbánkem a Z. Fialou), kteří po smrti Pekařově znovu napadali pravost Kristiána, a kromě toho bojoval i s mylnými názory některých Pekařových stoupenců (V. Chaloupecký, O. Králík).

Pekařův zápas o pravost Kristiánovy legendy spadá do počátku našeho věku, kdy vyšly jeho první kristiánovské studie (ČČH 1902; Nejstarší kronika česká,1903), které vyvolaly prudké polemiky s německým historikem B. Bretholzem i staršími českými historiky. Po třech letech vědeckých bojů formuloval Pekař znovu své názory na filiaci václavských a ludmilských legend v obšírném spise "Die Wenzels-und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians" (1906). Dospěl k závěru,že nejstarší latinskou legendou o sv. Václavovi je legenda Crescente fide (bavorská verze), kterou Gumpold jen slohově přepracoval a rozvedl. Za nejstarší zachovanou ludmilskou legendu pokládal legendu Fuit. Z těchto tří latinských legend (a snad i některé slovanské - Pekař předpokládal

staroslovanskou legendu o sv. Ludmile) čerpal Kristián zprávy pro své hagiograficko-historické dílo sepsané asi v letech 992-994 (po návratu biskupa Vojtěcha do Prahy). Pekař tedy nepopíral, že Kristiánova legenda je z valné části kompilací starších pramenů, ale zdůrazňoval, že Kristián své prameny nejen upravoval a kombinoval, ale často i d o p l ň o v a l , jak si to sém vytkl v prologu ke svému dílu. Z podrobného rozboru usoudil, že v něm není nic, co by bylo v rozporu s jeho sepsáním na sklonku 10. století, kam se hlásí svým prologem, obsahem i formou.

S Pekařovými názory vyslovila souhlas většina českých historiků, archeologů a slavistů. S nadšením je přijal i kritický polský badatel Alexander Brückner. Jen několik českých historiků s Pekařem nesouhlasilo: František Vacek, Jan Slavík a Václav Novotný, který v Českých dějinách I. kladl Kristiánovu legendu do 12. století, ale slíbený tam důkaz nepodal.

J. Pekař zasáhl do kristiánské problematiky ještě dvakrát: r. 1921 cenným úvodem a poznámkami k českému překladu Kristiánovy legendy Antonína Stříže a pak jubilejní studií "Svatý Václav" (ČČH 1929), kde podal konečnou formulaci svých názorů na počátky českých dějin na základě výsledků svých starších studií a nových výzkumů slavistických.

Rozsáhlý spis Pekařova žáka a nástupce na pražské univerzitě Václava C h a l o u p e c k é h o "Prameny X.století legendy Kristiánovy" (Svatováclavský sborník II, 2, 1939) dal podnět k novým polemikám. Autor sice podporoval závěr svého učitele o pravosti této legendy jako díla z konce 10. století, ale rozcházel se s ním v otázce Kristiánových pramenů. Domníval se, že Kristián použil i legendy Diffundente sole, kterou Pekař pokládal za pouhý výtah z části Kristiánova díla a o níž pozdější kritika J. Vilikovského a zejména J. Ludvíkovského bezpečně prokázala, že pochází z doby daleko pozdější (13. století). Na rozdíl od Pekaře pokládal Chaloupecký za pramen Kristiánův českou verzi legendy Crescente, která je pozdější než bavorská a o níž prokázal později J. Ludvíkovský, že byla interpolována už na základě Kristiána.

Většinu nových názorů V. Chaloupeckého odmítli Pekařovi stoupenci i jeho odpůrci. Naproti tomu se udržela v odborné literatuře jeho hlavní teze o kulturní a politické kontinuitě mezi moravským státem 9. století a českým knížectvím přemyslovským, opřená o výsledky prací slavistů ruských i českých, zejména Miloše W e i n g a r t a , Josefa V a š i c i a Romana J a k o b s o n a .

Společně s J. Vašicou uspořádal V. Chaloupecký sborník "Na úsvitě křesťanství" (1942), obsahující české překlady staroslovanských i latinských legend domácího původu z 9. až 13. století. Největší podíl

tu připadl J. Ludvíkovskému, který přeložil řadu latinských legend (Crescente fide, Kristián, Diffundente sole, Tempore Michaelis imperatoris, Factum est, Oriente iam sole). Při této p ř e k l a d a t e l s k é činnosti se seznámil dokonale s jazykem, slohem i kursem (prozaickým rytmem) uvedených legend, což se stalo spolehlivým základem jeho příští v ě d e c k é práce na tomto poli. Ze zasvěceného překladatele Kristiána se stal nejdůslednější a nejdůmyslnější obránce pravosti jeho díla. To se projevilo již v jeho první studii kristiánovské "Několik poznámek k výkladu legendy Kristiánovy" (Naše věda 1943) a v dlouhé řadě pozdějších prací.

Nová vědecká diskuse o Kristiánově legendě se rozvinula po druhé světové válce, kdy Záviš K a l a n d r a (České pohanství, 1946) znovu zaútočil na pravost této legendy pokusem o důkaz, že Kosmas je starší než Kristián, který je prý falzem z počátku 14. století. J. Ludvíkovský odmítl jeho názory v recenzi "O Kristiána I" (Naše věda, 1949).

K podstatně stejnému závěru jako Kalandra dospěl Rudolf U r b á n e k v široce založeném dvousvazkovém díle "Legenda tzv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských a václavských a její autor" (1947, 1948), v němž za falzátora Kristiánovy legendy (a dalších latinských spisů) označil Bavora z Nečtin, břevnovského opata z přelomu 13. a 14. století. Tyto závěry vyvrátil J. Ludvíkovský v obšírné recenzi "O Kristiána II" (Naše věda,1950). Na ni navazuje jeho další studie o václavské legendě Laurentia z Montecassina, vrstevníka Kristiánova (Slovesná věda,1950). Brzy nato podal J. Ludvíkovský přesvědčující důkaz o tom,že Kristiánova verze o Přemyslu je původní a starší než rozvinutá verze Kosmova "La légende du prince-laboureur Přemysl et sa version primitive chez le moine Christian, in: Charisteria Thaddaeo Sinko, Varšava 1951).

Zásadní význam má objevná filologická studie J. Ludvíkovského "Rytmické klausule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování" (Listy filologické,1951). Rozborem rytmických klauzulí (větných závěrů) celého Kristiánova textu dokázal, že jeho kursus není gregoriánský, jak se domníval Z. Kalandra, ale že se nápadně shoduje se slohem legendy Crescente, Gumpolda a jiných autorů z 10. století. Tzv. gregoriánský kursus, kodifikovaný za papeže Řehoře VIII. (1187), charakterizují tři typy větných závěrů: cursus planus, cursus tardus, ale nejvíce cursus velox (typ: saécula saeculórum). U Kristiána je cursus velox zastoupen v průměru necelými 14 %, zatímco legenda Diffundente sole má 70 % klauzulí tohoto typu. Její autor záměrně pozměňoval Kristiánův slovosled,jen aby dosáhl rytmického efektu gregoriánského kursu. Tím bylo bezpečně prokázáno, že tato legenda nemohla vzniknout ani

v 10. století, jak soudil V. Chaloupecký, ani na konci 11. století, jak se domnívali R. Urbánek a F. M. Bartoš, nýbrž v našich poměrech nejdříve ve 13. století, kdy tato slohová reforma k nám pronikla.

Další studie J. Ludvíkovského "Crescente fide, Gumpold a Kristián" (Sborník prací filos. fak. brněnské univ., D 1, 1955) navazuje na Slavíkův rozbor legendy Crescente a vyvrací jeho názor, že Crescente je výtahem z Gumpolda; stopy jejího nelogického krácení textu vysvětluje hypotézou, že Gumpold i Kristián měli před sebou původní, ještě nezkrácenou legendu Crescente fide, která se nezachovala.

J. Ludvíkovského zaujala také problematika nověji ších václavských legend ze 13. století. Ve statích uveřejněných ve Filologických listech (1955, 1957) autor dokazuje proti Pekařovi, že legenda Ut annuncietur je starší než legenda Oriente iam sole a vznikla v první polovině 13. století. Tento výklad byl přijat bez námitek.

Objevu nového rukopisu legendy Crescente použil J. Ludvíkovský pohotově k novému důkazu pravosti Kristiána (Listy filologické, 1958).

Všechny své dosavadní důkazy o pravosti Kristiánovy legendy shrnul pak autor v jubilejním sborníku "Magna Moravia" (1965) do rozsáhlého pojednání "Great Moravia Tradition in the 10th Century Bohemia and Legenda Christiani", v němž ukázal, že Kristián byl mluvčím a do jisté míry i tvůrcem velkomoravské tradice v Čechách. Kritickým vydáním prvních tří kapitol Kristiánovy legendy přispěl spisovatel do nově založené sbírky pramenů "Magnae Moraviae fontes historici" (II,1967), kde publikoval i texty jiných latinských legend, pokud se týkají Moravy.

V té době se zabýval kristiánovskou problematikou také literární historik Oldřich K r á l í k (K počátkům literatury v přemyslovských Čechách, 1960, a řada dalších spisů). Uznával sice Kristiánovu legendu za dílo sepsané v době Vojtěchově, ale vystoupil s novým názorem, že jeho autorem není mnich Kristián, nýbrž Radim-Gaudentius, nevlastní bratr Vojtěchův a později arcibiskup hnězdenský, ve kterém Králík spatřoval hlavního představitele "slavníkovské renesance" a jemuž připisoval autorství ještě jiných spisů (mezi nimi i "Veršů o utrpení sv. Vojtěcha"). K tomuto závěru došel tak, že jméno "Christianus" v prologu legendy četl jako "christianus" (křesťan) a v tom smyslu násilně opravil i příslušný text Brunovy legendy o sv. Vojtěchu (kap. 15), v němž se rovněž mluví o mnichu Kristiánovi, "výmluvném muži" a pokrevním bratru pána země, jako o jednom z vůdců českého poselstva do Říma. Změnou slovosledu (předsunutím spojky "et" před "Radlam") změnil smysl této věty tak, že v čele českého poselstva byl - vedle (nejmenovaného) Vojtěchova vychovatele - "moudrý a výmluvný Radla, křesťanský mnich" (christianus monachus). Tím jméno

Christianus z obou textů zmizelo. Tento násilný výklad pramenů - už pro toho "křesťanského" mnicha - nemohl J. Ludvíkovský Králíkovi odpustit. Trval na existenci mnicha jménem Kristián a na původním textu Brunově o mnichu Kristiánovi, muži "výmluvném" (jak se jeví právě autor Kristiánovy legendy) a odmítl Králíkovu hypotézu, že autorem legendy byl Radim. Polemice s Králíkem věnoval J. Ludvíkovský dvě studie: "Kristián či tzv. Kristián" (SPFFBU, E 9, 1964) a "Kristián či Radim" (Česká literatura, 1967).

Charakteristickým rysem kristiánovských studií J. Ludvíkovského je jejich komplexnost. Neomezují se jen na textovou kritiku legend a na jejich jazykovou stránku, ale zasahují podnětně také do historických a právněhistorických problémů nejstarších českých dějin. Do této skupiny "historických" studií patří zejména jeho proslulá rozprava "Tunna und Gommon - Wikinger aus der Fürstengefolgschaft?" (Folia diplomatica I, UJEP, 1971), která je významným příspěvkem k problematice stability raněfeudálních knížecích družin. Autor v ní zcela nově vysvětlil účast těchto dvou záhadných cizinců zřejmě neslovanských jmen v tragédii přemyslovského rodu a v dočasné vládě v Čechách. Nespokojil se s dohadem Pekařovým, že to byli potomci rodů původně germánských; navázal učenou korespondenci s nordistou Emilem Walterem, který zjistil příbuznost obou jmen a nórdickými jmény a nordickou mytologií a domníval se, že se k nám tato j m é n a dostala prostřednictvím ság přes varjažskou Rus. Na rozdíl od uvedeného nordisty dospěl J. Ludvíkovský k závěru, že nejde o migraci jmen, ale že Tunna a Gommon byli skuteční lidé, v i k i n g o v é , které přivedla do Čech Drahomíra ze své stodorské vlasti v Polabí jako členy své družiny. Přitom upozornil na dosud nepovšimnuté místo z Kristiána (4, 68), že tito násilníci (tyranni) po zavraždění Ludmily vládli společně s Drahomírou celé české zemi "jako velkomožní vévodové" (velut magnifici duces). Kdyby se nebyli rozešli s Drahomírou, která se jich zbavila, kdo ví - píše autor - zda by nebyly Čechy dostaly panovníky severského původu jako Rusové. Tato originální studie vzbudila zaslouženou pozornost v cizině, zejména v historiografii polské (H. Łowmiański, Początki Polski IV, 1970, str. 421, soudí, že oba vikingové přišli do Prahy z Kyjeva).

Do skupiny "historických" studií J. Ludvíkovského patří také jeho pojednání "Souboj sv. Václava s vévodou kouřimským v podání václavských legend" (Studie o rukopisech 12, 1973), o němž jsem už referoval v Právněhistorických studiích. Dodal bych jen, že jsem přesvědčen, že kouřimská epizoda patří k archetypu Kristiánovy legendy (není pozdějším doplňkem) s má historické jádro (marný zápas jednoho ze sta-

rých kmenových knížat v Čechách proti ústřední vládě Přemyslovců). Rozhodování bitev soubojem knížat má analogie ve slovanském Polsbí.

Starší názory o genetické závislosti a obsahové souvislosti latinských legend domácího původu podrobil J. Ludvíkovský kritice a vlastní názor na tyto otázky vyložil v souhrnném pojednání "Latinské legendy českého středověku" (SPFFBU, E 18-19, 1973-1974).

Ani v posledním desetiletí kristiánovská diskuse neumlkla.Vstoupil do ní další zásední odpůrce pravosti Kristiánovy legendy, předčasně zesnulý historik Zdeněk F i a l a , který se ve stopách Kalandrových a Urbánkových (s nimiž jen tu a tam nesouhlasil) pokoušel znovu dokázat, že Kristiánova legenda je falzem 14. století. V řadě článků, ve pise "Přemyslovské Čechy" (1975, 2.vyd.) a v rozpravě "Hlavní premen Kristiánovy legendy" (1974) dovozoval, že tímto hlavním pramenem byla legenda Oriente iam sole ze 13. století, aniž však blíže uvedl, že existují (nejméně) dvě legendy Oriente a aniž vzal na vědomí úplnou českou recenzi legendy Crescente fide. Jeho názor, že Kristiánovo označení Prahy "civitas P r a g e n s i s" nemůže být starší než ze sklonku 12. století (Z. F i a l a , O pražském názvosloví v legendě Kristiánově, ČsČH 1970), odmítl J. Ludvíkovský ve studii "Civitas Pragensis a metropolis Pragensis" (SPFFBU, F 16, 1972), kde ukázal na četných dokladech, že adjektivní tvar jmen hradů a měst se vyskytuje také u současníků Kristiánových v 10.století a že střídání obou názvů (civitas Praga a civitas Pragensis) je u Kristiána zcela zákonité. Ostatní Fialovy námitky proti pravosti Kristiána podrobil J. Ludvíkovský zdrcující kritice v důkladné recenzi (Listy filologické 1975), o níž jsem referoval v Právněhistorických studiích.

Ve vědeckých zápasech o Kristiánovu legendu, které již trvají přes 200 let a jejichž vývoj zde mohl být jen stručně naznačen, připadl J. Ludvíkovskému v posledních čtyřech desetiletích stejný úkol jako J. Pekařovi v období předchozím - úkol důsledného obránce pravosti této legendy a důmyslného jejího vykladače. Výsledky svých výzkumů shrnul spisovatel v recenzované publikaci, která je korunou jeho dosavadního vědeckého úsilí na tomto poli a šťastně spojuje různé funkce: vydavatelskou, překladatelskou, textově kritickou, komentářovou i polemickou; svým obsahem je přísně vědecká, ale jednoduchým, jasným a přístupným výkladem je určena široké veřejnosti.

Hlavním úkolem publikace je ovšem kritická rekonstrukce textu legendy. Vydavatel použil 14 rukopisů legendy resp. jejích zlomků.Úplný text má jen rukopis "kapitulní" (Dražický kodex z let 1320-1342). Dva další rukopisy (univ. knihovny v Praze) z druhé poloviny 14. století končí uprostřed 8. kapitoly (potrestáním Václavových vrahů). Čtvrtý rukopis (téže univ. knihovny), pocházející z r. 1366, nemá prolog.

Pátý rukopis, zvaný Böddecký (univ. knihovny v Münsteru), jehož předloha pocházela snad až z 12. století, byl za války zničen; obsahoval jen prvních 6 kapitol legendy. Vydavatel používal těchto rukopisů ve fotokopiích, ale příležitostně nahlížel i do rukopisů samých (mimo rukopis Böddecký).

Z hlediska textové kritiky a datování legendy jsou důležité rukopisné zlomky textu, zejména 4. kapitoly, která byla až do Pekařovy rehabilitace Kristiána pokládána za samostatnou ludmilskou legendu (tzv. Wattenbachova legenda), a části 5. kapitoly (text začínající slovem "Recordatus") o přenesení Ludmilina těla z Tetína do Prahy (také o tomto textu prokázal Pekař, že je nedílnou součástí Kristiánovy legendy). Zmíněné rukopisné fragmenty totiž pocházejí z 12.-13. století. Nejstarší z nich je v Rajhradském breviáři (4. kapitola Kristiána), který vydavatel shodně s V. D o k o u p i l e m (Soupis rukopisů benediktinské knihovny v Rajhradě) datuje do poloviny 12. století. Tento rukopisný fragment sám o sobě podává svým datováním (a jak dokazuje vydavatel, i svým stylem) nesporný důkaz, že Kristiánova legenda musela být sepsána před polovinou 12. století. Její datování do konce 10. století plyne z prologu, zachovaného ve třech rukopisech.

Pokud jde o vnější úpravu textu legendy, ponechal vydavatel tradiční rozdělení na prolog a 10 kapitol jako ve vydání Emlerově a Pekařově, čímž usnadnil citaci různých edic. V poslední době byl Kristián citován zpravidla podle s t r á n e k a řádků Pekařova vydání v jeho německém spise (1906), kde jsou uvedeny rukopisné varianty pod textem. Protože J. Ludvíkovský otiskuje s latinským textem paralelně český překlad, uvádí varianty podle k a p i t o l a řádků a tuto textovou kritiku podává hromadně na konci textu. Řádkování v každé kapitole začíná od 1. řádku, takže text je třeba citovat podle kapitol a řádků (např. 2,5 = 2. kapitola, 5. řádek). Ve výběru rukopisných variant (str. 107-117) jsou uvedeny všechny významnější varianty použitých rukopisů. Značka P e k a ř o v ý c h čtení a značka čtení Bohumila R y b y (Kronika Kristiána z hlediska textové kritiky, Listy filologické, 1932), je uvedena jen tam, kde je k tomu zvláštní důvod.

Srovnání nové edice Kristiána se staršími edicemi ukazuje, že J. Ludvíkovský opravil na několika místech mylná čtení Pekařova. Tak např. v prologu (37) čtení "horum" opravil na "sanctorum". Zkratku "spm consilii" (2,6), kterou Pekař četl "spem consilii", třeba číst "spiritum consilii", jak J. Ludvíkovský přesvědčivě dokázal (jde o jeden ze "sedmi darů Ducha svatého"). O zdrženlivosti Václavově praví Kristián, že je to "rara vis uxoratis" (6,100), což četl Pekař podle jednoho rukopisu "rara v i x uxoratis"; později schválil Rybovu

konjukturu "rara a v i s". Jako znalec klasické literatury upozornil vydavatel, že toto úsloví pochází z Persia a Juvenala. Poněvadž Kristián z klasiků jinak nic necituje, dal J. Ludvíkovský právem přednost čtení "rara v i s uxoratis", což přeložil "řídká cnost u mužů ženatých". Příkladů, kdy jako zkušený klasický filolog korigoval starší omyly, bylo by možné uvést více.

V zásadních otázkách se však přidržel Pekaře. V první větě prologu přijal tradiční čtení "solo nomine Christianus". Pokládaje tato slova za "homonymickou hříčku" (str. 136), přeložil je "křesťan toliko svým jménem Kristián" (str. 9). Pro tuto slovní hříčku našel pozoruhodnou analogii v soudobém pramenu, kde j i n é h o Kristiána (opata 10. století) napomíná jeho arcibiskup Bruno slovy: "Ut sis, quod vocaris cura" (Hleď, abys byl tím, čím se jmenuješ, tj. křešťanem, str. 135). Ž á d n ý rukopis však nemá plný text "solo nomine". Dražický kodex má jen z k r a t k u "s. n. Christianus", další dva rukopisy (pozdější) mají text "s a n c t u s nomine Christianus" (zřejmě mylný), který vznikl asi tím, že písař zkratce neporozuměl. Ale rozumíme jí dobře dnes? Zkratka "s." pro adjektivum "solus" je neobvyklá. Není možné číst ji i jinak? Nemůže znamenat prostě "suo nomine" (vlastním jménem) nebo "secundum nomen" (podle jména), anebo snad "sacerdotis nomine" (kněžským, řeholním jménem)? Každým způsobem ovšem Christianus je vlastní jméno (nomen), nikoli obecné substantivum "křesťan".

Překlad Kristiánovy kroniky z pera J. Ludvíkovského vyniká nad oba starší překlady - Truhlářův a Střížův - věrností originálu, přesností a elegancí slohu. Vydavatel revidoval svůj původní překlad z r. 1942 nejen z hlediska slohu, ale provedl v něm i několik významných změn věcných. Tak např. v Kristiánově větě (6,106), že kníže Václav tuláky a opilce "flagris verberabat ingentibus" chápal původně výraz "flagrum" (důtky) ve smyslu přeneseném a překládal "bičoval důtkami těžkých výtek". Pod vlivem jasnějšího textu legendy Crescente, které tu Kristián použil, překládá nyní doslovně "dával je bičovat důtkami".

Významnější - ale také problematičtější - je radikální změna překladu příslovce "iamdudum" ve větě týkající se doby christianizace Čechů. Kristián napsal (8,52) že Bůh dal velkého ochránce (patronum) "genti Bohemorum, i a m d u d u m a d s e c o n v e r s a e", což J. Ludvíkovský původně přeložil "národu českému, který se j i ž d á v n o k n ě m u o b r á t i l"; nyní překládá "národu českému, který se t e p r v e n e d á v n o k němu obrátil". Tuto změnu odůvodnil tím, že původní překlad byl v rozporu s jiným místem legendy (7,67), kde se mluví o Češích jako o národu pokládaném podle své přirozené povahy za zvláště divoký (gens, que et gencium ferox ipsa natura habetur), i s pozdějšími václavskými legendami (Ut annun-

cietur a Oriente iam sole), které na stejném místě píší "genti Bohemorum ad fidem n o v i t e r converse". Vydavatel došel k přesvědčení, že autoři těchto legend ze 13. století rozuměli Kristiánovi lépe než jsme mu dosud rozuměli, o čemž nejsem tak zcela přesvědčen (srov. např. mylný výklad prvních vět 1. kapitoly Kristiánovy v legendě Diffundente). Mnohoznačné "dudum" a "iamdudum" připouští ovšem oba překlady (již dávno i teprve nedávno), které se však logicky vylučují. Snad by byl vhodný doslovný (a neutrální) překlad "již před nějakým časem", což by oba protikladné významy setřelo. Jisté je, že "iamdudum" se klade vždy o n e d l o u h é d o b ě (str. 155).

Ještě poznámku k překladu substantiv "urbs" a "civitas". Zpravidla jde o synonyma, ale v kouřimské epizodě překladatel rozlišuje: "urbs quedam, Kurim vocata" překládá "jeden h r a d , zvaný Kouřim" (10, 185), kdežto větu "ipsum c i v i t a t e m q u e sue dicioni pacifice firmat donans ei c i v i t a t e m regere" (10,199) přeložil "upevnil pokojně nad ním i nad jeho k r a j e m své panství, uděliv mu moc, aby spravoval ten k r a j". Domnívám se,že v o b o u případech (urbs p o p u l o s a a civites)jde o týž pojem: hrad s příslušným krajem (hradový okres).

Důležitou součástí publikace jsou věcné poznámky, které spisovatel rozdělil na dvě části: obecný úvod k poznámkám (str. 119-133) a vlastní poznámky k jednotlivým místům textu (str. 135-160).

V obecném úvodu podává především stručný, ale výstižný přehled dosavadního bádání o Kristiánově díle od historiků doby baroka přes osvícenskou historiografii až do nejnovější doby. Jednu z hlavních příčin staletého sporu o pravost a datování Kristiánovy legendy vidí v jejím prologu, prvních dvou kapitolách pojednávajících o počátcích křesťanství na Moravě a v Čechách, a zejména ve vypravování legendy o křtu Bořivojově na dvoře Svatoplukově.

Po přehledu dosavadního bádání pojednává soustavně o dvou základních sporných otázkách: o skladbě legendy jako celku a o osobnosti jejího autora. První otázka je rázu převážně filologického, ve druhé převažuje prvek historický.

V prvním směru prozkoumal vydavatel jako klasický filolog především j a z y k a s l o h Kristiánovy legendy. Došel k závěru, že Kristiánův jazyk a styl je "velmi charakteristický a pozoruhodně jednotný" (str. 124). Slovník Kristiánův je v podstatě slovníkem Vulgáty, neboť ze slov legendy se čte ve Vulgátě přes 80 %. Kristián ovšem čerpal svůj biblický slovník z hagiografické literatury, z legendy Crescente fide, Gumpolda aj. Přímé citáty z bible se vyskytují ve všech částech legendy, ale slovních a frazeologických ohlasů, které nejsou přímou citací bible, je daleko víc a charakterizují rovněž

jazyk legendy ve všech jejích částech. Patrné stopy po vlivu četby římských klasiků v legendě vydavatel nezjistil.

Pokud jde o u m ě l ý s l o h Kristiánův, pokládá J. Ludvíkovský za nejvýraznější jeho prostředek ú c h y l k u o d p r a v i d e l n é h o s l o v o s l e d u (tzv. hyperbaton), tj. oddělování slov, která syntakticky k sobě patří, od sebe tak, aby zaujala důrazné místo ve větě. Takový sloh byl v oblibě u spisovatelů staršího středověku. Velmi instruktivní v tomto směru je autorovo srovnání Kristiánova slohu se stylem Gumpoldovým (z něhož Kristián cituje delší pasáž). Také Gumplodův sloh se vyznačuje četnými hyperbaty, trajekcemi a slovními hříčkami. Celkem je však Kristiánův sloh srozumitelnější než bombastický styl Gumpoldův. Nezvyklá a hojná hyperbata Kristiánova byla zkušenému filologovi dobrou pomůckou pro textovou kritiku. Jde zejména o nepravidelné postavení předložky, spojky nebo vztažného zájmena. Na několika příkladech ukazuje vydavatel názorně, jak někteří pozdější opisovači Kristiánova díla normalizovali jeho nepravidelný slovosled, zachovaný v nejstarších rukopisech (např. v rajhradském fragmentu).

V této souvislosti shrnul J. Ludvíkovský také své poznatky o k u r s u Kristiánovy legendy; že to zdaleka není sloh "gregoriánský", ale že se nápadně shoduje se slohem jiných autorů 10. století, dokázal J. Ludvíkovský s přesností hraničící s matematickou jistotou. Domnívám se, že v těchto f i l o l o g i c k ý c h otázkách vyslovil poslední slovo.

Osobnost a u t o r a K r i s t i á n o v y l e g e n d y byla příčinou mnoha sporů a nedorozumění. V prologu legendy nazývá její autor sama sebe "Christianus" a uvádí, že je mnich (monachus); biskupa Vojtěcha oslovuje "nepos carissime". Slovo "nepos" může mít různý význam (vnuk, potomek, synovec). Ve významu "synovec" se čte u Kristiána (1,67) o Svatoplukovi jako synovci Rostislava. Lze tedy právem mít za to, že ve stejném významu je užito i v prologu. Proto "nepos carissime" překládá vydavatel "nejdražší synovče" (Truhlář překládal "bratranče", Stříž "bratrovče").

J. Ludvíkovský ztotožňuje jistě právem legendistu Kristiána s mnichem Kristiánem (Christianus monachus), který vystupuje v B r u n o v ě životopise sv. Vojtěcha (z r. 1004) jako jeden z vůdců českého poselstva vyslaného do Říma, aby přimělo biskupa Vojtěcha k návratu do Prahy. Druhým vůdcem tohoto poselstva byl Vojtěchův vychovatel a přítel Radla, kterého Bruno nazývá "moudrým" (sapiens), kdežto Kristiána charakterizuje jako muže "výmluvného" (eloquens), výslovně uvádějíc, že tento Kristián byl "pokrevní bratr p á n a z e m ě" (frater carnis domino terre). Mnoho historiků zde myslelo na Boleslava

II. a pokládalo Kristiána za syna Boleslava I. Bylo jim ovšem podezřelé, že by syn mohl psát o svém otci bratrovrahu tak bezohledně. Od doby Dobnerovy se tato námitka uváděla jako argument proti pravosti Kristiánova díla. J. Pekař, který původně (1903, 1906) také pokládal Kristiána za Přemyslovce, pokoušel se této námitce čelit různým výkladem: náboženskou horlivostí středověkého mnicha,který dovedl v sobě zapřít syna, výkladem, že "frater carnis" může znamenat i bratrance, ba uvažoval dokonce i o možnosti, že Boleslav II. nebyl synem Boleslava I. Teprve v úvodu ke Střížově překladu Kristiána (str. 17) připustil výklad, že Kristián byl bratrem knížete Slavníka a tedy strýcem Vojtěchovým. Pro tento výklad se rozhodl jednoznačně ve své studii "Svatý Václav", když si uvědomil, že Brunovo "dominus terre" se nevztahuje na Boleslava II., nýbrž na Slavníka, kterého Bruno hned na začátku své legendy takto označuje. (Kanaparius, první Vojtěchův životopisec, Kristiána výslovně nejmenuje,ale na obdobném místě píše, že vůdcem českého poselstva byl "frater d u c i s", což lze také vztahovat na knížete Slavníka.)

Ve věci původu Kristiána přihlásil se J. Ludvíkovský k p o s l e d n í m u výkladu Pekařovu, a to - jak uvádí - z důvodů filologických, neboť výkladem, že Kristián byl Slavníkovec, se dosáhlo úplné shody mezi prologem jeho legendy ("nepos") a textem Brunovým. Proto také odmítl identifikaci mnicha Kristiána s mnichem Strachkvasem (Kosmas I, 17),která je pozdní kombinací historiografie.Do historické literatury uvedl Kristiána-Strachkvase kronikář Pulkava a toto neblahé dědictví převzal Balbín a po něm řada dalších historiků.

Uznávaje Kristiána za Slavníkovce,musil se J. Ludvíkovský zamyslit nad otázkou, kterou si nedal J. Pekař ani nikdo z jeho oponentů. Jak je možné, že Slavníkovec Kristián mluví za celé Čechy, začíná české dějiny Přemyslem, založením Prahy a pokřtěním Bořivoje a oslavuje české světce z dynastie přemyslovské? Odpověď na tuto otázku nalezl v prologu Kristiánovy legendy, kde její autor píše, že umučení sv. Václava a sv. Ludmily bylo vylíčeno neúplně a rozporně, a v t é ž e větě pokračuje: "pokládal jsem proto za vhodné, obrátit se k Vaší Svatosti (tj. k biskupu Vojtěchovi), j e n ž z t é h o ž r o d u s v ů j p ů v o d o d v o z u j e t e (qui ex eodem tramite lineam propaginis trahitis), abych ... s Vaším svolením toto líčení poněkud opravil ..." V poznámce na str. 136 připouští vydavatel, že by snad bylo možné přeložit uvedené místo: "z v e d l e j š í v ě t v e t é h o ž r o d u", neboť "trames" znamená příční nebo postranní cestu a užívá se přeneseně o pobočných větvích rodu. Citované slova svědčí podle názoru J. Ludvíkovského zcela nepochybně o p o k r e v n í m p ř í b u z e n s t v í mezi sv. Václavem a

sv. Ludmilou a biskupem Vojtěchem, jinými slovy mezi P ř e m y s l o v c i a S l a v n í k o v c i . Vztahovat tato slova na příbuzenství mezi Kristiánem a Vojtěchem, jak se také stalo (např. V. Chaloupecký, původně i J. Pekař), znamenalo by - podle názoru filologa Ludvíkovského - dopustit se na Kristiánově stylu "neodpustitelného násilí" (str. 131).

O příbuzenství Slavníkovců a Přemyslovců uvádí pisovatel řadu dalších svědectví, která zde nelze podrobněji rozvádět. Za nejzávažnější pokládám svědectví Bruna z Querfurtu, současníka Vojtěchova a jeho životopisce, který s rozhořčením vypravuje o povraždění Slavníkovců na Libici, poznamenávaje na adresu Boleslava II.: "Hle, nový Jidáš, který se naučil pod záminkou míru vést válku ... Dá slib míru Boleslav, aby neočekávaně povraždil b r a t r a n c e (fratres). Ale nemusíš daleko hledat příklad: v t é ž e p o k r e v n í l i n i i zavraždil v l a s t n í b r a t r (frater suus) nejsvětějšího Václava" (Bruno, c. 21). Tato poznámka má smysl jen tehdy, jestliže Bruno chápal povraždění Slavníkových synů jako rodinnou vraždu, bratrovraždu. Podle výkladu vydavatelova "fratres" může znamenat také bratrance nebo příbuzné.

Mimořádnou úctu biskupa Vojtěcha a Slavníkovců vůbec ke knížeti Václavovi potvrzuje nejen Kristián (prolog 47), ale i oba životopisci Vojtěchovi, Canaparius (c. 8) a Bruno (c. 21), což nelze chápat jen nábožensky, jak J. Ludvíkovský právem zjišťuje. Fakt, že Přemyslovec byl uznán za světce a ochránce stejně v Libici jako v Praze, svědčí podle něho o kulturní i politické jednotě slavníkovských a přemyslovských Čech; u Vojtěcha byla tato úcta patrně podepřena i příbuzensky (str. 132).

Kristiánův náznak, že sv. Vojtěch pocházel z téhož rodu jako sv. Václav, vykládá vydavatel tak, že Slavníkovci byli od původu vedlejší větví přemyslovské dynastie; vlivem historických okolností, zejména sešvakřením s královským rodem saským, tato vedlejší větev náhle zmohutněla, začala konkurovat vlastním Přemyslovcům a proto byla vyvražděna (str. 133).

Tato hypotéza není zcela nová (podobný názor vyslovil už dříve např. V. Vaněček), ale dobře vysvětluje, že Kristián mohl psát tak bezohledně o bratrovrahu Boleslavu I., který nebyl jeho otcem; na druhé straně vysvětluje i to,, že se Slavníkovec Kristián mohl stát mluvčím a v jistém smyslu i tvůrcem velkomoravské tradice v celých Čechách, přemyslovských i slavníkovských.

Dokud byl Kristián mylně ztotožňován se Strachkvasem, byl ovšem pokládán podle Kosmy za mnicha řezenského. J. Ludvíkovský má za velmi pravděpodobné, že se Kristián stal jedním z mnichů nově založeného

kláštera břevnovského, kde většina mnichů byla italského původu. Byl tedy v ustavičném styku s latinskou kulturou v době, kdy psal svou legendu, která se opírá především o západní literární tradici, ale obsahuje i pozoruhodnou složku slovanskou. V tom právě spatřuje J. Ludvíkovský "její jedinečný význam nejen v historické literatuře českolatinské, ale i v rámci hagiografie západoevropské" (str. 133).

V posledním oddílu knihy (str. 135-160) shromáždil vydavatel 66 věcných poznámek k textu legendy, které zasahují do mnoha vědních oborů: jazykovědy, literární historie, obecných dějin, právní historie, archeologie, numismatiky, a obsahují cenné odkazy na nejnovější literaturu.

Poznámky jsou psány velmi objektivně. Vydavatel často uvádí několik možných řešení, ale nevyhýbá se polemice tam, kde to pokládá za potřebné pro vysvětlení sporných otázek. Četné jsou zejména polemiky s posledním odpůrcem pravosti legendy, Z. Fialou.

Pokud jde o prolog legendy, hájí vydavatel tezi o jednolitosti a neporušenosti dochovaného textu. Proti názoru V. Chaloupeckého, který se domníval, že prolog byl někdy v 11.-12. století přepracován (vadil mu jeho vlastenecký ráz), dovozuje vydavatel přesvědčivě, že vlastenecký tón nebyl Kristiánovi cizí a že se objevuje i v jiných částech legendy. Zvláštní osud měla věta prologu, v níž se Kristián zmiňuje o "koruně slávy" pro biskupa Vojtěcha "za užitek odevzdaný ze svěřených ovcí" (prolog 50). Odpůrci pravosti legendy v této větě viděli bezděčnou narážku falzátora na světectví Vojtěchovo, V. Chaloupecký ji pokládal za pozdější interpolaci prozrazující, že autor již věděl o mučednické smrti Vojtěchově. J. Ludvíkovský sice interpolaci odmítá, ale i on zde poznamenává (str. 137); "Musíme si však uvědomit, jak sv. Vojtěch toužil po slávě mučednické, takže zmínka o tom (?) v té souvislosti, jak to zde činí Kristián, nás nemůže překvapit." Domnívám se, že tu nejde o zmínku o koruně mučednické, ani o Vojtěchově touze po ní. Citovaný text jasně mluví o věčné blaženosti jako odměně za výsledky p a s t o r a č n í č i n n o s t i biskupa Vojtěcha, o níž mohl Kristián v době, kdy psal svou legendu (asi po návratu biskupově z Říma r. 992), právem soudit, že bude úspěšná.

Velmi instruktivní jsou vydavatelovy úvody k poznámkám v rámci jednotlivých kapitol; čtenář se z nich předem dozví, jakých pramenů použil Kristián v příslušné stati a co je v ní jeho vlastním přínosem. Jen v prvních kapitolách vydavatel upustil od takového úvodu, což odůvodnil tím, že původ Kristiánových zpráv o působení Cyrila a Metoděje na Moravě a o křtu Bořivojově zůstává nadále problémem, který řešil téměř každý z badatelů svým způsobem, takže na otázku, jakého pramene zde užil Kristián, nelze dát jednoznačnou odpověď.

Pokud jde o 1. kapitolu (která byla až do vystoupení Pekařova pokládána za samostatnou legendu), postřehl vydavatel správně, že Kristián tu mluví o d v o j í m pokřtění Moravy, jednom starém ("za časů sv. Augustina") a druhém Cyrilově. Třeba ovšem zdůraznit, že v prvním případě jde podle Kristiána o pouhou pověst (fama memorante;ut aiunt). Odkud má Kristián tuto pověst? Vydavatel uvádí dvě možnosti. Buď jde o běžnou záměnu Moravanů s Markomany, jejichž královna Fritigildis přijala (podle zprávy sv. Paulina) křest prostřednictvím sv. Ambrože (+ 397), anebo Kristián se tu opírá o padělané listiny pasovského biskupa Pilgrima (971-991), kde se píše, že Morava byla pokřtěna za časů římských. Tento druhý výklad mám za pravděpodobnější, neboť od Pilgrima má Kristián zřejmě i zprávu o 7 biskupech Metodějových.

Nevysvětlena zůstala druhá věta 1. kapitoly, navazující na zmíněnou pověst o pokřtění Moravanů za časů sv. Augustina a lakonicky zjišťující, že Bulhaři dosáhli této milosti "dávno před tím". J. Pekař se domníval, že Kristián tu mluví o pokřtění Bulharů před časy Augustinovými (+ 430), což by ovšem - historicky - nebylo možné. Domnívám se, že citovaná věta o pokřtění Bulharů může mít smysl jen tehdy, chápeme-li ji jako p o l e m i k u s pověstí uvedenou ve větě první a logický přechod k větě třetí. Smysl počátku 1. kapitoly je asi tento: "Ř í k á s e (auiunt), že Morava byla pokřtěna už za časů sv. Augustina. V e s k u t e č n o s t i v š a k (attamen) dosáhli Bulhaři této milosti d ř í v e n e ž M o r a v a n é ; neboť Řek Cyril p o t é , c o B u l h a ř i p ř i j a l i v í r u, přišel na Moravu ...". Kristián mluví tedy o dvojím pokřtění Moravanů, ale jen o jediném pokřtění Bulharů (před příchodem Cyrila na Moravu).

O tom, že soluňští bratři působili před příchodem na Moravu u Bulharů, vypravuje tzv. bulharská legenda, psaná řecky kolem r. 1100. Vydavatel to pokládá za "dobře možné" (protože Bulharsko leželo na cestě z Byzance na Moravu), ale slovanské Životy Konstantina a Metoděje, o tom nic nevědí. Jde patrně o tradici pozdější (z 10. století, jak je zřejmé z Kristiána).

Ze slov Metodějových adresovaných Bořivojovi "staneš se pánem pánů svých" (Kristián 2,37) vyvozoval V. Chaloupecký, že Přemyslovci byli pány Moravy už za Vratislava. J. Ludvíkovský soudí, že z nich vyplývá "aspoň tolik, že se v d o b ě K r i s t i á n o v ě vztahovala moc Přemyslovců na Moravu, neznámo jakým způsobem a v jakém rozsahu" (str. 141). Stojí za zmínku, že H. Łowmiański (op. cit., str. 430) nedávno odůvodnil závěr, že Morava byla připojena k českému státu bezprostředně po vpádu Maďarů (905), ještě za vlády Spytihněvovy. Otázka je nadále sporná.

Na str. 141 píše vydavatel, že zasvěcení prvního kostela "brzy po

r. 874" sv. Klimentovi ukazuje k tradici velkomoravské. Uvedené datum třeba po mém soudu opravit. Bořivoj byl podle Kristiána pokřtěn Metodějem jako k n í ž e p o d d a n ý S v a t o p l u k o v i . V r. 874 ještě ani nezačala Svatoplukova expanze. Závislost Čech na Svatoplukovi se datuje až asi od r. 883/884. Do té doby spadá i pokřtění Bořivoje a jeho družiny i založení prvního kostela v Čechách.

Ke 3. kapitole postrádáme úvodní stať o pramenech Kristiánova vypravování o kněžně Ludmile. Vlastním Kristiánovým přínosem jsou zejména zprávy o původu kněžen Ludmily a Drahomíry. Věta, kterou Kristián představuje rodinu sv. Ludmily (filia Slaviboris comitis ex provincia Sclavorum, que Psou antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate noviter constructa Mielnik vocitatur), náleží k nejpádnějším důkazům pravosti legendy jako díla z konce 10. století.Pšovsko známe z tzv. zakládací listiny pražského biskupství a o Mělníku víme, že byl sídlem Emmy, manželky Boleslava II., jejíž denáry tam ražené se zachovaly. Vydavatel uvádí na tomto místě domněnku V. Chaloupeckého, že Kristián zaměnil omylem Mělnicko za Milsko (provincia Milcensis), aniž k ní připojuje vlastní komentář. Domnívám se, že tato domněnka nezasluhuje víry. Zprávu staroslovanského prologu o sv. Ludmile, že byla "ze země srbské, knížete srbského dcera", lze vysvětlit i tak, že severočeský kmen Pšovanů byl podle tradice původu srbského

Dokladem pravosti Kristiánova díla je i jeho zpráva o původu kněžny Drahomíry "ze země polabských Slovanů, nazývané Stodorany".Výklad, že Stodorané byli "slovanský kmen náležející k Veletům neboli Lutičům" (str. 143), není zcela přesný. Název Lutičů se objevuje v pramenech teprve od 11. století (Thietmar, Adam Brémský, Helmold) a není souznačný s celou skupinou Veletů; označuje jen její 4 severní kmeny (Ratary, Dolence, Črezpěňany a Chyžiny). Kristiánova zpráva je plně v souhlase s prameny 10. století. Teprve Kosmas ji rozšířil o jméno Lutičů (de durissima gente Luticensi), což odpovídá době, v níž psal, ale je chronologicky i věcně nesprávné.

Pokud jde o datum umučení kněžny Ludmily, dal vydavatel v textu přednost dvěma rukopisům Kristiána, které uvádějí "v sobotu 16. září o první vigilii noční", což odpovídá roku 920. Všechny ostatní rukopisy, mezi nimi i nejstarší, mají však datum "v sobotu 15. září", což odpovídá roku 921. Vydavatel se o nich zmínil jen v textových variantách. Své stanovisko odůvodnil tím, že na 16. září klade svátek Ludmily staroslovanský prolog o ní a církevní praxe dosvědčená od 12. století a že "u většiny rukopisů jde tedy snad o písařskou chybu" (str. 145). Nesdílím toto mínění, které vydavatel převzal z Pekařova německého spisu (1906). Ludmila přežila svého syna Vratislava, který zemřel 13. února 921, takže nemohla být umučena v r. 920. J. Pekař

v datování její smrti kolísal (srov. jeho edice 1903 a 1906). Nakonec prohlásil, že správné datum je 16. září 921, které uvádí breviář abatyše Kunhuty z počátku 14. století (viz jeho poznámku na str. 78 ke Stříž ově překladu Kristiána, 2. vyd., 1927). Dvojí datování téže události (15. a 16. září 921) lze vysvětlit tím, že k zavraždění Ludmily došlo v n o c i ze soboty 15. září na neděli 16. září 921. První datum přešlo do většiny rukopisů Kristiána, druhé do liturgie.

Poznámky k textu legendy mají vysokou odbornou úroveň.Jasný a srozumitelný sloh autorův umožňuje však každému čtenáři - i neodborníkovi - poznat jádro problematiky a orientovat se ve výsledcích staletého bádání. Některé poznámky mají ráz malých monografií.To platí např. o poslední poznámce,která přehledně shrnuje problematiku "kouřimského motivu" ve václavských legendách od Kristiána přes legendy 13. století až po Dalimila a legendu Karla IV. (str. 160).

Závěrem lze jen konstatovat, že jde o edici po všech stránkách vzornou, která vyplnila citelnou mezeru v naší chudé ediční literatuře. Je to dílo trvalé hodnoty, které v budoucnosti nebude moci opomenout žádný historik, který se bude vědecky zabývat nejstaršími dějinami českého státu.Také právní historik v něm najde poučení a podněty k výzkumu nejstarších institucí českého státu a práva.

Jde především o k n í ž e c í d r u ž i n y : Svatoplukovu (1,75), Bořivojovu (2,52), Václavovu (3,137) i Boleslavovu (7,149). Zvláště cenná je zpráva, že kníže Václav opatřoval svou družinu nejen zbraněmi, ale i oděvem (6,30). Kristián seznamuje čtenáře i s některými členy družiny Václavovy (9,9: unus militum,Podiven nomine; 9,61: miles) i Boleslavovy (9,35: nejmenovaný miles). Legenda podává dále svědectví o existenci k n í ž e c í r a d y již v době Bořivojově (2,95: consilium) a l i d o v é h o s h r o m á ž d ě n í , svolaného na "sněmovní pole" (2,101: campus), dále o prastarých formách c í r k e v n í h o ž i v o t a v 10. století, např. o přijímání "podobojí" (4,15) a hromadných křtech (7,56: baptisma generale), konaných v sobotu velikonoční a svatodušní. Je také důležitým pramenem pro poznání s p o l e č e n s k ý c h p o m ě r ů té doby; svědčí o existenci otroků (6,90: mancipia) a trhů na otroky (7,60), o existenci rodící se feudality (5,48: primarii; 5,51: consiliarii et primates terre) a o krvavých bojích mezi skupinami velmožů (5,47-78).

Komentář J. Ludvíkovského zasahuje ovšem i do jiných otázek právněhistorických. Tak je tomu např. při interpretaci slov "země Lotharovců a Karlovců" (str. 136), při výkladu o knížecích rodech Pšovanů a Stodoranů (str. 142, 143), při výkladu termínů "pontifex" a "coepiscopus" (str. 147) a v poznámce o nepravidelném užívání panovnických titulů v 10. století, doložené nejnovější literaturou (str. 150).

Přesvědčující jsou jeho interpretace a překlady termínů "stipendium" (prostředky k živobytí,nikoli žold, str. 154), "dispensator" (správce knížecího domu, ne hofmistr, str.157), "fenerator" (věřitel, ne lichvář, str. 159), "inclusus" (poustevník, který se dal zazdít do cely, tamtéž), jakož i jeho logicky bezvadný výklad o podrobení kouřimského knížete Václavovi (str. 160).

V těchto i jiných případech razil J. Ludvíkovský jako vynikající znalec středověké latiny cestu správnému řešení řady právněhistorických problémů spojených s výkladem nejen Kristiána, ale i jiných latinských pramenů raného středověku. Proto si jeho dílo zasluhuje pozornost také ze strany právní historiografie, které přináší cenné podněty a mnohé poučení.

Hynek Bulín

Józef Matuszewski, Słowiański tydzień. Geneza, struktura i nomenklatura. Łódź 1978, Ossolineum, stran 135

Přední polský historik práva zvolil si pro svou monografii téma z oblasti chronologie, jedné z nejzanedbávanějších historických disciplin v Polsku a také u nás. Vlastním předmětem jeho studia je s l o v a n s k ý týden, jeho historický vznik, struktura dnů v týdnu a jejich pojmenování. Aby bylo možné pochopit tuto chronologickou jednotku u Slovanů v historické souvislosti, pokládal za nutné pojednat v první části o týdnu židovském, řeckém a římském a teprve ve druhé části - nejobsáhlejší - řešil otázky spojené s genezí a strukturou týdne slovanského a se způsobem počítání a slovanskou nomenklaturou dnů v týdnu. Třetí část obsahuje doplňkové problémy (klasifikace dnů, jednolitost slovanské nomenklatury, původ polské nomenklatury, datace římská a církevní v Polsku, lidová terminologie) a stručně se zabývá otázkou pojmenování týdne u Židů, Řeků, Římanů, v křesťanské terminologii, v jazycích románských, germánských, slovanských a v maďarštině. Řešit uvedené otázky v tak širokém záběru umožnila autoru jeho mimořádná erudice jazyková.

Hlavní výsledky jeho historicko-filologických výzkumů lze shrnout takto: Sedmidenní týden se dostal do světa Řeků a Římanů z Východu prostřednictvím Židů, kteří označovali dny v týdnu řadovými číslovkami; jejich týden končil svátečním dnem (sabbat). Řekové pojmenovali dny v týdnu podle 7 planet (tzv. planetární týden). Římané nahradili jména řeckých bohů římskými. První den v týdnu byl dnem svátečním (dies Saturni); po něm následovaly dies Solis, Lunae, Martis, Mercurii, Iovis, Veneris. Rozšíření kultu boha Slunce (Sol Invictus) mělo za následek posun v pořadí dnů: Prvním a svátečním dnem v týdnu se stal dies Solis, posledním dnem dies Saturni. Pořadí ostatních dnů zůstalo nezměněno, ale posunulo se o jeden stupeň (dies Lunae se stal druhým, dies Martis třetím dnem atd.). Tento systém sankcionoval císař Konstantin r. 321.

Křesťanství se setkalo s oběma systémy, židovským i římským. Od Židů převzala církev způsob počítání dnů řadovými číslovkami a název sabbat - od Římanů sváteční den (dies Solis), který nazvala dnem Páně (dies dominica). Zůstal prvním dnem v týdnu a měl v liturgii výjimečné postavení. Byl označen jako "feria prima", po níž následovaly další dny označené jen jako "feria secunda, tertia" atd. - až po "sabbatum", což byla "feria septima". V lidové mluvě však zakořenily planetární názvy římské do té míry, že se nedaly vytlačit. Tak se stalo, že v románských jazycích (s výjimkou portugalštiny) se neujala číselná nomenklatura církevní; jen názvy dvou dnů - neděle a soboty - byly z ní

převzaty; ostatní dny podržely planetární terminologii římskou, např. v italštině: domenica, lunedí, martedí, mercoledí, giovedí, venerdí, sabato.Germáni, kteří převzali sedmidenní planetární týden ještě před christianizací, nahradili v něm římské bohy germánskými; ale strukturou se germánský týden neliší od románského: v obou je prvním dnem neděle (domenica-Sonntag) a posledním sobota (sabato-Sonnabend).

O Slovanech, kteří přijali křesťanství až v 8.-10. století, panuje od dob Miklosichových (1876) názor, že nepřevzali církevní hierarchii dnů v týdnu, počínající nedělí a končící sobotou, ale že prvním dnem v týdnu bylo u nich pondělí, druhým úterý atd. - až po neděli jako den sedmý (poslední). Vyvrácení tohoto názoru, který se přes 100 let traduje v odborné literatuře, je věnováno jádro spisu (str. 66-121), ve kterém je hlavní přínos autorův k projednávané problematice. Napadený názor se opírá především o sémantický rozbor názvů "úterý" (wtorek) = 2. den, "čtvrtek" = 4. den, "pátek" = 5.den, takže v této řadě dě by musilo být pondělí dnem prvním a neděle dnem posledním. Ale tento primitivní závěr nelze podle J. Matuszewského udržet, spatřujeme-li v týdnu strukturální celek. Především třeba uvážit, že "neděle" tu následuje po "po-nedělku", takže nemůže zaujmout sedmé místo v týdnu; v takovém případě by pondělí patřilo již k příštímu týdnu.K tomu přistupují další úvahy. Ve slovanském názvosloví dnů zjišťuje spisovatel dva "bloky", které se prostupují: 1) pondělí, úterý, čtvrtek, pátek; 2) neděle a pondělí. Společným prvkem obou je pondělí. Je to první den prvé řady a zároveň druhý den ve druhé řadě. Následkem toho je úterý druhým dnem p o n e d ě l i , čtvrtek dnem čtvrtým a pátek pátým po neděli. Jsou to anaforické názvy, předpokládající neděli jako východisko. Totéž platí o středě. Tak dospěl autor k závěru, že i Slované pokládali neděli za první den v týdnu - stejně jako církev. Na rozdíl od církevního týdne, v němž se počítaly všechny dny v týdnu od neděle inclusive, počítali však Slované dny od neděle e x c l u s i v e . V církevním týdnu byla neděle označena jako feria prima, pondělí jako feria secunda atd., kdežto ve slovanském týdnu měla neděle "nultou" pozici a teprve pondělí bylo prvním, úterý druhým atd. dnem p o n e d ě l i . Jedině sobota - starozákonní den sváteční - připomínala příchod neděle, svátečního dne Nového zákona. Svou základní strukturou - počátkem a koncem - se tedy slovanský týden nelišil od církevního.

K zajímavým závěrům dospěl autor také ve III. části své práce. Pokud jde o genezi slovanské terminologie týdenní, soudí právem, že vznikla mezi Slovany obřadu římského a ne řeckého. Pokud jde o jazyk polský, přijal uznávanou tezi A. Brücknera, že názvy dnů v týdnu přešly do Polska z češtiny. Vznik s l o v a n s k é terminologie tý-

denní datuje do 8. století (datum christianizace Slovanů jižních); p o l s k á terminologie byla vytvořena před polovinou 11. století a patří tedy do doby "předpísemné" (str. 127). Toto příliš pozdní datování je však v rozporu se stanoviskem samého autora, který spojuje recepci sedmidenního týdne a tedy i jeho názvosloví u Slovanů přímo s christianizací (str. 66-67, 127).Podle toho by byl dies a quo vzniku polské terminologie týdenní ve Velkopolsku rok 966 a v Malopolsku (Vislansku) konec 9. století.

Autor upozorňuje na různé způsoby datování v polských kancelářích biskupských. Ve Velkopolsku se užívalo důsledně komputace římské (podle kalend atd.), v níž týden nehrál žádnou úlohu. Naproti tomu v Malopolsku se označovaly dny souběžně podle kalendáře římského a podle církevních svátků; tato církevní komputace často udávala postavení dne v týdnu.Jako příklad takového podvojného datování z oblasti české uvádím datum umučení sv. Ludmily v Kristiánově legendě (4,48): septima sabbati die et sexta decima kalenda octobris prima viligia noctis.

Polští písaři měli pro označení dnů v týdnu k dispozici tři nomenklatury: dvě učené latinské - římskou planetární a církevní feriální - a jednu domácí polskou. Z uvedených dvou latinských mělo převahu názvosloví církevní. Označování dnů názvy planet bylo do 13. století výjimečné a rozmohlo se teprve v 15.-16. století vlivem humanismu. Písemné doklady domácí polské terminologie (např. wtorek, środa atd.) jsou sice častější až od 16. století, ale o dávné existenci těchto názvů svědčí zachovaná toponymie, která pojmenovala některá města, v nichž se v určitých dnech konaly trhy, názvem těchto dnů (např. Wtorek, Środa, Piątek, Sobota, Sobótka). To ukazuje na dávné rozšíření těchto domácích názvů mezi lidem.

Poslední kapitolu věnoval autor otázce převážně jazykovědné:názvům týdne v hebrejštině, řečtině, latině, v jazycích románských,' germánských, slovanských, baltských a v maďarštině. Přesvědčivě ukázal, že ve slovanském světě proběhl stejný proces jako v hebrejském, řeckém a římském jazyku. Název svátečního d n e v týdnu (sabbat, hebdomas, septimana, neděle) přibral sekundárně význam t ý d n e , tj. p o d v o j n ý význam. Ještě dále šel vývoj v ruštině, kde neděle je v ý l u č n ě názvem týdne, kdežto naše neděle (den) dostala název voskresenije. Slované znali pro týden též název "sedmica", který se udržel v srbochorvatštině. Polský termín tydzień (tj. týž den) pochází z češtiny - stejně jako názvy dnů (str. 139).

Monografie J. Matuszewského o slovanském týdnu je dílem vynikajícím po stránce historické i filologické. Volbou tématu vyplnil autor palčivou mezeru v pomocných vědách historických (chronologii). Způsob zpracování svědčí o jeho důkladné přípravě, píli a originalitě myšle-

ní. Takovou knihu mohl napsat jen právní historik s velkými znalostmi kulturních dějin a s mimořádnou erudicí jazykovou, která se projevila i v četných citacích rozsáhlé cizojazyčné literatury.

Hynek Bulín

Thomas Sporn, Die "Stadt zu polnischem Recht" und die deutschrechtliche Gründungsstadt, Frankfurt am Main, Bern, Las Vegas 1978; Europäische Hochschulschriften: Reihe 2, Rechtswiss.; Band 197; str. XXXIV ÷ 181

"Města na právu polském" byla po desítky let předmětem zkoumání polské medievalistiky, která - v opozici proti tvrzení o německém původu měst - se snažila prokázat, že již před proniknutím městského zřízení a městského práva z německého sousedství existovala města domácí, jež už měla své práva a své zvláštní postavení. Toto přesvědčení v poslední době vážnými věcnými důvody vyvraceli sami polští vědci a jen setrvačností a lpěním na starších názorech se objevují ještě jeho některé pozůstatky i v novějších spisech. Od vleklých polemik nad městy polského práva si nelze, žel, odmyslet ve značné míře nacionalistické zabarvení, které leckdy apriorně zkreslovelo nejen výsledky bádání, nýbrž často i přístup k pramenům a jejich hodnocení.

Thomas Sporn v úvodu své práce usiluje výslovně vymanit se z nacionálně zkresleného pohledu na problematiku a je třeba přiznat, že se mu to ve značné míře skutečně daří. Pro své vývody se snaží získat si nejprve solidní základnu rekapitulací výsledků dosavadního bádání. Od prvních náznaků na prahu našeho století přes meziválečné období až k nejnovějším pokusům probírá bohatou literaturu polskou i méně četnou německou a ukazuje, jak v ní soupeřily dvě základní konstrukce, teorie evoluční, hlásaná vědci polskými, a teorie kolonizační, jež byla výzbrojí historiků německých. Autor dospívá ke zjištění, že přiostřování sporu těchto tendencí bylo výsledkem i novodobého nacionálního napětí. Ale i mezi autory téhož základního směru, zastánci evoluční teorie,kteří hájí existenci měst na právu polském, není jednoty v základním pojetí a jejich východiska metodická i ideová jsou často dosti rozdílná.

Autor prokázal dobrou znalost příslušné literatury polské a podařilo se mu podat přehled dosud vyslovených názorů se snahou o jejich věcné vystižení. Z jeho podání lze poznat, že v současné době jsou zastánci teorie evoluční a měst na polském právu na jasném ústupu a že jejich někdejší argumenty ztrácejí věcnou platnost, když byly vyvráceny přesnými analýzami zvláště Buczkovými a Zienterovými.

V další části práce se Thomas Sporn pokusil o stručné vylíčení vytváření městských center na polském území, věnoval pozornost struktuře i organizaci měst tzv. kastelánských a ve zvláštním exkursu i výjimečné situaci měst pomořanských.Pozornost při tom věnuje i stavební a hospodářské povaze suburbií a přechází pak ke sledování změn, jež přivodilo nové německé osídlení. Posledním stupněm vývojové linie je pak založení města podle německého práva.

Autor nakonec ve svém shrnutí dosažených výsledků konstatuje, že nelze pokládat existenci "města na polském právu" za prokázanou. Ani "evoluční teorie" jako komplex obsahově konformních názorů neexistuje. Založené právní město bylo zprvu v národnostním, sociálním a hospodářském smyslu cizím tělesem na starém sídelním území a také z topografického hlediska měnilo kontinuitu vývoje měst. Pojem "město na právu polském" jako opositum "města na právu německém" nemá oprávnění.

Jisto je, že Sporn nedospěl ke svým výsledkům bez vážných důvodů. Je mu třeba přiznat, že při polemice s některými polskými historiky zachovává věcný tón bez jakéhokoli snad tendenčního snižování jejich úsilí a že ani dosavadní literatura německá nezůstala ušetřena jeho výtek. Rozhodný útok, který proti víře v města na právu polském zahájil K. Buczek, k němuž se připojili i další polští vědci, nalezl v knize Spornově další potvrzení.

Nicméně ani Spornovy vývody, jakkoli je třeba je přijímat s veškerou vážností, nejsou prosty závažné slabiny, totiž v příliš vyhroceném postavení antiteze "město na právu polském" proti "německoprávnímu založenému městu". I když sami zastáváme mínění, že institucionální město představuje v mnoha směrech nový tvar, přece jen termín "Gründungsstadt" nemá plné oprávnění, neboť již jeho prostým použitím se vlastně pojmově popírá v mnoha případech zjistitelná kontinuita mezi preurbánním sídlištěm a skutečným městem a tím se podceňují i dosavadní předpoklady pro úspěšný rozvoj ve skutečné město. Výraz "Gründungsstadt" má oprávnění vlastně jen pro skutečně nově vytvořená města, vznikající na zeleném drnu. Autor také podlehl mimovolně v německé literatuře běžně užívanému termínu "německoprávní město", který rovněž sám v sobě přináší určitou nepřesnost. Jistě nikdo nebude popírat, že městské právo přicházelo na území středovýchodní Evropy především v podobě německých městských práv, ale pominuta je při tom výsostná moc pánů území, která teprve mohla autorizovat zdomácnění práva a zaručit jeho nositelům potřebnou ochranu. Již v samém obsahu termínů, jak jsou běžné v německé historiografii, a jak jich bez dalších úvah užil i T. Sporn, je sotva únosné vyostření protikladů v míře, v jaké patrně se ve skutečnosti neprojevily.

Jiří Kejř

Adam Vetulani, Z badań nad kulturą prawniczą w Polsce piastowskowskej. Ossolineum, Wroclaw, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1976, 236 s.

Práce zvěčnělého polského právního historika Adama Vetulaniho se zabývá velmi zajímavou problematikou rozvoje právnictví v Polsku v období vlády Piastovců. Studie věnované této otázce se tradičně nezabývají a ani zabývat nemohou pouze "juristickými aspekty", ale věnují pozornost i daleko širším souvislostem a aspektům politickým, náboženským, národnostním apod. Vetulani z přebohaté literatury zachytil všechny podstatné momenty vývoje polského práva a právnictví ve sledovaném období.

Studie se postupně věnuje problematice zásadních změn, které nastaly v období vzniku polského státu a fungování právního systému vznikajícího polského státu. Zajímavé jsou autorovy úvahy nad otázkou originality či o přeneseném původu některých právních institutů do polského právního života a polského právnictví vůbec.

Některým novým pramenům v polském manželském právu je věnována rozsáhlá druhá kapitola studie. Jedná se zde především o postupné a namnoze komplikované pronikání kanonických předpisů do polského práva manželského a pozornost je zaměřena i na jeho nemalý vliv politický v kontextu dějin evropského právnictví. Zvláštní pozornosti zaslouží vynikající zpracování rozsáhlé literatury a pečlivé práce s papežskými dekretály.Komplexně je posouzen i vliv papežských dekretů na utváření staropolského práva.

Pronikání obecných zásad kanonického práva a práva římského do piastovského Polska je další zajímavá část Vetulaniho práce.Na základě bohaté zahraniční literatury, vlastních Vetulaniho výzkumů a především rozsáhlého pramenného materiálu autor především časově zařazuje počátek výraznějších vlivů obecného kanonického práva na polské právnictví. Tato část práce je věnována poměrně složitému problému, protože je v podstatě nutné vycházet z hypotetických předpokladů o znalosti kanonických předpisů v počátcích polského státu a práva. Autor vyslovuje domněnku, že jak Dekret Gratianův, tak i tzv. nové papežské právo nebylo známo ani širšímu kruhu církevních představitelů polského státu. Dále nesporně dokládá, že všechny rukopisy sbírek kanonického práva jsou zahraničního původu (jedná se o 12. a 13. století). Svým původem jsou vesměs ze severní Itálie a Francie. Je však na druhé straně nesporné, že všechny postgratiánské sbírky se do Polska dostaly velmi rychle a měly značný vliv na utváření představ o právu a tedy i nesporný vliv na polské právnictví. Přesto máme bezpečně doloženo, že po vydání dekretů Řehoře IX. začala výuka kanonického práva v některých polských církevních (kapitulních) školách,

první zmínky jsou datovány k roku 1238 v souvislosti s působením sandoměřského magistra Salomona, označovaného jako "profesor iuris". Podle zápisů kapitulních kronik, i když skromných, lze usuzovat o možnosti rychlého recipování zásad dekretálů v piastovském Polsku.

V souvislosti s rozborem tzv. elblaské knihy, jako nejstaršího soupisu polského práva, uvažuje Vetulani především nad tím, má-li být tzv. elblaská kniha považována za památku práva polského nebo německého, obzvláště když po vydání Matuszewského edice v roce 1959 s názvem Nejstarší sbírka práva polského, vznikala bohatá literatura polská a německá, zabývající se uvedeným problémem. Vetulani solidním rozborem pramenů a literatury především specifikuje poslání a úlohu sbírky a pokouší se rekonstruovat okolnosti vzniku, stejně jako identifikovat osobu autora právní knihy. Dochází k závěru, že autorem spisu byl nějaký slezský církevní hodnostář, který pro informaci křižácké administrativy pořídil soupis staropolského obyčejového práva.

Závěr Vetulaniho práce tvoří dvě kapitoly, první je věnována problematice Statutů Kazimíra Velkého a druhá pak vzniku krakovské univerzity. Okolo významu a vlivu Statutů na polský právní řád a právnictví je několik sporných otázek. Hned prvním problémem je vlastně přesné datování vzniku Statutů. Autor zde uvádí přehledně všechny významnější názory především starších právních historiků a úspěšně některé pohledy a teorie upřesňuje. Vetulani poukazuje především na úlohu Statutů jako prostředku k upevnění státní moci a posílení vnitřní soudržnosti polských zemí prostřednictvím práva. Složitá situace ve vnitřních poměrech byla navíc komplikovaná i ambicemi dědiců českých panovníků - Lucemburků. Charakteristickým rysem Statutů je, že se v podstatě týkají všech vrstev obyvatelstva s výjimkou měšťanstva. Zvláštní pozornost zasluhují i ustanovení týkající se "regulace" třídního boje mezi pozemkovými vlastníky a na půdě usedlými sedláky. Je nutno zdůraznit, že Statuty berou v ochranu sedláky před zneužíváním moci pozemkových vlastníků. Panovník do značné míry bere pod svou ochranu sedláky před enormním útiskem a zneužíváním moci feudála. Nesporný vliv Statutů pro polské právnictví je patrný mimo jiné i ze snah řady polských zemí rozšířit vliv Statutů na své území a postupné zříkání se jiných právních systémů, jako např. upuštění šlechty zatorské a osvětimské od úředního českého jazyka a systému slezsko-magdeburského práva.

Poslední část Vetulaniho práce je věnována založení krakovské univerzity. Z dostupného pramenného materiálu se nedají dělat žádné významnější závěry, materiálů je žalostný nedostatek. Především je zde absolutní nedostatek jakékoliv korespondence mezi panovníkem a avignonským papežským dvorem před vlastním zasláním supliky s žádostí

o zřízení generálního učení. Lze s určitým zestručněním konstatovat, že nám chybí především materiály, které by charakterizovaly především okolnosti vzniku krakovského generálního učení. Polská právněhistorická škola v podstatě přijímá názor,že myšlenka založení generálního učení byla mnohem starší, než vlastní žádost krále adresované papeži do Avignonu v dubnu 1363. Běžně se akceptuje názor, že myšlenka založit univerzitu byla panovníkem přijata již před rokem 1351.Tato představa je podporována faktem,že již v tomto období existovalo v Polsku mnoho významných představitelů vědy, kteří získali vzdělání na italských univerzitách a v Polsku působili. Zajímavý je i moment, že panovník chtěl umístit univerzitu v nově založeném městě Kazimíru. Okolnosti okolo vlastní lokace univerzity dokreslují celou řadu více či méně známých událostí souvisejících se založením generálního učení a dokreslujících politický význam tohoto panovníkova počinu. Dokumenty z papežského dvora svědčí o snaze papeže zřídit univerzitu v Krakově, kde je sídlo biskupa, v této souvislosti je poukazováno i na fundační listinu pražské univerzity.

Zajímavým je i stanovisko papežské kurie k fungování teologické fakulty. Bylo to stanovisko jednoznačně negativní a vyplývá snad i ze snahy císaře Karla IV. zachovat pro Prahu výjimečné postavení při výchově teologů. Přestože polský panovník ve své suplice žádal otevření teologické fakulty, jeho hlavní snahou však bylo vychovávat právníky pro rozvíjející se administrativní aparát.

Porovnáme-li zakládací listinu pražské univerzity a zakládací listinu univerzity krakovské, vidíme značné rozdíly především ve vlivu církve a církevních hodnostářů na život generálních učení. Krakovská univerzita je mnohem více zbavena vlivu církevních hodnostářů,typicky je tomu při udělování vědeckých hodností, které v Polsku uděloval královský kancléř.

V posledním období se setkáváme s myšlenkami, že krakovská univerzita byla založena jako univerzita světská, podobně jako univerzita v Neapoli založená Fridrichem II. Tyto myšlenky autor podrobuje kritickému hodnocení. Převaha kateder římského práva nad katedrami práva kanonického, neexistence teologické fakulty a vyloučení vlivu biskupa krakovského z udělování vědeckých hodností neznamená ještě, že krakovská univerzita měla světský charakter, uvážíme-li tradiční těsné spojenectví polského dvora s papežskou kurií.

Studie Vetulaniho je zpracována na základě bohatého materiálu archívního a literatury, což mimo jiné svědčí o neutuchajícím zájmu polských právních historiků o problematiku feudálního státu a práva a o příkladné péči o zpracování národních dějin.

Milan Kocích

Alexander Patschovsky, Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert; Monumenta Germaniae historica, Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, 11. Band, Weimar, Hermann Böhlaus Nachfolger 1979, str. 410

Ve své knize Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen, vydané r. 1975, viz referát v tomto sborníku 20, 1977, s. 266-268, poukázal A. Patschovsky ve svých vývodech na několik dosud nevydaných pramenů, jejichž edici slíbil pořídit. Nyní leží před námi další svazek, jehož vydání pozdraví s radostí nejen specialista v dějinách středověkých protikacířských soudů, ale každý odborný zájemce o českou historii 14. století.

Nová kniha představuje sice samostatnou práci, tedy ne pouhé pokračování dřívějšího svazku, ale výsledky musí být považovány spolu s dosaženými již závěry jako soubor pramenů a výkladů, které tvoří vlastně organickou jednotu. To se netýká jen látky, jež je předmětem zkoumání, nýbrž i jejího pečlivého a důkladného zpracování.

Třebaže kniha Patschovského podává především vydání pramenů, jak to naznačuje již zařezení do Monumenta Germaniae historica, bylo by chybou pokládat ji jen za edici. Široce pojaté úvodní kapitoly právě tak jako mimořádně četné a do nejmenších podrobností sahající poznámky znamenají také podrobnou historickou a juristickou analýzu, která nahrazuje monografii.

K české inkviziční příručce, vydané v předcházející knize, přistupuje nyní pět pramenných zpráv různého původu, které všechny podávají důležité příspěvky o české a moravské inkvizici. Na prvním místě je vhodno uvést zlomky protokolů z výslechů inkvizitora Havla z Jindřichova Hradce z let 1335 až asi 1353/55, které líčí situaci v Čechách v plné ostrosti. Ze ztracených zápisů je k dispozici jen šest zlomků (4 zlomky v Heiligenkreuzu, po jednom v Göttweigu a v Brně), jejichž způsobilost vypovídat o historických skutečnostech nelze v žádném případě podcenit. Naopak, texty zapsané na těchto zcela náhodně zachovaných listech náleží k nejzávažnějším informacím, které máme o českých soudech s kacíři. S těmito zápisy, které líčí skutečnou praxi, je možno srovnat dvě právní dobrozdání k procesu předního brněnského měšťana Heynuše Lugnera, které řeší vlastně teoretické otázky a čerpají své argumenty z pramenů a literatury kanonického práva. Pro dějiny učených práv v českém středověkém státě nelze zanedbat význam těchto dobrozdání, datovatelných mezi lety 1335 a 1343; patří k řídkým dochovaným kanonistickým spisům z doby před založením pražské univerzity.

Další tři spisy jsou méně obsažné, ale i z nich lze získat pozoruhodné doklady k boji proti herezi. Z první poloviny 14. století po-

chází ještě německá Confessio, která vznikla mezi lety 1329 a 1344, zatím co poslední dva prameny patří až druhé polovině téhož století. Je to soupis kacířských článků, vyňatých z kázání proslulého mistra Matouše z Krakova z r. 1384, a list na odpustky kardinála Piles de Prata pro inkvisitora Mikuláše ve prospěch dominikánského konventu v Plzni z r. 1379.

Z těchto pramenů byl dosud znám jen brněnský fragment protokolu z edice I. Hlaváčka v ČSČH 1957, ostatní části protokolu stejně jako ostatní prameny byly buď zcela neznámé nebo nebyly vydány. Dalo se čekat, že toto bohatství nově odkrytých pramenů bude obsahovat množství doplňků k dosud známé látce, ale očekávání odborníků jsou jejich obsahem ještě daleko překonána. V tomto směru je třeba k zásluhám vydavatele připočíst i zásluhy badatele, který zařazuje své prameny do kontextu dosavadních znalostí, známý obraz v dalekosáhlém rozhledu doplňuje, koriguje a otevírá podnětnou kapitolu k novému systematickému hodnocení veškerého příslušného komplexu otázek. Jeho nejvýznamnější výsledky mohou být zmíněny sice jen krátce, ale i z těchto skromných řádek jasně vyplývá, jaký význam je třeba přiznat vývodům Patschovského.

To, co bylo již naznačeno nebo prokázáno v předcházející knize, se objevuje ve světle nových zpráv a jejich rozboru jako skoro převratný základ pro duchovní život českého 14. století. První překvapení je ve skutečnosti, že to byli skoro bez výjimek Němci, kdo padli za oběť inkvizici. Své kacířské názory si přinesli vysoce pravděpodobně již ze své dřívější vlasti a lze dokonce počítat s tím, že již němečtí přistěhovalci ve 13. století hájili své kacířské přesvědčení, nejčastěji valdenského ražení. S tím těsně souvisí, že krátce před výbuchem husitské revoluce Češi opětovně prohlašovali,že pravý Čech nemůže být kacířem, jak to zaznívá často z prohlášení českého původu, ovšem v té době již jako obrana proti naříčení z kacířství, které vznesli Němci proti viklefovsko-husovským přívržencům proticírkevní opozice.Situace se převratně změnila; kacířské nauky jsou nyní vlastní Čechům.Zůstává ještě objasnit, v které době a jakým způsobem došlo k této zásadní změně; nečetné a zlomkovité prameny ze třetí třetiny 14. století nedovolují ještě dospět k přesvědčivému výsledku.

Doposud byla převažující část bádání nakloněna hledat v kacířských naukách výraz sociálního protestu chudých. Ve srovnání s kritickými analýzami pramenů, jež vydal Patschovsky, se ukazuje toto hodnocení jako schematické a neodpovídající ve všem historickým skutečnostem. Nejen městská chudina, nýbrž ve vysoké míře také členové středních vrstev a dokonce i patriciátu jsou obžalováni z kacířství; nejen prostí sedláci,nýbrž i zámožní rychtáři vsí stojí před kacířským sou-

dem. Jen šlechta, s jednou jedinou výjimkou ve východních Čechách, není jmenována mezi podezřelými. Ale to je možno vysvětlovat spíše tím, že šlechtici byli skoro vesměs Češi, kteří, jak už bylo řečeno, jen výjimečně vystupují ve výsleších; sotva by se dalo přijímat, že by potírání kacířství bylo dbalo na nějaké stavovské stupně.

Koncentrace zjištěných případů v některých oblastech Čech a částečně i Moravy - připojená mapa o tom nabízí přesvědčivé svědectví - musí být zkoumána v souvislosti s pozdějšími událostmi husitských válek. Pozoruhodná skutečnost se objevuje; již v první polovině 14. století jsou to přibližně táž území, která patří potom k centrům husitského hnutí: Praha, Žatec, Hradec Králové a zvláště v širokém rozsahu jižní Čechy.Tato shoda je výmluvná a je proto třeba jednoduše vzít v úvahu, že byla jistá tradiční území, kde leží kořeny husitství ještě hlouběji v minulosti než se dosud přijímalo. Přitom nelze přehlednout, že leckteré kacířské názory, zvláště o eucharistii, vykazují velmi silné podobnosti s pozdějšími extrémně radikálními naukami levého táborského křídla, tzv. pikartů; to je důležitý symptom ideové kontinuity.

Ačkoli zachované zlomky dovolují uchopit jen velmi malou část všech případů, které se dostaly před inkviziční soud, smí se z nich vyvozovat, že se jednalo skutečně o masový jev, že zásahy inkvizice dosáhly teroristického rozměru a že počet odsouzených, nebyl-li vyšší, tedy je při nejmenším srovnatelný výsledkům inkvizice v jižní Francii.Celá města nebo území byla označena jako kacířská. Mezi kacířskými naukami lze rozeznávat především valdenské a beghardy, ale vystupují i jiné nauky, které už nelze zařadit k přesně určitelným proudům.

Různý původ vydaných pramenů vyzývá k odlišnému přístupu při zpracování. Je vhodno zdůraznit důkladnost a precisní techniku vydavatelovu nejen při ediční práci, nýbrž i při široce pojatých vysvětlivkách. U místních jmen se autor pokouší určit všechny jmenované lokality, což se nemůže podařit u každého případu, ale i tam, kde je vyloučeno dosáhnout žádané jistoty, protože jména v dochované podobě nejsou přesně identifikovatelná, dosahuje značné pravděpodobnosti.Při zkoumání topografie jde až do nejmenších podrobností a pokouší se označit i čtvrti měst nebo ulice, v nichž obžalovaní bydleli nebo se shromažďovali. Touž důkladnost je možno zjistit i u osobních jmen; autor se namáhá za použití všech dosažitelných údajů identifikovat osoby, což se mu v překvapivě mnoha případech i daří.

Autor věnuje stejnou starostlivost jako při sestavení vysvětlujících poznámek v protokolech též vysvětlivkám ke kanonistickým dobrozdáním v kauze měšťana Lugnera. V naprosté přesnosti identifikuje všechna odvolání na prameny kanonického i římského práva, citované autory a příručky a poukazuje v hojné míře i na příslušnou moderní

literaturu, takže obvyklé povinnosti vydavatele daleko překračuje. Autora neodstrašuje namáhavé a zdlouhavé zkoumání, které je při takové práci neodmyslitelné a které slouží jako znamení vědecké zralosti. Detailní zkoumání prováděné až do krajnosti, které ponechává jen velmi malý prostor pro dodatečné doplňky, a svědomitá zevrubnost, která se blíží úplnosti, jsou charakteristické znaky Patschovského výzkumů. Připočte-li se k tomu i pečlivý popis užitých rukopisů,který odpovídá všem nárokům kodikologického bádání, a přehlédne-li se bezmezerovité sestavení regestů k inkvizici a k herezím v Čechách až do začátku 15. století,které bude sloužit jako užitečný základ pro další zkoumání pramenná, je tím dosavadní příznivé posouzení jen dále zdůrazněno.

Ještě o něčem je třeba zmínit se pochvalně: široké použití příslušné česky psané literatury. Jsou to samozřejmě knihy a pojednání ve významných a znalci běžně známých časopisech,ale i články z malých regionálních sborníků, které má autor k dispozici. Je možno počítat i se spoluprací českých kolegů,kterým za to autor děkuje v předmluvě, ale i tak odpovídají znalosti Patschovského ve všech směrech požadavkům českého dějepisectví. Jeho ovládání české řeči není povrchní; to lze ověřit na skutečnosti, že české texty jsou gramaticky i ortograficky zcela správně citovány,což není v zahraničních publikacích vždy samozřejmé. A. Patschovsky si zasluhuje upřímné uznání za svou námahu při bádání o českých dějinách 14. století.

Jiří Kejř

Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel - und Osteuropa, I, Budapest 1978, 302 s.; II, Budapest 1979, 419 s.; III, Budapest 1979, 354 s.

V trojzväzkovom zborníku na 1 075 stranách sa uverejňuje 46 príspevkov, ktoré odzneli na medzinárodnej konferencii právnych historikov v Budapešti 12.-15.9.1977 k problematike rozvoja mestskej a miestnej verejnej správy v posledných 100 rokoch v Strednej a Východnej Európe. Zborník nemá ani taký redakčný úvod ani iné vysvetlivky, z ktorých by sa čitateľ dozvedel, prečo neboli uverejnené aj ďalšie referáty, ktoré na tejto konferencii odzneli. Tak z československých referátov nebolo zverejnené vystúpenie K. Litscha (Praha), P. Matesa (Brno) a J. Karpeta (Bratislava), zo sovietskych referátov vystúpenie E. Stumbinovej (Riga), z rumunských referátov vystúpenie I. Flocau a mnohých ďalších, najmä maďarských právnych historikov. Takto čitateľ má síce k dispozícii tematicky a faktograficky bohatý materiál k téme konferencie, ale nemôže mať úplnú predstavu o jej organizácii a skutočnom priebehu. Konferencia nadväzovala na predchádzajúce konferencie právnych historikov socialistických štátov v Pécsi a v Siklósi r. 1972 (pozri zborník Die Entwicklingsfragen der Verwaltung in Mitteleuropa. Pécs 1972) a na konferenciu v Prahe 1975 o funkcii štátu a práva pri výstavbe socializmu.

Už tým, že väčšinu účastníkov konferencie tvorili právni historici zo socialistických krajín (okrem Juhoslávie) a tým, že väčšina účastníkov pochádzala zo štátov, ktoré vznikli miesto bývalej Rakúsko-uhorskej monarchie, dostala konferencia ideologicky a geograficky vyhranené zameranie na problematiku verejnej správy jednotlivých častí Rakúsko-uhorskej monarchie do roku 1918, nástupníckych štátov v rokoch 1919-1945 a na problematiku verejnej správy týchto štátov v období budovania socializmu po roku 1945. Ide teda o pomerne pestré obdobie prekonávania buržoáznych, národných a socialistických revolúcií v tejto časti Európy a miesta verejnej správy pri zdržiavaní alebo urýchľovaní spoločenského rozvoja danej spoločnosti. Vystúpenia právnych historikov z Rakúska, Belgicka a Holandska sa dostali na okraj celej tejto hlavnej tematiky konferencie. Silnou stránkou konferencie bola pomerne veľká účasť právnych historikov zo zahraničia i zo samotného Maďarska, lebo tým sa na konferencii nastolilo veľké množstvo faktov i otvorených problémov. Tieto však nebolo možné na konferencii rozanalyzovať a priviesť k určitým uzáverom, čo by sme mohli označiť za slabú stránku konferencie. A toto sa odzrkadľuje aj v publikovaných referátoch v recenzovanom zborníku. Prináša mozaiku široko rozvetvenej problematiky najmä v oblasti dejín verejnej správy Strednej Európy,

ale prináša málo zovšeobecňujúceho, nadväzujúceho na ideológiu a teóriu vývoja verejnej správy v tomto priestore Európy. Určitý pokus o zovšeobecnenie problematiky nachádzame v referáte,resp. v uzáveroch prof. K. Kovácsa (Budapest) Haupttendenzen der Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel und Osteuropa (I. s. 295-302). Najpozoruhodnejšie myšlienky o vývoji verejnej správy v sledovanom období a priestore poskytol referát H.J. Zieglera (Jena) Das Staat-Bürger Verhältnis ein Grundproblem der Verwaltungsgeschichte (II. s. 409-419). Práve ním naznačená problematika vzťahu štát-občan v oblasti verejnej správy sa mohla stať spoločným menovateľom i hodnotiacim kritériom pre posúdenie retardácie a pokrokovosti v čiastkových referátoch.

Dobrým prameňom pre porovnanie vývoja verejnej správy socialistických štátov po roku 1945 je referát G.I. Litvinovej (Moskva) Principy organizacii i dejateľnosti mestnych sovetov 1917-1936 (I. s.189-206). Načrtla v ňom problematiku upevňovania socialistických princípov verejnej správy najmä v miestnych sovietoch v pomerne zložitých spoločenskoštrukturálnych a etnických podmienkach mnohonárodnostného Sovietskeho zväzu. J. A. Skripiľev (Moskva) v svojom referáte Velikaja Oktjabrskaja Socialističeskaja Revoljucija i sudby buržoaznogo gorodskogo samoupravlenija v Rosii (II. s. 315-348) poukázal na historický vývoj mestskej autonómie v Rusku v 2. polovici 19. storočia až do VOSR a na jej socialistickú prestavbu v revolučných mesiacoch v roku 1917 a bezprostredne po VOSR.

V zborníku uverejnené početné referáty maďarských právnych historikov sa zaoberali celkovým vývojom verejnej správy v Uhorsku od najstarších čias až po súčasnosť, vývojom niektorých žúp a miest. Osobitne pozoruhodné je, že vo viacerých referátoch sa maďarskí právni historici zamerali na problematiku verejnej správy v hospodárskej a kultúrnej oblasti. Tak rozobrali problematiku verejnej správy v hospodárskom živote v Uhorsku v rokoch 1867-1944 (I. Kállay), právne postavenie komunálnych výrobných podnikov v Budapešti v rokoch 1873-1938 (J. Szekeres), problematiku verejnej správy v oblasti cestovného ruchu (L. Csizmadia), v oblasti knihovníctva (P. Horváth) i v oblasti tlače a novinárstva (T. Révész). Je to pozoruhodné najmä preto, že doteraz sa právni historici zaoberali otázkami vývoja verejnej správy vo všeobecnosti a do určitej miery zanedbávali odborovú problematiku administratívy, ktorá najmä od 2. polovice 19. storočia narástala nielen v mestách, ale aj v župách.

Z českých referátov na konferencii uverejnili v zborníku len dva. K. Malý (Praha) v svojom referáte Zu den Tendenzen der Entwicklung der örtlichen Verwaltung in den böhmischen Laendern 1848-1945 (I. s.

207-240) poukázal na skutočnosť, že zápas českého meštianstva o autonómiu verejnosprávnych jednotiek bol súčasťou boja za českú, resp. československú štátnosť. Poukázal ďalej na to, že národnoobranné tendencie českej buržoázie na poli miestnej verejnej správy sa po roku 1918 premenili na štátocentrické a centralistické snahy v záujme upevnenia postavenia čs. štátu a oslabenia divergentných snáh vo verejnej samospráve najmä na národnostnom území. Pôvodne rozdielny verejnosprávny vývoj českých zemí a Slovenska sa začal zjednocovať až roku 1927 podľa celoštátnych potrieb. Približne v tom istom časovom rozpätí a politickom rámci V. Urfus (Praha) v svojom referáte Die Auffassung der Stadt in der Rechtsentwicklung der böhmischen Länder um die Wende des 19. Jahrhunderts und an der Schwelle zur Gegenwart (II. s. 349-37) rozobral frekvenciu a význam termínu obec a mesto v rakúskom zákonodarstve najmä v rokoch 1849-1862 a dokázal, že termín a pojem mesta je stále zriedkavejší a bezvýznamnejší,čo protirečí hospodárskemu a spoločenskému významu miest po priemyselnej revolúcii v 2. polovici 19. storočia.Česká buržoázia v svojom národnopolitickom zápase proti viedenskému centralizmu vyzdvihovala význam miest a v mimolegislatívnych prejavoch bojovala za obnovenie právneho postavenia miest.V tejto tendencii prijali aj právne formy o úlohách miest v oblasti výstavby, zdravotníctva, hospodárstva, kultúry a pod. Podľa V. Urfusa až v podmienkach socializmu dochádza k zaslúženej renesancii osobitného právneho postavenia miest.

Slovenské referáty sa zamerali na problematiku verejnej správy na Slovensku v plnej šírke sledovaného obdobia, ale prirodzene nemohli naznačiť celú problematiku dejín verejnej správy na Slovensku za posledných 100 rokov. M. Vietor (Bratislava) vo svojom referáte Die Stellung der ungarischen Komitate in den Jahren 1860-1867 (II. s.373-408) rozobral otázky právneho postavenia žúp v Uhorsku a župných funkcionárov vo všeobecnosti v rokoch 1860-1861 a v rokoch 1861-1865-1867. Naznačil, že otázka obnovy župného zriadenia v Uhorsku bola predmetom taktiky tak viedenských ako aj maďarských vládnúcich kruhov so zameraním na prípravu rakúsko-maďarského vyrovnania,pripravovaného od roku 1860 a uskutočneného r. 1867. M. Vietorov príspevok je pozoruhodným príspevkom do politických dejín Uhorska. Tým však, že sa nekriticky opieral o maďarskú buržoáznu literatúru a nepoznal dostatočne postoje, názory a ciele vedúcich slovenských činiteľov ako funkcionárov a úradníkov v župách na Slovensku v rokoch 1860-1867, nemôžeme považovať ním načrtnutý obraz problematiky verejnej správy na Slovensku v rokoch 1860-1867 ani za úplný, ani za dostatočne kriticky hodnotený podľa potrieb marxistickej právnej historiografie. V jeho referáte sa stratila reálna dimenzia viacnárodného Uhorska v tej dobe a vzniklo ne-

bezpečenstvo národne a triedne jednostranného hodnotenia nastolenej problematiky. M. Vietorov referát používa nejednotnú terminológiu na s. 389 správne die nichtmagyarischen Nationalitäten a na s. 381 nesprávne die nichtungarischen Nationalitäten in Ungarn a pod. a nesprávne hodnotí zástoj J. Hlaváča v Šarišskej župe (s. 386-387). M. Potemra (Košice) v svojom referáte Die Fragen der Verwaltung Ungarns in der Politik der Slowakischen Nationalpartei in den Jahren 1901-1918 (III. s. 243-274) naznačil kritické postoje slovenskej buržoázie a slovenského robotníctva k zákonodarstvu, ako aj k praxi maďarskej verejnej správy na slovenskom území,ktorú málopočetné maďarské vládnúce kruhy využívali na zvyšovanie národného a triedneho útlaku slovenského obyvateľstva a to aj za cenu porušovania platných uhorských zákonov.V názoroch slovenských buržoáznych činiteľov na poslanie verejnej správy v spoločenskej organizácii sa objavili aj v celouhorskom meradle relatívne najpokrokovejšie prvky (zrušenie virilizmu, voľba obecných a župných funkcionárov na základe všeobecného volebného práva a postavenie verejnej správy do služieb ľudu.) - M. Mihóková (Košice) v referáte Zur Stadtverwaltung von Košice in den Jahren 1901-1918 (II. s. 209-233) upozornila na miesto komunálnej politiky v "malom" programe Sociálnodemokratickej strany v Košiciach a na činnost prvého sociálneho demokrata v mestskom zastupiteľstve na Slovensku pred rokom 1918. (Vo Veľkom Varadíne a v Pécsi boli sociálni demokrati v tom čase zastúpeni príslušníkmi inteligencie, ale v Košiciach kvalifikovaným robotníkom.) V referáte L. Bianchiho a J. Závackej (Bratislava) Weiterbestand der munizipalen Gauverwaltung auf dem Gebiete der Slowakei in den Jahren 1918-1928 (I. s. 241-256) sa načrtlo obmedzovanie župnej správy na Slovensku v rokoch 1919-1928 zo strany čs. štátu. Na túto tematiku nadväzoval referát Š. Mertanovej (Bratislava) L´évolution de l´administration municipale et communale en Slovaqui dans les années 1918.1930 (III. s. 207-228) o vývoji župných a mestských municípií ako aj obecnej správy na Slovensku v rokoch 1918-1930. Referát J. Karpata (Bratislava) Die öffentliche Verwaltung der Slowakei während des zweiten Weltkrieges nebol v zborníku zverejnený. J. Klimko (Bratislava) v referáte Nationale Ausschüsse und nationale Räte als Mittel der sozialistischen Revolution in der Staats- und Rechtsgeschichte der Slowakei (II. s. 139-147) doplnil obraz vývoja verejnej správy na Slovensku od Slovenskej republiky rád až po súčasnosť.

Možno povedať, že všetky zverejnené referáty (poľské, rakúske, holanské, belgické) priniesli veľa hodnotného materiálu, ku ktorým sa naši bádatelia v tematike dejín verejnej správy budu musieť neustále vracať.V každom je pozitívne jadro a v každom je čosi diskutabilného,

čo by si zasluhovalo osobitnú pozornosť podľa jednotlivých referátov. Referáty v zborníku ukazujú, že dejiny verejnej správy sa dostávajú stále viac do popredia výskumu dejín štátu a práva najmä preto, že ide o takú oblasť štátneho a právneho života, v ktorom sa najčastejšie a často najprotikladnejšie stretávala štátna výkonná moc so záujmami jednotlivca i celých tried a národných skupín. Preto treba kladne hodnotiť tak usporiadanie medzinárodnej konferencie na túto tematiku v Budapešti v roku 1977, ako aj vydanie hoci len časti referátov v knižnej forme.

Michal Potemra

Jozef Klimko, Slovenská republika rád /Pokus o socialistickú štátnosť/, Pravda, Bratislava 1979, 216 stran

Mezi publikacemi věnovanými šedesátému jubileu Slovenské republiky rad výrazně vyniká monografie docenta právnické fakulty University Komenského v Bratislavě JUDr Jozefa Klimka CSc.

Je to knížka i pro široký okruh čtenářů zajímavá, atraktivně a v nejlepším smyslu slova populárně napsaná. Autorovi se podařilo dílo, které není jen důstojnou oslavou výročí, ale které zcela jistě je schopno po řadu let plnit úlohu vědecko-popularizační a politicky výchovnou na Slovensku i v českých zemích. Uvážíme-li všeobecný nedostatek přístupné literatury na toto téma a trvalou potřebu propagace prvního pokusu o socialistickou státnost v Československu, zejména pro dorůstající generace, litujeme poměrně malého nákladu (4500 exemplářů), v němž kniha vyšla.

Bez ohledu na svoji populárnost a propagandistickou hodnotu je kniha Jozefa Klimka především solidním vědeckým dílem, zpracovaným metodou marxistické historické analýzy a respektujícím historiografické techniky. Autor uvádí skoro stovku titulů použité literatury, prostudoval domácí i zahraniční dobový tisk a zejména samostatně zpracoval řadu archívních fondů, z nichž uvádí do vědeckého oběhu mnoho nových informací, plasticky doplňujících dosavadní obraz Slovenské republiky rad. Text monografie je všestranně doložen archívními dokumenty a odbornou literaturou a také bohatě komentován (108 stran vlastního textu má 204 poznámek). Seriózní ráz práce dovršuje takřka stostránková příloha dokumentů, které jsou vhodně vybrány a pečlivě reprodukovány; podobně se uplatňuje i příloha fotografií.

Monografie Jozefa Klimka má pět kapitol, jejichž obsah tvoří dvě základní části: první (kapitoly I. až IV.) o předpokladech a podmínkách vzniku Slovenské republiky rad, druhou (kapitola V.) o Slovenské republice rad.

Předpoklady a podmínky vzniku Slovenské republiky rad - mezinárodní a vnitřní, ekonomické, sociální, politické, vojenské atd. - jsou komplexně a široce rozebrány a hodnoceny již od počátku první světové války.

Jejich koncentrovaným projevem byly slovenské státoprávní představy, podřízené nakonec realitě společného československého státu. Jeho buržoazní charakter vyvolával však od počátku u proletariátu i u ostatního chudého obyvatelstva tendence ke státoprávním změnám po vzoru Sovětského Ruska, směrem k diktatuře proletariátu. Vznik Maďarské republiky rad učinil tyto snahy na Slovensku otázkou praxe. Jejich koncepce byla vypracována českou a slovenskou sekcí Socialistické strany

v Maďarsku, v jejichž čele byl český komunista Janoušek. V duchu proletářského internacionalismu a tehdejší orientace na všeobecný mezinárodní rozmach socialistické revoluce mělo být arénou socialistických přeměn samozřejmě nejen Slovensko, ale celá Československá republika, Slováci, Češi i všechny národnostní menšiny. Slovenská republika rad nebyla tudíž zaměřena na rozbití společného státu Čechů a Slováků, měla se stát výchozí základnou jeho socialistických přeměn ekonomicko-sociálních a politických - mezi nimi i státně národnostních po vzoru RSFSR.

Postup maďarské Rudé armády proti československým intervenčním vojenským jednotkám na území východního Slovenska pak bezprostředně umožnil, aby Slovenská republika rad byla vyhlášena. S vojenským postavením Maďarské republiky rad byla Slovenská republika rad spjata celým svým osudem; tato skutečnost však, jak autor přesvědčivě dokládá, neznamená, že by byla nějakou exportovanou pobočkou Maďarské komuny. Byla především produktem vnitřních revolučních sil tíhnoucích k přeměně, k přerůstání buržoazní národně demokratické revoluce v revoluci socialistickou v dočasně příhodných mezinárodních podmínkách.

Orgány proletářské státní moci se utvářely hned po osvobozování jednotlivých míst maďarskou Rudou armádou. Byla to provizorní direktoria (výkonné výbory), které záhy organizovaly volby do místních, okresních a župních rad dělníků, vojáků a rolníků. Postupovalo se podle zásad tehdejší sovětské sjezdové demokracie, zajišťujících preferenci dělnické třídy a vylučujících z účasti na politické moci příslušníky a přisluhovače vykořisťovatelských tříd. Vyhlášení republiky a zřízení nejvyšších orgánů státní moci (Revoluční výkonný výbor a Revoluční vládní rada) tak bylo logickým vyvrcholením revolučního procesu utváření státních orgánů diktatury proletariátu zdola za pomoci představitelů české a slovenské sekce Socialistické strany Maďarska shora, s maximálním využitím zkušeností ze státní výstavby Sovětského Ruska a Maďarské republiky rad.

Tři týdny existence Slovenské republiky rad ovšem nemohly stačit k tomu, aby orgány státní moci byly dobudovány a aby dostatečně rozvinuly svou činnost. Zejména se učinily jen první kroky ke zřízení vlastních ozbrojených sil.

Byl tu však relativně jasný program Slovenské republiky rad, přebírající s některými specifickými odchylkami (včetně chybného řešení agrárního problému) sovětský a maďarský vzor. Sama existence a propagace tohoto programu znamenaly počin dalekosáhlého historického významu, který na celou dějinnou epochu ovlivnil československé dělnické hnutí a stal se inspirací vítězného boje za socialismus po druhé světové válce.

Jozef Klimko pečlivě zachytil všechny úspěchy, kterých pod vedením jednotlivých lidových komisariátů bylo dosaženo při zespolečenšťování průmyslu a velkostatků, dopravy i obchodu, v oblasti sociální politiky, demokratizace soudnictví, ve školství a osvětě atd. Podařilo se mu ukázat zásluhy i nedostatky vůdců i plasticky vylíčit revoluční aktivitu dělnických a rolnických mas v tomto procesu.

V závěrečných pasážích práce autor znovu soustředil pozornost na širší politické a vojenské souvislosti československé i mezinárodní, které se projevily jako limitující faktory, jež skoro na tři desetiletí přerušily nástup slovenského lidu k revoluční přestavbě společnosti, k nastolení socialistické státnosti.

Dragutin Pelikán

Desať rokov československej federácie. Vedecký redaktor V. Plevza. Bratislava, Pravda 1978, s. 182

Recenzovaná monotematická práca Desať rokov československej federácie, pripravená z iniciatívy Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS v Bratislave, bola vydaná z príležitosti 60. výročia vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov a 10. výročia vyhlásenia československej socialistickej federácie a je prvým výsledkom interdisciplinárnej spolupráce kolektívu autorov, ktorí sa usilovali zhrnúť a zovšeobecniť skúsenosti z desaťročného vývoja a fungovania československej socialistickej federácie a osvetliť základné princípy, na ktorých je vybudovaná.

Kolektív autorov analyzuje v zborníku zložité cesty, ktoré viedli k utvoreniu československej federácie a zamýšľa sa nad základnými leninskými princípmi jej výstavby. Dôraz sa kladie na princíp rovnoprávnosti národov a dobrovoľnosti ich zjednotenia, na právo národov na sebaurčenie a princíp demokratického centralizmu. Hlavný zámer autorov sleduje uvedomenie si skutočnosti,že federatívne usporiadanie republiky je najoptimálnejšou formou štátoprávneho riešenia národnostnej otázky na danom stupni vývinu československej spoločnosti.Významné miesto sa venuje vedúcej úlohe KSČ v československej federácii, ktorá ako najdôležitejšia internacionálna sila je garantom realizácie leninských princípov výstavby federácie, garantom objektívne pôsobiacej tendencie všestranného rozvoja a zbližovania našich národov a národností.

Recenzovaný monotematický zborník kolektívu autorov obsahuje okrem úvodu osem kapitol.

V prvej časti K histórii riešenia národnostných vzťahov v Československu V. Plevza rozoberá niektoré základné historické aspekty riešenia vzťahu Čechov a Slovákov v politike a praxi Komunistickej strany Československa.Vychádza z toho, že úspešné riešenie národnostnej otázky v Československu je späté s marxisticko-leninským učením a politikou komunistickej strany.

Formovanie národnostnej politiky KSČ bolo vlastne procesom osvojovania si leninských princípov riešenia národnostnej otázky a jej tvorivej aplikácie na podmienky Československa.Utvorenie československej socialistickej federácie je jedným z osobitne dôležitých míľnikov na tejto ceste.

Autor zdôrazňuje, že výrazným medzníkom v boji KSČ za riešenie národnostnej otázky v Československu sa stal V. a najmä VI. zjazd KSČ. V ostrých politických a ideologických zápasoch vedenie strany formulovalo a neskôr podrobne rozpracovalo aj ciele svojej národnostnej

politiky. Za rozhodujúci medzník v zápase za leninské riešenie národnostných vzťahov autor právom označuje Víťazný február, pretože po dobytí politickej moci robotníckou triedou sa začala kvalitatívne nová etapa vývoja československej spoločnosti.

Po februári 1948 sa prikročilo k riešeniu ekonomických, sociálnych a kultúrnych stránok slovenskej národnej otázky. Roku 1963 ÚV KSČ odmietol deformácie národnostnej politiky v päťdesiatych rokoch. Autor síce v skratke, ale precízne formuluje základné problémy tohto obdobia z hľadiska riešenia národnostnej otázky. Zdôrazňuje ďalej, že koncom šesťdesiatych rokov jednou z kľúčových otázok politického vývoja sa stala naliehavá požiadavka zmien v štáto-právnom usporiadaní republiky,požiadavka vytvoriť československú socialistické federáciu. Kriticky hodnotí a odmieta úsilie pravicových síl, ktoré parazitovali na tejto otázke a robili všetko, aby sa požiadavka dôsledného leninského riešenia národnostnej otázky a československého vzťahu na zásadách rovnosti a rovnoprávnosti nerealizovala. Projekt socialistickej federácie ČSSR v podobe ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní republiky označuje autor ako prvý výrazný, pozitívny čin v chaose vtedajšieho politického vývoja a konštatuje, že uzákonenie československej socialistickej federácie vstúpilo do histórie ČSSR ako prvá veľká porážka pravicových politických síl.

Prestavba ČSSR na princípoch socialistickej federácie sa hodnotí ako veľmi zložitý proces prebudovania nielen právneho poriadku, štátneho poriadku, ale aj celého spoločenského organizmu. Z tohto aspektu hodnotí aj úsilie nového vedenia strany na čele so súdruhom Gustávom Husákom pri odstraňovaní nedostatkov a chýb, ako aj pri hľadaní účinných postupov, ktoré v optimálnej miere zabezpečovali fungovanie nového štátoprávneho mechanizmu. Autor uzatvára, že vďaka leninskej národnostnej politike KSČ po apríli 1969 sa v ČSSR prebojovala a zabezpečuje nanajvýš reálna koncepcia spolunažívania národov a národností vo viacnárodnej krajine, že československá socialistická federácia je predpokladom optimálnej ekonomickej i kultúrno-politickej integrácii pracujúceho ľudu, národov a národností ČSSR,že nové štátoprávne usporiadanie vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi spoluvytávra podmienky, aby spoločný socialistický štát plnil v celom rozsahu všetky svoje funkcie- vnútorné i vonkajšie.

KSČ - vedúca sila československej socialistickej federácie (autor F. Přikryl) je názov druhej kapitoly, v ktorej sa zdôrazňuje myšlienka, že vo všeobecnosti vyplýva vedúca úloha Komunistickej strany Československa v federácii z jej postavenia ako vedúcej sily celej našej spoločnosti, ktoré je dané tým, že komunistická strana je avantgardou robotníckej triedy. Správne konštatuje, že vedúca úloha Komunistickej

strany Československa je v našej federácii nezastupiteľná, pretože je centrom celého politického systému socialistickej spoločnosti.

Ekonomický rozvoj Slovenska v socialistickom Československu s osobitným zreteľom na vývoj československej federácie (autor D. Matejko) je predmetom v ďalšej časti zborníka.

Štvrtá kapitola - Socialistická federácia - optimálna štátoprávna forma riešenia vzťahov Čechov a Slovákov (autor J. Grospič) presvedčivo hovorí o riešení vzťahu Čechov a Slovákov formou federácie ako o optimálnej forme, ktorá zaručuje obidvom bratským národom rozvoj i realizáciu práva na sebaurčenie.

Piata časť je venovaná štátoprávnemu pohľadu na problém - Marxisticko-leninská národnostná politika a právo národa na sebaurčenie - (autor R. Trella).

Rovnoprávnosť národov a národností v československej socialistickej federácii skúma v šiestej časti zborníka J. Chovanec.

V siedmej kapitole - Demokratický centralizmus - leninský princíp výstavby socialistickej federácie (autor F. Přikryl) - sa zdôrazňuje, že v socialistickej spoločnosti patrí demokratický centralizmus k dôležitým princípom organizácie a riadenia všetkých oblastí spoločenského života, riadenia ekonomických, sociálno-politických a kultúrnych procesov. Demokratický centralizmus právom pokladá autor za jeden z kľúčových princípov výstavby celého politického systému socialistickej spoločnosti - všetkých jeho komponentov.

Záverečná štúdia J. Zvaru hodnotí význam československej socialistickej federácie pre doriešenie národnostnej otázky v ČSSR.

Práca ako celok jednoznačne potvrdzuje, že leninské učenie o štátoprávnych formách riešenia národnostných vzťahov a národnostnej otázky vôbec, ako aj praktické skúsenosti sovietskeho federatívneho štátu majú všeobecnú, internacionálnu platnosť, že sa tvorivo využili v zápase za uzákonenie československej socialistickej federácie a využívajú aj v špecifických podmienkach existencie nášho dvojnárodného československého federatívneho štátu. Zborník je významným interdisciplinárnym príspevkom do našej literatúry, ktorý prispeje k hlbšiemu pochopeniu národnostnej politiky komunistickej strany aj v štátoprávnej oblasti.

Ladislav Hubenák

B. S. Nikiforov, Latinskaja juridičeskaja frazeologija, Moskva 1979, 264 s.

Právnická frazeológia je, ak tak možno povedať, odbornou terminológiou s u i g e n e r i s . Ako každá iná odborná terminológia, predstavuje aj ona svojrázny, osobitý jazykový štýl a jemu vlastné výrazové prostriedky. Je známe, že pre právnickú terminológiu je okrem iného typické, že bola po celé stáročia vytváraná na základe latinského jazyka, čo je v prvom rade odovodnené historickou existenciou rímskeho práva a jeho inštitútov. Keď začali potom v stredoveku vznikať v Európe prvé univerzity, nadviazalo sa na rímskoprávne dedičstvo, ktoré učení právnici ďalej rozvíjali vo svojich prednáškach a spisoch. Ani novoveká právoveda sa neobrátila k rámskoprávnym pojmom chrbtom, ale v širokej miere ich používa v právnej teórii i praxi.

Aký veľký význam sa rímskemu právu a jeho definíciám pripisuje aj za socializmu, toho dokladom je recenzovaná kniha sovietskeho autora. Profesor N i k i f o r o v zozbieral a preložil viac než 5 000 latinských právnických výrazov, pravidiel a sentencií. Svoju knihu určil právnikom, historikom a pracovníkom v ideologickej a kultúrnej oblasti. Rovnako však dobre môže poslúžiť posluchárom právnických fakúlt, lebo obsahuje základné inštitúty z viacerých oblastí rímskeho a strediskového práva (občianske právo, trestné právo, procesné právo, všeobecná teória štátu a práva, medzinárodné právo súkromné, kanonické právo). Pritom sa autor zameral aj na výrazy, ktoré nepochádzajú priamo z právnických prameňov, ale predsa s právom úzko súvisia. Kniha je preto účelnou doplňujúcou študijnou i praktickou pomôckou k socialistickým učebniciam rímskeho práva. Svojim zameraním a využitím sa približuje k podobnému kvalitnému dielu juhoslovanských romanistov[1] a použitím poľskej publikácie o latinskej gramatike pre právnikov[2] tvoria tieto tri práce pevný podklad pre prvú orientáciu v rímskoprávnej latinskej pojmológii.

Autor sa snažil, aby zozbieraný frazeologický materiál bol prístupný aj pre takého čitateľa, ktorý ani pasívne neovláda latinský jazyk. Z toho dôvodu píše niektoré slová foneticky, ako napríklad j u s , i n j u r i a a pod. Používanie knihy je ďalej uľahčené tým, že prízvuk na prízvučných slabikách je všade označený šikmou čiarkou nad samohláskou. Keďže heslá sú usporiadané alfabeticky, nájde

---

1) Porov. D. S t o j č e v i ć - A. R o m a c , Dicta et regulae iuris. Latinska pravna pravila, izreke i definicije sa prevodom na srpskohrvatski jezik i objašnjenjima, Beograd 1969, 539 s. O socialistických učebniciach rímskeho práva pozri bližšie K. R e b r o , Socialistická spoločnosť a rímskoprávna kultúra, Bratislava 1979, s. 34-43.

2) J. R e z l e r , Jezyk łaciński dla prawników, wyd. 3., Warszawa 1974, 284 s.

čitateľ niektoré výrazy viackrát. Napríklad pod písmenom C: c o n s e n t i r e v i d e t u r q u i t a c e t" (s. 41) a pod písmenom Q zasa: "q u i t a c e t c o n s e n t i r e v i d e t u r" (s. 218), alebo "b o n o r u m p o s s e s s i o" (s. 28) a "p o s s e s s i o b o n o r u m" (s. 198), atd., čím sa má umožniť efektívnejšie využitie tejto príručky.

Pravda, hoci kniha je nesporným prínosom, je cítiť, že N i k i f o r o v nie je právnikom, ani právnym historikom; miestami sa dopúšťa istých nepresností. Často napríklad používa pleonastický výraz "juristické právo" (ss. 5, 6, 11, 51, 119, 120, 139),ktorý je v právnej vede neznámym pojmom. Slovný obrat "q u i t a c e t c o n s e n t i r e v i d e t u r" autor síce správne preložil (doslovne: ten, kto mlčí, považuje sa za toho, ktorý súhlasí), avšak z hľadiska práva usudzuje sa z mlčania na súhlasný prejav vôle len vtedy, ak to okolnosti daného prípadu dovoľujú. Rímski právnici považovali mlčanie za súhlas, ak sa vzhľadom na pomery dalo buď logicky alebo na základe empírie usúdiť na prejav vôle.[3)]

V hesle "p o s s e s s i o c i v i l i s" (s. 199) chápe civilnú držbu ako držbu právne chránenú na rozdiel od "p o s s e s s i o n a t u r a l i s", ktorú považuje za držbu fyzickú.Z toho by vyplývalo, že civilná držba nie je držbou fyzickou, hoci v právnej náuke sa práve f y z i č n o s ť chápe ako imanentný znak k a ž d e j držby. Bez fyzickej moci totiž niet ani držby, to je jediný nesporný bod teórie o držbe.[4)]

Na niektorých miestach nie je preklad priliehavý a preto vedie k nesprávnym konklúziám. Tak napríklad výraz "d o m i n i u m" znamená vlastníctvo a nie držbu, takže heslo "c u j u s e s t d o m i n i u m e j u s e s t p e r i c u l u m" (s. 48) má v preklade správne znieť: "kto je v l a s t n í k o m znáša nebezpečenstvo". Pod výrazom "t e s t a m e n t u m i n o f f i c i o s u m" (s. 250) nerozumieme neoficiálny testament ale povinnosť nedbajúci testament, čiže nespravodlivý testament. Podobne výraz "l e g a t u m" (s. 143) neznačí ani dedičstvo ani posmrtný dar. L e g a t u m je podľa rímskeho práva odkaz učinený zostaviteľom testamentu a spočíva v poskytnutí jednej či viacerých materiálnych výhod odkazovníkovi na ťarchu dedičstva. Rovnako nemožno legát stotožniť s posmrtným darom (m o r t i s c a u s a d o n a t i o). Legát je právnym úkonom jednostranným, posmrtný dar právnym úkonom dvojstran-

---

3) Pozri Flor.D.2,14,57 pr.; Ulp.D.44,4,2,6; Paul.D.2.14,2,1; Ulp.-Iul.D.34, 3,3,2.

4) V sovietskej literatúre sa možno stretnúť s podobným delením držby na právnu a fyzickú aj u iných autorov.

ným pre účinnosť ktorého sa v klasickom práve vyžadovalo, aby obdarený neprežil darcu,[5] pri legáte opačne, odkazovník musel prežiť odkázateľa. Až v justiniánskom práve dochádza k pojmovému zbliženiu legátu s darovaním pre prípad smrti.

Aj v iných prípadoch sa vyskytuje v knihe nesprávny preklad. Slovo "l e x" (s. 147 a inde) prekladá autor raz zvratom "zákon", inokedy ako "právo"; pod výrazom "i u s c i v i l e" (s. 137) rozumie vnútroštátne právo; pojem "j u r e g e n t i u m", "j u r i s g e n t i u m" (s. 136) prekladá ako medzinárodné právo,ale v dalšom texte (s. 147) pod ním správne rozumie právo národov; "e d i c t u m p e r p e t u u m" (s. 69) je podľa neho neustále platný zákon (postojanno dejstvujuščij zakon). V neprávnických heslách za povšimnutie stojí napríklad slogan "i n c i d i t i n S c y l l a m e v i t a r e C h a r y b d i n" (s. 112) namiesto správnejšieho "i n c i d i t i n S c y l l a m , q u i v u l t v i t a r e C h a r y b d i m". V tejto spojitosti treba uviesť,že kniha sa žiaľ hemží mnohými chybami, nie všetky idú na vrub autora. Takými sú dajme tomu actio nagatoria (s. 10), bona waviata (s. 28), quo warranto (s. 224), pater est quem nupitae ... (s. 191), res accessoria non ducit, seq ... (s. 228), lex Falcidia je zákon z r. 714 n. l. a pod.

K závažnejším nedostatkom možno však rátať tie, ktoré skresľujú právne inštitúty ako také. Tak sa stalo,že autor kontrárnu aj direktnú žalobu z vypožičania priznal len komodatárovi a to tak, že a c t i o c o m m o d a t i c o n t r a r i a smeruje na splnenie zmluvy, a c t i o c o m m o d a t i d i r e c t a na vrátanie veci (s. 8) čo je z hola nemožné a nekryje sa vobec s účeľom vypožičania. Tak isto zase pri hesle "m a n d a t u m" (s. 157) dospel autor k názoru, že m a n d a t u m je záloh (!) majetku bez náhrady, pri ktorom príjemca zálohu prijíma na seba záväzok vyplniť vo vzťahu k majetku akúkoľvek činnosť. Myslím si, že k tomu nie je potrebný žiaden komentár.

Napriek týmto mojim výhradám, ktoré sú ostatne len okrajovej povahy, je uvedená práca veľmi cenná. Znamená vyplnenie medzery v sovietskej právnickej literatúre, v ktorej doposiaľ kniha takéhoto druhu chýbala. Jej vydanie je jasným dôkazom snahy po rozšírení znalostí latinskej právnickej terminológie a teda aj niektorých inštitútov rímskeho práva u sovietskych právnikov. To mal na mysli aj N i k i f o r o v , keď prikročil k práci na tejto zbierke. V úvode ku svojej knihe jednoducho napísal:"Jasnosť a prostota latinskej právnickej frazeológie v jej prvotnom a tiež "recipovanom" objeme predurčili jej

---

5) Inst. 2,7,1 in fine.

významné miesto v dejinách nielen práva, ale aj kultúry ľudskej spoločnosti. Mnohé formuly rímskeho práva aj dnes sú praktickou súčasťou kultúrneho obratu a široko sa používajú v právnickej a všeobecnej literatúre".

Peter Blaho

Z NOVÉ LITERATURY

Barbara Krzemieńska, Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039 - 1041). Rozpravy ČSAV, Řada společ. věd, roč. 89, č. 5, Academia, Praha 1979, 76 str.

Každou práci na téma z dějin českého státu za feudalismu je třeba z hlediska právních dějin uvítat. Dvojnásobně to platí o nové práci B. Krzemieńské, která se řadou svých dosud vyšlých studií zařadila mezi přední znalce otázek českých dějin konce 10. a první pol. 11. století a která (viz na str. 52, pozn. 69) chystá pro nakladatelství Melantrich o Břetislavovi I. monografii, na niž dychtivě čekáme. Ačkoliv těžiště práce je ve zkoumání historických faktů s kritickým hodnocením literatury, zejména také polské, přece jde tu zároveň o závažný a cenný příspěvek nejen k osvětlení dramatických událostí z let 1039-1041, ale také - vezmeme-li v úvahu podněty, které obsahuje jaksi mimochodem - k mnoha otázkám, jejichž jádro je v oblasti dějin státu a práva, politických a právních institucí, a to jak z úseku dějin českých, tak i obecných (např. i ze vznikajícího práva kanonického).

Věrna svému v podstatě faktografickému zaměření ponechává autorka stranou speciální - nicméně velmi závažné - otázky jako je podstata onoho "bouřlivého sociálního hnutí" (str. 11, srov. opět jen neurčité "sociální hnutí" na str. 18) v Polsku, které "doprovázelo navíc" po smrti Měška II. "těžkou vnitřní krizi" v Polsku, právě tak jako smysl "myšlenky renovatio imperii Romanorum", které prý "Konrád II. v posledních letech své vlády nebyl příliš vzdálen" (str. 9). Hnězdenská dekreta Břetislavova autorka přijímá jaksi stydlivě (str.14), přičemž svou poznámku, že "literatura o nich měla a má pochybnost" dokládá kupodivu jen J. Peiskrem (1905), jehož názor, ve své době ojedinělý (viz u Peiskra samého), byl podán tak, že jej nebylo lze brát vážně. Přitom překvapuje, že autorka, rodem Polka, neodkázala v této věci na dobře zpracované heslo "Dekrety Brzetysława I." v Słowniku starożytności słowiańskich I, 2, 1962, str. 334-335.

Pozornosti zaslouží (proti Fialovi) výklad autorky (str.8-9) o rukojmích daných Břetislavem, i když zcela přesvědčivý není (srov. na str. 15, kde se zaznamenává dání rukojmí "opět").

Ocenit je nutno kladný přístup autorky k rozvoji raně feudální české státnosti a její principiálně negativní stanovisko k tezi, že snad český stát byl jakousi lenní složkou svého západního sousedství.

Výslovně odmítá autorka představy některých polských autorů (např. J. Beniaka, 1963), kteří považují český stát první pol. 11. století "za pouhou provincii říše" (str. 13) se všemi dalšími důsledky tohoto omylu. Mluví-li autorka přímo o české s u v e r e n i t ě za Břetislava, dostává se na stejnou linii jako naše nová právní historie, jež v tomto směru může B. Krzemieńskou jen podepřít. V této souvislosti ovšem čtenář velmi postrádá objasnění, čím ona "říše", o níž je stále řeč, vlastně byla. Také by jistě bylo vhodné alespoň se zmínit o legendárních jevech, jaké pozdější doba (viz u Dalimila), pokud už jde o poměr k římskému císaři, vytvořila a připsala na vrub právě době Břetislavovy.

Kronice Kosmově dostává se, co do otázek české státnosti, v pohledu a postoji B. Krzemieńské velkého zadostiučinění. Jméno M. Wojciechowské jako překladatelky díla Kosmova do polštiny vypadlo na str. 40, pozn. 124 patrně nešťastným nedopatřením.

V. Vaněček

Folia historica Bohemica 1, Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 1979, str. 358; příl. 11; mapa 1

Pod redakcí kolektivu pracovníků oddělení starších československých dějin Ústavu československých a světových dějin ČSAV vyšel první svazek sborníku Folia historica Bohemica, který má být dle záměru vydavatelů věnován studiu dějin feudalismu v naší zemi.

Hlavním obsahem předloženého svazku je soubor referátů ze sympozia Třinácté století v českých dějinách, které uspořádal Ústav československých a světových dějin ČSAV ve dnech 7. a 8. prosince 1978, tedy v roce 700. výročí smrti krále Přemysla Otakara II. Protože rozsah sborníku nedovolil pojmout všechny tehdy přednesené referáty, je předeslán aspoň seznam všech přednášejících s názvy jejich přednášek a s uvedením míst, kde byly nebo mají být uveřejněny. Avšak i ona část referátů, která je zařazena ve Folia hist. Boh. (18 z celkového počtu 26), prokazuje velmi názorně, kterým směrem se bralo úsilí historiků nejrůznější specializace při pokusu o nový pohled na naše 13. století. Není v této stručné anotaci možné probírat všechny příspěvky jednotlivě, ale i v povšechném ocenění je možno velkou většinu z nich uvítat s uspokojením a upozornit zvláště na výrazný podíl mladších pracovníků, kteří se již zařazují mezi vážné badatele o našem středověku. Neméně těší i tematická pestrost, když vedle příspevků z dějin politických a hospodářských najdeme i příspěvky z diplomatiky, dějin

osídlení, dějin měst, mincovnictví, dějin státu, práva a správy, jakož i z dějin literatury a umění. U několika příspěvků by čtenář asi uvítal jejich širší znění a podrobnější dokumentaci v poznámkách, ale je zjevné, že i zde sehrál roli možný rozsah sborníku.

Kronika doplňuje vhodně obsah svazku zprávami o třech závažných vědeckých konferencích.

S nadějí a s napětím očekává nyní odborný čtenář příští svazky slibně započatého sborníku. Není pochyb, že sborník tohoto zaměření je nanejvýše potřebný a že by v něm bádání o středověku i pozdním feudalismu mohlo najít účelný publikační orgán, který by velmi mohl podnítit i hlubší spolupráci všech specialistů v daném okruhu historického zkoumání.

J. Kejř

Die Goldene Bulle - König Wenzels Handschrift /Vollständige Faksimile-Ausgabe im Originalformat des Codex Vindobonensis 338 der Österreichischen Nationalbibliothek/. Kommentar Armin Wolf. Graz, Akademische Druck- u.Verlagsanstalt 1977, str. 53+ obr. príloha

Cisár Karel IV., ako najvýraznejšia panovnícka osobnosť druhej polovíny neskorého stredoveku, zapísal sa do dejín kodifikovaného práva o. i. Zlatou bulou - vlastne základným (v novodobej terminológii "ústavným") zákonom,ktorý v Nemeckej ríši platil až do zániku cisárstva v roku 1806. Prvých 23 kapitol Zlatej buly zverejnili 10. januára 1356 na norimberskom ríšskom sneme, kapitoly 24. až 31. pravdepodobne na ríšskom zhromaždení 25. decembra 1356 v Metách (Metz). Zlatá bula bola výsledkom Karlovho definitívneho víťazstva v ríši a jej vydanie slúžilo na upevnenie moci dynastie, nakoľko maximálne priaznivým spôsobom sa v nej upravili otázky ríšskej volby pre Luxemburgovcov.

Iluminovaný rukopis Zlatej buly nechal vyhotoviť český a rímsky kráľ Václav IV. v roku 1400 (iróniou osudu - práve v tomto roku ho štyria porýnski kurfirsti z rímskeho trónu zosadili). Bol to jeden zo zväzkov jeho bohatej knižnice,ktorú - rovnako ako celý rad vtedajších aristokratov - si vytvoril z nádherne iluminovaných rukopisných zväzkov. Ako vznikol a dopĺňal sa knižný fond tejto knižnice, podnes nič nevieme. O počte zväzkov takisto nie sú žiadne dochované správy.V roku 1455 sa však celkom bezpečne dokladá existencia minimálne 110 zväzkov. Počas kráľovho života zrejme knižnica alebo jej časti putovali s kráľom počas jeho častých striedaní pobytov na vidieckych sídlach (Točník, Žebrák, Kutná Hora, Nový Hrad pri Kunraticiach a pod.).

Knižnicu postihol rovnaký osud, ako väčšinu knižníc aristokratických bibliofilov tej doby.Vychýrenú knižnicu Karola V. získal vojvoda z Bedfordu a po jeho smrti sa zbierka rozpadla, knižnicu Jána z Berry po vojvodovej smrti rozpredali veritelia, viscontiovská knižnica sa stala korisťou Francúzov a podobne. Václavovu knižnicu postihol však osud oveľa krutejšie - veľká časť nádherných zväzkov je nezvestná. K rozdeleniu zbierky došlo zrejme hneď po Václavovej smrti 16. augusta 1419. V júli 1420 odviezol Žigmund po tajnej korunovácii poklad pražskej katedrály a zrejme tiež najcennejšie diela knižnice, uložené na Novom Hrade. Iba malú časť rukopisov zachránila kráľovna Žofia. V zázname o pozostalosti po nej (posledné roky života prežila v Bratislave), sa uvádza menovite 11 zväzkov, avšak ani jediný sa doposiaľ nepodarilo objaviť.

Časť rukopisov, ktoré mal Žigmund, sa dostala ako dedičstvo k Albrechtovi Habsburskému, potom k Friedrichovi III., a keď Albrechtov syn Ladislav Pohrobok dospel, požiadal listom v roku 1455 Friedricha III., aby mu vydal dedičstvo. Práve tento list obsahuje záznam o spomenutých 110 zväzkoch Václavovej knižnice. Friedrich sa však nemienil vzdať tohto pokladu, ktorý začlenil do svojej zbierky (v roku 1441 napr. nechal zaznačiť do rukopisu Zlatej buly svoje "ex libris" - devízu AEIOU) a Ladislavovi knihy nevydal. Roku 1493 zdedil zbierku Maxmilian I. a nechal jej časť odviezť do svojej innsbruckej rezidencie. Túto časť zdedil Ferdinad, keď sa o dedičstvo delil s Karolom V.

Vtedy mala Zlatá bula inventárne číslo 158. V Innsbrucku ostali rukopisy do roku 1563, keď si ich chcela prezrieť Magdaléna, sestra Ferdinanda Tirolského. Po zistení, že knihy sú v úbohom stave a naliehavo potrebujú reštarovanie a preväzbu, previezol si ich Ferdinand Tirolský do svojej slávnej zbierky na zámok Ambras.

Po vymretí tirolskej vetve Habsburgovcov zlúčili ambraskú knižnicu s viedeňskou Dvorskou bibliothékou a tak sa roku 1665 dostala Zlatá bula sem, kde ostala podnes - okrem krátkeho času v roku 1806, keď knižnicu evakuovali v čase napoleónskych vojen do Uhorska. V súčasnosti je zväzok iluminovaného rukopisu Zlatej buly z knižnice kráľa Václava IV. v depozitári Rakúskej národnej knižnice ako sign. - Codex Vindobonensis 338.

Podrobný komentár k tomuto zväzku je obsahom posudzovanej publikácie.Nádherne iluminovaný rukopisný zväzok obsahuje Zlatú bulu (A u r e a b u l l a i m p e r i a l i u m c o n s t i t u c i o n e m), list o nástupníctve Václava IV. (E p i s t o l a d e s u c c e s s o r e), pojednanie o príhodnom čase k ťaženiu do Talianska (T r a c t a t u s d e h a b i l i t a t e t e m p o -

r i s a d p r o c e s s u m v e r s u m I t a l i a m) a súpis miest a hradov v Toskánsku, ktoré boli členmi protiríšskej ligy (C i v i t a t e s e t c a s t r a).

Autor komentára k tomuto zväzku, Armin Wolf, rozčlenil svoje pojednanie do jednotlivých oddielov. Na úvod je opis histórie rukopisu. V nej sa autor zmieňuje tiež o celkovej bibliofilskej atmosfére v čase panovania Václava IV. a uvádza v prehľade celý rad mien tých, s ktorými zrejme Václav prišiel do kontaktu pri sústreďovaní svojej vychýrenej zbierky. Dve schémy potom uvádzajú bibliofilov spomedzi Václavovho príbuzenstva, ďalšia je prehľadom vlastníctva a držby Cod. Vind. 338.

Ďalšia časť komentára sa zaoberá detailne vonkajším opisom rukopisu a jeho textu, miniatúr v ňom obsiahnutých, a v grafickom prehľade uvádza toskánske mestá, ktorých sa dotýka spis "Tractatus", ako aj prehľad skritorov jednotlivých častí rukopisu.

Časť o význame rukopisu opisuje zrejmú motiváciu jeho vzniku,možné ciele, ktoré kráľ Václav IV. týmsledoval. Autor tu uvádza celý rad názorov spätých s okolnosťou Václavovho zosadenia a s vyhotovením iluminovaného rukopisu.

Štvrté časť komentára sa zamerala na bibliografiu rozčlenenú na diela vzťahujúce sa k zväzku Cod.Vind. 338,ďalej k Zlatej bule, k talianskemu ťaženiu, k listu o nástupnictve a k zoznamu talianskych protiríšskych miest.

Autor komentára (Dr. A. Wolf, Max-Planck-Institut für europëische Rechtsgeschichte, Frankfurt) sa nesporne v svojej analýze pridržiaval celého profilu tých historických diel k predmetnej téme, ktoré vyšli v novšom čase, o.i. tiež podrobného komentára, obsiahnutého v obrazovej monografii od Josefa Krásu ("Die Handschriften König Wenzels IV., Wien 1971). Na záver je možné konštatovať, že vydanie faksimile rukopisu z knižnice Václava IV., ako aj komentár k tomuto dielu, sú dôstojným príspevkom ke karlovskému jubileu.

J. Tomeček

Bernward Castorph, Die Ausbildung des römischen Königswahlrechtes /Studien zur Wirkungsgeschichte des Dekretale "Venerabilem"/ Göttingen, Musterschmidt 1978, str. 145

Podstatná časť publikácie vznikla ako disertácia s pôvodným titulom "Die Entwicklung des römischen Königswahlrechtes und die Entstehung

des Kurkollegs im 13. Jahrhundert", pre účel opublikovania ju autor rozšíril o niektoré podstatné časti, predovšetkým v závere.

Pri skúmaní problematiky vychádza autor z predpokladu, že tradičná forma voľby kráľa v Nemecku prostredníctvom kniežat-voliteľov sa roku 1209 začlenením "Venerabilem" do "Compilatio III" po prvýkrát akcentovala ako kanonické právne potvrdenie celej procedúry. Pre toto tvrdenie prináša celý rad dôkazov z vtedajšieho i neskoršieho vývoja, spätého s voľbou rímskeho kráľa a s tým spätej korunovačnej procedúry. Hlavný akcent práce je však na období od začiatku 13. storočia do roku 1273, v strede pozornosti sú spory a ich dôsledky,späté s voľbou v roku 1257. Vtedy obidvaja uchádzači o korunu v svojej argumentácii použili "Venerabilem" a v tomto súvise sa vynára základný predpoklad kodifikácie hlasov siedmich kniežat ako volitelov kráľa. Tento stav kúria potvrdila s voľbou Rudolfa Habsburského, a roku 1279 potvrdili títo siedmi volitelia, že svoje výsadné právo odvodzujú od poverenia, udeleného kúriou.

Z hľadiska českej právnej histórie je posudzované obdobie mimoriadne interesantné. Vrcholili v ňom dynastické snahy Přemyslovcov o korunu rímskeho kráľa (pričom český kráľ bol jedným zo siedmich kniežat-voliteľov). Autor síce neskúma vlastný profil problematiky politicko-právneho vývoja - v strede jeho pozornosti je exkluzívna téma vytvárania kolégia voliteľov a právne zakotvenie tejto skutočnosti - avšak určitým javom sa ani on vyhnúť nemohol. Platí to predovšetkým o voľbe roku 1273, ktorej sa Přemysl Otakar II. nezúčastnil. Autor síce sporné okolnosti zaregistroval, uvádza tiež protesty českého kráľa, avšak jeho záverom je konštatovanie o platnosti voľby.

K samotnému problému členstva českého kráľa v kolégiu siedmich kniežat-voliteľov sa autor odvoláva na monografické spracovanie tejto otázky, ktoré obsahujú diela západnej proveniencie: Frank R. Lewis "Ottokar II of Bohemia and the Double Election of 1257" (vyd. r.1937), Heinrich Mitteis "Die deutsche Königswahl. Ihre Rechtsgrundlagen bis zur Goldenen Bulle" (1944), Ottokar Lorenz "Die siebente Kurstimme bei Rudolfs I. Königswahl" (1855), Wilhelm Weizsäcker "Der Böhme als Obermann bei der deutschen Königswahl" (1940),Karl Zeuner "Die böhmische und die bayerische Kur im 13. Jahrhundert" (1905). Monografia uvádza na záver obsiahlu bibliografie k celému profilu problematiky.

J. Tomeček

Lidmila Dědková, Ochranná municipální města v Čechách, Studie o vývoji a postavení poddanských měst a jejich správy po Bílé hoře, Sborník archivních prací, XXVIII.(1978), 292-355

Studie L. Dědkové je prací historika-archiváře v nejlepším slova smyslu. Autorka dovede psát s velkým smyslem pro historickou konkrétnost a fakticitu; čtenáři nenabízí lesklé a málo podložené syntézy. Naopak nastavuje zrcadlo životu tak, jak skutečně v minulosti probíhal. Způsob, jakým na omezeném počtu stran (platí to přesto, že studie má rozsah malé monografie) přetlumočila velké množství bohatého materiálu, jakým dovede sledovat únavnou mluvu dobových dokladů a neztratit nit svého líčení, zaslouží uznání. Slova uznání se nemohou vyhnout ani volbě tématu. Municipální, někdy i ochranná municipální města jsou pojmem, se kterým se sice setkáváme v literatuře, s nímž však zároveň byla vždy i spojena určitá míra bezradnosti. Tu chce autorka odstranit a je třeba říci, že její úsilí se daří. Volí metodu representativního výběru: její studie je vlastně jakýmsi přehledem vývoje několika významných měst, jež náležela v posledních stoletích feudalismu do kategorie měst municipálních (Turnov, Jičín, Náchod, Litomyšl, Jindř. Hradec, Třeboň, Roudnice, Benešov u Pr.). Přesto, že D. nechce generalizovat, její výzkum má obecnou hodnotu. Je to patrno i z toho, že má řadu významných "vedlejších produktů". Ve snaze vysvětlit, čím municipální města byla a jak v nich vývoj probíhal, odhaluje totiž dosud málo zdůrazňovanou stránku našeho vývoje,jmenovitě v 18. stol. Jde o tak významnou oblast, jakou jsou sociální rozpory, ba možno přímo říci třídní boje. Obvykle převládá mínění, že měšťané poddanských měst stáli jaksi stranou těchto krajních projevů sociálního napětí. Je to dáno mimo jiné tím, že tuto oblast zpravidla posuzujeme z hlediska selských povstání. Ve studii D.-vé se nám však rýsuje ještě cosi jiného: téměř každé významnější město prochází na konci 17. a na počátku 18. stol. nějakým sporem s vrchností, ať již jde o městské výsady, osobní svobodu měšťanů či o samosprávné postavení obce. Způsob, jakým měšťané naznačené spory prožívají, nemá někde daleko k patosu známého příběhu Jiráskových Psohlavců. Dějiny venkovských měst jsou v tomto směru znamenitým příkladem, jak narůstalo měšťanské sebevědomí, ale i toho, jak se jeho projevy radikalizovaly. To je nepochybně něco, co příští historický pohled nemůže ponechat bez povšimnutí. Jinak dospívá autorka asi k těmto závěrům: města, která se v 18. stol. označují jako municipální (výraz zobecňuje právě až v průběhu tohoto století - v tom je třeba s autorkou souhlasit; dodat je snad možno to, že původně šlo zřejmě o označení neoficiální) jsou bez výjimky významná poddanská města, která v průběhu svého vývoje získala rozmanité výsady, jež je v něčem přibližovaly

královským městům (např. pokud šlo o osobní postavení měšťanů, obecní samosprávu apod.). Přesně obsah těchto výsad nelze vymezit; určitý význam tu měla snad i města, která původně vznikla jako královská, později však (např. zástavami) klesla do poddanské závislosti (někdy bývají označována jako ochranná v užším smyslu). Autorčina zjištění dobře zapadají i do dalších úvah, jež se mohou na okraji její práce objevit. Jde především o původ samotného označení municipální město. Zdá se, že tento výraz si osvojilo naše 18. století z publicistické literatury, ve které v Německu v 17. stol. nabyl tento starý antický a římský pojem nového významu (jedním z prvých, ne-li vůbec prvým, kdo se takto vyjadřuje je Ph. Knipschild): byla jím označována města, která - na rozdíl od říšských - podléhala moci německých zeměpánů. Zajímavé jsou i některé významové odstíny, které byly zřejmě u nás s dotčeným pojmem, zvl. na přelomu 18. a 19.stol., spojovány; snad by bylo možno tvrdit, že spolu s rozkladem feudálních vztahů narůstala snaha rozšiřovat pojem municipálního města i na drobná městečka (např. Kostetzky). Univerzitní teze z r. 1746, o které se autorka zmiňuje, je nepochybně teze Königsmannova a Hildtova.

V. Urfus

Jaroslav Pánek, Hrdelní soudnictví města Příbramě v 17. a 18. století, Příspěvek k poznání pozdněfeudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k metodice studia jeho dějin, Středočeský sborník historický 13, 1978, 87-195

Další Pánkova práce o pozdněfeudální trestní justici navazuje ve všem na jeho předchozí a dále rozvádí metodická východiska, která v nich autor již dříve úspěšně uplatnil. Je také opětně rozdělena na narativní a tabulkovou část (která tu dokonce zahrnuje většinu publikovaného textu). Přesto však - a nebo právě proto - si studia věnovaná Příbrami zaslouží samostatný zřetel. Především je tu dostatek materiálu, aby bylo možno na jeho podkladě shrnovat a pronášet obecně zaměřené soudy. Z těchto obecných rysů zaslouží pozornost zejména dva: v prvé řadě je to rejstřík užívaných trestů; i tady je možno hovořit o určité pozvolné "humanizaci" trestního soudnictví, kterou by bylo možno spatřovat v tom, jak se více a více vžívá trest odnětí svobody, popř. trest nucených prací. Tomu zčásti odpovídá to, co Pánek ukázal ve svých dřívějších pracech. Nového přídechu nabývají tato zjištění - a s tím právě souvisí druhý pozoruhodný rys přítomné práce - tím, že jsou opřena o doklady z města sice venkovského, relativně však lidna-

tého, kde navíc každoroční poutě vytvářely zvláštní podmínky poměrně vysokého pohybu obyvatelstva. Jak autor právem zdůrazňuje, tato poněkud zvláštní atmosféra vedla k opakujícímu se vzestupu drobné kriminality. Lze-li říci, že se u nás v 18. stol. do určité míry již přežívají tradiční drastické formy feudální justice, je ovšem stejně tak třeba zdůraznit, že výkon soudnictví na poli trestního práva má stále ještě řadu znaků, které byly pro feudální soudnictví vždy příznačné (velká arbitrárnost v ukládání trestů, trestní postih za pouhé podezření bez prokázané viny, vynucenná přiznání apod.). Bylo by jistě zajímavé - a Pánkem snesený materiál by to snad již umožnil - zkoumat bezprostřední vliv Josefiny, tedy trestního zákoníku Josefa I., na naši venkovskou pozdněfeudální justiční praxi.

V. Urfus

Heinrich Strakosch, Privatrechtskodifikation und Staatsbildung in Österreich (1753-1811), München 1976, 92 s. (vyšlo zároveň ve vídeňském Verlag für Geschichte und Politik)

Těžiště této souhrnně napsané práce není v nových objevech. Její přitažlivost spočívá v autorově schopnosti shrnout známé poznatky,ostřeji prokreslit souvislosti a doplnit takto získaný obraz dalšími podrobnostmi. Cíl, jenž je tu v prvé řadě sledován, je snaha zasadit úsilí o jednotnou kodifikaci civilního práva v Rakousku do rámce tereziánského a josefinského administrativního a státoprávního centralismu, a to pokud možno v širokém tentextu ekonomického a společenského vývoje habsburských zemí. Pro českého čtenáře většina těchto závěrů není překvapením. Tomu odpovídá i to, jak autor líčí hlavní fáze zmíněných kodifikačních pokusů. Svou pozornost soustřeďuje především na vypracování osnovy Tereziánského kodexu a její odmítnutí; dále pak, jak je ostatně samozřejmé, na kontrapunkt tak řečené Martiniho osnovy a konečné podoby rakouského zákoníka, která byla dílem Zeillerovým. Význam Strakoschovy studie může spočívat, jak lze soudit z prvých, i když zatím dílčích ohlasů, patrně v tom,že obnoví diskusi o některých otázkách spadajících do jejího tématického okruhu (srv. recenzi Herberta Hofmeistra v "Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., 95/1978/, 364-5). Jednou z nich je, jak se zdá, staronová problematika osnovy Terezianského kodexu a její hodnocení. Anglicky psaná práce - Henry E. Strakosch, State Absolutism and the Rule of Law: The Struggle for the Codifikation of Civil Law

in Austria 1753-1811, Sidney 1967, Univ. Press, 267 s. - mi zůstala nepřístupná a nemohl jsem ji proto v této souvislosti posoudit.

V. Urfus

Stanisław Salmonowicz, Narodziny nowozytnej myśli kodyfikacyjnej w Europie, Czasopismo prawno-historyczne, XXIX., 1977, 77-104; Katarzyna Sójka-Zielińska, Le droit romain et l'idée de codification du droit privé au siècle des Lumières, in "Le droit romain et sa reception en Europe", ed. par H.Kupiszewski et W.Wołodkiewicz, Editions de l'Université de Varsovie 1978, 181-194

Oba příspěvky polských právních historiků jsou nejen obsahově zajímavé, nýbrž v jistém smyslu i reprezentativní.Dotýkají se totiž otázek, které se v poslední době ocitají v popředí pozornosti evropské právní historie a které naopak u nás zůstávají zatím spíše za jejím obzorem. Jedním z důležitých metodických požadavků každého historického poznání - o právní historii to platí stejně, ne-li dokonce ještě více - je umění přetlumočit pojmy, užívané v minulosti a vyjadřující názory a stanoviska lidí své doby, novodobými výrazovými prostředky. Je to zvláště obtížné tam, kde jde o označení homonymická, jejichž obsahové odstínění se mění. Příkladem je i legislativní pojem kodexu, tedy podle našeho chápání kodifikace. Práce posledních let (Vanderlinden, Gagnér, Coing) tu přinesly řadu nový podnětů. Salmonowicz se k těmto otázkám neobrací poprvé. V osobní bibliografii má již několik významných položek, jež se dotýkají této problematiky,i když jeho dosavadní interes náležel především trestnímu právu. Přítomná studie potvrzuje rozhodující význam právnického humanismu a období racionální přirozenoprávní teorie pro vznik novodobých představ o kodifikaci. Přelomem bylo nepochybně 16. stol.: v jeho průběhu je třeba hledat proměnu starších názorů (kodifikace = uspořádání a upevnění dosud platného práva) a jejich nahrazení novými (kodifikace jako systematický legislativní akt přinášející zcela novou úpravu). - Sójka-Zielińska, autorka nedávno vyšlé monografie o velkých civilněprávních kodifikacích, zaměřila tentokráte svůj zájem úžeji. O významu této tématiky pro vytčený okruh nelze ovšem v nejmenším pochybovat. Otázky, jimiž se zabývá, byly sice již v literatuře sledovány; zmíněný pohled však postrádal většinou soustavnosti a do značné míry i důrazu, který na něj právě autorka klade. Jde v podstatě o dvojaký postoj školy racionalistického přirozeného práva (a před ní i právnického humanismu) k výsledkům recepce a římskému právu vůbec. Jak známo, přirozenoprávníci

sice autoritu římského práva na jedné straně oslabovali, nahrazujíce římské právo ideálním právem přirozeným, na druhé straně však řada jejích příslušníků právě v římskoprávních institucích spatřovala naplnění přirozeného rozumu. Že tato hlediska měla velký význam v ideovém zdůvodnění novodobých buržoazních kodifikací, je zbytečné dodávat, název práce to vyjadřuje sám.

V. Urfus

Valentin Al. Georgescu - Petre Strihan, Judecata domnească in ţara Romanească şi Moldova (1611-1831). I. Organizarea judecătorească, 1. (1611-1740). Editura Academiei RSR, Bucureşti 1979, 218 str.

V první části prvého oddílu široce rozvrženého díla o dějinách panovnického soudnictví na konci feudalismu ve Valašsku a Moldavsku podávají autoři nejen plastický obraz soudní organizace, ale zároveň pestrý a bohatý přehled vývoje politické,ústavní a správní organizace tohoto historického jádra rumunského státu na počátku novověku. Současně je to i významný příspěvek k dějinám vztahu mezi pozdně feudálními stavy (v nichž hlavní roli mají velmoži-bojaři) a místní panovnickou (knížecí) mocí, která je nucena stále se vyrovnávat na jedné straně s tlakem šlechty zdola, na druhé straně pak s tlaky turecké (původně byzantské) moci z východu a habsburské (původně uherské) moci od západu. Kníže (domnul) uplatňuje od 16. stol. tendence absolutistické, což má důsledky v celé soustavě státního aparátu, jehož jednotlivé složky vykazují do značné míry slovanský původ, jak se to nejlépe jeví v jejich úředním označení (vorník, ispravník, starosta, postelník, pohárník aj.).

Pokud jde o panovnickou ideologii, zdůrazňují autoři charismatický a thaumaturgický (moc zázračně uzdravovat) ráz starorumunské knížecí moci, což má kořeny v byzantských tradicích.

Se zvláštním zájmem sleduje středoevropský čtenář analýzu pravomoci "bánů", jejíž těžiště bylo v soudnictví a která z "velkého bána" činila druhou osobnost ve státě hned po knížeti.Český právní historik vzpomíná pak při četbě tohoto díla (na str. 199-216 je opatřeno svědomitým francouzským résumé) na velkou osobnost Karla Kadlece (zemřel 1928), který první zaměřil při studiu dějin státu a práva u Slovanů pozornost také na oblast Rumunů, kde, jak se znovu a znovu potvrzuje, v tomto ohledu čekají právněhistorickou slavistiku velké možnosti (srov. např. také v Právněhistorických studiích, 23, 1979, str. 326).

V. Vaněček

Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Usporiadal Andor Csizmadia. Budapest, Gondolat 1979. 585 strán

Autor pripravil edíciu prameňov k problematike vzniku byrokracie v Uhorsku a začlenil do nej najrôznejšie návrhy na reformu správy od obdobia vyhnania Turkov z Uhorska až po vznik systému rád (národných výborov) v povojnovom Maďarsku. V úvodnej časti, na stranách 5-36 publikuje štúdiu, v ktorej právnohistoricky komentuje jednotlivé návrhy na reformu správy.

V prvej časti sú najzaujímavejšie tzv. Einrichtungswerk (1688), Úprava Márie Terézie županom (1768) a Pastiersky list cisára k štátnym úradníkom (1784). Okrem toho tu nájdeme názory maďarských jakobínov a návrh uhorskej ústavy venovaný Napoleónovi (1809). Z obdobia reforiem (pred rokom 1848) tu nájdeme "Reformu" Józsefa Eötvösa,návrh zákona o municipálnych voľbách (1843-44) a návrhy z Metternichových spisov ohľadne Uhorska (1844-1846). V tretej časti, situovanej do obdobia po buržoáznej revolúcii do r. 1900 sú to pozoruhodné návrhy na reformu správy od Kolomana Tiszu, dalej emigrantské plány Ľudovíta Kossutha o obci, župe a vláde, a rôzne návrhy o organizácii miest a obcí z rokov 1894-1899. Po dalšom období od r. 1901-1918 zaraďuje autor hneď kontrarevolučné obdobie Horthyho, vynechávajúc reformy buržoázne-demokratického obdobia a obdobia Maďarskej republiky rád, čo zdôvodňuje v úvodnej štúdii.

Chrestomatia prameňov končí obdobím od oslobodenia do zavedenia systému rád (národných výborov), a tým hlboko načrela do problematiky organizácie správy v období prechodu k socializmu.

Pôvod prameňov je starostlivo vyznačený, v úvode prameňa býva umiestnený komentár pre porozumenie okolností,za akých dokument alebo návrh vznikol a všetky pramene sú preložené do maďarčiny. Zbierka poslúži najmä ako podkladový materiál pre dejiny správy, dejiny miest a najmä pre dejiny politických ideológií.

L. Bianchi

A szocialista jellegü állam- és jogrend kialakulásának kútföi. Válogatott dokumentumok a szovjet hatalom állam- és jogrendjének kialakulása idöszakából /Pramene k formovaniu štátneho a právneho poriadku socialistického charakteru. Výber dokumentov z obdobia formovania štátneho a právneho poriadku sovietskej moci/. Budapest 1979, 281 s.

V sérii publikácií, ktorá vychádza pod názvom "Összehasonlító jogtörténeti tanulmányok" (Štúdie z porovnávacej právnej histórie) vy-

šiel tento zborník označený ako "Az ELTE állam- és jogtudományi kar egyetemes jogtörténeti tanszék kiadványa" (Publikácia Katedry všeobecných dejín práva na Fakulte štátu a práva Univerzity Eötvöse Lóránta). Zborník redigoval István Kállay.

V preklade do maďarčiny sa uvádzajú texty najdôležitejších právnych a zákonodarných opatrení revolučných a vládnych orgánov sovietskej moci z obdobia od 6. novembra 1917 do 31.1.1924.Potom nasleduje úplný text trestného zákonníka pre RSFSR z r. 1922 a ďalšie doplňujúce predpisy k nemu z neskorších rokov. Tak sa dostáva do rúk záujemcov a najmä poslucháčov práv zbierka textov právnych prameňov, ktoré zohrali historickú úlohu v dejinách prvých rokov sovietskej moci. Poslúži ako prameň k právnohistorickým štúdiám a ako príručka na praktické cvičenia pri vysokoškolskej výuke.

V dodatku k tejto zbierke je maďarský preklad článku,ktorý vyšiel v slovenskej povôdine v časopise Právny obzor r. 1970 pod názvom "Zo súčasnej maďarskej právnej historiografie". Pochádza od autora tejto anotácie a obsahuje okrem iných aj tézy, ktorú sú adresované aj maďarským právnym historikom. Lebo sa v nich zdôrazňuje, že súčasní slovenskí a maďarskí právni historici sú pri svojej bádateľskej práci navzájom odkázaní na dosiahnuté výsledky svojho výskumu. Bez zreteľa na to je právnohistorický výskum či na Slovensku, a či v Maďarsku prinajmenej pre obdobie do r. 1918 kusý.

Na záver sa ešte uvádza zoznam od r. 1966 vydaných 12 publikácií Katedry všeobecných dejín štátu a práva Právnickej fakulty v Budapešti.

J. Karpat

Kemény G. Gábor, Kapcsolatok vonzásában /Príťažlivosť stykov/, Madách, Bratislava 1977, 194 s.

Vo vydavateľstve maďarskej národnej skupiny v Československu vyšla zbierka štúdií tohto maďarského historika, ktorý pochádza z územia Slovenska a v oblasti historiografia je dobre známy ako autor veľkej, mnohozväzkovej edície prameňov k dejinám národnostnej otázky v Uhorsku. Mimoriadnu záslužnosť tejto edície zvyšuje ešte okolnosť, že časť vydaných prameňov medzi časom navždy zanikla.

Štúdie, ktoré obsahuje táto zbierka, majú byť príspevkom k dejinám snáh o dobre myslené dorozumenie medzi národnosťami niekdajšieho Uhorska. V danom prípade zameral autor svoju pozornosť na kultúrne styky medzi maďarskými a slovenskými, ale aj českými kultúrnymi a

politickými predstaviteľmi. Štúdie vypracoval na podklade hojných archívnych a publicistických materiálov. V snahe založiť svoje poznatky na ľudovej báze úvodom umiestil pozoruhodnú štúdiu o štrajku baníckeho ľudu v Banskej Bystrici v rokoch 1525-26. Na to nasleduje state o tom, ako známy priekopník zrovnoprávnenia uhorských národností Lajos Mocsáry, politicky umlčaný vládnúcimi triedami Uhorska, udržoval čulé styky so slovenskými kultúrnymi predstaviteľmi, a to najmä s predsedom Slovenskej muzeálnej spoločnosti Andrejom Kmeťom. Obdobné zameranie má štúdia o slovensko-maďarských kultúrnych stykoch v období pôsobenia štúrovcov. Ako významný pokus o maďarsko-české kultúrne zblíženie kvalifikoval autor činnosť profesora budapeštianskej univerzity Riedla. Osobitne sledoval maďarsko-slovenské literárne a osvetové styky v období vyrovnania a potom neskôr v 70 tych rokoch. Poukázal na edície ľudovej poézie nemaďarských národov Uhorska v 19. stor. Zhodnotil pôsobenie tlačového ataše československého vyslanectva v Budapešti Antana Straku v 30-tych rokoch tohto storočia. Menovaný sa zaslúžil o popularizáciu českej a slovenskej literárnej kultúry v Maďarsku. V poslednej štúdii poukázal na účasť maďarských publicistov pri riešení národnostných otázok po prvej svetovej vojne.

Táto zbierka prináša hodnotné postrehy historika mimoriadne rozhľadeného v národnostnej otázke Uhorska. Hodnotu publikácie ešte zvyšuje veľmi bohatý poznámkový aparát s rozsiahlymi údajmi o prameňoch a literatúre. Taktiež hodnotný je menný a vecný register.

J. Karpat

Stanislav Matoušek, Ku genéze československé státnosti, Historické predpoklady, Univerzita Komenského, Bratislava 1978, 176 str., ofset

K dosavadní, nikterak chudé, literatuře o vztazích mezi Čechy a Slováky v minulosti přichází knihou Stanislava Matouška z oblasti věd o státu a právu závažný příspěvek, jehož význam je tím větší, že je vydán v roce 60. výročí vzniku Československa v edici bratislavské univerzity. Registrujeme-li zatím vyšlé (do konce r. 1979) dvě recenze,*) umožňuje nám to, abychom s poukazem na ně věnovali na tomto místě záslužné Matouškově práci jen velmi stručnou anotaci.

*) Právník, 118, 1979, str. 878-880 (L. C i b u l k a); Právny obzor, 62, 1979, str. 747-749 (M. P o s l u c h).

Autor volně spojil osm kapitol zabývajících se klíčovými resp., jak sám říká, "uzlovými" jevy v tisíciletých dějinách české, slovenské a československé státnosti. Zatímco předmětem prvních tří kapitol (do str. 60) je vývoj za feudalismu zaujímající více než deset století, dalších pět kapitol zkoumá na str. 61-146 dějinné proměny od r. 1848 do r. 1914, aby pak posledních 5 stránek bylo věnováno "Stručným závěrům". Již tímto rozvržením je dáno,že těžiště práce leží v rozboru vztahů, jak se vytvářely za prvních šest desetiletí epochy kapitalismu, kde také vlastní badatelský přínos autora jako specialisty v oboru práva ústavního (státního) může být nejvydatnější.

Pro epochu feudalismu je třeba vysoce ocenit svědomité využití a syntetizování rozsáhlé literatury (celkový seznam na konci má 547 položek), kterou autor cituje úsporným způsobem, běžným dosud převážně ve vědách přírodních a lékařských. Vedle těchto odkazů v hranatých závorkách jsou za jednotlivými kapitolami ještě některé poznámky, na něž se v textu odkazuje jinými čísly (bez závorek). V některých pasážích (např. na str. 98-99) však čtenář odkazy na literaturu a prameny postrádá, ač by tu nebyly zbytečné.

V celé knize defiluje před námi bezpočet historicých problémů, které se soustřeďují zejména na období raně feudální, předhusitské a husitské, ale ovšem i na stavovskou monarchii a období absolutismu. Někde se autor pokusil o šťastnou syntézu dosavadních poznatků, jinde alespoň záslužně poukázal na otázky, jež bude muset řešit další bádání. Platí to ostatně i o samém pojmu "státnost", jenž v dosavadní literatuře nemá vždy stejný obsah.

Matouškovu knihu, podnětnou a velmi prospěšnou, uvítají všichni, jimž leží na srdci vědecké zkoumání tisíciletých kořenů našeho dneška a kteří Matouškovy teze o historických souvislostech a proměnách česko-slovenských vztahů budou dále zkoumat a prověřovat.

V. Vaněček

Studien aus der neueren europäischen Verwaltungsgeschichte unter der Redaktion von Andor Csizmadia und Leslav Pauli, Pésc, 1978, 113 s.

Sborník, jenž je plodem spolupráce maďarských a polských právních historiků je věnován otázkám studia novějších správních dějin, k němuž - jak vysvětlují pořadatelé v společné předmluvě - daly v průběhu sedmdesátých let podnět smyposia v Siklosi (1972), Budapesti (1977) stejně jako XX. kongres Společnosti Jean Bodina ve Varšavě (1976). Jestliže již orientace na správní dějiny poskytla souboru příspěvku

pevný tematický rámec, doplňuje sladěný charakter sborníku i okolnost další, neboť ve většině příspěvků sáhli účastníci k důvěrně známé domácí problematice. S výjimkou studie úvodní Ein Modell des englischen "Local government" aus dem XIX. JH., kde Kazimierz Baran podrobil rozboru změny, jimiž prošel systém anglické místní správy v průběhu 20. století a případně rozvedl zásadní odlišnosti anglického vývoje od poměrů na kontinentě, zapadají ostatní příspěvky do problematiky maďarských a polských správních dějin, přičemž specifičnost polského vývoje dovolila,aby mohly být dotčeny otázky správního vývoje v Prusku i Rusku. Irena Malinowska-Kwiatkowska v stati "Diener des Staates" in den Vorschriften des Preussischen Landrechts vom 1794 (s. 37-45) seznamuje s prvotními předpisy určujícími právní postavení pruského úřednictva jak bylo 1794 kodifikováno v rámci pruského zemského práva.Leslav Pauli ve studii Bemerkungen über die Organisation von Dorfgemeinde im Herzogtum Warschau (1807-1815) und im konstitutionellen Königreich Polen (1815-1831) (s. 50-74), rozebírá proměny postavení vesnické samosprávy i právního postavení venkovského obyvatelstva v období Varšavského vévodství i pozdější kongresovky před konečnou assimilací polských poměrů se stavem v carském Rusku, jak se pro ni rozhodla carská vláda po polských povstáních. Více chronologicky než tematicky na Pauliho studii navazuje Czeslaw Wrona, který v rpáci Die Reform der Landesselbstverwaltung in Russland aus dem Jahre 1864 (93-112) objasňuje rozsah ruských reforem z r. 1864 a probírá působnost jednotlivých samosprávních územních celků.Z maďarských autorů věnoval Andor Csizmadia svůj příspěvek dohlédací působnosti uherského ministerstva vnitra nad samosprávou po první světové válce (Die Aufsicht des ungarischen Innenministeriums über die örtliche Selbstverwaltungen zwischen den zwei Weltkriegen, s. 15-36), v níž se zřejmě projevily utužující tendence, zatímco János Szita podnikl sondu složité geneze všeobecné daňové povinnosti v revolučních uherských letech. (Die Einführung der allgemeinen Steuerpflichten in Ungarn, s. 75-92.) Předností všech příspěvků je stručná pregnantní forma i pečlivý vědecký aparát.

K. Kučera

Pál Horváth, Vergleichende Rechtsgeschichte. Wissenschaftsgeschichte und Methodik. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 363 s.

Vo zväzku 20 z r. 1977 týchto Štúdií vyšla na str. 281-285 obšírna recenzia maďarského diela Pála Horvátha z r. 1974, v ktorom sa tento

právny historik zaoberal otázkami dejín vied a metodiky v oblasti právnej histórie. Urobil tak s osobitným zreteľom na uhorskú, resp. maďarskú právnu historiografiu a na aplikáciu porovnávacej metódy v právnej historiografii vo všeobecnosti. Toto dielo preložil do nemčiny Károly Kruchina a vyšlo r. 1979 vo vydavateľstve Maďarskej akadémie vied. Oproti maďarskej pôvodine je hlavný rozdiel v tom, že z 10 záhlaví pôvodiny vystalo záhlavie IV. a V., v ktorých autor na vyše 100 stranách pôvodiny analyzoval a hodnotil životné dielo Ignácza Franka. Hoci význam tohto popredného uhorského právnika pre právnu historiografiu Uhorska bol nesporne veľký, predsa vynechaním statí o jeho diele nemecký preklad nijako neutrpel. Ba naopak, zvýšila sa adresnost tohto prekladu cielená pochopiteľne na nemaďarských čitateľov. Lebo osobnosť Franka v oblasti historiografie štátu a práva má skôr .vlastivedný význam pre dejiny niekdajšieho Uhorska. Oproti tomu toto nemecké vydanie autorovho diela svojím významom ďaleko presahuje súčasnú maďarskú kultúrnu oblasť. Veď je rečove prístupné najširšiemu okruhu záujemcov v európskom, ba svetovom meradle.

Pokiaľ ide o systematiku a hlavný obsah diela, stačí tu odkázat na v úvode spomenutú recenziu. No k tomu sa žiada dodať,že už v samotnom podtitule prekladu sa stručne charakterizuje dvojaké zameranie diela. To je predovšetkým príspevok k dejinám vedeckého odboru historiografie štátu a práva. Táto zložka spisu zahrnuje prvých päť záhlaví a orientuje sa predovšetkým na dejiny uvedenej historiografie v Uhorsku, resp. potom v Maďarsku. Pravda, tieto dejiny sa chápu v širokých európskych súvislostiach. Pritom sa staršie výsledky historiografie hodnotia a podrobujú kritike z marxistického hľadiska. Druhá časť spisu sa zameriava viac na súčasnosť a v nej sa rozoberá uplatnenie porovnávacej metódy v právnej historiografii. Táto časť svojím záberom ďaleko presahuje niekdajší územný priestor Uhorska, resp. súčasného Maďarska. Zužitkúvajú sa v nej hlavne výsledky komparatistiky v oblasti právnej historiografie, ktoré dosiahli sovietski bádatelia, ako aj právni historici v ostatných socialistických krajinách. Na podklade týchto výsledkov potom budoval autor svoju vlastnú koncepciu komparatistiky v právnej historiografii, ktorej je horlivým priekopníkom.

Niektoré doplnky oproti maďarskej pôvodine sa ukazujú v poznámkovom aparáte. Týkajú sa najmä výsledkov bádania sovietskych autorov. Ale poukazuja sa aj na význam spolupráce československých a maďarských právnych historikov. Osobitne treba vyzdvihnúť kvalitu prekladu, lebo prekladateľovi sa podarilo veľmi úspešne zdolať ťažkosti spojené s prekladaním maďarských textov do indoeurópskych jazykov. Okrem toho vykonal aj štylistické upravy povôdiny. Preto celkove je preklad do-

konca prístupnejší než pôvodina aj takému čitateľovi,ktorý síce ovláda maďarčinu, ale pritom táto reč nie je jeho materčinou. Škoda len, že preklad nedali kontrolovať povolaným odborníkom, aby o. i. prekontrolovali citácie literatúry slovanských autorov. Lebo takto sa z pôvodiny preniesli aj do prekladu mnohé chyby v písaní mien a knižných názvov. Rušivo posobí napr., že sa dôsledne uvádza meno veľmi známeho českého právneho historika Kadleca ako "Kadleč". Veď aj v takejto súvislosti stačilo nadviazať na spoluprácu právnych historikov socialistických krajín, ktorú autor právom tak veľmi zdôrazňuje a ľahko sa mohla zamedziť takáto rušivá stránka ináč veľmi významnej publikácie. Žiadalo sa tiež, aby sa upozornilo v publikácii na to, že ide o preklad z maďarskej pôvodiny, ktorá vyšla r. 1974. To najmä pre takých záujemcov, ktorí náhodou nemajú vedomosť o maďarskej pôvodine a prípadne ovládajú maďarčinu aspoň natoľko, že im četba nerobí ťažkosti.

Týmto prekladom sa dostáva pred fórum svetovej vedeckej verejnosti výsledok dlhoročnej práce autora, v ktorom nielen sprostredkuje doterajšie poznatky druhých bádateľov, ale prichádza aj s vlastnými podnetmi. Tak sa otvára možnosť diskusie najmä o porovnávacej metóde v právnej historiografii, a to predovšetkým na úrovni výskumu, ktorý prebieha v socialistických krajinách Európy. V tom je priekopnícky význam tejto publikácie, pretože sa v nej zhrnuli námety na aplikáciu uvedenej metódy v celkom nových, pokrokových dimenziách.

J. Karpat

Csizmadia Andor - Kovács Kálmán - Aszatalos László, Magyar állam- és jogtörténet /Maďarské dejiny štátu a práva/. Budapest 1978, 638 s.

Vo zväzku 18, 1974, na str. 321-322 Právněhistorických studií sa referovalo o maďarskej učebnici dejín štátu a práva, ktorá vyšla r. 1972 ako prvá súborná a v knižnej forme vydaná príručka pre poslucháčov práva v Maďarsku, vydaná v podmienkach nového socialistického spoločenského zriadenia v tomto štáte. Už o dva roky bola rozobraná a preto kolektív troch autorov prikročil k príprave tohto nového vydania, ktoré vyšlo r. 1978. Pritom autori zohľadnili požiadavky doby a toto nové vydanie priblížili obsahom k súčasnosti. To sa odrazilo na tom, že hlavný dôraz kládli na buržoázne obdobie. Lebo toto obdobie bezprostredne predchádzalo socialistickej súčasnosti, a preto možno skúsenosti, ktoré sa v ňom získali, v tejto súčasnosti najlepšie využívať.

Celkový rozsah druhého vydania je zhruba o 70 strán kratší. Účelná úspora priestoru v knihe sa dosiahla okrem iných aj tým, že autori dali menej podstatné časti textu vo väčšej miere než v prvom vydaní vysádzať petitom. V systematike matérie upustili od toho, aby sa - ako v prvom vydaní - celkový obsah delil na dejiny štátu a práva za feudalizmu do r. 1848 a potom za jednotlivých fáz kapitalizmu. Namiesto toho sa v druhom vydaní dôsledne pridržajú rozdelenia látky na jednotlivé obdobia týchto dvoch spoločenských formácií, pokiaľ totiž tieto obdobia sú charakteristické práve len pre dejiny štátu a práva. Tak líšia obdobie feudálneho štátu do konca 13. stor., potom ďalšie do r. 1526 a tretie do r. 1848. Po tomto roku osobitne rozlišili obdobie buržoáznej revolúcie, ďalej obdobie absolutizmu v rokoch 1848-1867 a napokon obdobie dualizmu rokov 1867-1918. Po rozpade Uhorska rozoznávajú obdobie buržoázno demokratickej revolúcie, potom obdobie Maďarskej republiky rád a nakoniec kontrarevolučné obdobie. Tým končí obsah učebnice.

Pre jednotlivé vyššie uvedené obdobia sa vždy na začiatku uvádza rozbor štátneho zriadenia a potom nasleduje rozbor právneho poriadku. Štátne zriadenie sa analyzuje v úzkej súvislosti so spoločensko ekonomickými podmienkami. Na to nadväzujú poznatky o ústredných a miestnych orgánoch verejnej správy, ako aj o súdnom zriadení. Rozbor právneho poriadku obsahuje vždy najskor údaje o právnych prameňoch a ich rôznych formách. Okrem toho sa pre celé obdobie feudalizmu (1000-1848) zhrnujú hlavné zásady súkromného, trestného a procesného práva. Tento spôsob podania sa používa aj pre obdobie dualizmu, kedy pribudlo ako nové odvetvie súkromného práva ešte obchodné právo. Rovnaký spôsob podania dejín týchto odvetví práva sa uvádza aj pre obdobie maďarskej buržoáznej revolúcie, potom pre obdobie Maďarskej republiky rád a pre obdobie kontrarevolučného štátneho zriadenia.

Celá učebnica sa delí na 14 kapitol, kým v prvom vydaní bolo 5 častí a tie sa delili na 1-4 kapitoly. V druhom vydaní sa kapitoly delia na tituly, ktorých počet závisí od rozsahu preberanej matérie. Niektoré tituly sa ešte delia na podtituly. K jednotlivým kapitolám alebo aj k rozsiahlejším titulom sa uvádza na konci literatúra, čo je cenné vodidlo pre hlbšie štúdium.

Vcelku poskytuje táto učebnica vo svojom druhom vydaní vylepšený ucelený obraz o dejinách štátu a práva v niekdajšom Uhorsku, resp. terajšom Maďarsku do r. 1945. Pretože sa pritom využili najnovšie výsledky bádania, poslúži ako významná orientácia aj pre bádateľov. To platí ostatne aj o bádateľoch v Československu, pokiaľ svoj výskum zameriavajú na dejiny štátu a práva na Slovensku, alebo pokiaľ uplatňujú porovnávanie so susednými krajinami.

J. Karpat

Roger S. Bagnall, The Administration of the Ptolemaic Possessions outside Egypt, Leiden, 1976, 286 stran

Bagnallova kniha "Správa ptolemaiovských držav mimo Egypt" vyšla v edici "Columbia Studies in the Classical Tradition", řízené Williamem V. Harrisem (ed.), W.T.H. Jacksonem, Paulem Oskarem Kristellerem a Waltherem Ludwigem.

Svou tematikou spadá do dějin státu a práva starověkého Egypta či, pokud bychom vzali v úvahu širší rámec, do dějin koloniálních soustav ve starověku.

Práce je upravenou verzí Bagnallovy dizertace, předložené na univerzitě v Torontu v r. 1972.

Autor, opírají se o bohatý pramenný materiál a o řadu novějších monografií, podává nejdříve souhrnný úvodní výklad o ptolemaiovské správě v Egyptě, teprve pak si všímá jednotlivých zemí či držav mimo Egypt (Sýrie, Fénicie, Kyrenaiky, Kypru, malosasijských držav, držav v Egejském moři atd.). V rámci jednotlivých statí seznamuje čtenáře s historickým pozadím ptolemaiovského panství a se správou vojenskou, civilní, ekonomickou, soudní atd. V závěrečných kapitolách knihy pojednává o měně a oběhu peněz v ptolemaiovských državách (hl. VII) a o společných aspektech správy v té které državě.

Pečlivě vybavená kniha je doplněna přílohami, rejstříky (indexem řeckých slov, předmětovým rejstříkem a přehledem citovaných antických autorů a spisů), 3 mapami a seznamem zkratek, zastupujícím bibliografii.

S. Balík

Je. E. Lipšic, Pravo i sud v Vizantii v IV-VIII vv., Leningrad, 1976, 230 stran

Monografie Jeleny Emmanuilovny Lipšic "Právo a soud v Byzanci ve IV. - VIII. století" je jednou z prací,o něž se musí nepochybně opřít každé dílo, usilující o souhrnné zpracování problematiky dějin státu a práva v Byzanci.

Autorka, známá u nás řadou větších i menších prací, jako např. "Očerki istorii vizantijskogo obščestva i kultury VIII. - pervaja polovina IX. v." (Moskva-Leningrad, 1961) nebo "Ekloga" (Moskva 1965) aj., se zabývá v této knize řadou otázek našeho zájmu: právní vědou a jejími představiteli v Byzanci ve IV. - VI. století (hl. I a III),základními tendencemi rozvoje občanského práva ve IV. - V. století (hl. II), hlavními směry rozvoje byzantského práva v VI. století (hl. IV),

občanským soudním řízením ve IV. - VI. století (hl. V) a byzantským občanským právem v VII. - VIII. století (hl. VI).Autorka podala nejen přehled vývoje právní teorie, ale současně i prexe v rané Byzanci. Navíc, a to je třeba podtrhnout, se zaměřila i na rozbor otroctví, kolonátu, vlastnictví a držby, tedy institucí, jejichž hlubší poznání umožní proniknout do širší problematiky vzniku feudalismu v Byzanci.

Dílo je doplněno bibliografií (uvédí se jako "Seznam zkratek"), soupisem citovaných pramenných míst (sestavila I.V. S a v e r k i n a), věcným rejstříkem a přílohami (faksimile Zemědělského a Námořního zákona).

S. Balík

S. F. C. Milsom, The Legal Framework of English Feudalism, Cambridge - London - New York - Melbourne 1976, XI - 201 stran

Kniha S.F.C. Milsoma "Právní podoba anglického feudalismu" se zabývá vědecky závažnou problematikou, jejíž prozkoumání přispěje nepochybně k úplnějšímu obrazu právních dějin Anglie za feudalismu.

Autor knihy je znám řadou pozoruhodných větších a menších vědeckých prací, z nichž lze připomenout alespoň "Historical Foundations od the Common Law" (London,1975), "Law and Fact in Legal Development" (Toronto Law Journal 17, 1967), "Trespass from Henri III to Edward III" (LQR 74), "Sale of goods in the Fifteenth Century" (LQR 17), "No Doing is No Trespass" (Cambridge Law Journal 1954) atd.

V pěti kapitolách knihy, jejímž základem se staly autorovy přednášky v Cambridge, se Milsom zaměřil na kázeňskou soudní pravomoc, vlastnické ideje, vlastnickou soudní pravomoc, na postupy a dědění, tedy na důležité otázky právního řádu feudální Anglie.

Dobře dokumentovaná práce je doplněna jmenným a věcným rejstříkem, Bibliografii nahrazuje seznam zkratek.

Kniha vyšla v edici "Cambridge Studies in English Legal History", řízené D.E.C. Yalem.

S. Balík

J. A. Fernández - Santamaria, The State, War and Peace. Spanish Political Thought in the Renaissance 1516-1559, Cambridge - London - New York - Melbourne, 1977, XIV - 316 stran

Práce prof. J.A. Fernandeze-Santamarii "Stát, válka a mír", je prací z dějin politických a právních učení. Zabývá se problematikou, aktuální ve Španělsku XVI. století a neztrácející - v obecnější poloze - svou naléhavou aktuálnost ani dnes, ve XX. století.

Autor, známý i u nás řadou prací a studií, z nichž lze uvést alespoň "Erasmus on the Just War" (JHI XXXIV 2, 1973) nebo "Juan Ginés de Sepúlveda on the Nature of the American Indians" (The Americas, XXXI, April 1975), rozdělil svou práci do dvou částí. P r v n í , zahrnující časové období 1516-1539, se zabývá středověkým konstitucionalismem, křesťanským humanismem a novoscholasticismem. Autor v ní rozebírá názory odpůrců a stoupenců říše (Alfonso de Castrilla na jedné straně, Alfonso de Valdés a Juan Luis Vives na straně druhé), názory Francisca de Vitorii na dobytí Ameriky, na zákonnost či nezákonnost útlaku Indiánů a konečně názory Erasma Rotterdamského, Valdése, Rabelaise a Mora na otázky války a míru. V části d r u h é , zahrnující období od r. 1539 do r. 1559, autor analyzuje, na pozadí úpadku Erasmova učení, názory Juana Ginése de Sepúlvedy (zejména také jeho postoj k Indiánům), Antonia de Guevary a Fadriqua Furió Cerioly.

I když kniha je po výtce dílem z dějin politických a právních učení, čtenář v ní najde i značné množství právněhistorických pasáží. Jako celek dílo prof. Fernándeze-Santamarii pomůže lépe pochopit nejen některé momenty dějin státu a práva ve Španělsku, ale i v dějinách vytváření španělského imperia.

Kniha, doplněná bohatou bibliografií a souhrnným jmenným a věcným rejstříkem, vyšla v edici "Cambridge Studies in Early Modern History", řízené prof. J.H. Elliotem a prof. H.G. Koenigsbergerem.

S. Balík

Jean Beauté, Un grand juriste anglais: Sir Edward Coke /1552-1634/, ses idées politiques et constitutionnelles ou aux origines de la démocratie occidentelle moderne. Předmluva Jean-Jacques Chevalier, Paris, 1975, 230 stran

Kniha Jeana Beauté "Velký anglický právník: Sir Edward Coke (1552-1634), jeho politické a ústavní ideje či k počátkům moderní západní demokracie" je dílem, spadajícím tematicky jak do dějin politických a právních učení, tak do dějin státu a práva.

Autor, působící na université Paris II, se svou prací pokusil překlenout propast mezi všeobecnou znalostí Sira Edwarda Coka a jeho díla v Anglii a neznalostí této velké osobnosti právní kultury na kontinentě.

V souladu s tímto úsilím i se snahou podat co nejúplnější obraz tohoto slavného anglického právníka druhé poloviny XVI. a první poloviny XVII. století autor nejdříve v rozsáhlém úvodu načrtl stručný životopis Cokův, pak historické pozadí a stručný přehled právního řádu v Anglii za jeho života a konečně představil Coka jako soudce a advokáta koruny, jako nejvyššího soudce a jako člena parlamentu.

Další výklad soustředil Beauté ve dvou následujících částech knihy, nazvaných "Sir Edward Coke a "zákonodárná moc" či problém svrchovanosti ve státě" (část I.) a "Sir Edward Coke a uspořádání veřejných mocí či pravomocí a vztahy zákonodárné a výkonné moci." Obě uvedené části jsou pochopitelně jádrem práce.

Kniha, skýtající cenné poznatky nejen pro historika právních a politických učení, ale i pro právního historika, je doplněna bibliografií a stručnou chronologií.

Práci vydalo nakladatelství Presses universitaires de France.

S. Balík

Brian Manning, The English People and the English Revolution, 1640-1649, London, 1976, X - 390 stran

Věda o dějinách státu a práva a právněhistorická analýza se nemohou obejít bez hlubší znalosti historických podmínek vzniku, trvání a zániku určité instituce či jevu. Tento aspekt vystupuje do popředí zejména při zpracovávání dějin státu a práva za revoluce, kdy se vývoj neubírá pokojným tokem, ale četnými zvraty, těžko pochopitelnými bez znalosti historického pozadí. Jednou z věcí, s nimiž se právní historik musí seznámit, jsou postavení, cíle a úloha mas v té které revoluci.

Manningova kniha "Anglický lid a anglická revoluce 1640-1649" přispívá nepochybně k takovému poznání historického pozadí a podmínek anglické buržoazní revoluce od jejího počátku do popravy krále, zrušení království a vytvoření republiky.

Zajímavou, dobře psanou knihu, užitečnou pro každého,kdo se zajímá hlouběji o anglickou buržoazní revoluci v XVII. století, doplňuje jmenný rejstřík a seznam zkratek, plnící spolu s rozsáhlým poznámkovým aparátem úlohu bibliografie.

S. Balík

Roger Mettam, Government and Society in Louis XIV's France, London, 1977, XVIII - 270 stran

Kniha Rogera Mettama "Vláda a společnost ve Francii Ludvíka XIV." je pozoruhodným výběrem pramenů k dějinám Francie za vlády Ludvíka XIV.

Autor rozdělil výňatky do osmi partií: ústřední vláda (dok. 1-5), intendanti (6-20), provinční stavy (21-51), obecní správa (52-80), daně a finance (81-136), soudnictví (137-178), obchod a průmysl (179-259), revolta (260-286). Každému titulu předchází úvodní výklad. Jak je zřejmé již z uvedených titulů, najde se v Mettamově knize bohatý materiál k dějinám státu a práve ve Francii za absolutní monarchie v jejím vrcholném období.

Kniha, jíž předchází dobře napsaný úvodní výklad o vládě a společnosti za Ludvíka XIV., je doplněna věcným rejstříkem, usnadňujícím práci s jednotlivými prameny.

S. Balík

R. J. Sharpe, The Law of Habeas Corpus, Oxford, 1976, XII - 254 stran

Práce R.J. Sharpeho je revidovanou disertací, kterou autor předložil na oxfordské universitě r. 1973. Autor se v ní pokusil podat obsáhlý a kritický rozbor úpravy významné anglické právní instituce soudních rozkazů k předvádění zatčených.

Svou knihu rozdělil autor do tří částí. V p r v n í (hl. I) podává právněhistorický rozbor, ve d r u h é (hl. II-VI) se zabývá různými historickými, ústavními a někdy i nahodilými činiteli, které určují možnosti posouzení. A konečně t ř e t í část (hl. VII-X) je věnována technickým a procedurálním aspektům. Vzhledem k tomu, že instituce soudních rozkazů k předvedení zatčených se rozšířila i za hranice Anglie do zemí, které spadají do sféry anglosaského právního systému (jako Austrálie, Kanada, Nový Zéland, Spojené státy), autor připojil četné odkazy i na literaturu těchto zemí. Z hlediska právněhistorického je pochopitelně nejpřitažlivější úvodní kapitola.

Zajímavá kniha, opřená zejména o soudní rozhodnutí a zákonodárné akty, je doplněna, jak je pravidlem u anglických prací tohoto druhu, seznamem zákonů a soudních případů. Závěr tvoří rejstříky.

S. Balík

Giovanni de Vergottini, Scritti di storia del diritto italiano. A cura di Guido Rossi, I - III, Milano 1977, XII - 1561 stran

Jde o posmrtné vydání drobných prací nedávno zemřelého italského právního historika (1900-1973), vyšlé jako svazky LXXIV/1, LXXIV/2 a LXXIV/3 edice "Pubblicazioni del seminario guiridico della Università di Bologna".

Pořadatel pojal do sborníku celkem 49 statí,které rozdělil do čtyř skupin. První tvoří příspěvky, týkající se poměru státu a církve, dějin komunálních ústav, studia práv v Bologni atd. Druhá zahrnuje příspěvky věnované právním dějinám Istrie a Benátek. Do třetí jsou zařazeny pamětní projevy, do čtvrté vybrané recenze.

Soubor příspěvků je doplněn bibliografií prací a podrobným rejstříkem.

S. Balík

KRONIKA

Mezinárodní konference "Městské právo 16. - 18. století v Evropě"

Právnická fakulta Univerzity Karlovy uspořádala u příležitosti 400. výročí přijetí Koldínova zákoníka Městských práv, ve dnech 25.-27.září 1979 mezinárodní vědeckou konferenci věnovanou historickému vývoji a významu feudálního městského práva v Evropě. Návrh na uspořádání konference vzešel z katedry dějin státu a práva a toto pracoviště bylo také pověřeno přípravou celé akce, která je zároveň součástí tradičních již vědeckých setkání právních historiků socialistických zemí, na jejichž počátku stojí zasedání československo-maďarská. Záštitu nad pořádáním konference převzal rektor Univerzity Karlovy, Československá komise pro spolupráci s UNESCO a Městský výbor Jednoty českých právníků v Praze.

Konference se zúčastnilo celkem 64 vědeckých pracovníků, z toho 19 zahraničních, Někteří domácí i zahraniční badatelé, na konferenci přihlášení, se omluvili nemocí či pracovním zaneprázdněním. Vcelku však představovalo složení konference reprezentativní kolektiv, ve kterém se sešli domácí i zahraniční vědečtí pracovníci plně kvalifikovaní vyslovit se k otázkám, které byly na konferenci projednávány.

Večer, 24. září 1979 se konalo společenské zahájení konference koktejlem, který uspořádal pro všechny účastníky konference rektor UK v reprezentačních místnostech Karolina. Koktejlu se zúčastnili představitelé právnické fakulty, Čsl. komise pro UNESCO a městského výboru Jednoty českých právníků. Rektor přivítal všechny hosty a přednesl krátký projev, v němž ocenil skutečnost, že je to právnická fakulta, která pořádá tuto konferenci a vyjádřil naději na její úspěšné výsledky. Vlastní pracovní jednání bylo zahájeno 25.9.1979 v 9,00 hod. dopoledne v Brožíkově síni pražské radnice. Konferenci otevřel pozdravným projevem děkan právnické fakulty prof. dr. Vladimír Delong, CSc., který vyzvedl význam konference a zdůraznil skutečnosti, pro které studium feudálního městského práva přináší důležité poznatky i pro současnou právní vědu. Zahájení se zúčastnili i zástupci Československé komise pro UNESCO s. dr. Suchomel a Měv JČP s dr. Fr. Zá-

branský, náměstek generálního prokurátora.Hlavní referát pak přednesl doc. dr. Miloslav Doležal.Po skončení jednání představil doc. Doležal účastníky konference primátoru dr. Zdeňku Zuzkovi. Primátor k nim přednesl pozdravný projev,ve kterém je informoval o problémech Prahy, její výstavby i o úsilí NVP o její přeměnu v socialistické velkoměsto. Za zahraniční účastníky poděkoval za přijetí prof. dr. W.Ogris z Vídně.

Odpolední jednání konference bylo zahájeno v Karolinu ve třech sekcích: prvá se zabývala problematikou právního postavení měst a jejich vnitřní organizace, druhá městským právem a jeho vývojem, třetí pak Pavlem Kristiánem z Koldína a jeho dílem. Vzhledem k tomu, že se jednání v prvé a druhé sekci zúčastnili všichni účastníci zahraniční, bylo v nich zajištěno paralelní tlumočení,což přispělo k dobré úrovni jednání a celkové aktivitě účastníků.

Celkově je možno konstatovat, že hlavním rysem konference byla vysoká aktivita účastníků a pracovní charakter jednání, projevující se jak v účasti, tak zejména v bohaté diskusi a podnětné polemice.

V prvé sekci bylo předneseno celkem 15 referátů a ohlášených diskusních příspěvků, přičemž některé další ohlášené referáty pro omluvu odpadly, resp. byly předloženy konferenci v písemné formě. V řízení jednání se postupně vystřídali doc. Doležal, doc. Pécse (Budapešť), doc. Litvinova (Moskva), doc. Melzerová (Berlín), doc. Milková (Sofie).

V druhé sekci pak bylo předneseno 13 referátů a ohlášených diskusních příspěvků a jednání předsedali dr. K. Litsch, prof. Schröder (Berlín), prof. Sotropa (Kluž), prof. Kwiatkowská (Krakov).

Ve třetí sekci bylo projednáno osm referátů a dvě vědecká sdělení; jednání postupně řídili akademik Vaněček, doc. Malý a doc. Hlaváček. Tématika sekce byla zaměřena k dílu Pavla Kristiána a k významu jeho díla pro další vývoj práva. V jednání měly převahu referáty zabývající se prameny Koldínova díla, městskou diplomatikou a rozšířením zákoníka v našich zemích i v zahraničí. Vlastním obsahem Práv Městských se zabývaly jen dva příspěvky. Průběh jednání byl jednomyslně označen za velmi přínosný a dokázal užitečnost společného jednání odborníků z různých vědních oborů.

Společenskou akcí konference byl slavnostní koncert,který při této příležitosti ve středu 26.9.1979 uspořádala právnická fakulta v Karolinu. Na koncertě barokní hudby vystoupil soubor Collegium Pragense.

Ve čtvrtek 27.9.1979 v malé aule Karolina byla konference ukončena souborným referátem doc. Doležala, který zhodnotil vědecký přínos jednání. Za zahraniční účastníky vystoupili doc. Litvinova z Moskvy a prof. G. Gudian z Mainzu (NSR). Poté účastníci odjeli autokarem do

Kutné Hory, kde byli přivítáni náměstkem předsedy MěNV Kutné Hory s. Jelínkem,který přijal účastníky v místnostech Vlašského dvora a osobne je provedl historickými památkami Kutné Hory.

Jednání konference, referáty a diskuse, které budou publikovány ve zvláštním sborníku, znamenají nesporné vědecký přínos pro rozvoj poznatků o městském právu a jeho úloze v období zvláště feudálního absolutismu, což, jak se ukázalo,je významné pro zjišťování vlivu městského práva na vytváření příštího buržoazního práva u nás i v ostatních evropských zemích. Současně se opět na konferenci plodně projevila spolupráce právních historiků socialistických zemí, z jejichž podnětu bylo v závěru konference rovněž ohlášeno utvoření přípravného výboru Mezinárodní asociace právních historiků socialistických zemí. Jde o další krok k realizaci myšlenky, která je podporována historiky všech evropských socialistických států a o které se mluvilo prakticky na všech dosavadních setkáních socialistických právních historiků. Za předsedu přípravného výboru byl zvolen doc. dr. M. Doležal, za členy doc. Litvinova (Moskva), prof. Pauli (Krakov), prof Sotropa (Kluž, Rumunsko), doc. Milkova (Sofie), prof. Schröder (Berlín, NDR), doc. Pécze (Budapešť).

K. Malý

Právní historie ve Studentské vědecké a odborné činnosti na právnické fakultě UK ve šk. r. 1978-1979

Ve šk. r. 1978-1979 se do fakultního kola soutěže Studentské vědecké a odborné činnosti (dále jen "SVOČ") přihlásil, stejně jako v uplynulých letech, značný počet soutěžících.

Anotační sborník, uveřejněný krátce před fakultním kolem, zaznamenal 79 prací.[1] V důsledku toho, že některé práce nebyly odevzdány a naopak přibyly práce jiné, bylo v předvečer fakultního kola soutěže dosaženo celkového počtu 80 odevzdaných prací. Byly rozděleny do 9 sekcí, soustřeďujících práce z jednoho nebo více oborů.[2]

1) Srv. ANOTAČNÍ SBORNÍK. Studentská vědecká konference. Fakultní kolo soutěže v oboru práva. Odpovědní redaktoři prof. JUDr. Marta K n a p p o v á, DrSc. a JUDr. Vladimír K i n d l . Pro potřebu právnické fakulty vydala Univerzita Karlova v Praze r. 1979. Dále jen "ANOTAČNÍ SBORNÍK".

2) Jsou to:

I. Dějiny státu a práva, zahrnující všechny právně historické obory či vyučovací předměty, a to obecné dějiny státu a práva (DSP-o), dějiny státu a práva socialistických zemí (DSP-s) a dějiny státu a práva ČSSR do r. 1945 (DSP-č) - 10 prací.

II. Státní právo a teorie státu a práva - 12 prací.

Do sekce d ě j i n s t á t u a p r á v a bylo zařazeno 10 prací. Svou tématikou do dějin státu a práva spadá podle mého názoru i práce J. Svobody "17. listopad 1939 a uzavření českého vysokého školství", zařazená do tématické sekce.

7 z 10 prací, zařazených do sekce "Dějiny státu a práve",se zabývá obecnými dějinami státu a práva, 3 práce jsou věnovány problematice dějin státu a práva v ČSSR do r. 1945. Zmíněné Svobodova práce patří svým námětem do dějin státu a práva v ČSSR do r. 1945.

Konsultanty prací, pokud jsou v anotačním sborníku uvedeni, byli tito členové katedry: doc. Balík (1 práce), prof. Kincl (2 práce, z toho 1 práce společně s nedávno zesnulým dr. Pavlem Kucharským), dr. Kocích (1 práce), dr. Litsch (2 práce, z toho jedna zařazená do tématické sekce), doc. Malý (1 práce), dr. Malý (1 práce). U tří prací nebyli konsultanti uvedeni.

Abychom se neomezovali jen na číselný přehled, byť i zajímavý, pokusíme se seznámit čtenáře alespoň ve stručnosti s náměty jednotlivých prací.

Nejdříve si všimněme prací z obecných dějin státu a práva.

Anna K o k o š k o v á IV. ročník denního studia) předložila práci "Platónova ústava".[3] Zabývá se v ní "teorií dokonalého platónského městského státu, procesem jeho vzniku, možností a podmínkami jeho existence".

Marie L o c h o v s k á (IV. ročník denního studia) rozebírá ve své práci "K právnímu postavení otroků v Plautových komediích"[4] tyto komedie "z hlediska právní historie, se zaměřením na rozbor právního postavení římských otroků". V jistém ohledu tak navazuje na novější studii J. K i n c l a o možnosti výkupu otroka z otroctví za vlastní peníze.[5]

Miloslava O k r o u h l á II. ročník studia při zaměstnání - externí studium) předkládá ve své práci "Nástin dějin státu a pramenů práva v Írenu do roku 750"[6] čtenáři "stručný nástin dějin státu a

---

III. Občanské právo a rodinné právo - 9 prací.
IV. Pracovní právo a právo sociálního zabezpečení - 10 prací.
V. Hospodářské právo - 9 prací.
VI. Finanční právo, správní právo, zemědělsko-družstevní právo - 7 prací.
VII. Trestní právo a kriminalistika - 6 prací.
VIII. Mezinárodní právo a mezinárodní vztahy - 6 prací.
IX. Tématická sekce - 11 prací.

3) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 3.

4) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 4n.

5) J. K i n c l , Servus suis nummis emptus. In: ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE - Iuridica 1973/4, str. 237-259.

6) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 5n.

pramenů práva ve starověkém Íránu od počátku státnosti na území Persie do r. 750, který představuje ... největší zlom ve starověkých íránských dějinách". Tato práce se zabývá v rámci DSP-o starověkými dějinami státu a práva jedné z rozvojových zemí tzv. třetího světa, tedy problematikou, jíž se katedra dějin státu a práva nikdy nevyhýbala. Jde o látku u nás málo známou a zpracovanou. Autorka poskytuje čtenáři řadu cenných poznatků o státním zřízení a pramenech práva v elamském státě, v médské říši a posléze v perské říši za Achajmenovců, za Alexandra Velikého, za Seleukovců, za Parthů, za Sasánovců a konečně za vlády dobyvatelské arabské dynastie Umájjovců.

Alexander S o t o l á ř (I. ročník denního studia) předložil práci "Liberum veto v dějinách státu a práva Polska".[7] Zabývá se v ní institutem "liberum veto", jeho významem a působením ve středověkém polském prostředí.

Ivo H á l e č e k (I. ročník denního studia) pojednává ve své práci "Přehled vývoje nejvyšších státních orgánů Ruska v XVIII. a XIX. století"[8] o nejdůležitějších státních orgánech a institucích carského Ruska a o jejich vývoji v průběhu 18. a 19. století.

Michal V i h a n (III. ročník denního studia) se zabývá ve své práci "Zákon proti obecně nebezpečným snahám sociální demokracie a činnost buržoazní opozice v říšském sněmu v r. 1878"[9] podmínkami vzniku výjimečného zákona proti socialistům. Současně také rozebírá vlivy, které působily na konečné znění zákona.

Stanislav M a r c h a l (III. ročník denního studia) usiluje ve své práci "Sto let vývoje bulharské státnosti a bulharského práva"[10] o komplexní postižení problematiky vývoje bulharského státu a práva od r. 1878.

Z dějin státu a práva v ČSSR do r. 1945 byly předloženy, jak už jsem uvedl, 4 práce (z toho 1 v tématické sekci).

Práce Věry M a t ě j o v é (I. ročník denního studia) "Česká konfederace 1619 a její význam"[11] se zabývá problematikou konfederace nekatolických stavů českých, moravských, hornoslezských, horno- a dolnolužických proti Ferdinandovi II.

Jitka H o l u b o v á (I. ročník denního studia) zkoumá ve své práci "Úloha bezpečnostních složek buržoazního státního aparátu při potlačování revolučního hnutí v Československu v období buržoazní re-

---

7) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 6.
8) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 1n.
9) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 7.
10) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 4.
11) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 5.

publiky"[12] postavení a úlohu bezpečnostních složek státního aparátu ve státním mechanismu buržoazní ČSR po celou dobu její existence.

Petr B ý m (III. ročník denního studia) se zabývá ve své práci "Zákonodárství ČSR v období druhé republiky"[13] dějinami práva v období mezi Mnichovem a 15. březnem 1939.

Práce Jiřího S v o b o d y (I. ročník denního studia) "17.listopad 1939 a uzavření českého vysokého školství"[14] se zabývá 17. listopadem 1939 a jeho následky (uzavřením vysokých škol, pronásledováním české inteligence atd.).

Fakultní kolo soutěže SVOČ proběhlo dne 25. dubna 1979.

V porotě sekce dějiny státu a práva zasedli za předsednictví prof. dr. Jaromíra K i n c l a , DrSc. (PFUK), dr. Karolina A d a m o v á , CSc. (PFUK), doc. dr. Stanislav B a l í k , CSc. (PFUK), dr. Jiří B í l ý (ÚSP ČSAV) a dr. Richard P o m a h a č (ÚSP ČSAV).

Po obhajobách prací byly v neveřejném zasedání poroty navrženy k ocenění nejlepší práce.

Hlavní porota udělila ceny takto:

A. F a k u l t n í ceny:

1. cena byla udělena Marii L o c h o v s k é za práci "K právnímu postavení otroků v Plautových komediích",

2. cena byla udělena Alexandru S o t o l á ř o v i za práci "Liberum veto v dějinách státu a práva Polska",

3. cena byla udělena Anně K o k o š k o v é za práci "Platónova ústava".

S v o b o d o v a práce "17. listopad 1939 a uzavření českého vysokého školství" získala 1. cenu v tématické sekce.

B. R e s o r t n í ceny:

Cena ředitele Ústavu státu a práva ČSAV byla udělena za práci "Nástin dějin státního zřízení a pramenů práva v Františku do r. 750" Miloslavě O k r o u h l é , které jako posluchačka externí formy studia při zaměstnání nemohla podle platných směrnic MŠ získat fakultní cenu.

Do c e l o s t á t n í h o kola SVOČ v Košicích[15] byli zařaze-

---

12) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 2.

13) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 1.

14) ANOTAČNÍ SBORNÍK, str. 58n.

15) Celostátního kola SVOČ se zúčastnili soutěžící ze všech čtyř právnických fakult (University Karlovy v Praze, University Jana Evangelisty Purkyně v Brně, University Komenského v Bratislavě, University Pavla Josefa Šafárika v Košicích).
Do soutěže byly zařazeny tyto práce:
Jan A r n o š t (I. ročník PF UJEP Brno), Postavení prezidenta republiky v Československé republice v letech 1918-1938.
Vladimír B a l o g (III. ročník PF UPJŠ Košice), Slovenské národné povstanie a jeho štátoprávny význam.

ni: A. Kokošková, M. Lochovská a A. Sotolář. M. Okrouhlá se nemohla celostátního kola zúčastnit pro služební zaneprázdnění mimo území ČSSR. J. S v o b o d a byl zařazen do celostátního kola tématické sekce v Brně.

Soutěžní práce posluchačů III. a IV. ročníku, které se umístily ve fakultním kole na 1.-5. místě nebo získaly resortní cenu, se uznávají a započítávají jako práce ročníkové. Toto opatření, svědčící o stále rostoucí péči školy o výchovu nadaných studentů, povede nepochybně i v budoucnosti ke stálému zvyšování kvality soutěžních prací.

Už v minulosti některé významenané práce se staly základem diplomových, případně rigorózních prací.

V této souvislosti bych připomněl i to, že některé práce, začínající původně jako soutěžní a končící jako diplomové nebo rigorózní, byly dokonce uveřejněny (zpravidla jako vybrané kapitoly). Domnívám se, že by se v této praxi, svědčící o pozitivním přístupu redakčních rad k mladým nadaným studentům či absolventům, mělo pokračovat.

S. Balík

Zpráva o pracovno-teoretickom seminári

Z príležitosti 35. výročia Slovenského národného povstania a 20. výročia založenia Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v dňoch 4. a 5. októbra 1979 Právnická fakulta UPJŠ v Košiciach v spolupráci

---

Zdeněk B a u e r (III. ročník PF UJEP Brno), Ústavu ČSR z roku 1918 a její význam pro vývoj československé státnosti.

Peter B r ň á k (I. ročník PF UK Bratislava), Ústava RSFSR zroku 1918.

Jaroslava K l i m e c k á (IV. ročník PF UJEP Brno), Pojetí věci a vlastnictví v římském právu.

Anna K o k o š k o v á (IV. ročník PF UK Praha), Platónova ústava.

Marie L o c h o v s k á (IV. ročník PF UK Praha), K právnímu postavení otroků v Plautových komediích.

Jozef M a l ý (III. ročník PF UK Bratislava), Štátoprávne zriadenie v Mongolskej ríši za Džingischána a jeho nástupcov.

Mária N i k o l a j o v á (I. ročník PF UPJŠ Košice), Niektoré aspekty perzekúcie revolučného robotnického hnutia na Dolnom Spiši.

Ladislav P o l a t a (VŠ SNB Praha), Boj o zákon o národní bezpečnosti.

Alexander S o t o l á ř (I. ročník PF UK Praha), "Liberum veto" v dějinách státu a práva Polska.

Anton V a s k ý (III. ročník PF UK Bratislava, Národno-štátna výstavba sovietskej Strednej Ázie.

Pořadí soutěžících v celostátním kole bylo následující:

1. místo - Jozef M a l ý (PF UK Bratislava),
2. místo - Marie L o c h o v s k á (PF UK Praha),
3. místo - Mária N i k o l a j o v á (PF UPJŠ Košice),
4. místo - Anton V a s k ý (PF UK Bratislava),
5. místo - Anna K o k o š k o v á (PF UK Praha).

s Mestským výborom Socialistickej akadémie ČSSR a pod záštitou rektora UPJŠ v Košiciach prof. Ing. M. Barana, CSc. usporiadali vo Veľkej Lomnici vo Vysokých Tatrách pracovno-teoretický seminár pod názvom "Slovenské národné povstanie - jeho aktuálny význam pre rozvoj vedy o štáte a práve".

Bezprostredným organizátorom tohto podujatia bola Katedra teórie a dejín štátu a práva. Seminára sa zúčastnili zástupcovia sesterských katedier z Prahy, Bratislavy a Brna i vedeckí pracovníci Ústavu štátu a práva SAV v Bratislave.

Slávnostný príhovor dekana fakulty prof. JUDr. J. Suchožu, CSc., ktorým bol pracovno-teoretický seminár oficiálne otvorený, zvýraznil tie črty našej národnej a demokratickej revolúcie, ktoré prispeli k obnoveniu štátoprávneho zväzku našich národov na demokratickejších a spravodlivejších základoch tak sociálnych ako aj národných.

Úvodný referát prof. JUDr. J. Dzugasa, CSc. (PF UJPŠ Košice) bol zameraný na analyzovanie vzťahov medzi jednotlivými odbojovými centrami doma ako aj za hranicami a ich osobitému formulovaniu i ponímaniu variantov modelu budúceho štátoprávneho usporiadania. V závere svojho referátu poukázal na niektoré revizionistické, oportunistické a antikomunistické hodnotenia Slovenského národného povstania v období krízových rokov 1968-69, ako aj na niektoré korešpondujúce stanoviská našej pofebruárovej a posaugustovej emigrácie.

Doc. JUDr. J. Fischer, CSc. (PF UK Bratislava) vo svojom vystúpení sa zaoberal problematikou internacionálneho charakteru Slovenského národného povstania z aspektu československo-sovietskych vzťahov, ktoré navzájom v existujúcej dialektickej jednote predstavovali zrkadlenie internacionálneho charakteru SNP. Základom bola principiálna zahraničná politika Sovietskeho zväzu, pomoc partizánskemu hnutiu a v neposlednej miere pomoc novému československému štátu pri povojnovej obnove. V osobitnej časti hodnotenia ním sledovanej problematiky zvýraznil faktor potenciálneho vplyvu východiskového internacionálneho charakteru SNP i na neskoršiu tvorbu československého socialistického právneho poriadku.

Hodnotením otázok štátnej a cirkevnej politiky v Slovenskom národnom povstaní sa vo svojom vystúpení zaoberal doc. JUDr. J. Vašečka, CSc (PF UJEP Brno). Charakterizovaním postojov niektorých cirkevných hodnostárov v kontexte ídeovo-organizačnej príslušnosti cirkvi ako celku akcentoval význam protifašistického odboja jej niektorých zložiek ako súčasti celkovej kultúrno-sociálnej politiky realizovanej počas prvej etapy našej národnej a demokratickej revolúcie.

JUDr. K. Schelle (PF UJEP Brno) vo svojom príspevku rozobral politické a právne aspekty revolučných zásahov do majetkových vlastníckych vzťahov.

V posledných dvoch vystúpeniach prvého dňa rokovania, PhDr. M. Olekšák (PF UPJŠ Košice) a doc. Ing. L. Jendrál, CSc (PF UPJŠ Košice), svoju pozornosť zamerali na niektoré aspekty problematiky konštituovania sa národných výborov počas SNP a vybraných čŕt vplyvu vonkajších ekonomických vzťahov v národnooslobodzovacom zápase Čechov a Slovákov vedeného Komunistickou stranou Československa.

V druhý deň rokovania ako prvý vystúpil prof. JUDr. Ing. E. Kučera, DrSc. (PF UK Praha) s referátom pod názvom "Pojem revolučnej moci v Slovenskom národnom povstaní a prístup k riešeniu národnostnej otázky". Po polemizujúcej časti - revolučné orgány v SNP v porovnaní s princípom parlamentarizmu - zvýšenú pozornosť venoval analýze prínosu tohto revolučného vystúpenia slovenského ľudu v rovine jednoty národného a sociálneho boja a v rovine vytvorenia širokých triednych zväzkov robotníckej triedy a roľníctva s izoláciou monopolnej buržoázie.

Doc. JUDr. M. Doležal, CSc. (PF UK Praha) vo svojom vystúpení analyzoval SNP z hladiska jeho vyplyvu na ďalšie vytváranie štátnych a správnych inštitúcií u nás. Pertraktovaním predchádzajúcich teoretických záverov zdôraznil jedinečný a rozhodujúci vplyv Komunistickej strany Československa. Tento sa najsilnejšie prejavil predovšetkým v koncepčných otázkach protifašistického boja pri vypracovavaní variant budúcej podoby jednotnej štátnej moci u nás. Týmto prístupom Slovenské národné povstanie predstavuje ako predobraz budúceho vývoja nového ľudovodemokratického a neskoršie socialistického československého štátu. V závere svojho vystúpenia upozornil na to, že vo vede o štáte a práve nie je celkom prepracovaný a vymedzený pojmologický vzťah štát - štátnosť, čo sa stalo aj predmetom obsiahlej diskusie.

Historickú genézu základov československej federatívnej štátnosti v SNP vo svojom vystúpení rozobral JUDr. J. Chovanec, CSc. (ÚŠaP SAV Bratislava).

Pozoruhodným v mnohých smeroch bol referát JUDr. J. Beňu, CSc. (PF UK Bratislava) pod názvom "SNP a právna kontinuita ČSR". V osobitom prístupe k zvolenej problematike vychádzal z revolučného chápania kontinuity a z ujasnenia postoja E. Beneša ku kontinuite práva a štátu. Obsiahlym faktografickým pramenným materiálom a formálno-právnym postupom dokazoval, že na povstaleckom území sa nová ľudovodemokratická republika Československá neformovala ako fakt, ale ako cieľ.

JUDr. A. Farkašovský (PF UPJŠ Košice) vo svojom vystúpení venoval pozornosť niektorým prvkom štátoprávneho významu Slovenského národného povstania.

V záverečnej diskusii vystúpili doc. JUDr. D. Pelikán, CSc. (PF UK Praha) a JUDr. J. Slunéčková, CSc. (PF UK Praha). Analyzovali Sloven-

ské národné povstanie z hľadiska ekonomicko-agrárnych vzťahov a z hľadiska proletárskeho internacionalizmu.

Pracovno-teoretický seminár a v mnohých smeroch podnetné a erudované názory a závery, rozhodne prispeli k vykrytiu niektorých problémov tejto významnej historickej etapy, čomu napomôže aj zostavenie a vydanie zborníka zo strany organizátorov.

P. Mosný

Za JUDr Václavem Rynešem

Ve Václavu Rynešovi, jenž v květnu 1979 zesnul v Praze, krátce před dovršením své sedmdesátky odešel české historii horlivý a obětavý pracovník, autor řady drobných příspěvků z oblasti kulturních dějin, dějin umění i pomocných věd historických. Svým základním vzděláním byl právník, studoval po absolvování fakulty ještě na fakultě filosofické a od konce třicátých let lze také stopovat jeho činnost publikační; věnoval zprvu místopisným otázkám rodného Klatovska, odkud pramenil i Rynešův zájem osobnost Balbínovu, později otázkám hagiografie i popisným statím z dějin umění, jež po léta ukládal do mnoha časopisů; o odborné literatuře referoval pravidelně i v denním tisku a v posledních letech se věnoval především numismatice, kde sledoval otázky ikonografické, a heraldice. Řadu článků věnoval svatováclavskému motivu na českých mincích a patřil mezi zasvěcené znalce znakové symboliky českých středověkých i novověkých mincí. Dvěma studiemi (České Zemské zřízení 16. stol. o minci, Moravské Zemské zřízení 16. stol. o minci), otištěnými 1960 a 1961 v Numismatických listech, se přiblížil Ryneš i problematice právních dějin.

K. Kučera

OBSAH

Články

Karolina Adamová, K otázce královské hodnosti a panovnické ideologie českého krále Vladislava I 5

Jaroslav Pošvář, Vývoj mincovního práva v Čechách do tolarových mincovních řádů (1520-1528) 19

Mária Vyvíjalová, Rukopisný spisok Mateja Bela o odstránení nevoľníctva 43

Jozef Beňa, Trestný zákoník RSFSR 1922 - základné inštitúty všeobecnej časti 77

Pavel Mates, Volební právo do parlamentu předmnichovské republiky a některé pokusy o jeho reformu 99

Katarína Zavacká, Právnohistorická literatura v ZSSR v rokoch 1917-1939 127

Milan Bartošek, Administrativní problémy antického Říma 145

Materiály

Stanislav Balík, Glosa k prvním 21 ročníkům PHS 187

Jindra Schneiderová, Mexická revoluce 1910-1917 a její vliv na společenské a státní zřízení v Mexiku 191

Andor Csízmadia, Právne tradície ako prekážka reforiem práva v Uhorsku v 19. storočí 205

Recenze

Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily (Hynek Bulín) 215

Józef Matuszewski, Słowieński tydzień. Geneza, struktura i nomenklatura (Hynek Bulín) 233

Thomas Sporn, Die "Stadt zu polnischem Recht" und die deutschrechtliche Gründungsstadt,(Jiří Kejř) 237

Adam Vetulani, Z badań nad kultura prawnicza w Polske piastowskowskej (Milan Kocích) 239

Alexander Patschovsky, Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert (Jiří Kejř) 242

Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzen 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa I, II, III (Michal Potemra) 246
Jozef Klimko, Slovenská republika rád (Pokus o socialistickú štátnost) (Dragutin Pelikán) 251
Desat rokov československej federácie (Ladislav Hubenák) 254
B.S. Nikiforov, Latinskaja juridičeskaja frazeologia (Peter Blaho) 257

Z nové literatury

Kronika

Mezinárodní konference "Městské právo 16.-18. století v Evropě" .. 286
Právní historie ve Studentské vědecké a odborné činnosti na právnické fakultě UK ve šk. r. 1978-1979 288
Zpráva o pracovno-teoretickom seminári 292
Za Judr. Václavem Rynešem 295

OBSAH

Právněhistorické studie 24

Karolina Adamová, Jaroslav Pošvář, Jozef Beňa,
Pavel Mates, Katarina Zavacká, Milan Bartošek,
Stanislav Balík, Jindra Schneiderová,
Andor Csizmadia

Vydala Academia
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1981

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace Běla Wagnerová
Technický redaktor František Lávička

Vydání 1. – 300 stran
Vytiskla Polygrafia, n. p., závod 6, Praha 8 – Libeň
21,24 AA – 21,58 VA
Náklad 400 výtisků – 02/20 – 7581
21 – 071 – 81

Cena brožovaného výtisku 40,– Kčs
509 – 21 – 827